

Föra kyrkor

SVERIGES KYRKOR
ÖLAND

RAGNHILD BOSTRÖM

SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

ÖLAND

BAND I

ALMQVIST & WIKSELL STOCKHOLM 1972

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

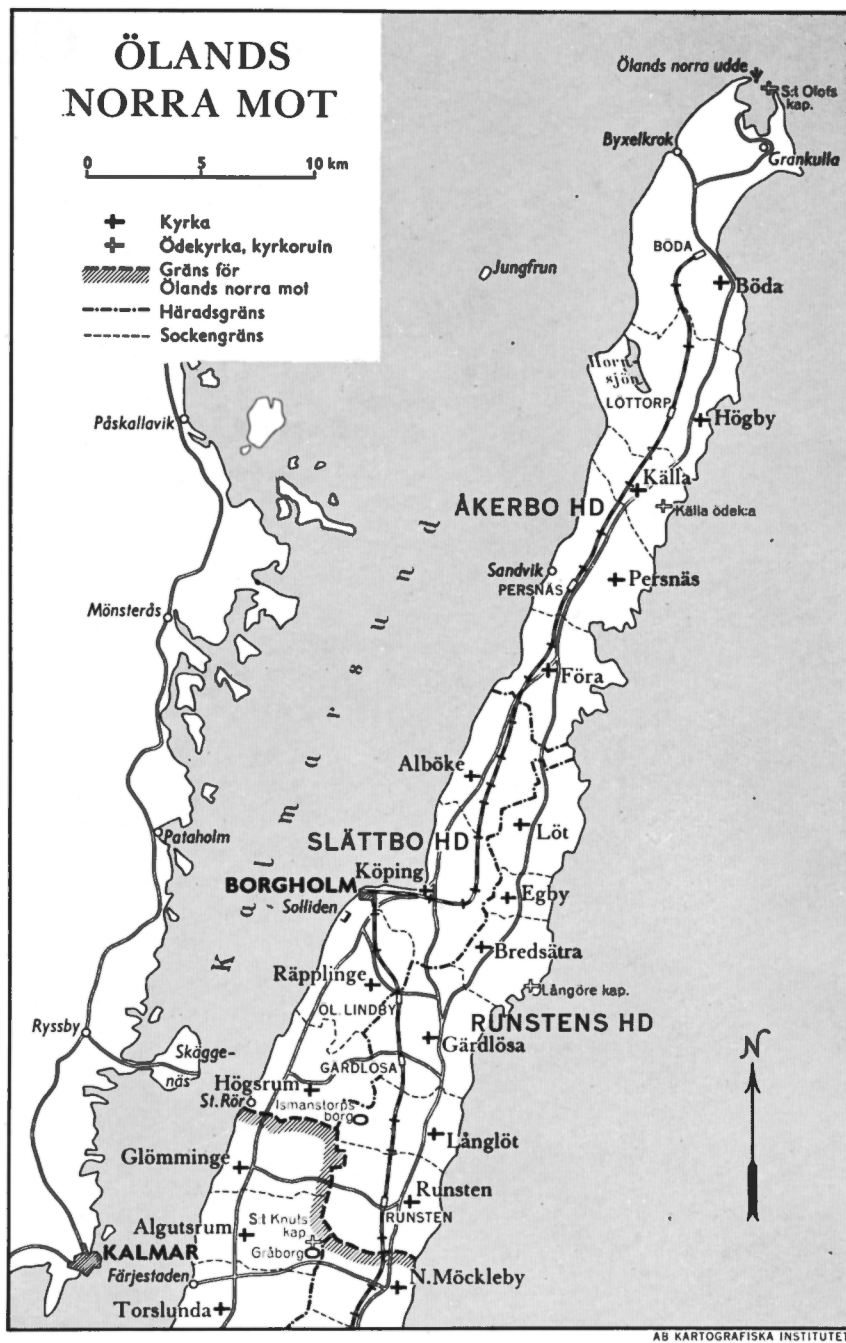
ÖLAND

BAND I

INLEDNING, ÖVERSIKT AV DE
SKRIFTLIGA KÄLLORNA

ÅKERBO HÄRAD

SAMT RÄTTELSE, TILLÄGG OCH
REGISTER TILL BAND I

Karta omkr 1950 över Ölands norra mot med den år 1961 nedlagda järnvägen

Förord till band I

Det nu avslutade första bandet av Ölands kyrkor, vilket har utarbetats av antikvarie Ragnhild Boström, inleddes 1966 med Översikt av de skriftliga källorna (Öland I: 1). I denna volym har vi närmare redogjort för arbetets tillkomst samt framfört vårt tack till de personer och institutioner som verksamt stött vårt företag.

De övriga volymerna i bandet behandlar kyrkorna i Åkerbo, det nordligaste häradet på Öland. Med början längst i norr beskrives Böda och S:t Olof (Öland I: 2, 1968), Högby kyrkor (Öland I: 3, 1968), Källa kyrkor (Öland I: 4, 1969) samt Persnäs kyrkor (Öland I: 5, 1970).

År 1969 erhöll antikvarie Ragnhild Boström Riksantikvarieämbetets uppdrag att som specialist på Ölands kyrkor vara kulturhistorisk kontrollant vid restaureringen av Långlöts kyrka på mellersta Öland. Den försening av utgivningen av sista häftet i bandet, Föra kyrkor (Öland I: 6), som även innehåller Rättelser och tillägg samt register till hela band I, uppvägs emellertid mer än väl därav, att genom detta uppdrag forskningen tillfördes ett utomordentligt rikt material, vilket ej endast har kommit Långlöt-beskrivningen tillgodo (Öland II: 1, Långlöts kyrkor, beräknas gå till tryck våren 1972) utan även bidragit till klarläggandet av de övriga öländska försvarskyrkornas komplicerade byggnadshistoria och datering.

I förorden till de båda först utgivna volymerna har vi framfört vår tacksamhet till en lång rad specialister, vilka med aldrig svikande intresse lämnat sitt bistånd. Även vid det fortsatta arbetet har författaren fått konsultera dem samt även andra forskare. Framför allt vill vi med tacksamhet nämna riksantikvarien Sven B F Jansson och antikvarien Elisabeth Svärdström (runinskrifter), docenten Aron Andersson och antikvarien Rune Norberg (medeltida bildkonst, den förstnämnde även medeltida silver), antikvarierna A-M Franzén och Inger Estham (textilier), förste intendent Kersti Holmquist (silver), docenten Brita Malmer och antikvarien Tamás Sárkány (numismatik), professor Oscar Reutersvärd (medeltida dopfuntar), statsheraldiker C G U Scheffer (heraldik), domkyrkosyssloman L M Holmbäck (orglar och klockor), fil dr Bertil Wester (orglar), framlidne kapten Sam Svensson (fartyg), statsgeolog Erik Åhman (stenbestämningar), docenten Sölve Göransson (kulturgeografi m m) samt förste bibliotekarie Bror Olsson (personhistoria).

Uppmättningsarbetet anförtroddes år 1931 åt två unga teknologer, numera professorn Sven Hesselgren och arkitekten SAR Samuel Fränne. Kompletteringar, föränledda av senare restaureringar, har företagits, förutom av författaren, av byggnadsingenjören John Söderberg, som även renritat rekonstruktionerna. Vid det fotografiska arbetet har författaren vid sin sida haft bl a Sören Hallgren. För arkiv-excerperingen svarar författaren, assisterad av antikvarien Hilda Kauri och fru Karin Ingvarson. Den stundom ganska komplicerade översättningen till engelska av bild-

texter och sammanfattningar har utförts av Mr Albert Read, medan den tekniska redigeringen med omsorg och skicklighet ombesörjts av fru Ulla Behr. Det ansvarsfulla arbetet med att utarbeta registren har anförtratts åt frökan fru Elsa Holm. Vi tackar dem alla för det stora intresse, med vilket de utfört sina uppgifter.

Ett speciellt tack vill vi rikta till Riksantikvarieämbetets uppdragsverksamhet och framför allt då AMS' Ölandskontor, med vilket Sveriges Kyrkor inledde samarbete redan 1968. De sk dammsugningarna av de tjocka kulturlager, som täckte tornvalven i Föra och Persnäs, gav utomordentligt värdefulla resultat, vilka har kommit föreliggande volym tillgodo. Liknande undersökningar i andra Ölandskyrkor står på arbetsprogrammet för våren 1972. (Beträffande undersökningsmetoden, se R Boström & Å Nilsson, »Dammsugning» av kyrkvindar, Fornvännen 1971, s 284 ff).

Vi tackar även byggmästaren Elmer Axelsson, med vilken författaren samarbetade vid restaureringarna i Föra (1955), Persnäs (1959) och Källa gamla kyrka (1960–1961), samt framlidne arkitekten Åke Tengelin, som med varsam hand genomförde en restaurering i sistnämnda kyrka.

Vår tacksamhet riktar sig även till direktör Gunnar Löfgren, Stockholm, vilken generöst låtit författaren taga del av Nils Isak Löfgrens dagbok 1816–1881.

Till församlingarnas prästerskap, kantorer, kyrkvårdar och kyrkvaktmästare framföres även vårt uppriktiga tack för visat intresse och lämnad hjälp under arbetet i kyrkorna. Speciellt vill vi då vända oss till dåvarande komministern i Föra, Nils Sjöstrand (numera kyrkoherde i Färlöv, Sk).

Framför allt förtjänar dock författaren, antikvarien Ragnhild Boström, utgivarnas uppskattning för den omsorg, varmed hon genomfört sitt arbete, liksom för den förebildliga byggnadsarkeologiska metodik hon tillämpat vid sina undersökningar av de konsthistoriskt märkliga Ölandskyrkornas komplicerade byggnadshistoria.

Stockholm i januari 1972

Sten Karling

Per-Olof Westlund

Armin Tuulse

Innehållsförteckning till band I

KARTA ÖVER ÖLANDS NORRA MOT	IV
FÖRORD TILL BAND I	VII
INLEDNING. ÖVERSIKT AV DE SKRIFTLIGA KÄLLORNA <i>av Ragnhild Boström</i>	1
ÅKERBO HÄRAD <i>av Ragnhild Boström</i>	
BÖDA KYRKOR	96
S:T OLOFS KAPELL	166
HÖGBY KYRKOR	177
KÄLLA GAMLA KYRKA	282
KÄLLA NYA KYRKA	388
PERSNÄS KYRKOR	416
FÖRA KYRKOR	524
RÄTTELSE OCH TILLÄGG TILL BAND I <i>av Ragnhild Boström</i>	627
OTRYCKTA KÄLLOR se slutet av resp kyrkoberskrivning	
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR TILL BAND I	638
FÖRKORTNINGAR I BAND I	643
REGISTER TILL BAND I <i>av Elsa Holm</i>	
ORTREGISTER	645
PERSONREGISTER	649
SAKREGISTER	657

Föra kyrkor

Föra kyrkor

ÅKERBO HÄRAD, ÖLAND BAND I:6

AV RAGNHILD BOSTRÖM

MED RÄTTELSE, TILLÄGG OCH
REGISTER TILL BAND I

VOLYM 142 AV SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

GRUNDAT AV SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

PÅ UPPDRAG AV KUNGL. VITTERHETS HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

UTGIVET AV STEN KARLING, ARMIN TUULSE OCH PER-OLOF WESTLUND

Almqvist & Wiksell Stockholm 1972

UTGIVET MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD

Beskrivningen av Föra kyrkor samt Rättelser och tillägg för Öland band I avslutades i oktober 1971. Manuskriptet är granskat av S Karling, A Tuulse och P-O Westlund. Excerperingen är utförd dels av författaren 1944, dels av Karin Ingvarson 1970–1971. Översättningen till engelska av bildtexter och sammanfattningar har utförts av Albert Read. Bildmaterial, anteckningar och excerpter förvaras i ATA.

Fotografer: A Billow, A Edle, S Hallgren, N Lagergren, NordM, Walter Olsson samt författaren.

Uppmätningar: S Hesselgren & S Fränne, Å Nilsson, J Söderberg samt författaren.

Grafisk formgivning: Vidar Forsberg.

Omslagsbilden återger Föra kyrka och Martinuskorset. Foto S Hallgren 1967.

På omstående sida: Åkerbo härads sigill från slutet av 1500-talet efter ritning 5 (1949) i RA.

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB UPPSALA 1972

Innehåll

FÖRA KYRKOR	524
<i>Kyrkogård och klockstapel</i>	528
<i>Gamla kyrkan</i>	531
<i>Byggnadshistoria och datering</i>	570
<i>Glasmålningar</i>	587
<i>Gamla kyrkans inredning och inventarier</i>	587
<i>Nya kyrkan</i>	598
<i>Nya kyrkans inredning och inventarier</i>	602
NOTER	619
KÄLLOR OCH LITTERATUR	622
FÖRKORTNINGAR, se nedan	
SUMMARY	623
RÄTTELSE OCH TILLÄGG	
TILL ÖLAND BAND I	627
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTE- RATUR TILL ÖLAND BAND I	638
FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I ÖLAND BAND I	643
REGISTER TILL ÖLAND BAND I <i>av Elsa Holm</i>	
<i>Ortregister</i>	645
<i>Personregister</i>	649
<i>Sakregister</i>	657

Föra kyrkor

Av RAGNHILD BOSTRÖM

c

a

b

4

FÖRA KYRKOR

Öland, Kalmar län, Ölands norra mot, Åkerbo härad, Växjö stift, Ölands norra kontrakt, Borgholms kommun, Annex till Persnäs

Föra socken ligger på Ölands smalaste del, mellan Persnäs och Alböke socknar, och når på båda sidor till vatten. Jfr Hadorphs beskrivning i underskriften till fig 391.

Löfgren söker följande förklaring till socknens namn: »... är en gammal kyrka och tyckes fådt namn derutaf att då ännu ej många kyrkor voro bygda folket farit dit och äfven fört sina barn dit att döpas.»¹ Kyrkan skulle med andra ord ha varit en dopkyrka.

Efter år 1283 är socknen omtalad i sammansättningen *de Fyrum* (SD 888). 1346 kallas den *fyró* (SD 4118) och *Fyra* (Styffe s 271). Under senare medeltiden bildade Föra jämte Alböke och Löt Fyrabo eller Förbo härad. Enligt Rhezelius var socknen under medeltiden biskopsgäll (jfr nedan). Av okänd anledning hade socknen i början av Gustav Vasas tid annorlunda skatteförhållanden än det övriga Öland.² Sedan 1554 är Föra annex till Persnäs.

Kyrkan var förmodligen helgad åt S:t Nicolaus och S:t Erik. Dessa helgon var nämligen huvudpersoner i det altarskåp, som prydde kyrkans högaltare (s 587f), och Föra uppräknas bland de kyrkor

som erhöll relikier av den svenske helgonkonungen (Ahlqvist 2: 1, s 209). — Byn Ingelstad tillhörde Vreta kloster (Ahlqvist 2: 2, s 284).

Sockenbornas liv i gamla tider skymtar fram även i Föra kyrkas arkivalier. Också i den enskildes privata förhållanden deltog sockenstämman. 1663 heter det t ex: »Tillfrågades Oluf Larsson i Huuswalla huru han hade betenkt sig om sin sons giftermåål med Maria Corre? Swarade han sikh intet vidare kunna stå der emot, efter han är så trägen efter henne, måtte han fuller gifua sitt samtyckie, och såge nu gerna at det kunde skee med det snaraste» (st prot).

John Granlund³ skriver bla i sin skildring av Föra kyrkby: »På sockenstämma om Valborgsmässan 1813 fann sig pastor nödsakad erinra om det gamla och ofta förnyade förbudet från biskopsvisitationen 1656 att 'lägga ut Sillegarn lördagsaftnar'. Liksom i andra trakter där ivrigt säsongfiske idkas plägar prästerskapet ha overseende med sabbatsbrott för fiskens skull och i Föra voro bönderna dristiga nog på sockenstämma 1780 'begära att Gudstjensten antingen måtte ske i lagom tid eller at hon aldra sidst kl. 2 kan wara slutad den tid Sille-

Fig 384. Föra. Västtornets första våning, västra kammaren. Två ingång till östra kammaren. Tvärs över rummet är överst en förvaringsbjälke (c) samt en stavkyrkokopplanka av ek (a), sekundärt använd som hammarband i en trävägg. Framför denna ännu ett sekundärt använt virke (b). Jfr fig 406–409, 415, 416. Foto S Hallgren 1964.

Föra. First floor of W tower, W chamber. Left, entrance to the E chamber. On the opposite side of the room are (top) a storage beam (c) and a plank from a stave church of oak (a), used secondarily as a wall-plate in a wooden wall. In front of this is still another piece of timber used secondarily (b). Cf figs 406–409, 415, 416.

Fig 385. Föra kyrka och Martinuskorset. Foto S Hallgren 1967.

Föra Church and the Martinus Cross.

sättningen om hösten påstår', vilket lovades med vissa förbehåll.»

År 1739 framfördes klagomål över att folket i ett par byar i grannsocknen Persnäs försakade trängsel i Föra kyrka (s 417, 585). — 1760 beslöt man, att omedelbart införa följande förändring: man och hustru skulle tillsammans gå fram till nattvarden (st prot). Detta var ett reformförslag som avvisades på andra håll, exempelvis 1751 i Källa,⁴

där tiden ej var mogen för denna förändring förrän 1805.

I Föra, liksom i de flesta andra kyrkor, framfördes klagomål över oordentlighet under gudstjänsten, t ex att predikanten blev överröstad i psalmsången (st prot 1760, 1772, 1780), att kvinnfolken störde gudstjänsten med sitt prat (st prot 1772), och att det spottades ned i kyrkan från läkaren). — 1868 6/12 framfördes ett förslag att fram-

flytta juldagens ottesång från kl 3 till kl 6 på morgonen, vilket sockenstämman ansåg »lämpligt, om än ej nyttigt». I stället fastställdes tiden för julottan till kl 4 fm. Om svårigheten att anskaffa papper förr i tiden påminns vi bl a genom följande notis. St prot 1/11 1778 slutar: »Här effter finnes inga Acter noterade för brist skull på papperet.»

Angående den så kallade kyrkan i Gehls gårde, se ovan s 417 samt s 509, not 3.

Martinuskorset

Sydväst om kyrkan i den s k Korshorvan står ett minneskors,⁵ hugget av grå kalksten (fig 385, 386, 388: E), höjd 226 cm. Dess mot väster vända framsida visar ett ringkors i konturristning. I korsmitten en kalk samt en inskrift i minuskler inom ett band, begränsat av inhuggna linjer: »Anno: Dñi: mcdxxxii: Dñica: prima: post: festū, trinitatis: hic: dñs, martinus: peremtus: fuit:» (= år efter Kristi börd 1431, första söndagen efter Trefaldighet, blev herr Martin här ihjälslagen).

Rhezelius återger traditionen om korset på följande sätt: »En biskops fougde hafver kommit till be:te Prästegård, efter be:te sochn war Biskops giäld, och Pastor gick uth emot Fougden att fägna honom, hafvandes i sina hand ett Bismar, som han hafver haft och wägit medh. Fougden sadhe: Bär du wäria åt migh, togh så Bismaret af Pastore, och slogde honom därmedh ihjäl. Derföre är korset uprest, som och skriften medhgiver sandt wara» (F, c 3, s 14).

I Rannsakningar 1667⁶ omnämnes däremot korset helt kort: »... straxt wester om kirkian finness och et Kors af Sten med runske bookstäfwer [jfr s 18], ther säijes en Prest wara ihjelslagen». Hos Hadorph saknas uppgifter om korset. (Håkansson nr 81).

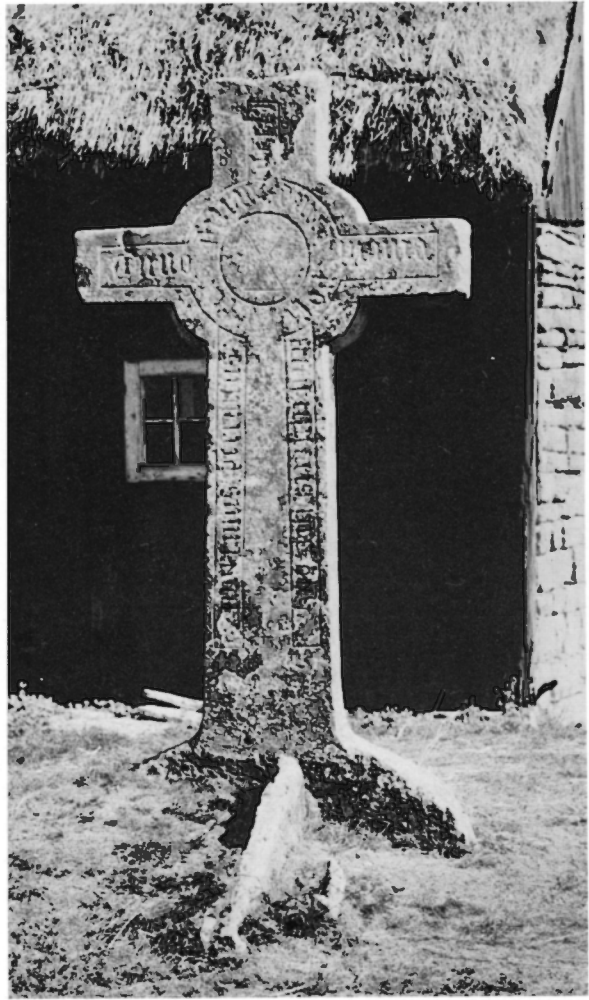

Fig 386. Minneskors över prästen Martinus, ihjälslagen 1431. Stående i den s k Korshorvan, sydväst om kyrkan (fig 388: E). Foto S Hallgren 1964.

Cross in memory of Martinus, a priest who was murdered in 1431, standing in the so-called Cross Strip, SW of the church (fig 388: E).

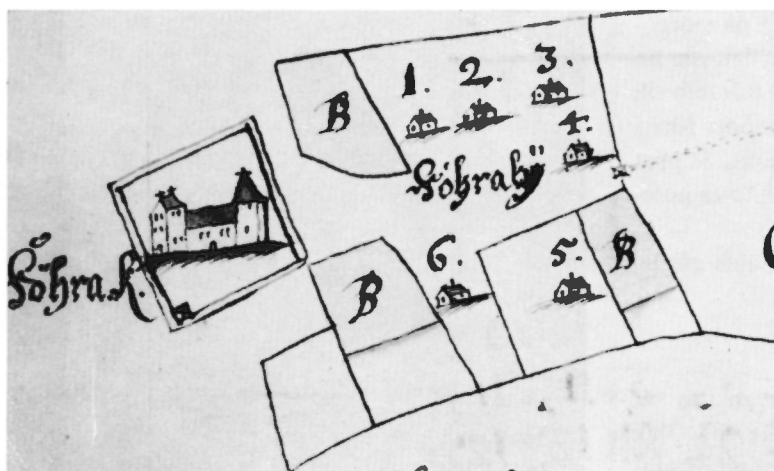

Fig. 387. Kyrkan och kyrkogården år 1683. Detalj av karta, LMS.

The church and churchyard, 1683. Detail from a map.

Kyrkogård och klockstapel

Kyrkogårdsmur, ingångar

Kyrkogården har numera sin största utsträckning i öster-väster (fig 388). Vid en jämförelse med fig 387 framgår bl a, att kyrkogården i slutet av 1600-talet hade i det närmaste kvadratisk form. Den senaste utvidgningen, mot väster, ägde rum 1934. Inhägnaden utgörs av en kallmurad kalkstensmur, högre utmed den östra delen än i väster.

Tre ingångar leder in till kyrkogården: i norr och öster dubbelgrindar av smidesjärn mellan spritputsade kalkstensstolpar, i sydväst en stiglucka (fig 465) av spritputsad kalksten, kallad den västra, uppförd 1787, ej i förband med muren. Över dess rundbågiga, vitputsade valv reser sig ett avtrappat krön, där stegen är avtäckta med flisor. Överst en stenknopp av svarvad kalksten. Grå spritputs; kanter, hörn och valv slätputsade och vitkalkade. I södra sidans röste en inskriptionsplatta av röd kalksten med inskrift inom ristad ram:

ANO / 1787 / IIS / DJURSTA / MSS AMS / NPS.

Stängs genom trägrindar målade i vitt och blått med svarta beslag. Stigluckan står snett i förhållande till långhuset, den är nämligen placerad i riktning mot det nu försvunna medeltida vapenhuset (jfr fig 396f).

Vid sockenstämman 19/5 1788 anmäldes att åborna i södra delen av församlingen på egen bekostnad låtit uppsätta »västra kyrkoporten, som är

både prydelig och warachtig, hwarföre de begärde befrielse ifrån reparation på de andra Portarne, som bewiljades».

Invid de tre huvudingångarna leder klivstättor med steg av kalksten över muren. — En enkelgrind av smidesjärn mellan murade kalkstensstolpar för på norra sidan till kyrkans ekonomibyggnad. — De två andra år 1788 nämnda portarna låg troligen på samma platser som de nuvarande. Löfgren (fig 396, 397) visar en av dem, en stiglucka av trä under sadeltak i norra muren. På denna utförde båtsman And Solblom snickeriarbete 1757 (räk). Möjligen byggdes den helt ny vid detta tillfälle.

I alla grindhål är kalkstensplattor lagda, däribland flera gravstensfragment (se nedan).

Norra sidan av kyrkogården har först under de senaste decennierna brukats för begravingar, ett på Öland, liksom i andra delar av vårt land, vanligt förhållande.

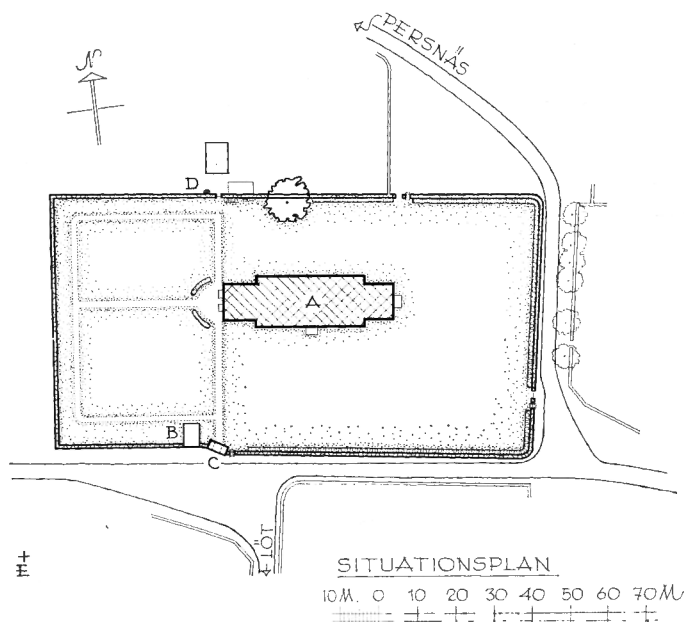
Kyrkogårdens gångar är belagda med grus och marken närmast kyrkobyggnadens murar är täckt av kalkstensflisor.

En stor, ensam oxel växer på kyrkogårdens norra del. Syrénhäckar kantar murens äldre sträckningar.

1678 »förmantes Blinde Lasse hårt att hafwa körkegorden stengdh och reen» (st prot). — 1760 beslöt man att plantera askar på kyrkogården, att

Fig 388. Situationsplan, 1:2 000. Uppm J Söderberg 1964. A. Kyrkan. — B. Bisättningskapell. — C. Stiglucka. — D. Bod. — E. Martinuskorset. — Vid jämförelse med fig 387 framgår, att kyrkogården är utvidgad både åt väster och åt öster.

General plan, 1:2 000, 1964. A. Church. — B. Mortuary. — C. Lychgate. — D. Storehouse. — E. The Martinus Cross.

reparera muren samt att avskaffa »överflödigt vatten» genom utdikning (st prot).

Brunn, bisättningskapell, bod

I nordväst en brunn. — Intill sydvästra stigluckan ligger ett bisättningskapell av fogstruken kalksten (fig 388: B), ursprungligen (1916) uppfört som likvagnsbod, men 1966 omgjort för sitt nuvarande ändamål och därvid täckt med flistak samt försett med kopparklädda portar.

Utanför norra kyrkogårdsmuren ligger en ekonomibyggnad av trä. — På kartan (fig 387) markeras en byggnad i kyrkogårdens sydvästra hörn, möjligen en bod eller ett sockenmagasin. 1802 diskuterades frågan om ett sockenmagasins inrättande vid en extra stämma 19/9.

Klockstapel

På kyrkogården stod en år 1600 byggd klockstapel för två klockor, men i övrigt av okänt utseende (inv efter 1611). Den var möjligen kyrkans äldsta stapel. I slutet av 1500-talet fanns i varje fall ingen stapel: »Klockor i Tornet — 2. Klockor nider i Kyrkion — 2», heter det nämligen i PB vis.

Den år 1600 uppförda stapeln ersattes redan 1630

av en ny, även den för två klockor (fig 390): »Anno 1630 Leth Föra Sochn göra sigh een stapell på kyrkiogården medh — 2 klockor wthi huilken kostath medh stockar, Breder, spik, arbethes löhn, och wthi allahanda Pertzeler wthi kopparmynt — 100 dlr». Den låg öster eller sydöst om kyrkan och var en öppen klockbock med fyra rösten.

1673 »Wid Midsomars tijd bekom Pelle i Beck i betalning för klockestapeln han bygde — 10 Dr. Noch Oluf Finne på det sama — 5 Dr» (räk). Den relativt blygsamma summan tyder på att det gäller en reparation. Troligen var det vid detta tillfälle som mittspiran tillkom (fig 397). Även 1754 reparerades stapeln (räk). Arbetet utfördes av båtsman Solblom och Håkan Quist.

Löfgren påpekade 1817: »Här äro 2de klockor, som likväl icke hänga i tornet ehuru det samma därtill skulle vara ganska [=mycket] tjänligt utan i en stapel på kyrkegården». Klockstapeln var mycket bristfällig 1826, varför den nedtogs, sedan kyrkans västtorn vid den stora ombyggnaden 1828 försetts med en lanternin för klockorna.

Gravstenar på kyrkogården

Inga äldre gravstenar av intresse ligger på gravplatserna, men i grindhålen är, som redan nämnts, lagda

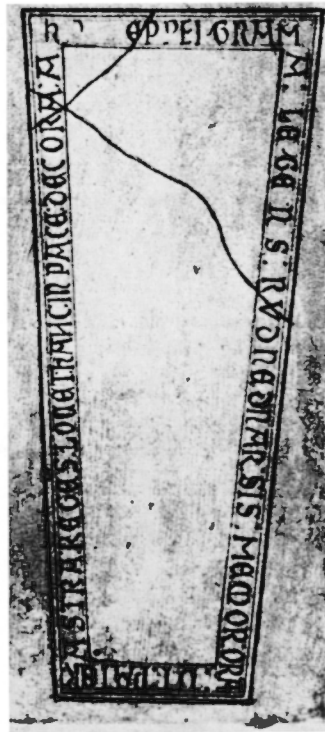
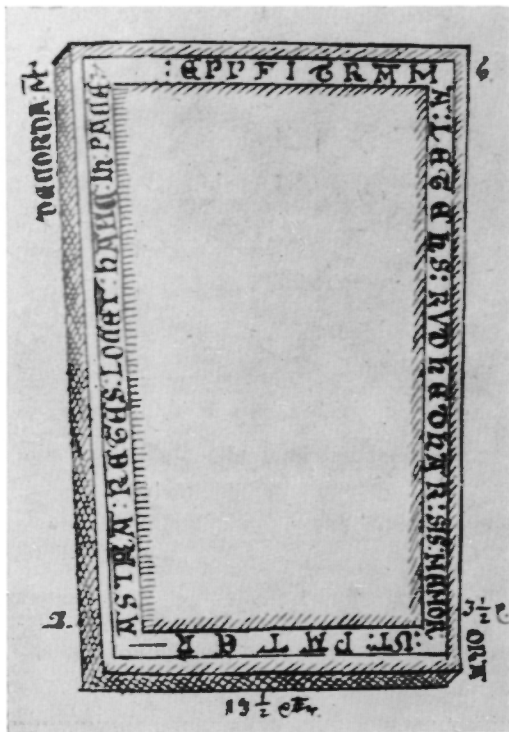

Fig 389a–b. Gravsten över Rudhedhar, 1300-talet (?), enligt Rhezelius 1634 (a) och Törnwall 1673 (b), skala ca 1:20. Ej bevarad. K.B.

Gravestone in memory of Rudhedhar, 14th century (?). Drawings. Now lost.

dels en stenläggning av gamla gravstensfragment (exempelvis Håkansson nr 123), på vilka bokstäver och bomärken kan urskiljas, dels helt osmyckade flisor. Även vid kyrkans ingångar och yttertrappor har man använt gravstenar som trampflisor (se nedan).

En medeltida gravsten (fig 389a–b) låg enligt Rhezelius »På Kyrkogården widh öster Kyrkie gaflen» (F, c, 2/3, s 135). Den är nu försvunnen, men är väl känd tack vare Rhezelius, Hadorph, Törnwall, Ahlqvist och Wallman. På 1600-talet var hela inskriptionen i majuskler läslig:

EPPFIGRAMA : LEGENS : RVDHEDHAR : SIS : MEMOR :
ORA : UT : PATER : ASTRA : REGES : LOCET : HANC :
IN : PACE : DECORDA : M̄ (eller A) H

(=Den som läser denna inskrift över Rudhedhar, kom ihåg att bedja, att Fadern, som härskar över stjärnorna, sänder henne till den ljuva friden.)

Rhezelius' och Törnwalls tolkning skiljer sig i några detaljer från varandra (jfr fig 389a och b),

även måttuppgifterna varierar något. Enligt Rhezelius och Törnwall var längden, omräknad i cm, 200 resp 198 cm, över bredden 89 resp 84, nedre bredden 52 resp 54 cm. Wallman anger måtten »3 1/4 lång, 21 i lilla, 1,9 i störst», dvs 193, 81,5 och 52 cm. Även Gardells och Ahlqvists måttuppgifter varierar något. På Rhezelius' tid var stenen hel, men när Törnwall tecknade av den, var den sprucken i fyra delar. Vid Ahlqvists och Wallmans besök omkring 1820 var den spräckt i ännu fler stycken och nästan oläslig. Wallman kunde endast urskilja:

RVDHRDHAR : SIS : MEMOR : HANC : IN PACE

Förmodligen försvann gravhällen i samband med rivningen av den medeltida kyrkan. — Gardell⁷ sammanställer den med Västerås nr 214 och daterar den till 1300-talet. (Håkansson nr 80. Gardell nr 43.)

Vid Hadorphs besök 1673 låg ännu en medeltida gravsten på kyrkogården, troligen identisk med den som nu ligger under predikstolen i Nya kyrkan (se nedan).

Gamla kyrkan

Plan och material

Den medeltida kyrkan i Föra kan rekonstrueras med hjälp dels av rester av grundmurar, framgrävda 1955 (fig 437, 441 ff), dels arkivmaterial m m (fig 390, 391, 396, 397, 398, 438) samt beskrivningar, t ex av Hadorph (underskriften till fig 391). Den bestod av ett ännu bevarat västtorn, ett öster därom liggande litet långhus (»medelkyrkan») av samma bredd som västtornet samt ett smalt östtorn i vars bottenvåning koret var inrymt. Ett vapenhus låg utanför sydportalen. Den norr om koret belägna sakristian byggdes först 1756. Allt av kalksten i skalmursteknik på vanligt sätt. Kyrkan var alltså en typisk öländsk klövsadelskyrka (jfr s 509, not 11), en till det yttre enhetlig byggnad, som emellertid vid närmare undersökning har visat sig vara tillkommen i etapper under flera skilda byggnadsperioder.

Exteriör

Vattentaken var överallt spånklädda och tjärade. Ännu 1816 och fram till ombyggnaden var hela kyr-

kan täckt med ekspån, utom vapenhuset, som hade flistak. Exteriören var, åtminstone på Hadorphs tid, »bygd af tålgsteen», dvs oputsad. 1756 rappades emellertid kyrkan ut- och invändigt, i enlighet med beslut fattade under föregående år. I kyrkorummet, dit även västtornets bottenvåning inräknades (fig 396, 397), fanns sammanlagt sju fönster av olika ålder och storlek; västtornet och vapenhusets röste hade smala ljusgluggar. En enda ingång förde in i kyrkan, belägen i långhusets södra mur, innanför vapenhuset. I norra långhusmuren saknades ingång, detta kunde konstateras 1955.

Interiör

Västtornet är välvt i de nedersta tre våningarna, långhuset var välvt kring en mittpelare (fig 438) och koret hade troligen ett av allt att döma tvärställt tunnvalv över korfyrkanten samt ett hjälmvalv över absiden. Östtornet, som reste sig över koret, hade i likhet med västtornet flera välvda våningar.

Löfgren beskriver interiören på följande sätt: »...

Fig 390. Kyrkan och klockstapeln från söder 1634 samt förstora detalj av västtornets huv. Teckning av J H Rhezelius. KB.

The church and bell-tower from S, and enlarged detail of the roof of the tower, 1634.

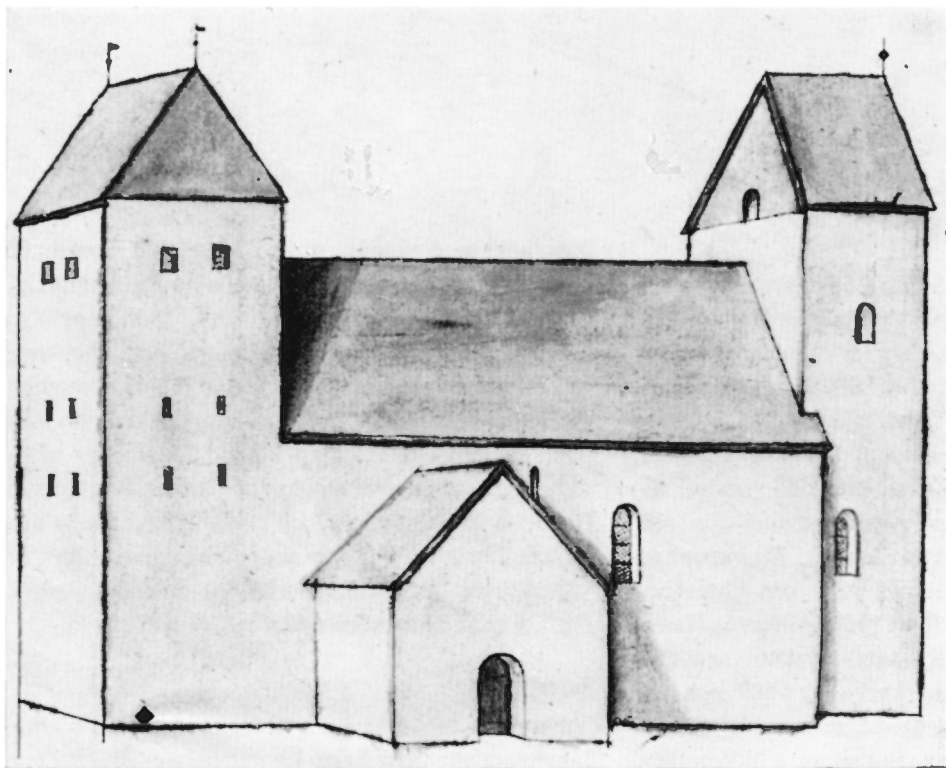

Fig 391. Kyrkan från sydväst 1673. Skala 1 : 288. Teckning av Petrus Törnewall. UUB. — Hadorph skriver: »Före Kyrkia ligger norr om alböke annexa till pesnäs, som är bygd af tälgsteen medh 2 steen torn uppå, huelfd innan till medh 2 stupehualf moot huer andre på en pelare, mitt i kyrkian liggandes ... Tuå stenar fins dher, en på kyrkiegården, en utom medh sådan inscription Denne sochn ligger mäst på Ölandz falan hafuer godt mulebeet för boskap och fåår, landet är här smalast, byn räcker i siön både på uestra och östr landet.» (S 30, fol 79 r:o, UUB).

The Church from SW, 1673.

Uti västra tornet äro många kamrar med hvalfdå tak och nederst 2^{ne} låga valf som hafva öppning åt kyrkan och hvaruti bänkrum äro inrättade. Taket inuti sjelfva Kyrkan är hvalft och understöjdes af en stenpelare som står midt uti Kyrkan. Uti Östra Tornet är Choret som afskiljes ifrån den öfriga delen af Kyrkan genom en tjock vägg, hvarpå är endast ett lågt hvalf ell. öppning gord mitt framför Altaret och hvarigenom man som nogast kan se prästen då han står för altaret ... För öfrigt kan kyrkans in-värtes structur bäst inhämtas af följande ritning ...» (fig 396).

Ahlqvists beskrivning är utförligare (2: 1, s 125 ff): »Föra kyrka ... är liten, tillräckligt ljus genom 7 fester ... men i öfrigt oansenlig. Hon är upförd af

sten, med 2:ne torn, och både kyrkan och tornen spåntäckte. Taket stenhwalf. Främsta hwallwet öfwer Choret nedsänker sig i en låg hwallfbåge, som skiljer Choret ifrån kyrkan. Hwallwen öfwer kyrkan hwila på en rund stenpelare, som bliwit upmurad nästan midt i kyrkan. Under Wästra Tornet äro 2:ne låga stenhwalf, som hwila på en 4 kantig grof stenpelare. Dessa hwall äga endast 5½ alnars höjd: hwaremot Kyrko- och Chorhwallwens höjd utgör omkring 16 alnar [= 9,5 m]. Hela kyrkans längd är 44 alnar⁸ och bredden 11 3/4; Chorets bredd 10 1/4 alnar Kyrkans 2:ne Torn äro märkwärdige för sina rum och celler ...» (2: 1, s 125 ff). Ahlqvists detaljbeskrivningar av de båda tornen citeras nedan i respektive avsnitt.

Västtorn

Av klövsadelskyrkan är numera, som redan nämnts, endast västtornet bevarat ovan jord (fig 384 f, 392 ff). Det är ett kraftigt försvarstorn med något galberade sidor samt indelat i många välvda våningar av ungefär samma typ som i Källa (fig 231 ff), Persnäs (fig 302, 304) och Bjälbo.⁹ Dess ljusgluggar är alla så små i jämförelse med murytorna, att det ter sig som en massiv monolit. I fullt utbyggt skick var tornkroppen troligen minst 3 m högre än nu (fig 450–453), men före 1828 var den lägre (fig 396, 397, 457), endast ca 13 m hög (omkring 22 alnar, enligt Ahlqvist 2: 1, s 126). När den medeltida kyrkan 1828 ersattes med den nuvarande, en rymlig och ljus kyrka i tidens smak, försågs västtornet med ett nytt murkrön samt en lanternin för klockorna (se nedan). I övrigt är västtornet en helt medeltida byggnadsdel.

Materialet är kalksten, dels vald åkersten (även kallad mark- eller jordsten), dels tuktad sten. Skalmurarna består av tämligen tunna flisor i rikligt med bruk. Fogarna är väl utstrukna, men saknar kvaderrits. Flerstädes har fogbruket, som i de äldsta delarna är slätt, hårt och har en ljus, varm ton, fått avtryck av fingrar och grovt tyg, medan det ännu var vått, exempelvis i tornets första våning (vid ingången från trappans vilplan samt på västra tornrummets norra vägg).

Till bottenvåningen leder sedan 1828 två raktäckta portaler. Före detta år saknade tornet direkt ingång, man måste först passera långhuset. På ingångarnas plats fanns två ljusgluggar (fig 396, 397), tillkomna 1803. Troligen saknade bottenvåningen från början ljusöppningar, den belystes endast indirekt, från öster, genom tornbågarna.

Bottenvåningens båda rum öppnar sig mot långhuset genom vida rundbågar (fig 394, 400 f, 469). Golvet (omlagt 1955) är nu täckt av kalkstensflisor och gravstenar (se nedan). Det har under sekulens lopp förhöjts. Ursprungligen låg det minst $\frac{1}{2}$ m lägre, så att proportionerna i denna tornvåning från början ej var så tryckta som nu.

Båda rummen täcks av låga tunnvalv med vederlag i norr och söder. I skiljemuren är två tryckta, rundbågiga öppningar (fig 401, 402). I södra rummets valv är en sekundär genombrytning (fig 392, C–D), nu dold under putsen. Den har motsvarigheter

i de två, rakt ovanför varandra belägna valven i tornets andra och tredje våningar. Genom dessa hål har klocklinor löpt (se nedan). På 1930-talet var en järnkrok fäst i valvet, troligen för att bära en lykta. — Väggar och valv är putsade och vitkalkade.

Det södra rummet, som numera är vapenhus, var i början av 1800-talet fyllt av bänkar (fig 396, 397). Det norra rummet var ännu 1822 uppdelat i två avdelningar, varav den större även var fylld av bänkar och den mindre, västliga, användes som förråd. Förmodligen är det på det senare som en notis i st prot 1658 syftar. Detta år beslöt man nämligen att utrymmet »bak Under hwalwet i kyrkan», skulle användas till förvaring av spån (st prot). Det är nu förvaringsplats för katafalk och extra stolar.

I södra tornkammarens sydöstra hörn leder en rundbågig ingång in till en murtrappa. Den bonade furudörren är från 1955. Trappan vilar delvis på en tryckt besparingsbåge, som har varit igenmurad mellan 1828 och 1955.

Trapploppet är längst ned 60–67 cm brett och löper inne i muren mot väster. Steghöjden är tämligen bekväm, 20–30 cm, lutningen omkring 38°. Trappans nedersta del är täckt av ett längsgående, högt sittande, horisontellt tunnvalv, vilket i likhet med tornets övriga valv har tydliga avtryck av skålbräder i fogbruket. Högre upp består trappans tak av överkragade flisor. Ett stycke av denna avtäckning ligger ej i förband med yttermuren, utan stöter stumt emot densamma (fig 411). Över en nivå ca 145 cm över golvet (= ca 5 m över markytan) ligger hela trapphuset i förband med de omgivande murarna (fig 412). Se vidare nedan.

Utanför ingången till tornets första våning smalnar trappan något och bildar ett mycket litet vilplan, endast 52–56 cm brett och täckt av kant i kant lagda flisor. Längden, 74 cm, är mindre än dörröppningens bredd. Det upplyses mot söder av en glugg med inåt skränande smyg. Östra smygsidan samt dageröppningen i murens ytterliv är i senare tid starkt utvidgade åt sidorna. Fogbruket i västra smygsidan är intakt och visar, att denna del av gluggen är ursprunglig.

Mitt för ljusöppningen är en rundbågig ingång, ca 80 cm bred, som leder till den yttre (västra) av de båda tornkamrarna (fig 384). Över ingången är flera fingeravtryck samt ett spiralornament formade

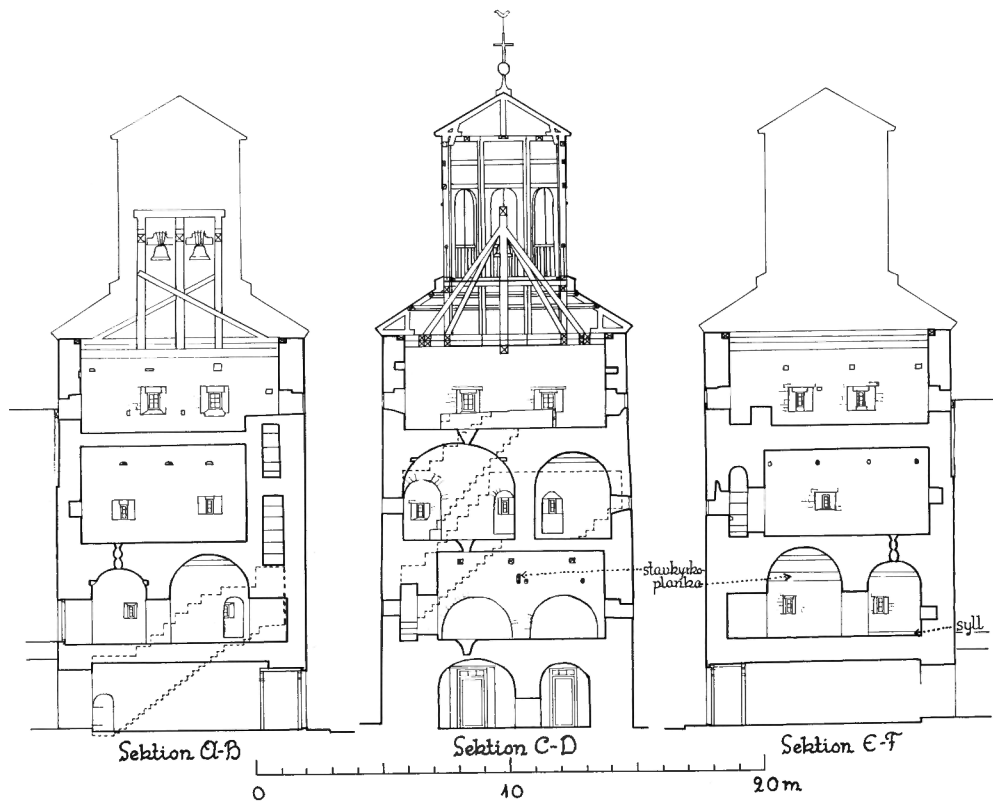
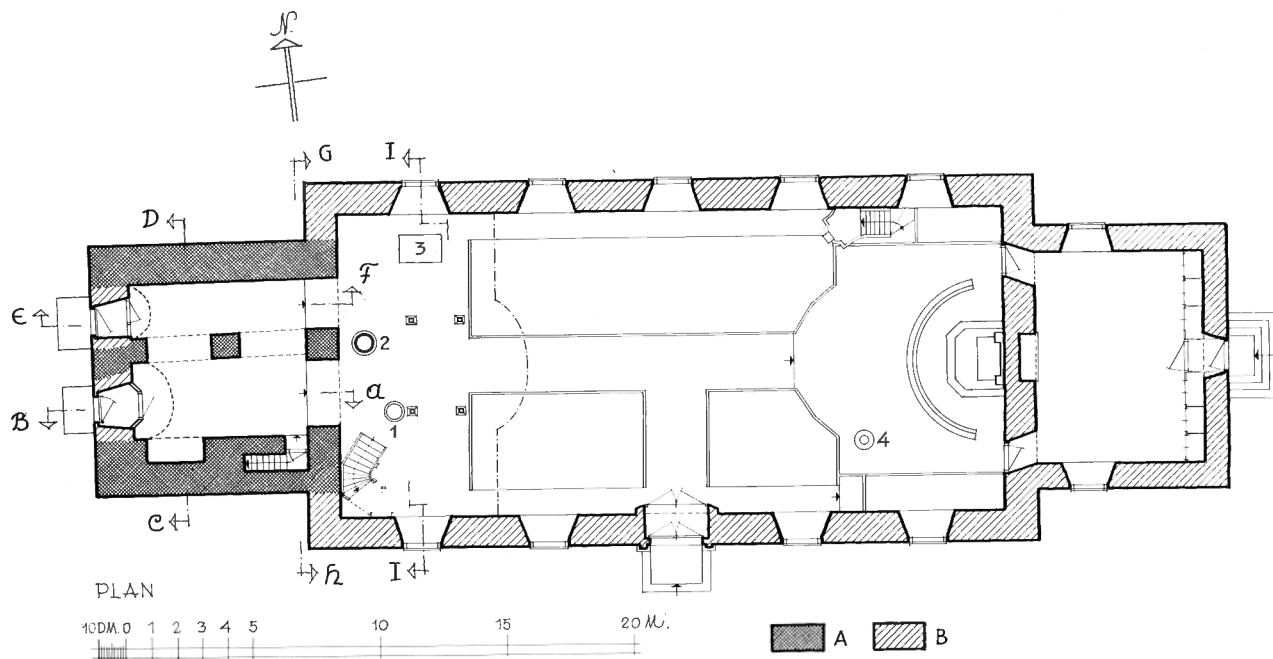

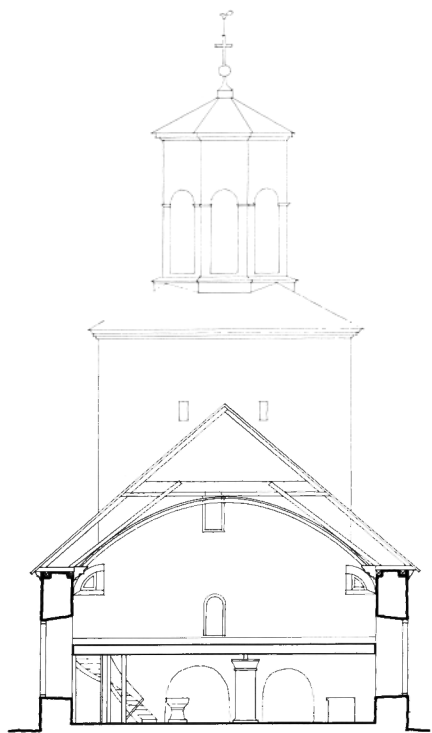
Fig 392. Sektioner av västtornet mot söder, väster och norr. Uppm 1:300, S Hesselgren och S Fränne 1931, ändrad av J Söderberg 1964 samt R Boström 1970.

Sections of the W tower looking S, W and N.

Fig 393. Plan. Uppm 1:300, J Söderberg 1964. 1. Medeltida dopfunt. — 2. Det medeltida långhusets mittkolonn. — 3. Modernt altare med medeltida skiva. — 4. Modern dopfunt.

Plan. 1. Medieval baptismal font. — 2. Medieval nave column. — 3. Modern altar with medieval altar slab. — 4. Modern baptismal font.

SKÄRNING I-I

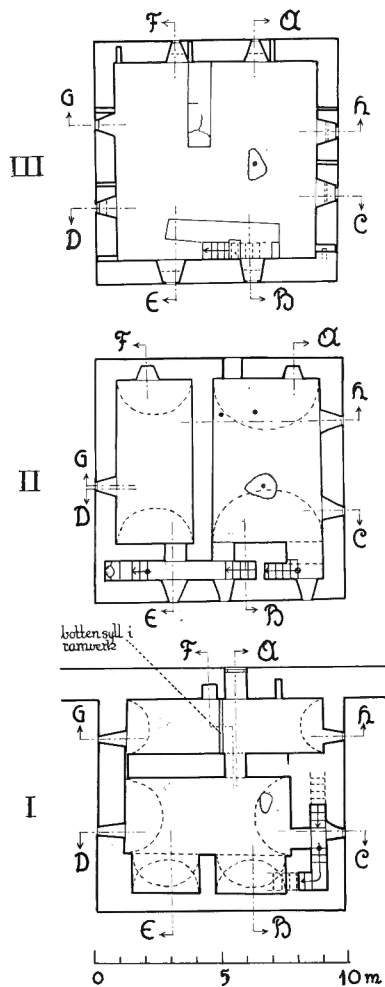
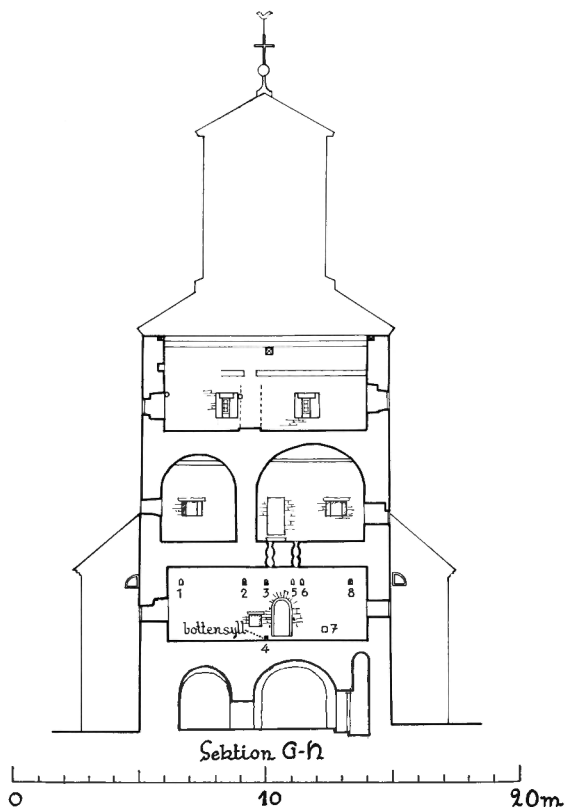

Fig 395. Planer av västtornet. Uppm 1:300, S Hesselgren och S Fränne 1931, ändrad av J Söderberg 1964 samt R Boström 1970.

Plans of the first, second and third floors of the W tower.

Fig 394. Sektioner av västtornet mot öster samt av långhuset mot väster. Uppm 1:300, S Hesselgren och S Fränne 1931, ändrad av J Söderberg 1964.

Sections of W tower looking E and of nave looking W.

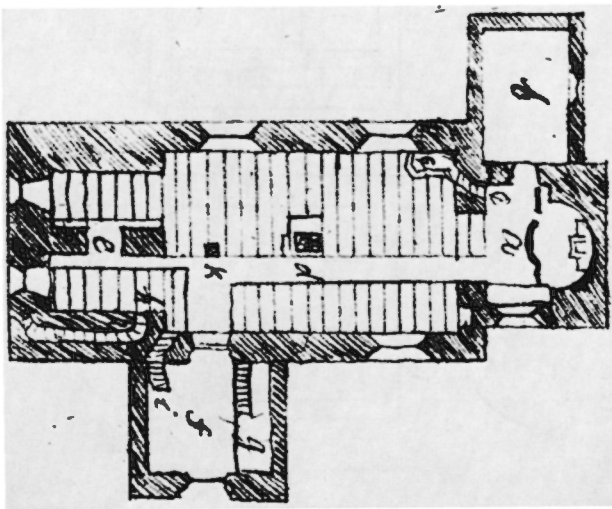
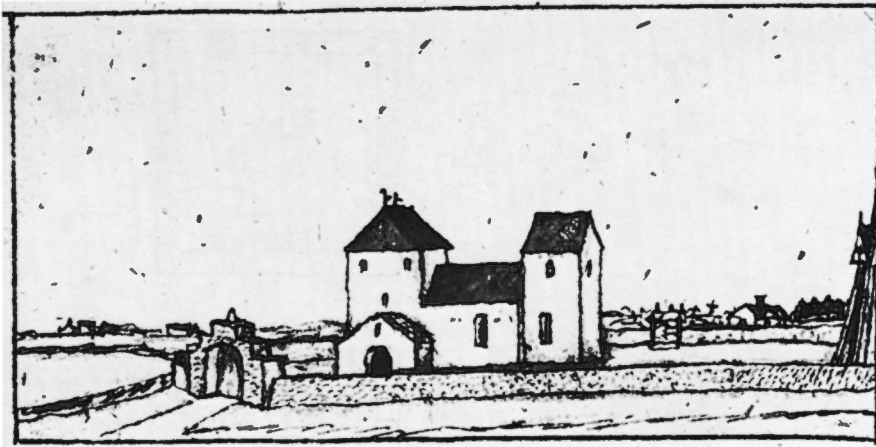

Fig 396. Kyrkan, kyrkogården och klockstapeln från sydöst samt plan av kyrkan. Teckning (förstoring) av N I Löfgren 1817 (Åhstrand-Löfgren). ATA. — Texten till planen lyder: »Kyrkans grundritning är sådan som hosstående figur utvisar. Hvarvid a betyder Choret med Altaret och Kläckarestolen på södra sidan, b, sacristigan, [c,] Uppgången ur Choret gen. muren till Predikstolen, d, Pelare mitt i kyrkan: e, Västra tornet, hvartill uppgången är vid h, f, vapenhuset, byggt af sten, framför K:s enda ingång på södra sidan, g, Bårhuset hvari är trappgång till en öfver Vapnhuset inrättad Vind på hvilken kyrkans vinsäd förvaras, i, uppgången till Läktaren, som inne uti Kyrkan understöddes af en Träpelare K.»

The church, churchyard and bell-tower from SE and plan of church. The text on the plan runs: "The ground plan of the church is as shown in the figure, on which a indicates the Chancel with the Altar and the Parish Clerk's seat on the south side, b, the Vestry, [c,] Stairs from the Chancel through the wall to the Pulpit, d, Pillar in the middle of the church: e, the West tower, to which stairs at h lead up, f, porch, built of stone, in front of the Church's only entrance on the south side, g, the Mortuary, in which are stairs leading to an Attic above the Porch in which the wine grain of the church is kept, i, stairs up to the Gallery, which, inside the Church, is supported by a Wooden Pillar K."

Fig 398. Kyrkan från sydöst. Teckning av A Ahlqvist 1821, UUB.

The church from SE.

Fig 399. Västtornet från nordväst. Foto R Boström 1964.

The W tower from NW.

Fig 400. Västtornets bottenvåning, södra kammaren (nuvarande vapenhuset) mot öster. Foto S Hallgren 1964.

Ground floor of the W tower, S chamber (present porch) looking E.

Fig 401. Västtornets bottenvåning, södra kammaren (nuvarande vapenhuset) mot nordväst. Foto R Boström 1963.

Ground floor of the W tower, S chamber (present porch) looking NW.

Fig 402. Långhusets västra del samt västtornets norra kammare mot sydväst. I förgrunden delar av det medeltida långhusets mittkolonn. Foto S Hallgren 1964.

W part of nave and part of the N chamber of the W tower, looking SW. In the foreground parts of the centre column of the medieval nave.

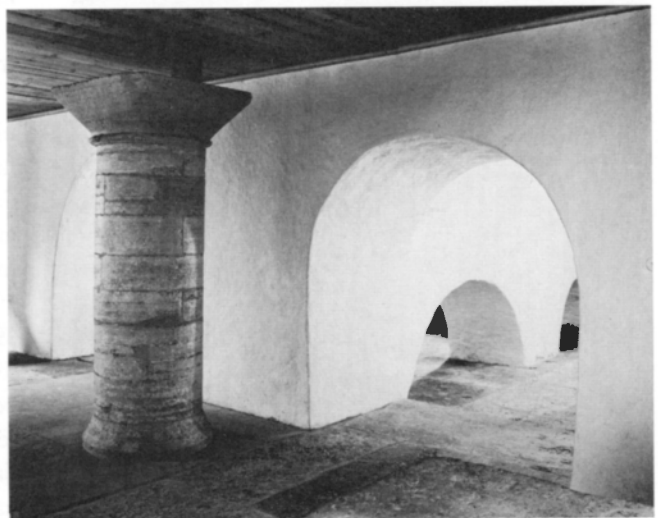

Fig 403. Fastklämd skålningsbräda i valvet över första tornvåningens västra kammare. Foto R Boström 1963.

Vault scaffolding board in the vault above the W chamber of the first floor of the tower.

Fig 404. Sekundärt uppbrutet löphål för klocklina i valvet över första tornvåningens västra kammare. Foto R Boström 1969.

Hole for bell-rope made secondarily in the vault over the W chamber of the first floor of the tower.

med ett finger i det ännu våta fogbruket. Denna ingång, liksom de övriga i denna tornvåning (fig 405, 410) kännetecknas därav, att omfattningarnas lodräta delar divergerar något nedåt (i genomsnitt 6 cm) och är formade av huggen sten med kantslag, medan alla rundbågar — även de båda avlastningsbågarna under trappan (se nedan) — är gjutna av tunna, råbrutna eller tuktade flisor i rikligt med bruk, i vilket träformen har lämnat tydliga avtryck. Även det murhorn, som bildas ute i trapploppet, där trappans fortsättning upp till andra våningen viker av i rät vinkel från söder till väster, är murat av välhuggna stenblock med kantslag. Hörnen inne i tornet är snarast gerade, ej murade i förband, endast få bindare förenar nämligen hörnens sidor.

Tornets första våning är disponerad som bottenvåningen, med den skillnaden, att de båda parallella tunnvalven sträcker sig vinkelrätt i förhållande till dem i våningen under (jfr Källa, fig 233 ff, och Persnäs, fig 302, 304).

Golven i denna, liksom i västtornets andra och tredje våningar, består dels av översidorna på valven i den underliggande våningen, dels av ballastmurning i de om diken påminnande svicklarna. Rikligt med bruk, kullersten och stenskårvor bildar, jämte de uppskjutande, tunna valvflisornas kanter, ett ganska ojämnt golv. Däröver har under seklernas lopp bildats 4–20 cm tjocka kulturlager, vilka på 1950-talet täcktes med ett lager singel. I början av år 1970 gjordes en provundersökning av torngolvets lösa fyllning. Många värdefulla fynd gjordes, som belyser tornets (och den medeltida kyrkans) roll som förläggning och bostad alltsedan 1100-talet (se nedan, Byggnadshistoria samt Lösfynd). En mängd handsmidda spikar med stora skallar, nedtrampade

Fig 405. Västtornets första våning, västra kammaren, mot nordöst. Den breda plankan är en rest av den medeltida stavkyrkan (jfr fig 406–408). Foto S Hallgren 1964.

First floor of the W tower, W chamber, looking NE. The wide plank is a remnant of the medieval stave church (cf figs 406–408).

Fig 406a–b. Stavkyrkokoplankans och det runda virkets östra (a) och västra (b) ändar. Foto S Hallgren 1964.

The E (a) and the W (b) ends of the stave church plank and the round timber.

i det understa golvsiktet, hörde kanske till valvförmarna. — I golvet i västra tornkammarens sydöstra hörn är en trattformad mynning till det hål för en klocksträng, vilket omnämns i samband med beskrivningen av det nuvarande vapenhusets valv.

I det västra rummets västra vägg är två kraftiga, drygt 150 cm djupa rundbågar, vilka uppbär trapans fortsättning. De är ej murade i förband med yttermurarna. I norr är en raktäckt, smal ljusspringa med åt sidorna starkt skrånande innersmyg, 71 cm hög. I övrigt har rummet endast indirekt belysning (jfr planen fig 395: I).

I valvet över södra ingången sitter en plankstump

av furu fastklämd mellan sköldmuren och den sydligaste förvaringsbjälken (fig 403). Detta är ett stycke av gjutformen som fastnat vid valvslagningen.

Högre upp i valvet är ett sekundärt uppbrutet hål (fig 404), ca 25–35 cm i genomskärning, dess motsvarighet i det underliggande valvet är redan nämnt. Inga rester av någon sturk (s 268, not 20) har påträffats i hålet, men det är givet att något slag av skoning måste ha funnits för att skydda klocklinan.

Tvärs över rummet, dels i valvet, dels i nivå med valvanfängen, är inmurade fem förvaringsbjälkar samt en bred, på högkant ställd ekplanka (fig 406–

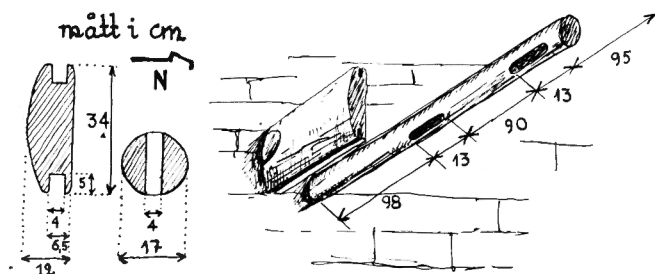

Fig 407. Uppmätning av stavkyrkokoplankan och det runda virket i fig 406. Skala 1:20, S Hesselgren och S Fränne 1931.

Scale drawing of the stave church plank and the round timber in fig 406. Scale 1:20.

Fig 408. Detalj av nåten på stavkyrkokplankans undersida, med märken efter ett grovt huggjärn. Foto R Boström 1970.
Detail of groove on the underside of the stave church plank, with marks of a broad chisel.

Fig 409. Detalj av nåten på undersidan av remstycket i fig 416. Jfr fig 408. Foto R Boström 1970.
Detail of groove on the underside of the timber in fig 416. Cf fig 408.

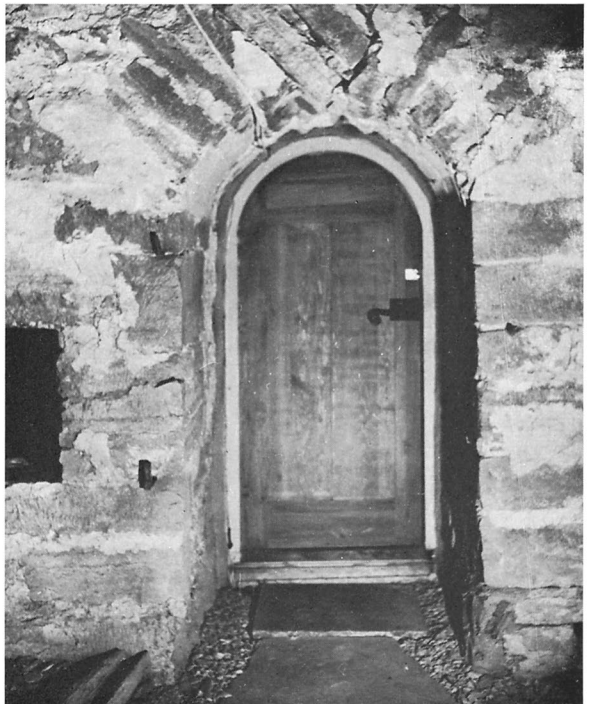

Fig. 410. Läktarutgången från väster. Foto R Boström 1971.
Exit from the gallery, from W.

Fig 411. Murtrappans avtäckning i nivå med första tornvåningen, ej i förband med yttermuren. Foto R Boström 1963.

The wall stair at a level with the first floor of the tower, not bonded into the outer wall.

408). Den senare är mot ändarna avskrädd på det för stavbyggnader karakteristiska sättet. Dess synliga längd är 310 cm, men det totala längdmåttet torde ha varit minst 330 cm, om man räknar med att 10 cm eller mer av vardera änden vilar inne i muren. Kanterna är urhuggna till nåtar, det spår som nu är vänt nedåt, är djupare än det uppåt vända och visar tydliga huggmärken efter det järn, med vilket det klumpigt har fördjupats 2–3 cm (fig 408). Fördjupningen är kortare än den ursprungliga nåten, men obetydligt kortare än tornrummets bredd.¹⁰ Därav kan man sluta, att plankan i dess nuvarande placering har varit använd som hammarband i en skiljevägg av trä i stavkonstruktion.¹¹ Varken golvsyll eller väggplankor är bevarade, men golvfyllningen är mängd med trärester som delvis kan ha sitt ursprung i en senare murknad trävägg. Som närmare skall utredas nedan (kap Byggnadshistoria och datering, avsnittet Stavkyrkan), är ekplankan ett

Fig. 412. Trapphusets nordöstra hörn, sett från östra tornkammaren. Foto R Boström 1963.

NE corner of the staircase, seen from the E chamber of the tower.

av flera bevarade spår av stenkyrkans föregångare.

Den förvaringsbjälke, som är inmurad närmast staven (plankan), består också av ett sekundärt använt virke (fig 384: b, 406:a–b, 407), det har nämligen två ovala, genomgående hål på 90 cm avstånd från varandra. Kanske har den tidigare utgjort en stötta i en altarbaldakin¹² eller i ett korskrank.

De övriga, lågt sittande förvaringsbjälkarna i detta rum har ungefär cirkelrund genomskärning och är endast obetydligt bearbetade. På dem, liksom på tornets övriga förvaringsbjälkar, har troligen loft av plankor vilat.

I skiljemuren mellan de båda tornrummen leder en rundbågig dörröppning (fig 384, 405) till östra tornkammaren (fig 413), vilken upplyses i norr och söder av gluggar av samma utseende som dem i den västra tornkammaren.

Mot öster är en rundbågig dörröppning (fig 392, 394f, 410, 414a), vilken nu, liksom före 1828, leder ut

Fig 413. Västtornets första våning, östra kammaren, mot norr. T v ingången till västra kammaren, t h utgången till läktaren. I golvet en syll, i valvet däröver ett remstycke från en mellanvägg av trä i stavteknik (jfr fig 416, 417). T v ingången till västra tornkammaren, t h utgången till läktaren. I bakgrunden den gamla läktardörren, troligen medeltida (jfr fig 414). I valvhjässan i förgrunden det ena klockline-hålet (jfr fig 429). Foto S Hallgren 1964.

The first floor of the W tower, E chamber, looking N. Left, the entrance to the W chamber; right, exit to the gallery. In the floor is a ground plate, in the vault above a wall plate of wood in stave technique (cf figs 416, 417). Left, entrance to the W chamber of the tower, right exit to the gallery. In the background the old door of the gallery, probably medieval (cf fig 414). In the apex of the vault in the foreground is one of the bell-rope holes (cf fig 429).

Fig 414a–b. Den gamla läktardörren på sin ursprungliga plats, framsida (a) och baksida (b). Foto R Boström 1969.

The old door of the gallery in its original position; (a) front, (b) back.

till en läktare. Den är 154 cm hög, 84 cm bred och var delvis igenmurad mellan 1828 och 1955. Dess nuvarande dörr tillkom 1955 och hänger på utsidan, till skillnad från den ursprungliga dörren. Den senare, av furu, 167 × 95 cm, står nu uppställd i tornrummet (fig 413, 414). Dess plankor är på baksidan sammanhållna med naror och trädymlingar, vilkas runda, skulpterade huvuden bildar ornamentala rader både på framsidan (den mot läktaren vända sidan) och på baksidan. Gångjärnsbeslagen, som är placerade nedanför narorna, men på dörrens framsida, är bandformade med en nedsänkning i mitten. Ena änden är omböjd till en ögla för gångjärnshaken och avslutas på dörrens baksida i en bladliknande, tillplattad spets. Avståndet mellan öglorna är 66 cm, detsamma som avståndet mellan de ännu kvarsittande gångjärnshakarna i dörromfattningens norra, inåt tornet vända sida. Dörren, som är av en vanlig medeltida typ,¹³ har alltså från

början hängtt inne i tornet. Förutom av naror och gångjärnsbeslag hålls dörrplankorna i sidled samman på tre ställen (upptill, nedtill och i mitten) av runda dymlingar, inpassade i hål som borrats i plankornas kanter. — I en av stenarna i dörromfattningens södra sida har suttit en märkla eller annan anordning för att låsa dörren. Därav återstår nu ett 16 cm djupt, cylindriskt hål, omkring 2 cm i diameter och beläget omkring 1 m över golvet.

Norr om golvsyllen var golvfyllningen orörd och fyndrik, till skillnad från den i kammarens södra del. Utmed vardera långsidan påträffades 1970 40–50 cm breda partier av på tvären lagda träspjälkor, 20–50 cm långa, 5–8 cm breda samt 1 cm tjocka (F 94). Spjälorna täcktes av ett 3–7 cm tjockt halmlager, vilket möjligen kan innebära, att vi här hade resterna av något slag av sovplatser.

Norr om läktardörren är en raktäckt, 68 cm djup nisch, belägen 55 cm över golvet. Rester av ett bult-

lås hittades 1970 i golvfyllningen (se nedan, Lös-fynd). Om det hört till en i övrigt försvunnen träinredning i nischen, till läktardörren eller till den dörr som suttit i träväggen, är givetvis omöjligt att nu av-göra.

Skiljemuren mellan kamrarna ligger ej i förband med tornets yttermurar (fig 395). Jfr ovan. I dess södra del är en vertikal stötfog som kan följas uppåt 145 cm, från golvet räknat. Däröver ligger hela tvärmuren i förband med trapphuset (fig 412). Skarven är synlig som en svag indragning av mur-livet. Stötfogen betecknar det nordöstra hörnet av trapphuset, vars norra liv även är synligt som en spricka i golvet, längre österut, samt fortsätter i västra kammaren på andra sidan tvärmuren. Nedre delen av trappans överkragade tak ligger ej i förband med yttermuren (fig 411), utan det är först i nivå med stötfogens övre ände, 145 cm över golvet, som både tvärmurens södra del och trappans avtäckning

ligger i förband med varandra och med södra torn-muren (jfr Persnäs fig 302, 326, samt s 441). Detta innebär emellertid ej, att murverket i nivå med och under stötfogens övre ände skulle tillhöra en annan period än det som är ovanför. Det har samma karaktär på ömse sidor om denna gräns och tillhör endast skilda arbetsmoment.

Även östra tornkammaren har haft fem förva-ringsbjälkar i valvet (fig 394, virkena nr 1, 2, 5, 6 och 8). Nu är endast en av dem, nr 2 från norr, be-varad, bestående av en ganska rak och tunn träd-stam, endast avbarkad och tillyxad.

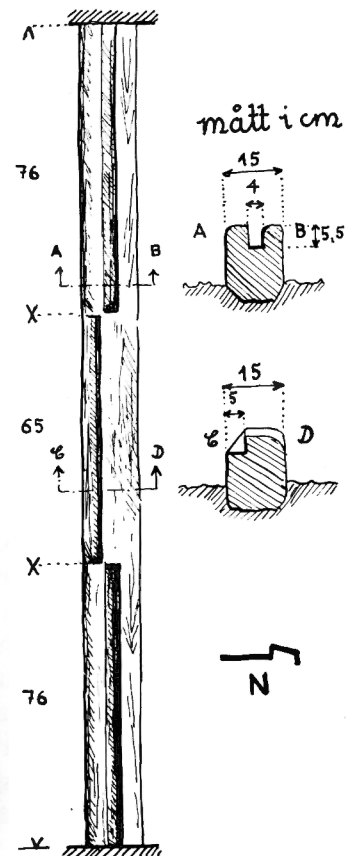
Av de övriga är nu endast upplagen i valvens sidor synliga som avtryck i murbruket. De är emellertid så tydliga, att man kan rekonstruera de sedan länge försvunna virkena (fig 418: 1, 5, 6 och 8). De har alla varit bearbetade till former, som ej hade någon uppgift att fylla på sina platser i tornet, de var alltså sekundärt använda.

Fig 415. Uppmätning av bottensyllen i fig 413. Skala 1:20, S Hesselgren och S Fränne 1931.

Scale drawing of ground plate in fig 413.

Fig 416. Remstycket i första tornvåningens östra kammare. Foto R Boström 1963.

Wall timber in the E chamber of the first floor of the tower.

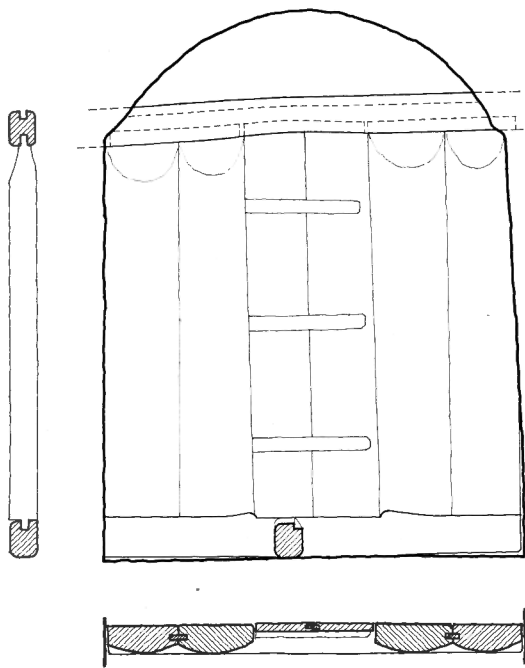

Fig 417. Rekonstruktion av träväggen i östra kammaren i tornets första våning. Skala 1:40, R Boström 1970.

Reconstruction of wooden wall in the E chamber of the first floor of the tower.

Nr 5 och 6 har haft nåtar på översidan och har ursprungligen sannolikt utgjort antingen hammarband (senare upp- och nedvända) eller golvsyllar i en byggnad i stavteknik, sannolikt den äldsta kända kyrkan på platsen (se nedan, kap Byggnadshistoria och datering, avsnittet Stavkyrka).

Virke nr 3 (fig 392, 394, 409, 413 och 416) har utgjort remstycke i en trävägg, just där den sitter (jfr rekonstruktionen fig 417), men vid en närmare undersökning visar det sig, att även detta är ett sekundärt använt virke. Det är tämligen krokigt, av ek, 17–22 cm × 13–13,5 cm i genomskärning, både på över- och undersidan försett med spår. Det övres längd kan ej mätas, emedan murbruket vid valv-

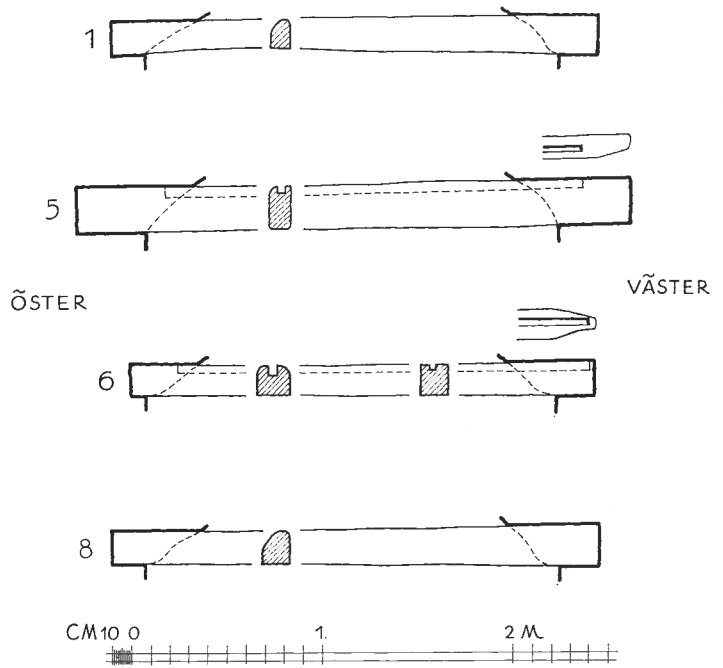

Fig 418. De i östra tornkammarens valv inmurade virkena (nr 1, 5, 6 och 8) endast bevarade i avtryck. Rekonstruktion med ledning av avtrycken. Observera nåtarna, varav man kan sluta, att virkena tidigare utgjort syllar eller remstycken i en byggnad i stavteknik, troligen en stavkyrka. Skala 1:40, R Boström 1970.

The timbers built into the vaulting of the E chamber of the tower (nos 1, 5, 6 and 8) are known only by their impressions. Reconstruction. Observe the grooves, which implies that the timbers were formerly ground plates or wall plates in a building in stave technique, probably a stave church.

slagningen runnit ned och fyllt dess ändar. På undersidan är i mitten ett 67 cm långt dörranslag med rätvinklig genomskärning, omgivet av två nåtar ungefär i bjälkens mittlinje. Dörranslagets ändar når 1 cm över nåtarna. Rännorna är formade med ett grovt järn, som lämnat ojämna huggmärken (fig 409), lika dem som utmärker fördjupningen av stavkyrkoplankans undre nåt (fig 408). Häri skiljer sig hammarbandets övre ränna, som är omsorgsfullt formad och har släta sidor. Nära västra änden, mot söder, är en vinkelrät urhuggning i virkets överkant samt, rakt under denna, ett cylindriskt hål med släta kanter, ca 2 cm i diameter och drygt 3 cm djupt.

Rakt under hammarbandet ligger dess motsva-

righet, en bottensyll, också av ek (fig 392, 394f, 413, 415), 218 cm lång och 22×15 cm i genomskärning (alltså något grövre än hammarbandet). Till skillnad från bjälkarna i valvet ligger syllen fritt mellan stenväggarna. Tröskeln och dörranslaget befinner sig rakt under motsvarigheter i hammarbandet och omges på sidorna av två nåtar för väggens sedan länge försvunna plankor. Dörranslaget är vänt mot norr, dörren som har haft vågrät avslutning upptill, har alltså hängt på insidan i det rum som avgränsats av träväggen (jfr rekonstruktionen fig 417). Det bör observeras, att golvsyllens överkant på insidan höjer sig något mot dörröppningen, varav man kan utläsa, att de båda väggplankor som utgjort dörrposter, varit kraftigare än de övriga. Nåtarna når ända ut i syllens ändar, vilket kan tolkas så, att denna är tillverkad av en äldre syll, vars ändar avkapats. Hade syllen tillverkats för sin placering i tornet, skulle nåtarna förmodligen ha slutat ett stycke innanför ändarna (se vidare nedan, Byggnadshistoria och datering, III). Hela virket, ej endast tröskeln, är starkt nött, beroende på att det skjuter upp ur golvfyllningen (fig 413).

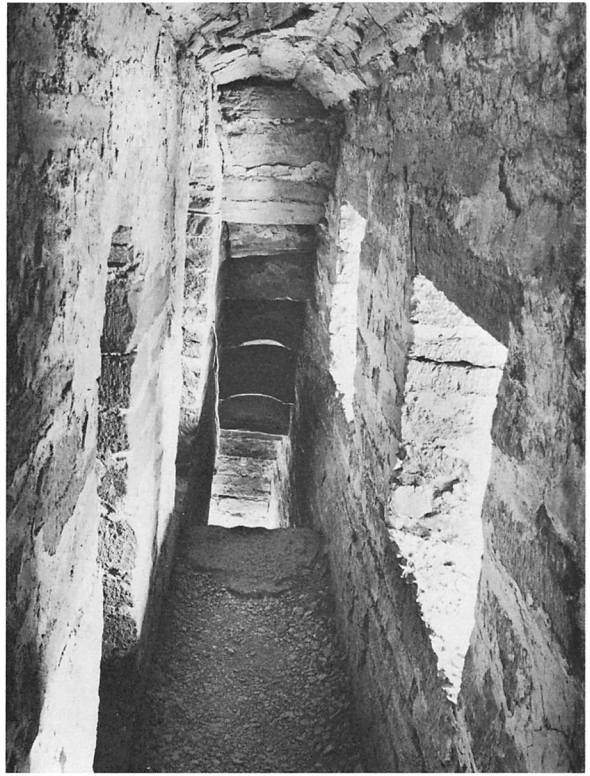

Fig 419. Västtornets andra våning, trappans tunnvalvda vilplan i västra muren, mot söder. Observera avtryck av skälbräder i valvet. Foto S Hallgren 1964.

Second floor of W tower, the barrel-vaulted landing in the W wall, looking S. Note the impressions of scaffolding boards in the vault.

Fig 420. Avträdet i norra änden av vilplanet i fig 419. Foto S Hallgren 1964.

Privy at N end of the landing in the second floor of the W tower.

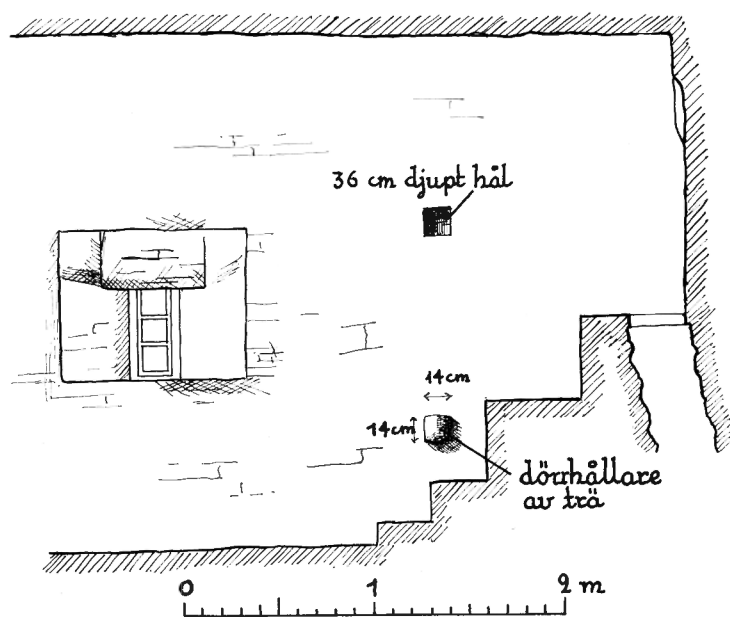

Fig 421. Uppmätning av avträdet i fig 420. Uppm, skala 1:40, S Hesselgren och S Fränne 1931, ändrad av J Söderberg 1964.

Scale drawing of privy in fig 420.

Söder om läktardörren är en bjälkkanal i östra muren, 19×20 cm i genomskärning, 105 cm djup samt belägen endast 30 cm över golvet (fig 394 [virke nr 7], 395), troligen har den gått igenom östra tornmuren. Dess uppgift är oviss. Kanske har vi här rester av en byggnadsställning eller ett spår av den träbalkong som funnits i det medeltida långhusets västra del (se nedan).

I valvet är två ursprungliga, genomgående hål för klocklinor (fig 392, 394, 428, 429) utan motsvarighet i golvet (= översidan av det nuvarande vapenhusets valv). Kanalerna, vilkas minsta diameter är 10–12 cm, sitter ungefär 75 cm från varandra, avståndet mellan deras mittpunkter är ca 95 cm. De släta, med bruk täckta väggarna visar avtryck av två över varandra stående, spolfformade föremål med släta ytor. Till formen liknar avtrycken trästurkar, utan spår av de om ekrar påminnande utväxter, vilka stundom varit inborrade i trähylsornas sidor för att fixera dem i valvet (jfr s 268, not 20). Att två sturkar anbragts över varandra torde bero på att man saknade ett tillräckligt långt verktyg, med vilket man kunde genomborra ett över 1 m långt virke. Valvkanalerna är nämligen så djupa. Kanalernas övre ändar torde också ha haft skoningar som skydd för klocklinorna, vilka eljest snart hade nöts sönder

mot de vassa valvstenarna. — Hålen för klocklinorna hör till det södra rummet, som alltså även har tjänat som ringkammare. Avståndet mellan klocklinorna (ca 95 cm) erbjöd fri passage mellan dem och dörröppningarna (jfr fig 394).

För att komma upp till tornets andra våning, måste man gå tillbaka genom västra tornkammaren och ut i trappan. Dess fortsättning i södra muren är endast 52–56 cm bred och täckt av överkragade flisor. Den viker av i rät vinkel och fortsätter inne i västra muren till andra våningen. Trappstegen är även här tämligen bekväma, men något högre, ca 22–30 cm, i jämförelse med trappan till första våningen. Lutningen är också något brantare, ca 42° . Vilplanet i andra våningen består av en smal, tunnvalvd korridor (fig 419), mot väster belyst av två på vanligt sätt inåt skränande ljusöppningar (fig 395: II).

Mot norr leder tre trappsteg upp till ett avträde med bänk av sten och en med småsten delvis igenfylld latrintrumma gående snett ned genom muren (fig 395: II, 420–423). Det lilla rummets väggar och valv är en direkt fortsättning av vilplanet. Det har kunnat stängas med en nu försvunnen trädörr. I västra muren är två hål över varandra. I det undre av dem kvarsitter ännu den rundade änden av en

bom med hål för en gångjärnstapp (fig 422), observerad redan år 1900 av R Steffen.¹⁴ Själva tappen är nu försvunnen, men fanns kvar 1909 vid William Andersons besök. Dessa rester visar, att dörren varit vridbar på två trätappar, liksom exempelvis en ännu bevarad dörr i Lye kyrktorn.¹⁵

Från trappans vilplan utanför priveten leder rundbågiga ingångar mot öster till två tunnvalvda rum, vilka ursprungligen har utgjort bostadsrum, men sedan 1955 tjänstgör som kyrkomuseum (fig 424–427). De båda parallella tunnvalven har vederlag i norr och söder, liksom i tornets bottenvåning, och är alltså vända vinkelrätt i förhållande till första tornvåningens tunnvalv. I det södra rummets valv är droppstensbildningar,¹⁶ vilka visar, att tornets yttertak under minst ett par decennier har varit så bristfälligt, att regn och smältvatten runnit igenom valvet och skadat det.

Det norra (mindre) rummet har haft två ljusöppningar, en i norr och en i öster (fig 395: II, 424). Den senares dageröppning är igenmurad (sedan 1828) och innersmygen med skrånande sidor står nu som en nisch. Under detta fönster påträffades 1970 färgade glasbitar och blyfragment i golvfyllningen. Fönstret kan ha varit försett med en glasmålning (se nedan, Glasmålningar), såvida icke detta tornrum använts som verkstad vid tillverkningen av målade glasfönster. Den norra gluggen i samma tornkammar är öppen och gör fortfarande tjänst.

I nordvästra hörnet påträffades 1970 en anhopning av träkol i golvfyllningen. I övrigt var fynden koncentrerade till rummets östra hälft, ett förhållande som möjligen kan tolkas som bevis för att rummet varit delat i två mindre utrymmen, med en ljusglugg i vardera (jfr planen fig 395: II). En tredje glugg, ute i trappans vilplan (fig 425), sprider ett svagt ljus in i rummet, som trots detta är betydligt mörkare än det södra. I valvet har funnits fyra förvaringsbjälkar. Två, med klena dimensioner, är bevarade. Den ena syns i fig 425. Den östligaste av dem (synlig i fig 424) är sekundär och tunnare än den ursprungliga, att döma av hålen i valvsidorna. De båda andra bjälkarna är försvunna, endast uppslagen är synliga.

I det södra, större rummets östra mur är en rak-täckt dörröppning (fig 426), samtidig med det omgivande murverket och täckt av flera flata hällar,

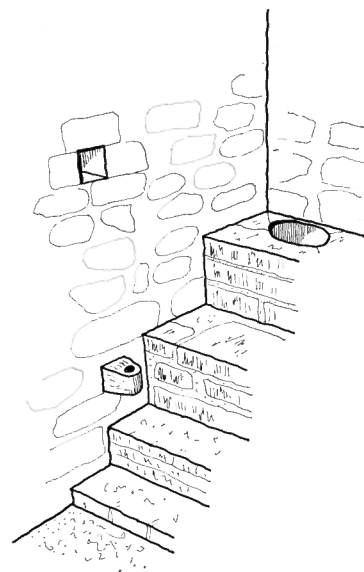
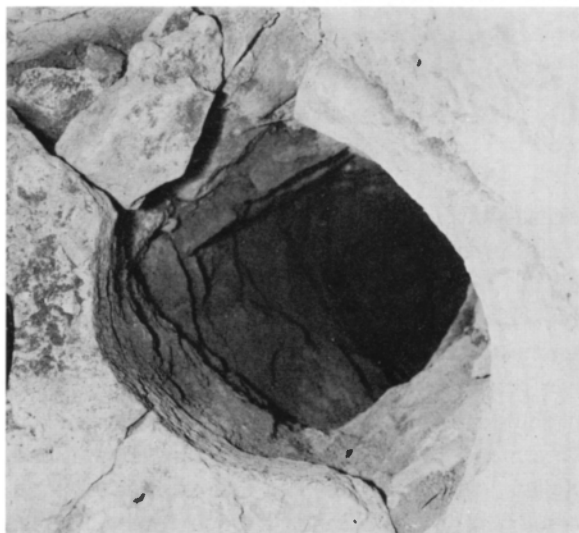

Fig 422. Perspektivskiss av avträdet i fig 420. J. Söderberg 1971.

Perspective sketch of privy in fig 420.

Fig 423. Avträdet latrinrumma, sedd uppifrån. Foto R. Boström 1963.

Latrine drain of privy, from above.

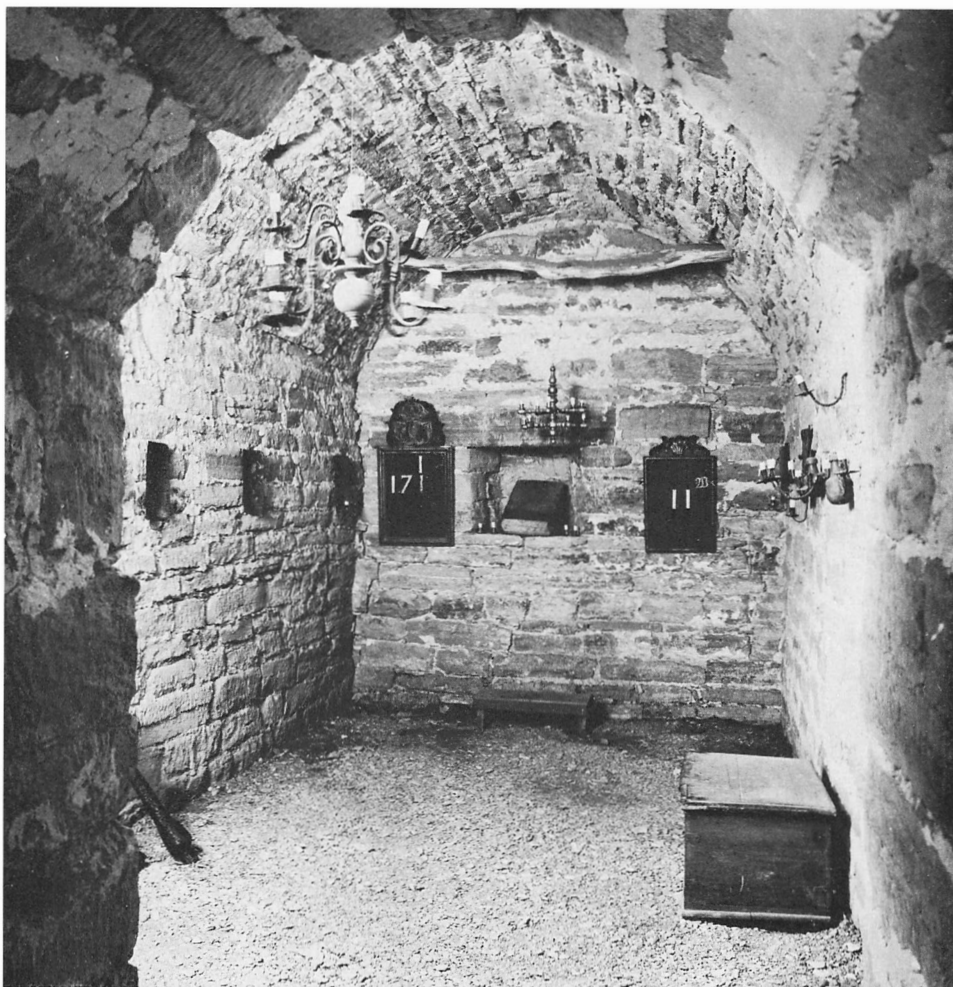

Fig 424. Västtornets andra våning, norra kammaren, mot öster. Mitt i kortväggen ett delvis igenmurat fönster. Foto S Hallgren 1964.

Second floor of W tower, N chamber, looking E. In the middle of the short wall is a partly blocked-up window.

lagda kant i kant. Öppningens sidor divergerar något: bredden upptill är 72 cm, nedtill 80 cm, höjden är 151 cm. Den har varken dörranslag eller tröskel, lika litet som någon annan av tornets dörröppningar, men dess botten ligger omkring 20 cm över golvet. Ursprungligen förde öppningen till det medeltida långhusets profana övervåning (se nedan), men leder nu ut till Nya kyrkans långhusvind. Mellan 1828 och 1955 har den varit igenmurad, men framtogs sistnämnda år och förenades med

den nuvarande långhusvinden genom en trätrappa, vars panelade underdel skjuter in i trätunnvalvet och alltså är synlig nedifrån kyrkorummet (fig 394). Därifrån kan man således få en uppfattning om dörröppningens tröskelhöjd och den medeltida profanvåningens ungefärliga golvnivå, belägen 7,65 cm över det nuvarande golvet och ca 8,15 cm över det medeltida.

Från långhusvinden kan man studera västtornets yttre murverk (fig 430). Det är en del av östra muren

Fig 425. Kammaren i fig 424 mot väster. Foto S Hallgren 1964.
The chamber in fig 424, looking W.

i nivå med tornets andra våning, den enda del av yttermuren, som nu är synlig utan puts, mellan långhusets vattentak och trätunnvalv (fig 394). Det visar ett regelbundet förband av tuktad sten. I de täta fogarna har man flitigt använt stenskärv (s k utpinnade fogar), medan man sparat på murbruket. Troligen har en del av fogbruket lossnat och runnit ur, enstaka fogar är nämligen utstrukna. Inga spår av puts eller kalköverdrag är synliga. Tydligt har denna yta alltid varit skyddad under ett vattentak (jfr nedan, kap Byggnadshistoria, s 586).

Några skift över utgångens avtäckning har östra tornmuren en vågrät, endast några centimeter bred indragning (fig 430). Huruvida tornets övriga sidor har motsvarande avsatser i samma nivå är omöjligt att avgöra, emedan de är täckta av tjocka putslager. Möjligen betecknar avsatsen en skarv mellan två byggnadsperioder (jfr nedan, Byggnadshistoria, perioderna III och V). Om det endast var östra muren som hade en indragning, kan denna tänkas vara avsedd som upplag för den västligaste hanbjälken i det äldsta långhusets takstol (fig 447) eller för en

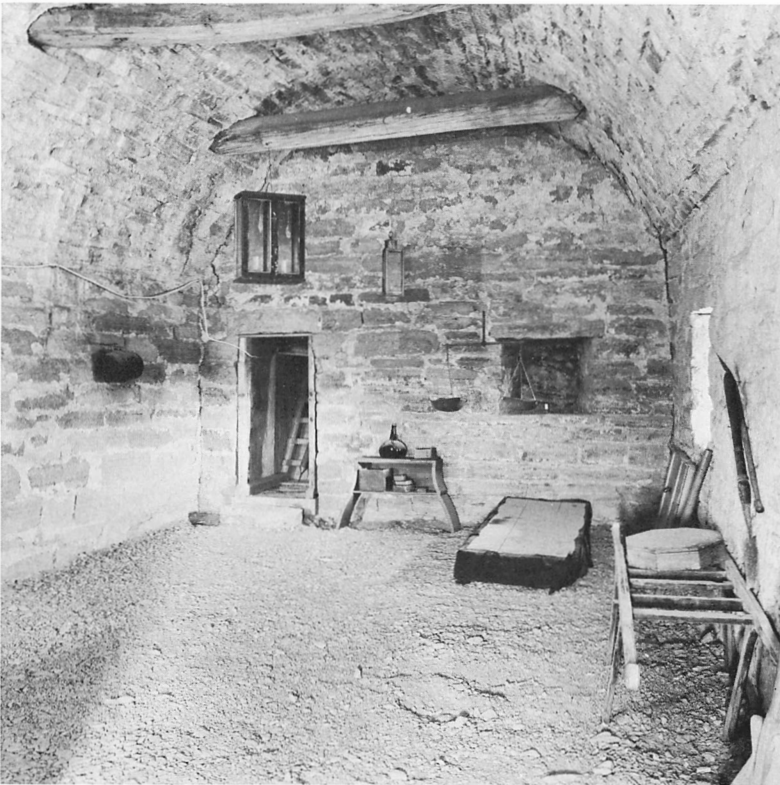

Fig 426. Västtornets andra våning, södra kammaren mot öster. I fonden en dörröppning, som ursprungligen fört in till det medeltida långhusets profana övervåning, samt ett delvis igenmurat fönster. Foto S Hallgren 1964.

Second floor of W tower, the S chamber looking E. In the background is a doorway, which led originally into the medieval profane attic of the nave, and a partly blocked-up window.

bindarbjälke i långhusets profana övervåning¹⁷ (jfr fig 450). — Över avsatsen ligger skiften nästan omärkligt innanför varandra, så att östra tornmuren lutar svagt inåt mot toppen. Denna avsmalning kan även iakttagas på tornets övriga sidor.

I andra tornvåningens golv (=det underliggande valvets översida) mynnar de två redan beskrivna klocklinehålen, belägna 122 resp 137 cm från den östra dörröppningen (fig 429). De saknar motsvarighet i valvet ovanför. År 1931, när uppmätningarna i fig 392, 394 gjordes, var hålen synliga i golvet innanför dörren. De har senare varit dolda under en tjock grusbeläggning, men frilades åter 1970 (fig 428). Längre åt väster är ett sekundärt uppbrutet,

trattformigt hål i golvet med motsvarigheter i valven under och ovanför (fig 392).

I det södra tornrummet har funnits tre kraftiga förvaringsbjälkar, varav nu två återstår (fig 426). Den mellersta utgörs av en planka med den nedåt vända framsidan något rundad. Inga skrädda ändar har iakttagits, ej heller några nåtar.

I golvet påträffades 1970 rester av träkonstruktioner (fig 428), dels två vinkelrätt mot södra muren liggande bjälkrester, dels ett par korta trästycken liggande lösa invid skiljemuren. De behandlas närmare nedan, se kap Byggnadshistoria, period III, samt Lösfynd.

I östra väggen, 60 cm från sydöstra hörnet, är en

Fig 427. Kammaren i fig 426 mot väster. T h dörröppningen till murtrappans vilplan. T v ingång till murtrappan upp till tredje våningen. Foto S Hallgren 1964.

The chamber in fig 426, looking W. Right, doorway to the landing of the wall stairs. Left, entrance to the wall stairs leading up to the third floor.

ljusglugg med igenmurad dageröppning (fig 426), lik den nyss beskrivna i norra tornkam maren i samma våning. Dess inre smyg skrånar starkt åt sidorna. I denna nisch är murverket svart av sot; tidigare har man där funnit aska och träkol från okänd tid.¹⁸

Två raktäckta gluggar i söder samt två liknande i väster, ute i trapphuset, ger nu en god belysning åt rummet (fig 427).

De rundbågiga dörröppningarna i denna tornvåning skiljer sig från dem i första våningen därigenom att även bågarne är formade av huggen sten med kantslag (fig 425, 427), ehuru ej kilformade som i Högby (fig 119) och Källa (fig 211). De vertikala

delarna av öppningarna är däremot lika i de båda våningarna, formade av omsorgsfullt huggna kvadrer med kantslag.

En bred, rundbågig öppning i sydväst leder till uppgången till nästa våning (fig 427). Trappan är brantare än de längre ned befintliga, lutningen omkring 48° (fig 392), och den har knähöga, obekväma steg (ca 30–45 cm). Trapploppet däremot är även här uppe endast ca 55 cm brett och täckt av överkragade flisor. Såväl trappan som dess avtäckning ligger i förband med yttermuren.

Trappan mynnar i tredje våningen, nära nordvästra hörnet, i en huv som gör ett ofullständigt

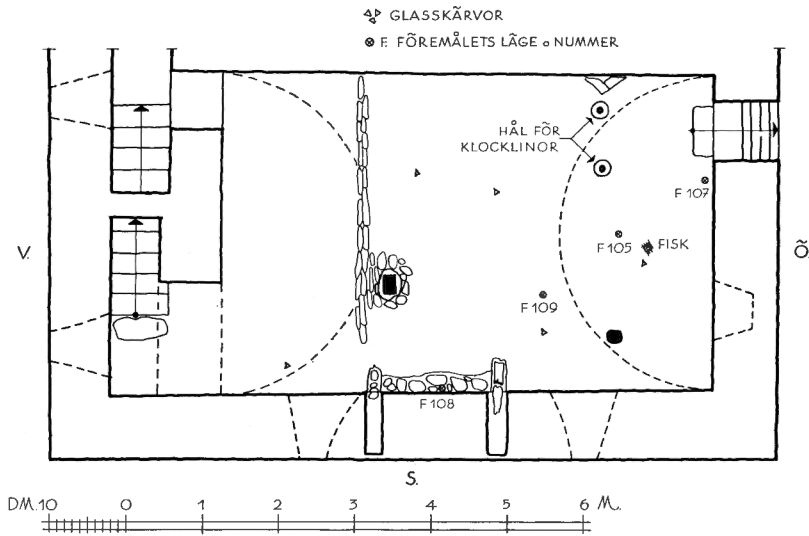

Fig 428. Golvet i södra rummet av västtornets andra våning, med rester av träkonstruktioner i golvet, löphål för klocklinor m m. Uppm 1:100, Åke Nilsson 1970.

The floor of the S room on the second floor of the W tower, with remains of timber constructions in the floor, holes for bell-ropes, etc.

intryck (fig 392, 431–433). En fönsterglugg sitter, ovanligt nog, nästan helt inne i trappan (den nordliga i västra muren, fig 395: III), ej mitt för utgången till tornrummet. Norra änden av trappans inre begränsningsmur är ommurad och snett avkortad ca 20–35 cm, vilket kan avläsas dels i ett avtryck i golvet, dels i murbrukets mörkare färgton. I murens förlängning mot norr är ett ljusst parti. Det är ett avtryck av trappmurens ursprungliga stöf fog mot norra muren (fig 433. Jfr fig 451–452). Ett liknande avtryck finns på östra muren, se nedan.

Den tredje tornvåningen består numera av ett enda stort rum. Det belyses av två rektangulära

gluggar åt varje väderstreck, större än de i tornets övriga våningar, några av dem placerade betydligt lägre än dessa, dvs endast ca 45–75 cm över golvet (fig 392, 394).

Redan vid första påseendet ser man att murarna i denna våning består av flera sorters murverk, till skillnad från tornets nedre våningar. Över murytorna slingrar sig flera djupa sprickor, som delvis fortsätter ned i tornet, och genom frostsprängning och på annat sätt har fogbruket delvis försvunnit. En närmare analys visar, att tornets översta del har blivit ombyggd flera gånger. Närmast golvet befinner sig givetvis det äldsta murverket, till vilket också

Fig 429. Västtornets första våning. Två av löphålen i fig 428 sedda underifrån. Foto R Boström 1970.

First floor of W tower. Two of the bell-rope holes in fig 428 seen from below.

räknas vad som återstår av trapphuset (med undantag av dess norra ände, jfr ovan). Det karakteriseras av prydligt fogade, stora, jämna och tuktade stenar i regelbundet förband med i allmänhet brett utstrukna fogar (fig 431–435).

Fogbruket är ljust, slätt och har en varm ton. I allt detta liknar det murverket i tornets nedre delar. Den övre begränsningslinjen för det äldsta murverket är svår att urskilja, på grund av att det på detta vilande, yngre murverket består av återanvänt, äldre stenmaterial samt ett murbruk som mycket liknar det äldre. Det yngre murverket, som bäst kan studeras på västra väggen från och med gluggarnas botten (fig 431–433), karakteriseras av täta, oftast öppna, utpinnade fogar och sparsam användning av murbruk. På många stenar kvarsitter bruksrester och röjer, att stenarna är sekundärt använda (fig 436). I de fall bruket lossnat och försvunnit ur det ursprungliga murverkets fogar (framför allt närmast golvet), är även detta svårt att skilja från det yngre.

Tydligast framträder det yngsta murverket, som stammar från 1828 (fig 431, 434). Det är ett 1–2 m brett bälte, räknat från murkronan och nedåt, som består av råbrutna flisor med öppna fogar, i vilka man skymtar det grå murbruket. Större block omväxlar med flera tunna, travade på varandra. Överst är de flesta stenarna tunna och långa.

I golvet kvarstår rester av en tvärmur, gående i öster–väster, 10–20 cm hög (fig 394, 395: III, 434, 435). I öster framträder tydligt ett avtryck av tvärmurens stötfog som en ljus våd (fig 435). De båda murarna har alltså ej legat i förband med varandra, lika litet som skiljemurarna i de undre tornvåningarna. Av otydliga spår i golvet att döma hade den en dörröppning i väster invid trappmuren (fig 395: III). En skiss av Ahlqvist bekräftar detta (Saml III, s 28: f). Av skiljemurens västra stötfog är ingenting bevarat. Alltför litet av trappmuren återstår nämligen, och den forna dörröppningen utnyttjade dess innerliv som smygsida (samma konstruktionsprincip som i dörröppningarna i fig 427. Jfr fig 451, 452, 457).

Under den trätrappa, som nu för upp till lanterninen, påträffades 1970 under golvfyllningen ett sekundärt uppbrutet, kraterliknande hål, vilket i sin nedre mynning (i valvet i våningen därunder) visar flera mycket tydliga, blanknötta, cylindriska och

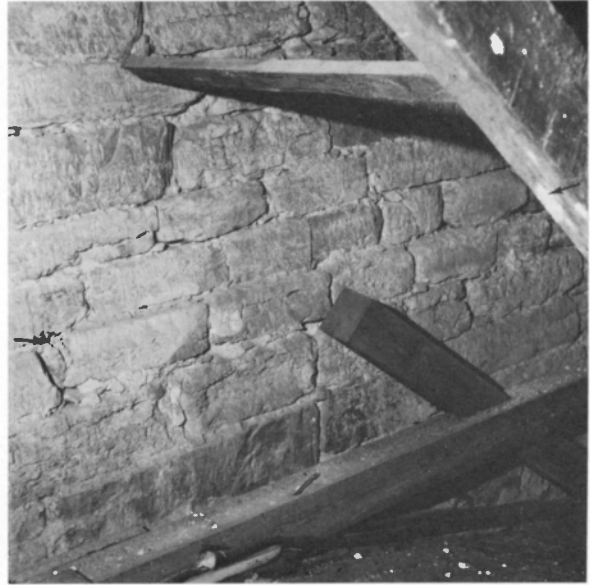

Fig 430. Ett stycke av västtornets östra mur, sett från den nuvarande långhusvinden. Mellan pilarna en indragning i murlivet. Foto R Boström 1963.

Part of the E wall of the W tower, seen from the present attic of the nave. Between the arrows a recess in the wall surface.

fingertjocka nötningsspår efter en klocklina. Det befinner sig rakt över de två andra sekundära hålen (fig 392).

Ahlqvist skriver om denna våning, att den, i likhet med de nedre, »äfwen war delad i 2:ne hwälfda kammare» (2: 1, s 126). Drygt 2 m över golvet synes en vågrät, grund slits i östra väggens södra del (fig 435), vilken av William Anderson (not 18) tolkades som ett valvspår, anfanget för ett tunnvalv, vilket i så fall skulle ha sträckt sig i norr–söder. Resterna av tvärmuren indicerar emellertid i stället två parallella tunnvalv i riktning öster–väster (fig 451, 452). Av valvanfangen finns dock inga spår, de försvann tillsammans med valven, när tornets överdel byggdes om (se nedan, Senare förändringar).

De båda rum, som en gång utgjorde tredje våningen, har varit parallella med dem i våningen under. Här bryts alltså den växling av valvens riktning, som präglar tornets nedre delar.

Den vågräta fördjupning i östra väggen, i vilken William Anderson såg ett valvanfang, är av allt att döma avtrycket av en golvbjälke. Det kan följas från sydöstra tornhörnet och ca 30 cm in över av-

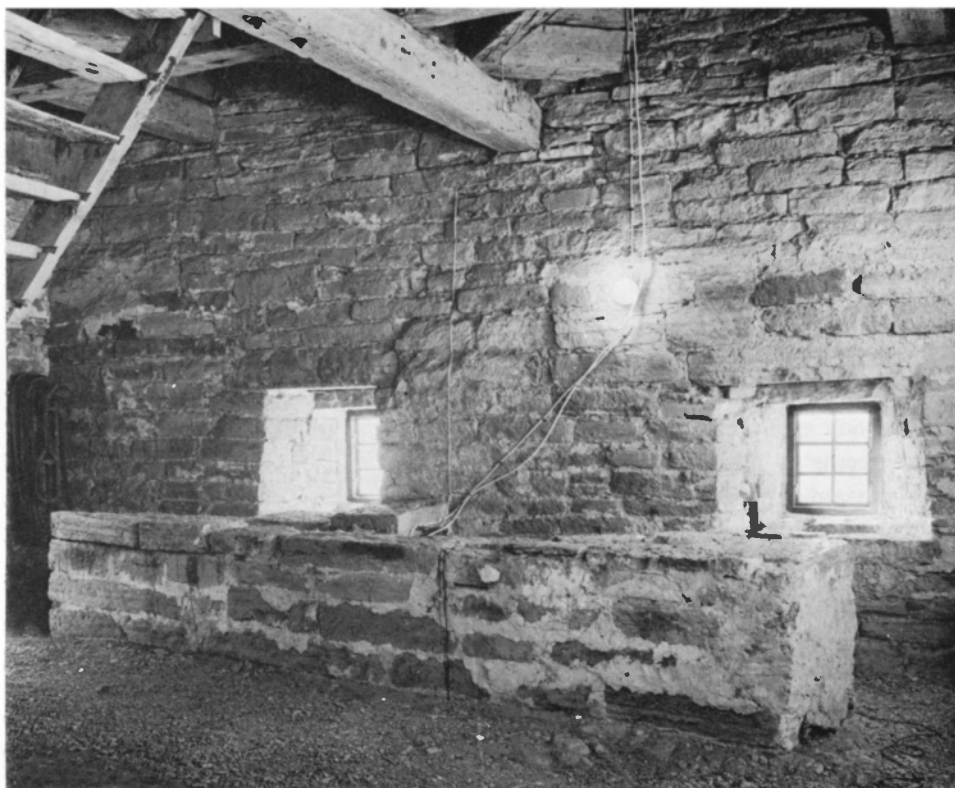

Fig 431. Västtornets tredje våning. Västra väggen med trappmuren. T h mynnar trappan från andra våningen. T v rester av trappans fortsättning till en raserad fjärde, möjligen också femte våning (jfr fig 436, 451–453). Tornets överdel har blivit ombyggd flera gånger, det medeltida murverket upphör några skift över fönstren. Foto S Hallgren 1964.

Third floor of W tower. The W wall with the wall stairs. Right, the stairs leading from the second floor. Left, remains of the continuation of the stairs to a demolished fourth, possibly also a fifth, floor (cf figs 436, 451–453). The upper part of the tower has been rebuilt several times; the medieval masonry ceases a few courses above the windows.

trycket av tvärmuren, där det är rakt avskuret. Av spåret kan man sluta, att tornet här uppe troligen har varit uppdelat i två våningar genom ett bjälklag, vilket dels vilat i yttermurarna och trapphuset, dels i skiljemuren. Detta är en konstruktion som vi bl a känner igen i Persnäs' första tornvåning (fig 302, 304, 326) och i Bjälbo västtorn (not 9). Fig 451–452 är rekonstruktionsförsök i enlighet härmed. Förbindelsen mellan de båda våningarna torde dock i Föra ha utgjorts av trätrappor, stentrappan i västra muren fortsatte antagligen direkt till den forna femte våningen över valven (jfr nedan).

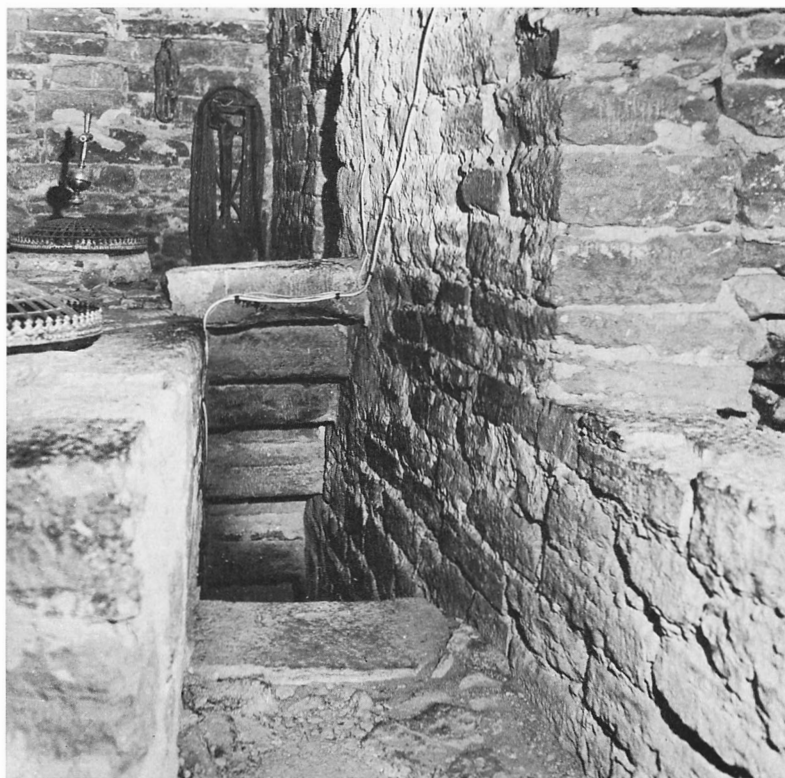
Strax norr om bjälkavtrycket är en ojämnhet i

östra muren, som skulle kunna tolkas som avtrycket av södra änden till ännu en golvbjälke. Denna fördjupning försvinner emellertid omärkligt efter någon knapp meter (fig 434), och norr därom är murverket utan tvekan ommurat. De tre övriga tornmurarna är förändrade i nivå med bjälkavtrycket. Därför saknar de varje spår av detta förmodade bjälklag.

I alla murar, utom den västra, är genomgående hål, vilkas mynningar i ytterlivet nu är dolda bakom putsen (fig 392, 395). I öster och norr är tre i vardera muren. De har rund genomskärning och är belägna något lägre än fönstrens avtäckning. I ett av hålen på norra sidan är instuckt ett ekvirke med rektangu-

Fig 432. Västtornets tredje våning. Trappans mynning invid västra väggen, sedd från norr. Foto R Boström 1963.

Third floor of W tower. The end of the stairs by the W wall, seen from the N.

lär genomskärning. — Genom södra muren går två fyrsidiga bjälkkanaler i nivå med fönstersmygarnas underkant, men belägna ca 30 resp 70 cm öster om dem (fig 392, 395).

De lågt sittande bjälkhålen har tidigare tolkats som spår av en skyttebalkong (not 18), men torde, även de, snarast vara upplag för byggnadsställningar, burna av i muren instuckna bommar. För ett torn av denna höjd skulle nämligen på marken stående ställningar ha krävt mycket höga och dyrbara spiror. Jfr exempelvis Högby, Hossmo och Strängnäs domkyrka.¹⁹ Mot teorin om skyttebalkonger talar även det faktum, att denna tornvåning — i varje fall i dess nuvarande utformning — saknar lämpliga utgångar. Gluggarna är nämligen alltför trånga och obekvämt placerade över golvet.

Ytterligare tre kanaler befinner sig ca 230 cm över golvet i vardera norra och södra murarna, med avtryck av virken med dels rund, dels fyrsidig genomskärning. De befinner sig i det yngsta murverket. Även dessa hör troligen samman med byggnadsställningar av något slag. De kan nämligen ej vara

spår av ett bjälklag, därtill är avståndet mellan dem för stort och dimensionerna för klena.

Tornets nuvarande fjärde våning består av klockvåningen, inrymd i en åttkantig lanternin från 1828 (se nedan). Dit upp leder en trätrappa från tredje våningen (fig 435). Den står fritt i rummet, börjar nära södra muren och går mot norr.

Västtornets ursprungliga överdel

Som redan framgått av beskrivningen ovan, kan man av västtornets murverk utläsa, att det har blivit ombyggt flera gånger. Det finns även möjligheter att med stöd av vissa byggnadslämningar rekonstruera tornets ursprungliga överdel. I sydöstra delen av resterna av trapphuset utmed västra väggen finns nämligen återstoden av en trappa, som visar att tornet ursprungligen har haft andra övervåningar än nu (fig 436). De båda nedersta, nötta trappstegen samt avtryck av ett tredje steg är bevarade. Egenomligt nog befinner sig mitt för detta parti en ljusglugg, vars botten ligger i nivå med det andra trappsteget. Om man skulle komplettera trappan med

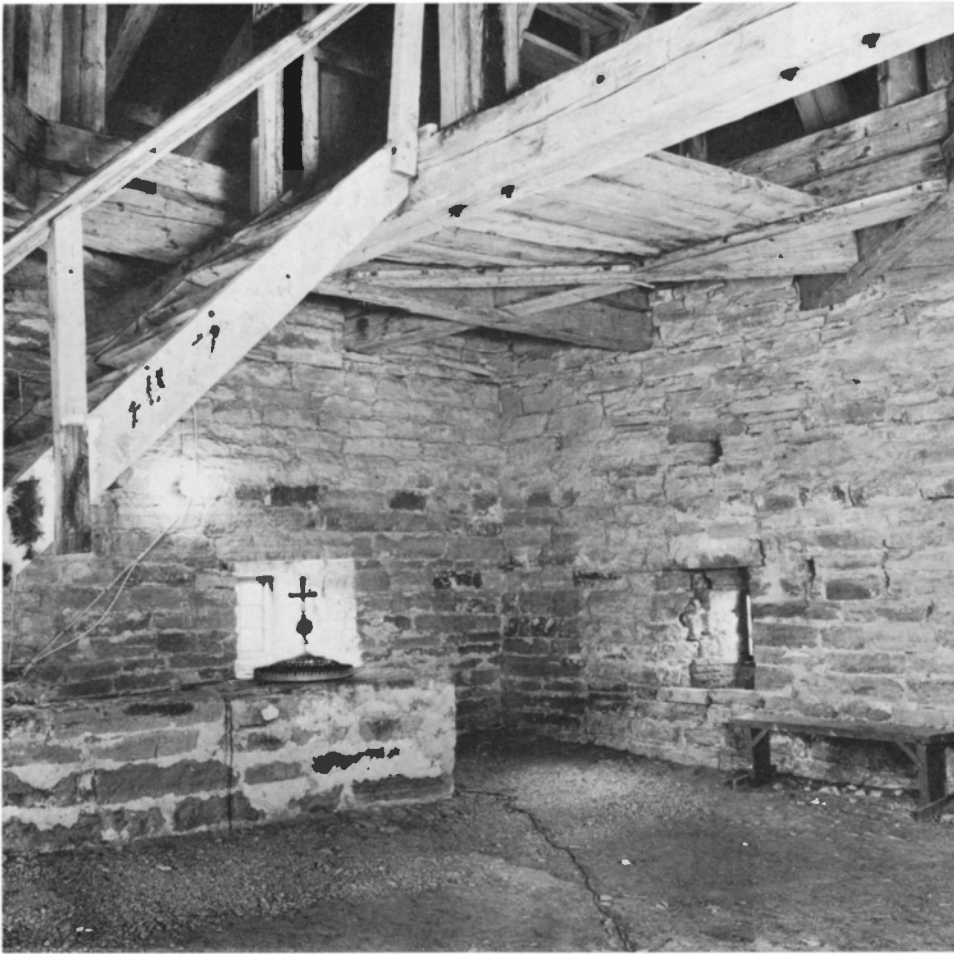

Fig 433. Västtornets tredje våning, nordvästra hörnet. I v om den högra gluggen ett lodrätt avtryck av en mur. Foto S Hallgren 1964.

Third floor of W tower, NW corner. To the left of the right window an vertical impression of a wall.

Fig 434. Västtornets tredje våning, nordöstra hörnet. I golvet t h grunden till en skiljemur, som även lämnat ett avtryck på östra tornväggen. Foto S Hallgren 1964.

Third floor of W tower, NE corner. In the floor, right, the foundations of a partition wall, which has also left an impression on the E wall of the tower.

Fig 435. Västtornets tredje våning, sydöstra hörnet. T v grunden till skiljemuren samt dess avtryck på östra muren. Det mörka partiet i golvet under trätrappan utvisar var det översta hålet för klocklinan är beläget. Det ljusa, horisontala partiet över fönstret på östra muren är avtryck av en takbjälke, som ingått i det bjälklag vilket utgjorde golv i en sedermera raserad fjärde våning (jfr fig 451, 452). Foto S Hallgren 1964.

Third floor of W tower, SE corner. Left, foundations of the partition wall and its impression on the E wall. The dark patch on the floor under the wooden stairs shows where the top hole for the bell-rope is. The pale, horizontal patch above the window in the E wall is the impression left by a roof beam, which was part of the beams forming the floor of a later demolished fourth floor (cf figs 451, 452).

Fig 436. Västtornets tredje våning, rester av trappa i sydvästra hörnet (jfr fig 431, 451, 452). Foto R Boström 1967.

Third floor of W tower, remains of stairs in the SW corner (cf figs 431, 451, 452).

ledning av de återstående resterna, blev gluggen helt och hållet blockerad av trappan. De kan alltså ej ha tillkommit samtidigt. Trappan byggdes först, murverket i dess inre begränsningsmur tillhör nämligen, som redan framhållits, det ursprungliga i tredje våningen. Det lilla fönstret bevisar genom sin placering, att en radikal ombyggnad av tornets överdel har ägt rum. Även det nordliga fönstret i västra muren är sekundärt. Som redan påvisats, sitter det nämligen inne i trapploppet (fig 395: III, 432), ej mitt för ingången till tornvåningen, vilket övriga ursprungliga trappgluggar gör (jfr fig 395: I och II). Granskar man närmare murverket omkring de båda gluggarna, visar det just sådana utpinnade fogar och kvarsittande äldre bruk som karakteriserar det näst äldsta murverket i tredje tornvåningen. Det yngre murverket synes fortsätta ända fram till de båda västliga tornhörnen, medan det äldsta murverket mellan gluggarna når upp i en spets i nivå med trappans avtäckning (fig 431, 432).

Om trappan, vilket man får förmoda, haft unge-

fär samma lutning som den mellan andra och tredje tornvåningarna, dvs ca 48° , kan den ej ha mynnat i den i fig 451 f rekonstruerade fjärde våningen, utan ännu högre upp, i en femte våning, om vilket vi i övrigt ej vet mer, än att dess golv utgjordes av oversidan till fjärde våningens tunnvalv och var beläget ca 5 m över tredje våningens golv. Med kännedom om hur övervåningarna i ett stort antal öländska torn har varit inrättade, föreställer vi oss att den femte tornvåningen i Föra utgjordes av en skyttevåning (450–452), ungefär som i Källa (fig 231 ff) eller i Persnäs (fig 302 ff).

Enligt här framlagda rekonstruktion (fig 450 ff) skulle Föra västtorn i fullt utbyggt skick (eller enligt de ursprungliga planerna) ha varit minst 3 m högre än nu.

Det ursprungliga torntaketets form är okänd, det kan antingen ha varit ett sadeltak eller pyramidformat (fig 453). Till det äldsta kända torntaket, fig 390, samt det i fig 391 återgivna återkommer vi nedan, se kap Byggnadshistoria, avsnitten VII–VIII.

Långhus

I förband med västtornet och av samma bredd som detta låg det år 1828 rivna långhuset, ungefär $1\frac{1}{2}$ kvadrat långt (fig 396, 397, 437). Grundmurarna, som delvis grävdes fram 1955, var påfallande tjocka, drygt 160 cm, inklusive en sula utmed utsidan. Grunden vilade direkt på sandåsen. Murarna torde i övrigt ha liknat västtornets. I likhet med kyrkans övriga delar bestod långhusets väggar av två skal-murar, mellan vilka låg en fyllning av kullersten, skrotsten och skärv i hårt, ljust och slätt kalkbruk.

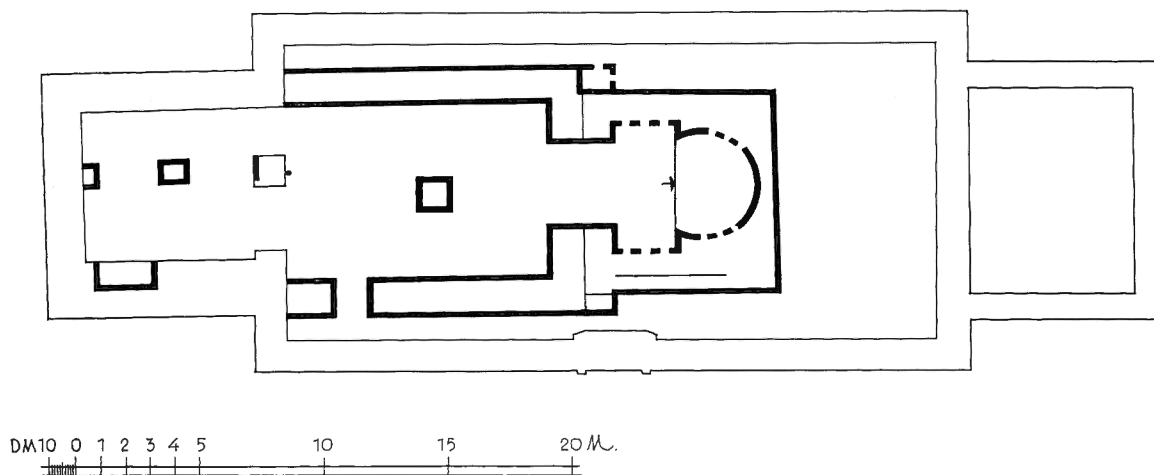
Med tröskeln belägen 4 m över (det medeltida) golvet, öppnar sig ännu den ovan beskrivna dörren till västtornets första våning (fig 394 ff, 410). Hur den läktare såg ut, till vilken dörröppningen ursprungligen förde, vet vi ej, utom att dess golv bör ha legat i ungefär samma nivå som den nuvarande orgelläktarens. På Löfgrens tid sträckte sig en läktare tvärs över hela kyrkan (fig 397). Däröfver mera nedan, se kap Inredn och inv.

Med hjälp av läktardörren kan den ursprungliga höjden av långhusets sträckmurar beräknas på ett ungefär (fig 447). Dörrens hjässa, som nu befinner sig ca 5 m över golvet, låg ungefär $5\frac{1}{2}$ m över det medeltida golvet. Vare sig det äldsta stenlånghuset hade öppen takstol eller plant innertak, måste detta

ha legat över läktardörren, för att man bekvämt skall kunna passera genom densamma. Sträckmurarnas höjd blir då $5\frac{1}{2}$ á 6 m, ett mycket vanligt mått för en kyrka av denna storlek. Detta antagande bekräftas av placeringen av de båda östliga gluggarna i tornets andra våning. Denna tornvåning synes nämligen ha byggts med hänsyn tagen till långhusets ursprungliga vattentak. Rekonstruktionen (fig 447) visar, att yttertakets på ett långhus med ca 6 m murhöjd skulle nå upp till, men ej över ljusgluggarna, samtidigt som dörröppningen i västtornets andra våning skulle ligga under tak. Interiörbilden (fig 438) visar emellertid ej långhusmurarnas ursprungliga höjd, utan en senare förhöjning (se nedan). Denna är särskilt påtaglig vid jämförelsen med den mycket låga triumfbågen på bilden.

En enda portal, belägen i sydurens västra del, förde in i kyrkorummet. Ingen nordportal har däremot funnits, enligt vad som framkom 1955. Undersökningen detta år visade, att sydportalen låg exakt 2 m från långhusets västgavel. Innersmygen hade nästan rätvinkliga sidor. Enligt Löfgrens interiörbild (fig 438) var den täckt av en triangelbåge och på hans plan (fig 397) är gångöppningen placerad i murens ytterliv. Med tanke på innersmygens triangelbåge skulle man eljest vänta sig att portalen haft poster belägna ett eller ett par språng innanför

Fig 437. Grävningsplan av den medeltida klövsadelskyrkan. Uppm 1:300. R Boström 1955.
Excavation plan of the medieval church.

murens ytterliv, ungefär som Källa gamla kyrkas sydportal (fig 206, 211, 212). Löfgren uppger portalens bredd till 2 alnar, 3 tum (fig 397), vilket ungefär stämmer med den år 1955 uppmätta bredden, 120 cm. — Trampflisan av grå kalksten låg kvar 1955, den var mycket sliten och spräckt i många stycken.

Troligen var det till sydportalens dörr, som ett ännu bevarat stocklås och en nyckel (fig 460) hörde. Nyckelns längd är 31,5 cm. — Det utanför sydportalen belägna vapenhuset beskrivs nedan.

Långhuset hade på Löfgrens tid tre stora och ett litet fönster, varav det senare var beläget omedelbart över vapenhusets östra takfall (fig 397). Det synes vara bortglömt av både Rhezelius och Törnewall. Troligen var det ett romanskt fönster av ungefär samma typ som ett sakristiefönster i Källa (fig 223 b, 224).

Av de övriga fönstren var det stora på södra sidan en utvidgning från 1811. De båda nordfönstren (fig 438) tillkom däremot redan 1756, enligt en av Ahlqvist återgiven inskrift på latin: »Bina haec lumina facta A:o 1756» (= Dessa båda fönster gjordes år 1756). Ursprungligen får vi tänka oss två små fönster på södra sidan, lika det lilla över vapenhuset (fig 397). Om det från början även fanns fönster på nordsidan, vet vi däremot ej.

Högre upp på södra muren, under takfoten, öppnade sig två smala, rundbågiga gluggar, fig 390, 397. (Törnewall har endast tecknat en glugg, fig 391). De hör till långhusets profana övervåning (se nedan).

Av grävningsplanen (fig 437) framgår bl a, att det fanns dubbla murar mellan långhuset och koret-östtornet, dvs de båda byggnadsdelarna hade ursprungligen var sin triumfmur, skilda genom en tydlig stötfog samt med en 330 cm²⁰ bred triumfbåge i vardera. Utöver de upplysningar som fig 437 ger, kan tilläggas, att långhusets östra mur, när den undersöktes 1955, var nedriven till en lägre nivå än östtornets intill densamma liggande västra mur. — Av Löfgrens måttuppgifter (fig 397) kan man bl a utläsa, att långhuset på hans tid saknade den östra gavelmuren. Därav följer, att den i fig 396, 397 och 438 markerade sidoaltarnischen var belägen i korets västra mur (jfr fig 454, 456), ej i långhusets östgavel. En nordlig motsvarighet till nischen låg troligen där predikstolstrappan senare bröts igenom muren (fig 438).

En närmare utredning om de dubbla triumfmurarna följer nedan (se kap Byggnadshistoria, perioderna III och IV).

Över långhuset var slagna ribblösa kryssvalv med rundbågiga sköld- och gördelbågar (fig 438), vilande på en kraftig rundpelare, ungefär mitt i rummet, samt på konsoler i väggarna. Av kolonnen, som kallades dels »stoden under hwalffet», dels »Pelare» (Bänkl 1682), återstår nu ett stort antal hela och halva trummor, en rund, profilerad bas (platt + hålkäl) samt ett trapetsformat kapitäl, allt av grå- och rödspräcklig Ölandssten, omsorgsfullt huggna och med kantslag (fig 439). Skaftet har en diameter av 80–90 cm, kapitälens översida är 100 cm i fyrkant; det avslutas upptill av en 5 cm bred platt, nedtill av en kraftig vulst.

Mittkolonnens plint återfanns 1955 på sin ursprungliga plats. Den var murad direkt på flisgolvet, av huggen sten i flera block, 23 cm hög och 155 × 159 cm i fyrkant. Hörnen var blanknötta, helt naturligt med tanke på de omgivande bänkplatserna (fig 438). Översidan var täckt av bruk med ett kvadratisk avtryck, varav man kan utläsa, antingen att ett eller ett par skift ytterligare har varit murade ovanpå plinten, eller att kolonnbasen, utöver den runda stenen, bestått av ett led med kvadratisk plan. Jfr Löfgrens interiörbild, fig 438.

Konsolerna, som ej är bevarade, var profilerade och avslutades nedtill av en droppliknande bildning (fig 438). Därmed liknade de konsolerna i den 1835 rivna kyrkan i Runsten, som Löfgren också har tecknat av (fig 20), och troligen även dem som ännu är bevarade i Gårdslösa korsarmar.

Löfgren har tecknat en enda sköldbåge mot öster (fig 438), även återgiven av Wallman i en blyerts-skiss (Saml II, Öland 2), varav framgår, att långhusets östra hälft täcktes av ett enda valv. Möjligen var det ett s k musselvalv, likt det i långhusets västra hälft i Vall²¹ på Gotland (fig 454) eller ett kryssvalv med en extra söm gående från valvmitten till kolonnen (I Anderson i not 12 aa, fig 13).

Över långhusets västra hälft var slagna två kryssvalv, skilda från det östra valvet och troligen även från varandra genom gördelbågar av huggen sten.

Ahlqvist anger, som redan nämnts ovan, valvhöjden till omkring 16 alnar, dvs 9,5 m. Detta är efter öländska förhållanden anmärkningsvärt högt.²²

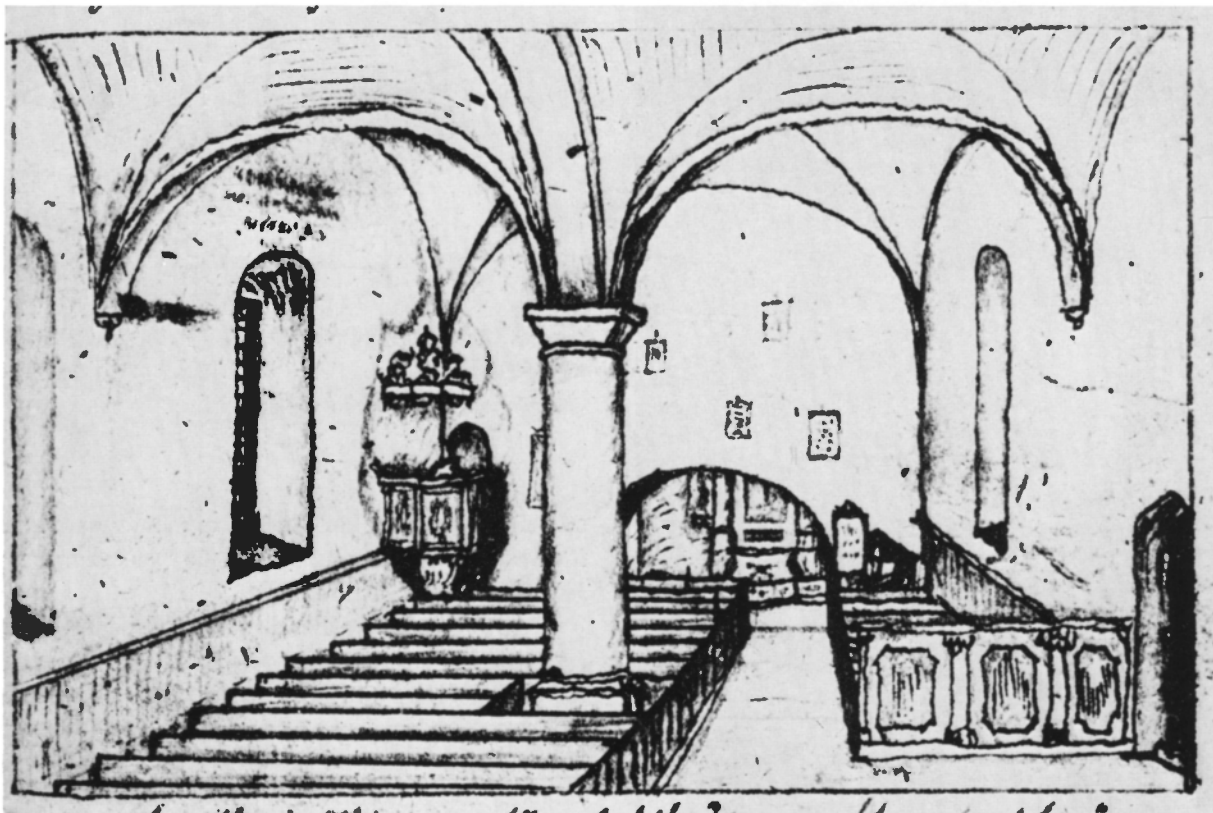

Fig 438. Interiör mot öster. Teckning (stark förstoring) av N I Löfgren 1817 (Åstrand-Löfgren). ATA. Jfr fig 457 och fig 471.

Interior looking E. Drawing, 1817. Cf fig 457 and fig 471.

Endast långhusvalven i Gärdslösa kan nu tävla med Föra i frågan om valvhöjden.

Löfgrens interiörbild (fig 438) ger också en viss ledning vid beräkningen av valvens, triumfbågens och mittpelarens höjd. Han har tydligen suttit uppe på läktaren och tecknat. Perspektivet är litet oredigt, men man kan utläsa, att hans ögon befunnit sig något — kanske $\frac{1}{2}$ m — under kolonnens kapital. Från den plats, där han satt, kunde han endast se nederdelen av altaruppsatsen (kanske 3–3,25 m, jfr fig 438, 464, 471) genom den låga triumfbågen. På grund av att altaruppsatsen och grundmurarna är bevarade och att vi kan beräkna absidens ungefärliga inre höjd (se nedan), får vi de ungefärliga måtten i här återgivna rekonstruktion (fig 457). Denna är också ett försök att förena Ahlqvists måttuppgift

med måttförhållandena i västtornets östra mur. — Till dessa frågor återkommer vi nedan.

Efter den medeltida kyrkans rivning 1828 användes delar av mittkolonnen som grindstolpar vid prästgårdsarrendatorsbostället. Andra delar låg kringspredda på eller utanför kyrkogården (några ligger fortfarande norr om kyrkogården, kapitälet låg på gräset, söder om västtornet. De bäst bevarade delarna återfördes till kyrkan 1955 och ställdes upp under läktaren (fig 439).

Över valven var en profan övervåning inrättad, belyst av de ovan beskrivna små gluggarna (fig 390, 391, 397). Dit förde den rektangulära dörröppningen i västtornets andra våning (fig 394, 395, 426). Även från östtornet fanns det av allt att döma en förbindelse (jfr rekonstruktionerna fig 453, 456, 457).

Fig 439. Rester av det medeltida långhusets mittkolonn. Foto S Hallgren 1964.

Remnants of the centre column of the medieval nave.

Profanvåningens murhöjd kan beräknas på samma sätt som det ursprungliga höjdmåttet på långhusets sträckmurar, nämligen med hjälp av en dörröppning, i detta fallet den i andra tornvåningens östra mur. Även dess hjassa bör nämligen ha legat fri från profanvåningens takstol eller eventuella innertak. Vi får då en ungefärlig höjd av 10–10,5 m över det medeltida golvet. Även detta är

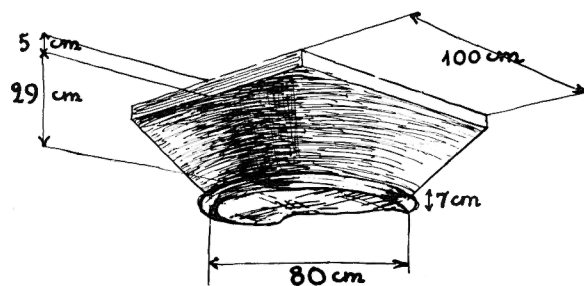

Fig 440. Uppmätning av kapitälet i fig 439, S Hesselgren och S Fränne 1931.

Scale drawing of the capital in fig 439.

ett mått som är eller har varit det allmänt vedertagna för de öländska långhusens profana övervåningar.²³ Jfr rekonstruktionen, fig 450.

Ursprungligen skapades de båda östliga gluggarna i västtornets andra våning för att släppa in ljus i tornet (fig 447). När långhuset förhöjdes, hamnade gluggarna under dess vattentak (fig 450), varvid ljusströmmen vände åt motsatta hållet. Det blev i stället ett svagt ljusflöde, som från västtornet sippade in på långhusvinden. Som en jämförelse kan nämnas den lilla gluggen i Högby västtorn, som släppte in ljus i murtrappan från den forna tredje tornvåningen (fig 124, sektion D-D; fig 125 samt s 195).

Frågan om långhusets och dess påbyggnaders datering behandlas nedan, kap Byggnadshistoria och datering.

Kor och östtorn

Östtornet, som i sin bottenvåning rymde koret, hade i det yttre kvadratisk planform, liksom västtornet, men var smalare än detta, 8,20 × 8,15 m i fyrkant (fig 390, 391, 396–398, 437). Enligt alla äldre avbildningar, med undantag av fig 398, var det ungefär lika högt som västtornet. Ahlqvists teckningar har emellertid alltid felaktiga proportioner, det är i stället detaljupplysningarna, som har värde (jfr ovan s 46).

Vid undersökningen 1955 framgick det, som redan nämnts, att en tydlig stötfog skilde östtornet från långhuset (fig 437). Murarna var av samma slag som i västtornet och långhuset.

Fig 441. Det inre murlivet i östtornets södra grund (= absidens / koretets södra mur). Foto R Boström 1955.

Inside of wall in the south foundation of the E tower (= S wall of the absidal chancel).

Fig 442a-b. Absidgrunden från sydväst (a) och nordöst (b). Tribunbågens vederlag syns tydligt. Foto R Boström 1955.

Foundations of apse from SW (a) and NE (b). The abutments of the tribune arch can be seen clearly.

Omkring $\frac{1}{2}$ m innanför det södra yttre murlivet framträdde ännu ett mycket tydligt. Man kunde klart se, att det yttre murskalet var murat emot det inre. Det inre murlivet var ej lika långt som det yttre, det började 2 m från östra muren och kunde följas ungefär 5 m åt väster (fig 437, 441).

I det inåtgående hörnet i söder mellan östtornet och långhuset låg grunden till en murklack, skild från de övriga murarna genom tydliga stötfogar. På norra sidan om östtornet syntes ingen motsvarighet till den södra murklacken, men av skäl som skall framföras i det följande, kompletteras här återgivna planritning med en sådan (fig 437; jfr fig 459).

Korfyrcanten var ovanligt kort, endast ca 2,30 m i öst-västlig riktning, räknat från tribunbågens grund och till triumfmurens östra murliv. De norra och södra inre murliven var förstörda, men Ahlqvist (jfr ovan) mätte avståndet mellan dem till $10\frac{1}{4}$ aln dvs knappt 6 m och Löfgren uppger att norra kormuren var 2 alnar (= 120 cm) tjock, fig 397. I denna var en dörröppning ut till sakristian (se nedan).

Öster om korets långsmala rektangel och höjd över denna med ett tydligt steg låg en ovanligt djup absid, till planen tre fjärdedelen av en cirkel, vars diameter 1955 uppmättes till 412 cm. Djupet var inte mindre än 433 cm och tribunbågens bredd endast 393 cm. Absidens inre mantelmur utgjordes av stora, välhuggna block med tydligt konkav framsida (fig 442). På sidorna var den inre mantelmuren borta, vilket möjligen kan tolkas som bevis för att små cell-liknande sanctuarier varit utsparade i östtornets båda östliga hörn²⁴ (jfr fig 448, 449).

Trots att ingenting mer än grundmurarna är kvar av östtornet (fig 437), kan man med ledning av de fönsteröppningar som återges på avbildningarna av tornet göra sig en viss uppfattning om våningsindelningen (fig 390, 391, 396–398).

I bottenvåningen — koret — fanns ett tämligen stort, rundbågigt fönster, beläget mycket nära sydvästra hörnet. Troligen hade även absiden fönster. Första våningen hade två smala gluggar åt öster. Andra våningen föreföll att ha varit tornets förnämsta, näst efter koret. På södra sidan fanns nämligen ett stort, rundbågigt fönster, vilket på alla äldre avbildningar (fig 390 ff) försetts med en tydlig yttersmyg eller omfattning.

Tredje våningen hade en stor, möjligen rundbågig

öppning mot öster. Det framgår ej klart av de olika teckningarna, om den var belägen i själva tornkroppen eller i östra gavelröstet. I västra gavelröstet fanns en liknande öppning tecknad av Törnewall, den ende som återgivit östtornets västra sida. Hur nordsidan såg ut, vet vi ej, den har icke, såvitt man vet, blivit avtecknad.

Troligen var tornets yttre oputsat. Törnewall har genom en mörkare ton laverat västra gavelröstet (fig 391), men om detta skall tolkas som en avvikande murbehandling eller som ett från det övriga östtornet avvikande material, t ex rösten av trä, går nu ej längre att avgöra.

Vapenhus

På södra sidan av långhuset samt ett stycke in över västtornets södra mur låg ett vapenhus med rektangulär plan (fig 390, 391, 396–398). Dess rundbågiga ingång låg mitt för långhusportalen, men osymmetriskt i förhållande till vapenhusets sydfasad, dvs öster om mittaxeln (fig 397). Enligt de gamla avbildningarna var portalens omfattning enkelt rundbågig och den likaledes rundbågiga gångöppningen låg ett språng innanför murens ytterliv. I gavelröstet öppnade sig en smal glugg.

Enligt Löfgrens måttuppgifter (fig 397), omräknade i metermått, var vapenhusets längd i öster-väster ca 7,5 m och bredden ca 5,6 m. Murarna, av putsad kalksten, var omkring 125 cm tjocka.

Vapenhuset var täckt av ett sadeltak, vinkelrätt mot långhuset. Taktäckningsmaterialet torde ursprungligen ha bestått av tjärad spån, men 1771 beslöt man att täcka taket med kalkstensflisor, 2 alnar i fyrkant samt 2 tum tjocka. Troligen gjordes takvinkeln trubbigare i samband med omtäckningen. Ännu på Löfgrens tid var vapenhuset »täckt med fyrkantiga stenflisor». De användes 1828 i det nya långhusets golv och låg kvar ännu 1955. En av dem hade årtalet 1771 inhugget på undersidan.

Det östra takfallet låg omedelbart under det västligaste långhusfönstret och var utan tvekan placerat med hänsyn tagen till detta. I den yttre vinkeln mellan östra vapenhusmuren och långhusets mur, under takdroppet, låg en slät håll, bevarad ännu 1955.

Golvet bestod av stora, nötta kalkstensflisor. I öster, där bårhuset var inrättat (se nedan), låg golvet något högre.

1662 lovade församlingen bl a att »pynta Wapenhuset stadigt som myckit lutar» (st prot). Under följande år, 1663–1666, gjordes påminnelser i saken. Man beslöt bl a att utföra följande förstärkningsarbete: »Efter Wochenuset myckit lutar till fals bleff slutit at de skulle wellia sig een frisk eek till it band hwar med de kunna kneppa wochenhus stadren (?) i hoop med kyrkioweggen, skaffa sigh lof till at hugga henne, och sedan föra henne fram till kyrkian med winterföret» (st prot 1663). Om beslutet verkställdes, framgår ej av handlingarna.

Vapenhusets östra del var avskild som bårhus (fig 396:g, 397) och över hela tillbyggnaden var en vind inrättad. Detta skedde 1773, då »ett Contoir och Panel» gjordes i vapenhuset. Dessförinnan torde takstolen ha varit öppen (jfr ovan Källa, fig 199:g). På vinden, till vilken en trappa i bårhuset förde, förvarades kyrkans vinsäd (Åhstrand–Löfgren), ett betänkligt förvaringsutrymme, med tanke på bårhuset därunder.

År 1811 beslöt man att göra en trappa från vapenhuset och till läktaren i långhuset. Man bröt därför igenom långhusmuren strax väster om portalen och byggde där en trappa (fig 396:i, 397). Löfgren uppger, att detta verkställdes 1813.

Att enbart med ledning av de obetydliga grundrester, som undersöktes 1955, samt av teckningarna söka datera vapenhuset, är givetvis omöjligt. Portalens enkelt rundbågiga form är av en typ som i vårt land förekommer under en lång period, från 1100-talet och fram till 1200-talets mitt. Möjligen tillhör vapenhuset samma byggnadsskede som långhusets valv, se nedan period VII.

Det enda romanska vapenhus, som fortfarande är bevarat på Öland, det till Källa gamla kyrka hörande (fig 199: a, g; 229) har ovan (s 334) förslagsvis daterats till tiden omkring mitten av 1200-talet. Av försvars-

tekniska skäl var nämligen en utbyggnad av detta slag direkt olämplig, så länge kyrkan användes i försvarets tjänst.

Sakristia

Den yngsta delen av kyrkan, sakristian, uppfördes 1756 i enlighet med ett beslut, fattat vid sockenstämman 13/12 1753 (fig 396:b, 397, 459). Murarna bestod av kalksten i skalmursteknik av vanligt slag, och var sannolikt både putsade och vitkalkade. Alltför otydliga spår av sakristian kunde iaktas 1955, för att man därav kunde få upplysningar om den lilla tillbyggnaden, men tack vare de noggranna måttuppgifterna i fig 397 kan man bl a få veta yttermåttan, vilka, omräknade i meter, var $4,90 \times 3,50$ m. Med stöd av Löfgrens uppmätning kan man även våga dra den slutsatsen, att sakristians västra mur träffade norra kormuren så långt öster om nordöstra långhushörnet, att det måste ha funnits en pilaster även på norra sidan, i vinkeln mellan östtornet/koret och långhuset (fig 459).

Sakristian byggdes under år 1756 av murmästaren Johan Forssman (s 157, not 21), som också bröt igenom norra kormuren och gjorde en ingång till den nya byggnadsdelen. Sakristians dörr järnbeslogs 1806 och försågs med ett nytt lås (räk). Yttertaket var sannolikt ett pulpettak, lutat mot östtornet/koret. Det var ännu på Löfgrens tid täckt med ekspån. Ingenting är känt om innertaket. Troligen utgjordes det av ett tunnvalv, liksom är förhållandet i den av Forssman något senare uppförda sakristian i Källa (fig 198, 199:a, f, s 339). Golvmaterialet är ej känt, ej heller vet vi, på vilken sida fönstret eller fönstren var belägna. Fönsterglasat levererades av glasmästaren Frijs i Västervik, medan klockaren Jöns Westerberg gjorde »gallerwärc och wingjärn».

Byggnadshistoria och datering

I. Stavkyrkan

De i västtornets första våning bevarade lämningarna av en träbyggnad i stavteknik har av allt att döma ingått i den äldsta kända kyrkan på platsen. Följande delar (eller spår därav) återstår:

a) Stycke av en syll, kanske långhusets, vilket gjorts om till hammarband (virke nr 3, fig 409, 416). Den vinkelformade urhuggningen och plugghålet i västra änden antyder, att det är ena änden av syllen det är frågan om.

b) Stycke av långhusets västra eller södra syll med tröskeln till en 65 cm bred portal (virke nr 4, fig 415).

c) En hel plank (fig 384, 405–408), synlig längd 310 cm, total längd minst 330 cm, 34 cm bred samt båda kanterna försedda med nåtar.

d) Hela ena posten till koröppningen? (avtryck av virke nr 6, fig 418).

e) Ett helt — eller nästan helt — hammarband (avtryck av virke nr 5, fig 418), hörande till koret samt slutligen

f), g) två stycken av de övre, under takfallet lig-gande hammarbanden (avtryck av virkena nr 1 och nr 8, fig 418).

Med ledning av dessa rester kan vi försöka rekonstruera stavkyrkan (fig 443).²⁵ Väggarnas höjd kan beräknas på följande sätt: plankans längd minst 330 cm + syllens höjd, 20–22 cm + hammarbandets höjd, 20–22 cm, totalt minst 374 cm. I proportion till vägghöjden torde långhuset ha varit omkring 5–6 m brett och ca 3–9 m långt, medan koret kan ha varit ca 3 m i fyrkant. Den endast 65 cm breda portalen låg antingen mitt i västgaveln eller på södra sidan, nära sydvästra hörnet. Golv-syllens ansvällning närmast tröskeln visar, att dörrposternas plankor har varit tjockare än de övriga. Vägglankorna var antingen sammanfogade med lösa fjädrar, eller också var varannan plank försedd med nåtar i kanterna, varannan med fasta fjädrar.

Det runda virket (fig 384b, 406 och 407) kan tänkas ha ingått i en altarbaldakin eller i något slag

av korskrank (se nedan, Inredning och inventarier).

De sekundärt använda virkena i första våningen bevisar möjligen, att stavkyrkan i Föra stod kvar ända tills skiljemuren och de båda avlastningsbågarna i väster hade murats upp och valvslagningen skulle börja (se nedan, period III). Träkyrkan var riven, innan första tornvåningen välvdes och förvaringsbjälkar och hammarband murades in (period III).

Inga spår framkom 1955, som utvisade, var träkyrkan legat. Alltför kort tid — en vecka — stod nämligen till buds för den byggnadsarkeologiska undersökningen. Det vanligaste torde ha varit, att man byggde stenkyrkorna omkring de gamla träkyrkorna.²⁶ Av de sex öländska träkyrkor, som hittills är kända eller vars existens i varje fall diskuteras — Källa (fig 231, s 308, 324), Föra, troligen Alböke,²⁷ Runsten,²⁸ Stenåsa (not 21) och möjligen Köping²⁹ — låg den sistnämnda utanför den nuvarande kyrkogården, medan däremot Stenåsa, kanske också Alböke (not 27), låg inom de framväxande murarna av en stenkyrka. I här återgivna rekonstruktioner (fig 443 A–B) ligger stavkyrkan innanför stenkyrkans murar (se nedan, perioderna II–III).

I avvaktan på resultaten av C 14-analyserna, föreslås här en datering till 1000-talets mitt eller senare hälft. Visserligen har inga runstenar med kristen inskrift påträffats i socknen, men med hänsyn till de följande byggnadsperioderna, bör inte träkyrkan i Föra sättas alltför sent. — Resultatet av C 14-analyserna kommer framdeles att publiceras i Fornvännen.

II. Absidkoret

Frågan om träkyrkans placering i förhållande till stenkyrkan samt om åldersförhållandet mellan stenkyrkans olika delar har tidigare diskuterats.³⁰ Under förutsättning att stenkyrkan byggdes omkring träkyrkan, med början i öster (Iwar Anderson, a a, fig 13 och s 14 ff), tedde sig bygget ungefär som rekonstruktionerna fig 443 ff. Önskemålet var att

mässan skulle kunna hållas i stavkyrkan under nästan hela den tid stenkyrkan stod under byggnad. Förslagsvis började man med västra kormuren, sedan grunden lagts ut för hela koret.

Murarna hade normal tjocklek, ca 120 cm, enligt det mått Löfgren tagit vid sakristieingången (fig 397). Ytterlivet till dess södra mur är att finna ca 50 cm innanför östtornets södra mur (fig 437, 441). Det bestod av större och jämnare block än det yttre, till östtornet hörande murverket och kunde, som nämnts ovan, följas på en sträcka av omkring 5 m. Det är troligt, att den östra avslutningen av murlivet betecknar absidkorets sydöstra hörn. Östtornets tunnaste del, vid absidens djupaste punkt, var endast 105 cm, ett mått som kan anses normalt för en absidmur. Absidens radie var 206 cm och dess plan var troligen ungefär en halv cirkel. Det förefaller som om passarens spets var ställd mot östra kormurens innerliv, när absidens plan lades ut. Redan i beskrivningen av östtornets bottenvåning (se ovan) framhölls att även absidens mantelmur utgjordes av stora, välhuggna block, liksom det södra murlivet.

Absidens höjd kan beräknas, trots att ingen uppmätning har gjorts därav och trots att endast grundmurarna är bevarade. Kyrkans altaruppsats, tillverkad 1776 (fig 464), har nämligen ett skärmliknande bakstycke, som reproducerar absidens inre kontur. Hela uppsatsen stod längst in i den medeltida kyrkans absid (fig 396, 397), skärmen fyllde ut mellanrummet mellan tavlan och absidens väggar.³¹ Totalt är hela altaruppsatsen, inklusive den krönande solen och pallen, 595 cm hög (fig 471). Räknar man bort pallen, 20 cm, samt förutsätter att den krönande solen lutade inne i hjälmvalvet, får vi en ungefärlig absidhöjd av 5,5–6 m. Sträckmurarnas höjd kan ha varit ungefär densamma eller något högre, fig 457.

Vad triumfbågen beträffar, är en beräkning av dess höjd mer komplicerad. I teckningen (fig 438) framhävs triumfbågens tryckta proportioner, på grund av att långhusmurarna är förhöjda (period V).³² Löfgrens ovan citerade, drastiska karakteristik av den låga och trånga triumfbågen samt hans teckning (fig 438) visar emellertid, att endast en del av altaruppsatsens nederdel var synlig från långhuset. Perspektivet i teckningen är något oredigt, men om

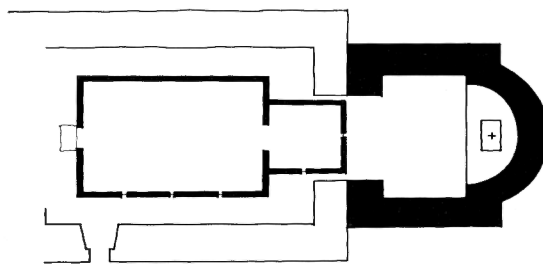
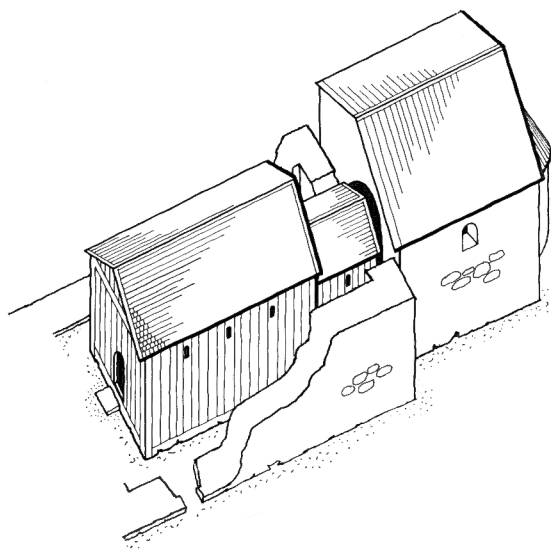

Fig 443–459. Rekonstruktioner, skala 1 : 300, av R Boström, ritade av J Söderberg 1971.

Reconstructions.

Fig 443 A–B. Stavkyrkan och absidkoret av sten (period II). Plan och perspektivskiss.

The stave church and the absidal chancel (period II). Plan and perspective drawing.

man drar upp syftlinjer, visar de, att Löfgren måste ha suttit uppe på läktaren, när han tecknade av interiören. Försöker man så, att med ledning av Löfgrens lilla teckning samt uppmätningen fig 437 beräkna, hur högt upp på altaruppsatsen blickarna nådde, blir resultatet omkring 3–3,25 m. Från denna punkt dras en linje till Löfgrens tänkta ögonpunkt uppe på läktaren (fig 457). Syftlinjen passerar då triumfbågens hjässa på ett avstånd av högst 4,5 m över golvet. Detta mått kan givetvis ej bli annat än

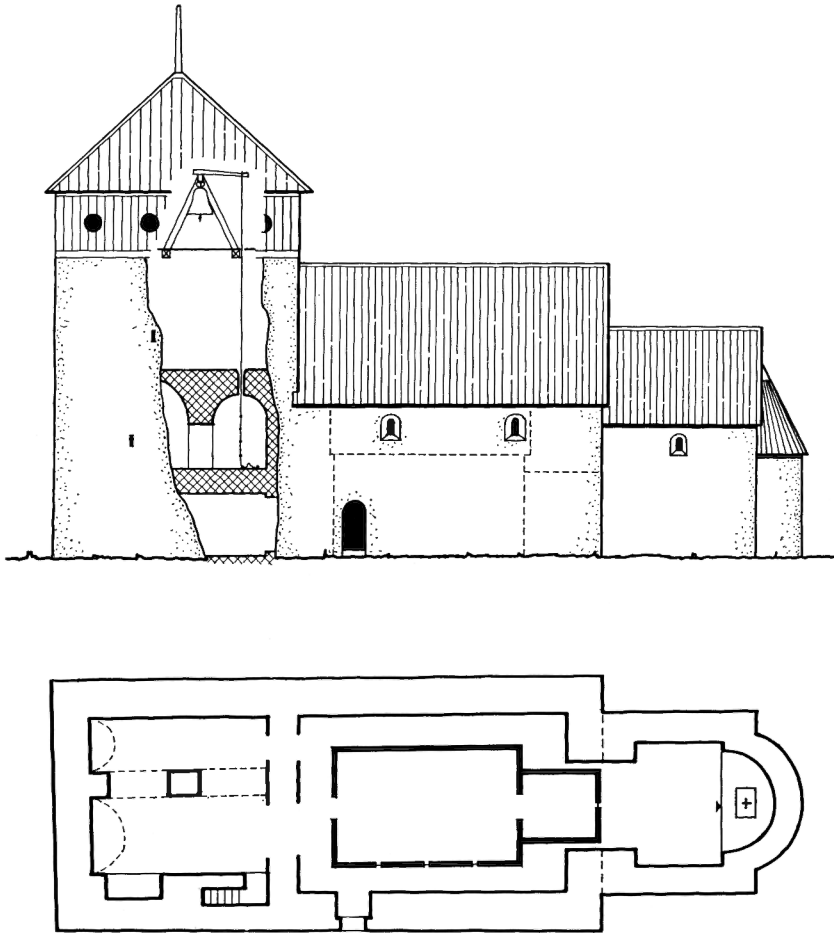

Fig 444–445. Västtornet, stenglånghuset och absidkoret (period III). Plan samt sydfasad.

W tower, masonry nave and apse chancel (period III). Plan and S front.

mycket approximativt, men bevisar i varje fall, att triumfbågen var betydligt lägre än tribunbågen.

Ahlqvist har, som redan nämnts ovan, uppgivit, att koret var $10\frac{1}{2}$ alnar brett, dvs 6 m. Under förutsättning att absidens västra del tillkom senare (jfr nedan, period IV samt fig 448, 449), får koret en ungefärlig inre längd³³ av ca 3,5 m. Mot tribunbågens generösa bredd på 4,12 m stod den trånga triumfbågen med dess 3,30 m. Denna typ av kort kor med vid tribunbåge och relativt trång triumfbåge förekom tämligen allmänt på Öland, t ex Källa (fig 233 samt s 326 f), Persnäs (fig 331 samt s 446 f, 455) samt troligen även Böda (fig 96: A). Korfyrcanten saknade med all sannolikhet valv i detta äldsta skede, medan absiden redan från början torde ha haft hjälmvalv.

Sedan absidkoret kommit under tak och altaret

på plats, kunde biskopen förrätta invigningen och stavkyrkan med sitt nya kor fortsätta att göra tjänst ännu någon tid.

Alltför litet är bevarat, för att man skall kunna datera koret något så när exakt (jfr s 327). Denna kortyp med vid absid och trång triumfbåge går visserligen tillbaka till Lunds domkyrka, men förekommer under så lång tid, att den ej kan ge ett stöd för en närmare datering (jfr Lundberg I, s 246 ff). Med tanke på de många följande etapperna av stenkyrkans tillblivelse, föreslås här en tidsbestämning till 1100-talets förra hälft eller mitt.

III. Långhuset och västtornets nederdel

Det stenglånghus, som ingick i de ursprungliga planerna, skulle, kan man förmoda, med sin östgavel rida på korets västra gavel. Att man ej fullföljde

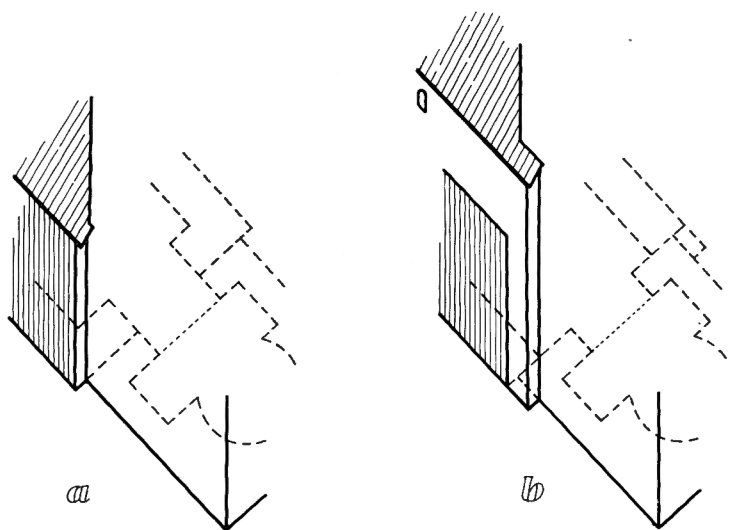

Fig 446a-b. Anslutningen mellan östtornet och långhuset i dess ursprungliga skick (a) samt efter profanvåningens och hörnpilastrarnas tillkomst och östra långhusgavelns rivning (b). Jfr Rhezelius', Törnwall's och Löfgrens exteriörer (fig 390, 391 och 397), vilka ger den felaktiga illusionen av att östtornet skulle rida på långhusets östra gavel.

Joint between the E tower and the nave in its original state (a) and after the addition of the profane storey and the corner pilasters, and the destruction of the E gable of the nave (b). Cf Rhezelius', Törnwall's and Löfgren's exteriors (figs 390, 391, 397), which give the false impression that the E tower "rode" on the E gable of the nave.

bygget så, kan tyda på, att det blev en längre tids uppehåll innan man fortsatte byggnadsverksamheten. När grunden lades ut till det nya långhuset och västtornet, fick nämligen det förra en egen gavel intill triumfmuren, i vilken en öppning gjordes av samma bredd (och troligen samma höjd) som korets triumfbåge (fig 444–445). De nya långhusmurarna blev minst 30 cm tjockare än absidkorets (man måste nämligen frånräkna sulan utmed utsidan). Detta tyder på, att den profana övervåningen över kyrkorummet projekterades redan från början, fastän den ej färdigställdes efter de ursprungliga intentionerna (period V och följande). Därmed är det fullt klart, att kyrkan skulle bli en försvarskyrka, något som ännu tydligare framgår av det kraftiga västtornet med dess många välvda rum och privet.

Om orsaken till de dubbla triumfmurarna kan givetvis endast gissningar framföras. En naturlig förklaring vore, att man redan vid utläggningen av den nya grunden även avsåg att bygga ett östtorn,

över koret. En annan förklaring är att det måhända ansågs enklare att addera den ena färdiga byggnadsdelen till den andra, så som man hade gjort exempelvis i Högby, där såväl långhus som torn och kor skildes från varandra av dubbla murar (fig 121 samt s 191 f och s 200).

De dubbla triumfmurarna kan utgöra bevis för att träkyrkans kor måste ha legat vid stenkorets *västra* mur, för att stavkyrkans långhus skulle kunna ligga kvar orubbat. Detta givetvis under förutsättning att träkyrkan över huvud taget låg innanför stenkirkans murar (fig 443–445).

Till att börja med uppfördes långhusmurarna till 5,5 å 6 m höjd, ej mer, eljest hade andra tornvåningens båda östliga gluggar hamnat under långhusets vattentak (fig 447). Kyrkorummet hade troligen ett plant innertak, som samtidigt var golv för vindsvåningen. Utgången från andra tornvåningen låg så högt över golvet, att en steg eller en trätappa behövdes. Troligen var den lös, för att kunna dras

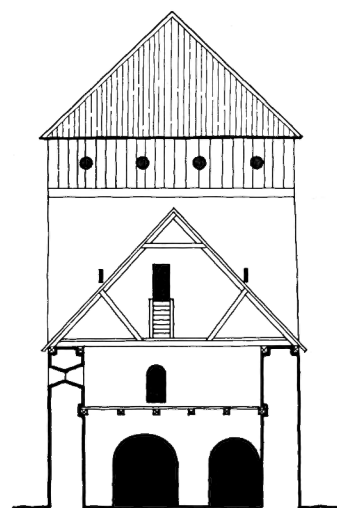

Fig 447. Sektion av långhuset mot väster med det låga västtornet (period III).

Section of nave looking W, with the low W tower (period III).

in på vinden och försvåra förföljandet vid en eventuell belägring. Nivåskillnaden kan också förklaras med att man ämnade slå valv över långhuset (jfr perioderna VI och VII).

Av västtornet synes de tre nedersta våningarna ha tillhört den första anläggningen (fig 445, 447, 448). Genom analys av murverket kan man följa byggnadsförloppet. Först färdigställdes bottenvåningen samt de båda andra våningarnas yttermurar. Den övre begränsningslinjen kanske är den avsats, som kan iaktas på östra tornmuren, strax över utgången från andra våningen (fig 430). Trapphuset utmed södra sidan uppfördes till 145 cm höjd över första tornvåningens golv (fig 412). I detta stadium, utan skiljemurar och valv, liknade den första tornvåningen i Föra den andra i Persnäs' västtorn (fig 302).

Därefter murades skiljemuren och de båda djupa valvbågarna utmed västra muren, vilka skulle bära trappans fortsättning upp till andra våningen. Hunna upp till den nivå, där välvningen skulle börja, lade man hammarband och förvaringsbjälkar in i murarna. Detta måste innebära, att långhuset hade kommit under tak, i sin tur en förutsättning för att stavkyrkan, som av allt att döma fick lämna virke till första tornvåningens träkonstruktioner, kunde nedmonteras.

I nästa etapp slog eller rättare göt man tunnvalven på vanligt sätt över träställningar. I det västra, i norr-söder gående stora valvet, fastnade ett stycke av en skålningsbräda, när en förvaringsbjälke murades in i valvet (fig 403), av övriga formbräder är tydliga avtryck synliga i fogbruket. I östra valvet murades cylindriska träskoningar in för två klocklinor (fig 428, 429).

Det torde ha dröjt med välvningen av andra tornvåningen, ty i dess valv saknas ursprungliga löphål för klocklinor. Att man emellertid redan vid sträckmurarnas uppförande räknade med att så småningom välva rummet på det sätt som senare skedde (se period V), kan man utläsa av placeringen av såväl muröppningarna som avträdet och murtrappans mynning. Våningens disposition utgjorde även ett hinder för att den tredje murade våning, som sedermera tillkom (se period V), skulle kunna tillämpa samma valvsystem som det i tornets nedre våningar, nämligen med valven vända vinkelrätt mot dem i våningen under.

Den projekterade tredje våning av sten, som av allt att döma skulle avsluta västtornet enligt de ursprungliga planerna, kunde alltså av tekniska skäl ej bli en upprepning, vinkelrätt orienterad, av den andra våningen. Troligen avsåg man att i stället bygga en skyttevåning, ungefär som den femte våning, som förmodas ha utgjort det slutgiltiga tornkrönet (fig 450 f, se period V). Likheten med Persnäs' västtorn är även i detta avseende påfallande (jfr fig 302, 304). Här rekonstruerade träöverbyggnad⁹⁴ (fig 445, 447, 448) motiveras av en förmodan, att tornkrönet var ett provisorium, medan byggnadsverksamheten fortsatte i kyrkans östra del. I denna tänkta översta våning, som framför allt skulle tjäna som klockvåning, hängdes kyrkans båda klockor i en bock. Det var angeläget, att tornhuven kom på plats så snart som möjligt, så att färdigställandet av tornet kunde ske under tak.

De nedåt vända nåtarna och dörranslaget i de till hammarband omvandlade virkena (fig 406, 407, 416) formades resp fördjupades med ett grovt järn (fig 408, 409), varefter väggarnas plankor infogades mellan dem och de löst inpassade golvsyllarna (den västra ej bevarad). — Med den placering träväggarna hade, måste nämligen endera av de vågräta virkena, lämpligen syllen, vara lös för att man skulle kunna införa väggplankorna i nåtarna i det inmurade vågräta virket. Om även plankorna härrörde från stavkyrkan, måste de ha avkortats först. Över förvaringsbjälkarna lades troligen plankor som loft. Därmed var första tornvåningen färdig. Östra tornkammarens södra del användes som ringkammare. Klocklinorna lämnade fri passage mellan utgången till läktaren och öppningen i skiljemuren (fig 394). Troligen användes utrymmet norr om träväggen i östra rummet som vaktcell. Klockorna användes nämligen också som stormklockor. Av säkerhetsskäl kunde man ej ringa klockorna från bottenvåningen i den äldsta anläggningen. Beträffande de sekundärt uppbrutna löphålen för klocklinor, se period VII.

Träresterna, som är inmurade i valvens översida (fig 428), har troligen hört till byggnadsställningar vilka i form av ur muren utskjutande bommar bar upp en vågrät plattform av några löst liggande bräder. Jfr Långlöt (Öland II: 1, under utgivning). En sådan anordning sparade virke — inga spiror behöv-

des — och när man murat ungefär en manshöjd, drogs bommarna ut och lades högre upp i muren osv. Resterna av bommarna i andra tornvåningens golv har troligen fastnat i samband med valvslagningen. Vad träresterna invid skiljemuren i samma tornrum har haft för uppgift, är ovisst. Kanske var de underlag till britsar (jfr ovan, samt nedan, Lösfynd).

Västtornets våningsindelning visar stora likheter med Källa (fig 231 ff, s 300 ff). Även med Persnäs finns flera beröringspunkter (fig 302, 304, s 433 ff). — Kombinationen fredlig absidkyrka och fästningstorn (fig 445) var mycket vanlig på Öland, t ex i grannsocknarna Löt och Alböke³⁵, i Hulterstad,³⁶ Högby (fig 182 B–C) och Källa (fig 233). Även flera av de kyrkor, som så småningom omvandlades till klövsadelskyrkor, hade ett skede, där försvaret var koncentrerat till ett torn, t ex Persnäs (fig 383 B).

Hur läktaren i väster sett ut, vet vi ej. Eventuella spår av bärande bjälkar kanske döljer sig bakom och under den nuvarande läktarens golv. Andra spår försvann 1828 med det medeltida långhuset. Åtminstone två andra kyrkor på Öland har haft medeltida läktare, vilka olyckligtvis ej heller finns kvar, nämligen Hulterstad³⁷ och Alböke,³⁸ troligen också Köpings kyrka. I en annan del av Linköpings stift, dit Öland hörde under medeltiden, finns fler exempel, det mest berömda är Vreta klosterkyrka.³⁹ För vems räkning läktaren i Föra kyrka byggdes, vet vi ej. Det förhållandet, att socknen under medeltiden givit namnet till ett helt härad, föranleder gissningen, att det måhända var Förbo häradshövding, som hade sin självskrivna plats på läktaren i Föra. Kanske var västtornet bostad för honom och hans närmaste under kritiska perioder, eller var det Linköpingsbiskopen, som där hade en säker uppehålls-ort? Socknen var nämligen biskopsgäll (jfr ovan den av Rhezelius återgivna sägnen om herr Martinus' våldsamma död).

Till dateringen av denna och följande byggnadsperioder återkommer vi i period VI nedan. Jfr även avsnittet Lösfynd (nedan).

IV. Östtorn. Kyrkans omvandling till klövsadelskyrka

Absidkorets ombyggnad till ett torn (fig 448–449, 453 f, 457) bör ej sättas mycket senare än västtornets

äldsta del, snarare förhöll det sig väl så, att man tog itu med östtornet, så snart stenkyrkan ersatt stavkyrkan. Det enda som tyder på en viss tidsskillnad är det förhållandet, att västtornet saknar ursprungliga löphål för klocklinor i de övre våningarnas valv, något som också skulle kunna tolkas som bevis för att östtornet från början inrättades som klocktorn (se nedan). Grannkyrkan i Persnäs var i så fall en parallell (fig 314, 315, s 447).

I och med tillkomsten av ett östtorn hade Föra, i likhet med åtminstone tolv andra öländska helgedomar, omvandlats till en klövsadelskyrka (s 509, not 11). Det förhållandet, att långhuset fick egen östgavel, kan möjligen tas som bevis för att östtornet planerades redan under period III, att man med andra ord redan då ämnade uppföra en klövsadelskyrka.

Södra kormuren synes ha raserats nästan ned till grunden, varefter den nya sydmurens ytterliv lades ungefär en halv meter utanför den gamla (fig 437). Därigenom blev koret osymmetriskt. Även absidens yttre skalmur revs bort. Östtornets ovanligt djupa absid behöver i och för sig ingen förklaring. Sådana är kända på nära håll, bl a i Stenåsa och Hossmo (i not 21 a a, fig 3–4, 14. — En djup absid av något annat slag har funnits i Gärdslösa).⁴⁰ I förening med ett kor, så osannolikt kort som det som grävdes fram i Föra 1955 (fig 437), kräver emellertid absiden, i lika hög grad som koret, en närmare analys.

Ett tvärställt tunnvalv är naturligt att tänka sig i ett kort kor. Murar man dess östra vederlagsmur invid absidens tribunbåge och låter dess västra vila på triumfmurens inåt koret vända murliv, förkortas koret, medan absiden fördjupas i motsvarande grad (fig 448). Här föreslagna rekonstruktion motsägs ej av bevarade murrester.

Valvhöjden bestämdes av tribunbågens hjässpunkt. Minst så högt upp måste tunnvalvets anfang ha legat. Ovan har absidens inre höjd beräknats till 5,5–6 m. Tunnvalvet får då en höjd av 7,5–8 m. Därav följer, att första tornvåningen kommer i jämnhöjd med västtornets andra våning, något som var nödvändigt, om de båda tornen skulle kunna ha en bekväm förbindelse med varandra över långhusvinden (såväl den ursprungliga, som den påbyggda, fig 453).

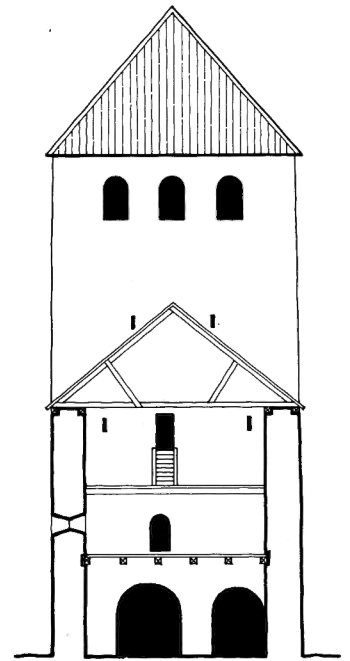
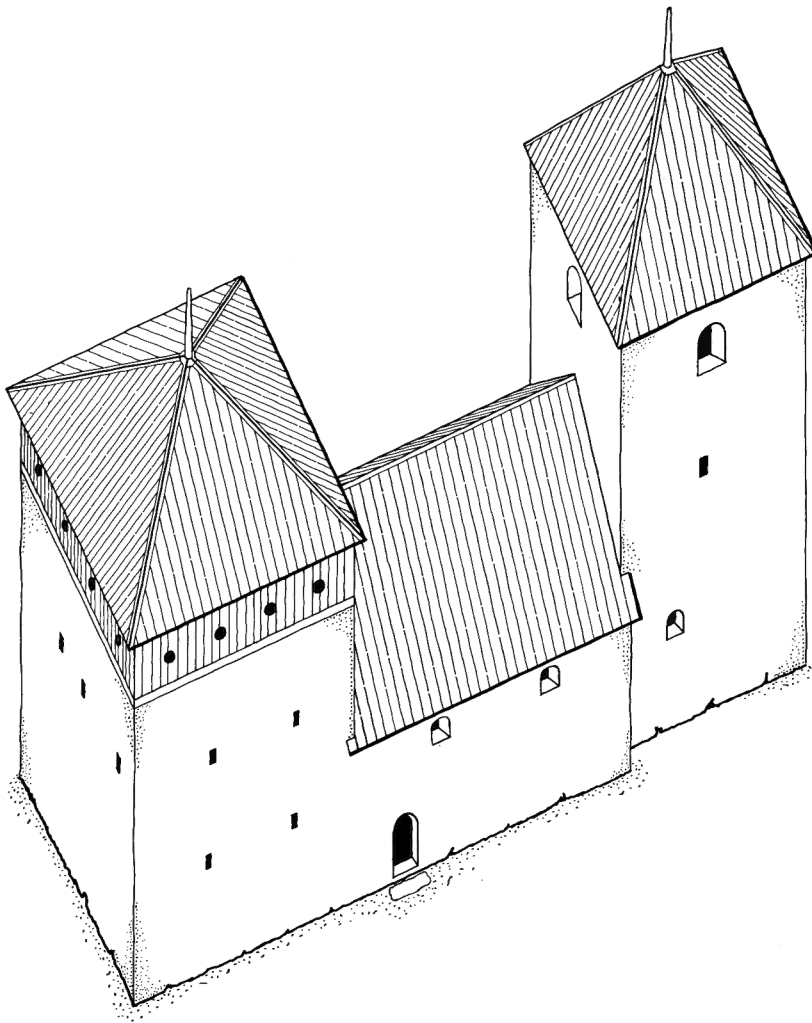

Fig 450. Tvärsektion mot väster av det förhöjda långhuset (period VI) med västtornet i fullt utbyggt skick (period V, jfr fig 451–453).

Cross section looking W of the heightened nave (period VI), with the W tower fully completed (period V, cf figs 451–453).

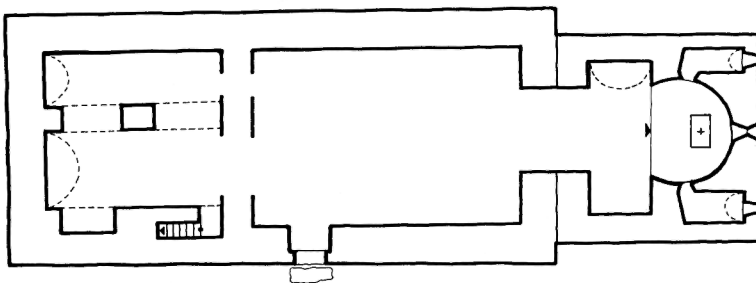
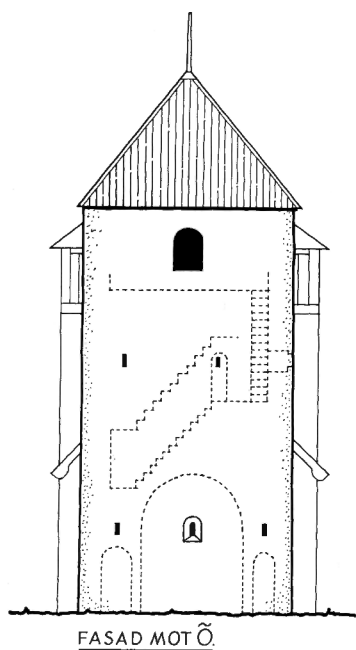
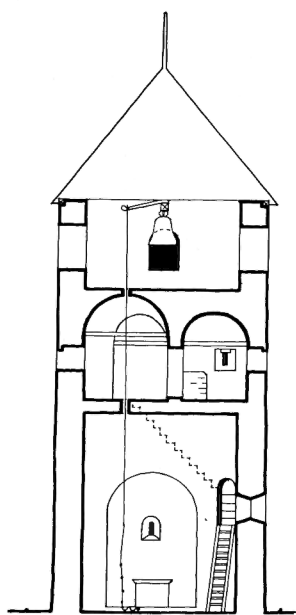

Fig 448. Plan och exteriör av klövsadelskyrkan med det kringmantlade koret (period IV).

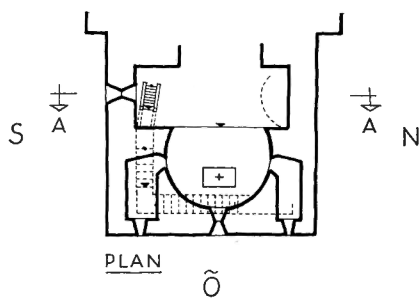
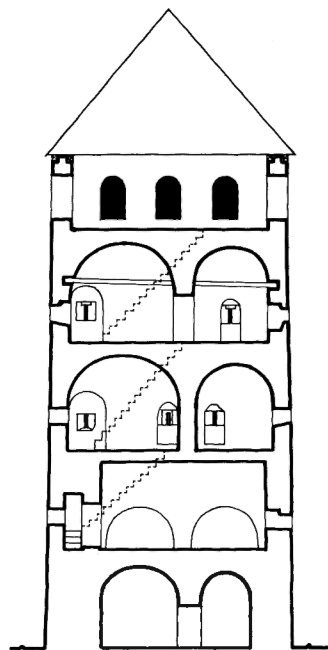
Plan and exterior of the pack-saddle church with the encased chancel (period IV).

FASAD MOT Ö

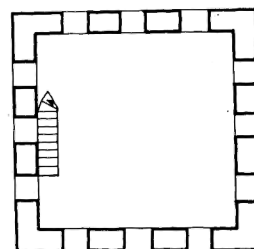

A-A

PLAN

Ö

V

Fig 449. Östtornets östfasad, sektion mot öster samt plan av bottenvåningen (period IV).

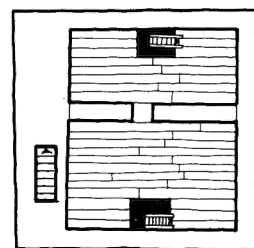
E front of the E tower, section looking E and plan of bottom floor (period IV).

V

Ö

Fig 451. Sektion mot väster genom västtornet i fullt utbyggt skick (period V).

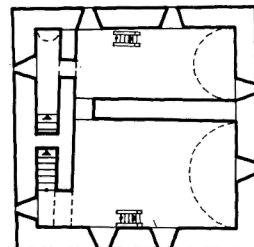
Section of W tower when fully completed, looking W (period V).

IV

Fig 452. Planer av västtornets tre översta våningar i fullt utbyggt skick (period V).

Plans of the top three storeys of the W tower when fully completed (period V).

III

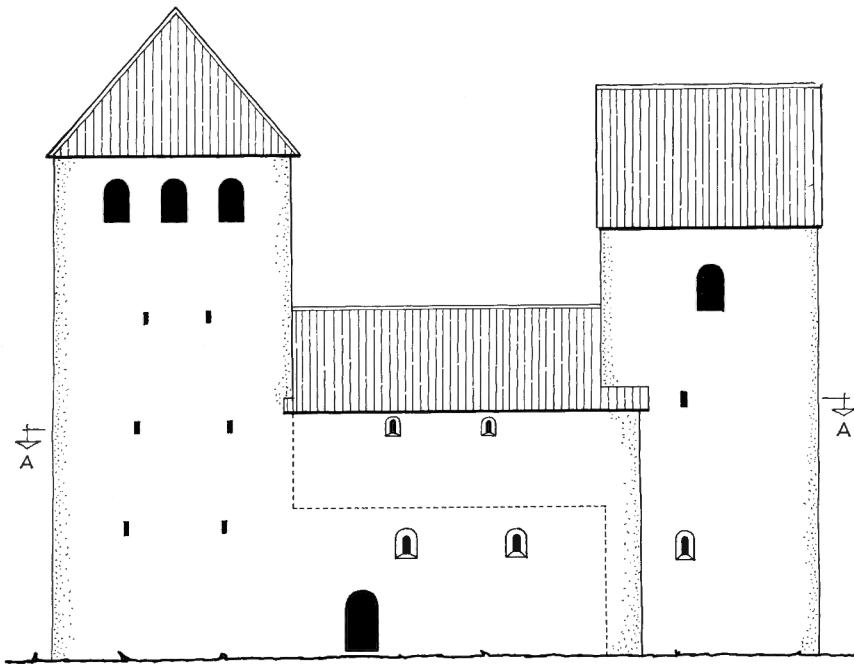
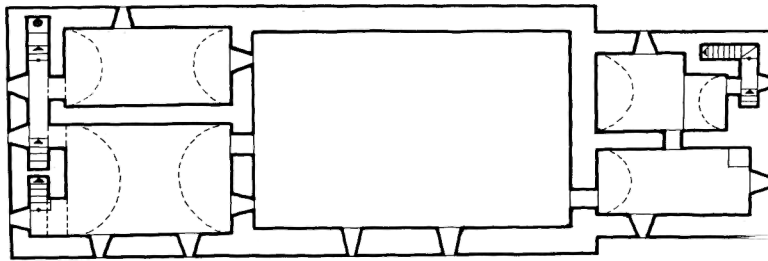

Fig 453. Klövsadelskyrkan, sydfasad samt plan i nivå med långhusets överväning (period VII). Obs att långhusets högmurar är framdragna över östtornets murar (jfr fig 446b).

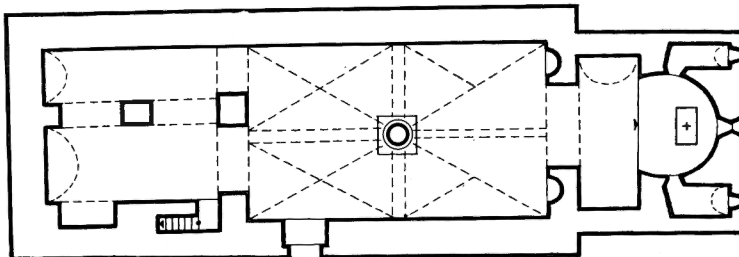
The pack-saddle church, S front and plan level with the upper storey of the nave (period VII). Note that the high walls of the nave overlap the walls of the E tower (cf fig 446b).

PLAN VID A-A.

Fig 454. Plan av kyrkan med valv i långhuset (period VII). Långhusets östgavel är ersatt med hörnpilastrar i öster (jfr fig 446b). De båda sidoaltarnischerna tillhör troligen period VI eller period VII.

Plan of church with the vaulting of the nave (period VII). The E gable of the nave has been replaced by corner pilasters in the E (cf fig 446b). The two side-altar niches probably belong to period VI or period VII.

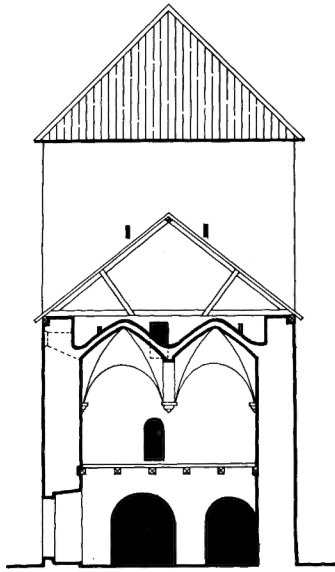

Fig 455. Tvärsektion mot väster av långhuset efter välvningen, rekonstruktion (period VII). De båda västra valvens gemensamma konsol ligger omedelbart över läktarutgångens hjässa. Andra tornvåningens östra gluggar ligger under profanvåningens vattentak, medan tredje tornvåningens gluggar ligger omedelbart över detsamma.

Cross section looking W of the nave after vaulting, reconstruction (period VII). The bracket common to the two W vaults is immediately above the crown of the gallery exit. The E openings of the second floor of the tower are under the roof of profane attic, while the openings of the third floor of the tower are immediately above these.

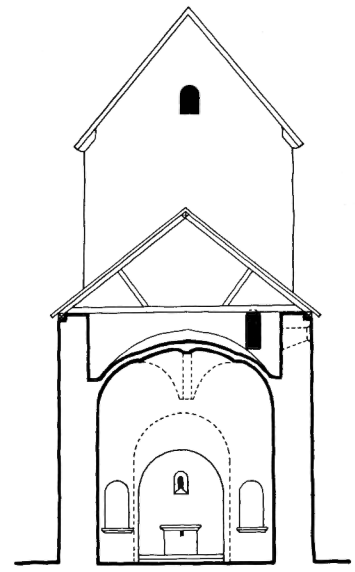
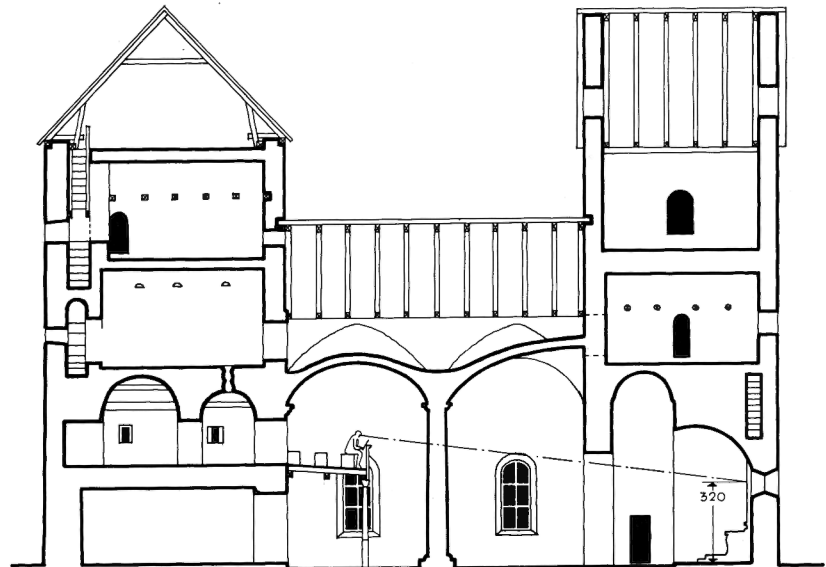

Fig 456. Tvärsektion mot öster genom långhusets östra travé efter välvningen med ett enda valv samt efter östtornets förhöjning med gavlar (period VII). Den prickade linjen visar, att två valv även i öster skulle ha fått en så lågt sittande konsol över triumfbågen, att en förhöjning av denna hade försvårats.

Cross section looking E of the E bay of the nave after vaulting with a single vault and after the E tower had been heightened with gables (period VII). The dotted line shows that two vaults in the E, too, would have had such a low bracket above the road arch that it would have been difficult to heighten the road arch.

Fig 457. Längdsektion mot norr av klövsadelskyrkan på N I Löfgrens tid. Obs det sänkta västtornet (jfr fig 458). Från den på läktaren sittande tecknaren utgår en syftlinje som visar, att triumfbågen var mycket låg. Jfr uppmätningen av altaruppsatsen, fig 471.

Longitudinal section, looking N, of the pack-saddle church during N I Löfgren's time. Note the lowered W tower (cf fig 458). From the artist sitting in the gallery runs a reference line showing that the rood arch was a very low one. Cf scale drawing of the reredos, fig 471.

Ahlqvist uppger, att valvhöjden i kyrkan och koret uppgick till »omkring 16 alnar» (=9,5 m). Detta måste för korets del förefalla överdrivet. Troligen var det tunnvalvets ovanliga proportioner, som gav illusionen av att korvalvet hade ungefär samma höjd som långhusvalven (jfr nedan, period VII).

I exteriören förstärktes det gamla korets östra del, genom att de båda östliga hörnen murades. Det är ej otänkbart att två små sanctuarier inrättades mellan absidens inre mantelmur och de östra tornhörnen, lika dem som finns bl a i Visby Helgeands och Öja på Gotland samt Store Hedinge på Själland (i not 24aa, s 57 samt där anf litt).

Vid rekonstruktionen av trappan måste hänsyn tas dels till befintliga murrester, dels till den från Ahlqvist härstammande upplysningen om korets inre bredd, vilken, omräknat i meter, uppgick till knappt 6 m. Även Löfgrens måttuppgift på norra kormurens tjocklek, 2 alnar, är av betydelse (fig 397). En tänkbar placering av trappans nedersta del är invid tribunbågens övre del, där muren var tjockare än lägre ned (fig 449). Visserligen hamnade tröskeln omkring 3 m över golvet, men med hjälp av en stege kunde man ju lätt ta sig upp. Av försvarshänsyn var det dessutom lämpligt med stege, som kunde dras upp i tornet eller gömmas undan.

Beträffande våningsindelningen i östtornet, har vi endast Ahlqvists korta notis att hålla oss till, nämligen att det i likhet med västtornet »äger äfwen flere kamrar». Med stöd av ljusöppningarnas storlek och placering i de gamla avbildningarna (fig 390, 391, 396–398) kan man också göra vissa antaganden. I här återgivna rekonstruktioner (fig 449, 453) finns endast en välvd övervåning av ungefär samma slag som i västtornet. Man kan också tänka sig att det även högre upp i tornet kan ha funnits små tunnvalvda celler, lika dem i Källa mellanvåning (fig 227, 228b, 235a, 236a), samt i Persnäs' östtorn (jfr fig 314, 331).

Den stora ljusöppningen på södra sidan (fig 390, 391, 396–398) kan antingen tolkas som ett stort fönster, hörande till ett gemak, men man kan även tänka sig att det rör sig om en ljudöppning och att östtornet bl a skulle tjäna som klocktorn, något som även frånvaron av ursprungliga löphål för klocklinor i västtornets övre valv talar för. I sistnämnda fall får man tänka sig att även östtornets tre andra

sidor hade motsvarande öppningar, men att de sedermera murats igen.

Dateringsproblemen måste ses i ett större sammanhang och behandlas nedan, se period VI.

V. Västtornet fullbordas

Den inbördes ordningen mellan denna och följande byggnadsperiod kan ej fastställas, ej heller finns det säkra bevis för hur stor del av västtornet som byggdes färdig under period III. Förslagsvis fullbordades västtornet sedan östtornets första etapp var avslutad, men innan långhusets profana övervåning påbörjades (fig 450–452). Av murverket kan man ej utläsa någon tidsskillnad mellan västtornets båda första byggnadsperioder, de kännetecknas båda av samma tukststensmurverk med utstrukna fogar. Det som skiljer, är dels trappornas lutning (fig 392), vilken i överdelen är brantare, omkring 48°, än längre ned (38° resp 42°), dels utformningen av dörröppningarna. I tornets nederdel är, såsom tidigare framhållits, rundbågarna formade av råbrutna eller tukade flisor, medan omfattningarna består av huggen sten med kantslag. I andra tornvåningen består all sten i de rundbågiga dörrumfattningarna av huggen sten med kantslag.

Sedan den provisoriska tornöverbyggnaden avlägsnats, fullbordades andra våningen i enlighet med de ursprungliga planerna (jfr period IV). Som redan nämnts, finns en indragning på östra tornmuren, som möjligen betecknar skarven mellan västtornets två äldsta byggnadsperioder (fig 430). En tvärmur i öst–västlig riktning murades, trappans inre begränsningsmur med ingång till de båda tornrummen och till torntrappans fortsättning tillkom troligen också under period V (fig 425, 427), varefter två tunnvalv slogs över rummen. Ett långsmalt valv fick täcka det korridorliknande vilplanet i väster samt det därmed sammanhängande avträdet (fig 419, 420).

I samband med skildringen av period III ovan framhölls, att dispositionen av andra tornvåningen inverkad på utformningen av den tredje våningen. Hade man ämnat upprepa valvschemat från de nedre våningarna även i tredje våningen inbegripet en växling i orienteringen, skulle murtrappan ha varit förlagd utmed södra muren, förslagsvis buren av en eller två avlastningsbågar, så som förhållandet

är i första tornvåningens västra del (jfr fig 392). Detta omöjliggjordes av ljusgluggarnas placering. I stället byggdes en trappa utmed västra muren, parallell med den i underliggande våningen (fig 451, 452), och tredje våningen blev en direkt upprepning av den andra, även dess valv sträckte sig i öster-väster. Den västra sidans gluggar torde ha suttit närmare hörnen, så att de på vanligt sätt belyste såväl trapporna som de innanför liggande tornrummen.

Förbindelsen mellan tornrummen utgjordes av en öppning i skiljemurens västligaste del, vars västra smygsida utgjordes av trappans inre liv, liksom dörröppningarna i fig 427. Trappmuren torde ha sträckt sig ända till nordmuren, en ljusare yta nära den västliga gluggen på norra sidan tyder härpå (fig 433), den liknar nämligen det avtryck som finns på östra tornväggen. I så fall skulle det som nu utgör trappmurens norra avslutning bestå av den

södra smygsidan (senare ombyggd, se period VII) av dörröppningen mellan trappan och norra tornrummet (fig 451, 452: III).

Bjälkavtryck på östra murens insida (fig 435) visar, att tredje tornvåningen har varit uppdelad i två (fig 451-452). För enkelhetens skull kallas de här för tredje och fjärde våningarna, även om man måste vara medveten om, att utrymmet över bjälk-laget kanske saknade fönster och var lika lågt som de över förvaringsbjälkarna befintliga i tornets nedre våningar (jfr fig 326).

Troligen tillät ej utrymmet, att den i västra muren löpande trappa, varav nu endast de två nedersta stegen återstår, hade en dörröppning till fjärde våningen, utan den fortsatte direkt till femte våningen (fig 451). — Förbindelsen mellan tredje och fjärde våningarna utgjordes troligen av trätrappor eller stegar.

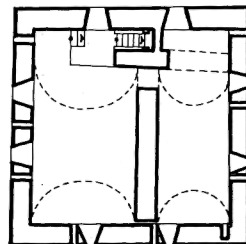
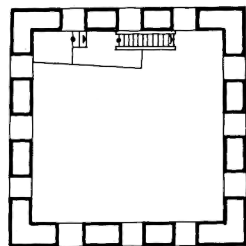
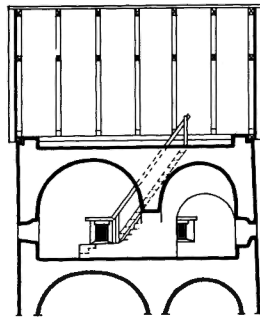

Fig 458. Västtornets översta del efter ombyggnaderna period VII och period VIII. Sektion mot väster samt planer.

Upper part of the W tower after rebuilding, periods VII and VIII. Section looking W and plans.

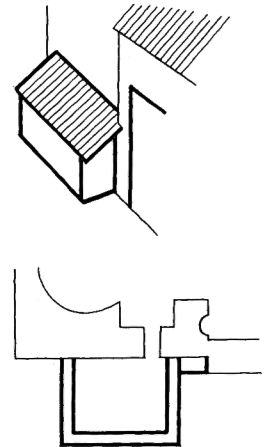

Fig 459. Sakristians plan, rekonstruerad med ledning av måttuppgifterna i fig 397. Därav följer, att det även på norra sidan har funnits en pilaster i vinkeln mellan östtornet och långhuset.

Plan of vestry, reconstructed on the basis of the measurements in fig 397, showing that there was a pilaster on the N side, too, in the angle between the E tower and the nave.

Hur översta våningen, den femte, var disponerad, vet vi ej, men med tanke på tornets uppgift i försvarets tjänst, rekonstrueras det här en skyttevåning, efter mönster av Persnäs (fig 450–452) och Kruttornet i Visby⁴¹ samt troligen även Källa västtorn i dess äldsta, fullt utbyggda skick (fig 231 ff). — Till dateringsproblemen återkommer vi nedan, period VI.

VI. Långhusets profanvåning

Av tjockleken på långhusmurarna — omkring 140 cm — kan man, som redan framhållits, utläsa att en profan övervåning ingick i de ursprungliga planerna. Möjligen avsåg man att bygga en något lägre övervåning än den som sedermera byggdes, eljest hade väl de östliga gluggarna i västtornets andra våning uteslutits, i stället för att hamna under det nya vattentaket (fig 450).

I byggnadsbeskrivningen ovan (Långhuset) gjordes en beräkning, enligt vilken sträckmurarna efter förhöjningen hade blivit 10–10,5 m höga, från golvet räknat. Detta innebär en påmurning av inte mindre än omkring 4 m. Förmodligen ämnade man välva långhuset med samma slag av tunga kryssvalv som exempelvis funnits i Böda (fig 96 B, s 107 f, s 112) och Källa (fig 235a, 236a–c, s 312, 314, 319 ff). Genom ballastmurning skulle valvens översidor formas till bastanta, brandsäkra golv i övervåningen, lika dem som fortfarande finns i västtornet. Kanske var det med avsikt som läktardörren hade placerats osymmetriskt, söder om gavelmurens mittaxel, för att en valvkonsol skulle kunna anbringas tämligen lågt, utan att blockera dörröppningen?

Tillkomsten av långhusets profanvåning (fig 450, 453) kan troligen sättas i samband med två andra åtgärder. Den ena var rivningen av den del av långhusets östgavel, som befann sig inne i långhuset (för enkelhetens skull kallat 'rivningen av östgaveln' i det följande). Den andra var uppförandet av strävpelare eller pilastrar i de yttre vinklarna mellan långhuset och östtornet (jfr fig 446 b, 454). Av de måttuppgifter Löfgren lämnat angående måttförhållandena 1822 (fig 397), vilka återger även det medeltida tillståndet (jfr nedan), framgår det med all önskvärd tydlighet, att långhusgaveln ej stod kvar efter valvslagningen i långhuset, att mittkolonnen stod mitt i långhuset, ej öster om mitten som tidigare antagits (jfr not 21), samt att pilastrarna stod kvar. Att det

verkligen även funnits en pilaster på norra sidan framgår nämligen ovan, se avsnittet Sakristia samt fig 459.

Huvudparten av östgaveln måste alltså ha avlägsnats före långhusets välvning. Att det skett tidigt, bevisas (förmodligen) också av det förhållandet, att denna mur 1955 visade sig vara nedriven till lägre nivå än den medeltida kyrkans övriga murar.

Då uppstår frågan, om rivningen hade skett i omedelbar anslutning till välvningen eller tidigare? — Betraktar man fig 446 b och 437, framgår det, vilken försvagning östgavelns rivning innebar. Det är svårt att tänka sig, att man skulle ha nöjt sig med att avlägsna gaveln, utan att samtidigt ersätta den med något slag av förstärkning. Strävpelare förefaller att vara lämpliga ersättare.

Även långhusets profanvåning förefaller att kunna sättas i samband med strävpelarna på så sätt, att de senare och övervåningens murar kan tänkas ha murats i förband med varandra. Om man i en rekonstruktionsritning placerar strävpelare i de yttre vinklarna mellan långhuset och östtornet, faller det sig nämligen naturligt att rita sträckmurarna till långhusets övervåning som en direkt fortsättning åt väster av pilastrarna (fig 459). I brist på bättre bevismaterial väljer vi därför tills vidare denna förklaring till strävpelarnas uppkomst, östgavelns rivning och de förhöjda långhusmurarnas anslutning till östtornet. — Om det ovan framförda antagandet är riktigt, nämligen att absidkoret var tänkt för ett annat slag av långhus än det som utfördes (se period II), hade kormurarna förmodligen förtagningar i norr och söder närmast de västliga hörnen. Dessa kom i så fall väl till pass, när strävpelarna murades.

Troligen var det i samband med dessa förändringar, som sidoaltarnischerna utformades på den frilagda triumfmurens mot väster vända murliv (fig 454, 456), såvida inte detta skedde under period VII (se nedan).

Så snart sträckmurarna var uppförda, kunde yttertaket färdigställas. Det gamla vindsgolvet torde ha fått göra tjänst ännu någon tid, i väntan på välvningen. Vilken än anledningen var till att det dröjde därmed — de valv som sedermera spändes över kyrkorummet, fick en annan utformning än vad som ursprungligen planerades. De sköt nämligen

upp i övervåningen så högt, att denna ej kunde användas så som den ursprungligen var tänkt (fig 455–457. Se vidare period VII).

Vad dateringen av de olika avsnitten i klövsadelskyrkans komplicerade tillkomsthistoria beträffar, bör den behandlas i ett sammanhang. Perioderna III–VI bör snarare betraktas som olika etapper av samma byggnadsföretag än som från varandra skilda byggnadsperioder. Redan vid grundläggningen av långhuset och västtornet (period III) förefaller det nämligen, som om man både hade räknat med en på valv vilande övervåning över långhuset och ett östtorn. Det är emellertid för överskådlighe- tens skull, som dessa olika avsnitt här förs till skilda perioder. Det måste dock understrykas, att de troligen ej skiljer sig från varandra alltför långt i tiden, ej mer än vad som kan anses motiverat för så omfattande och krävande projekt.

Avträdet⁴² (fig 420 ff), de många lösfynden (fig 462 f och s 595 f) samt måltidsresterna vittnar om upprepad, långvarig vistelse för många människor i Föra västtorn. Av de daterade fynden att döma (fig 462, 463), framför allt mynten (se nedan), förefaller det som om man kunde urskilja två huvudperioder i Föra, en från 1100-talet och fram till 1200-talets mitt, samt en från 1300-talets mitt och framåt. Frånvaron av nordportal samt sydportalens triangelbågigt avtäckta innersmyg (fig 438) tyder på 1100-talets sista decennier eller omkring år 1200. (Dock är det möjligt, att sydportalen på Löfgrens teckning tillkommit senare, förslagsvis under period VII, som ersättning för en äldre och mindre). Grundläggningen skedde troligen på 1170-talet, ett decennium som präglades av upprepade anfall från hedniska folk från andra sidan Östersjön (*Tuulse*, Hossmo, s 159 ff). Dessa framtvingade en upprustning av de många öländska fornborgarna, t ex Bårby, Eketorp och Gråborg, samt genomgripande förändringar av kyrkorna i försvarets tjänst. En byggnadstid på minst ett par, tre decennier för ett så omfattande byggnadsverk som klövsadelskyrkan i Föra är ej orimligt att tänka sig.

VII. Långhusets välvning, tornens ombyggnad samt vapenhusets tillkomst

Man kan givetvis ej bortse från möjligheten av att långhuset från början verkligen hade försetts med

låga kryssvalv med utjämnad översida, lika dem som funnits i Böda (s 107f, 112, fig 96: B), Högby (fig 121, s 190, 207) och Källa (fig 199: d, e, fig 219–220, 234: a, 236: a–c, s 312 f, 330). De hade varit ändamålsenliga, med tanke på kyrkorummets profana övervåning.

Hur därmed än har förhållit sig, fick det äldsta kända valvsystemet en annan utformning än den som synes ha planerats från början (jfr ovan s 573, 582). Rekonstruerar man valven med stöd av Ahlqvists måttuppgifter (valvhöjden 16 alnar) samt belägenheten av de båda dörröppningarna i västtornets östra mur (fig 394), blir de så högt uppdragna, att de inkräktade på övervåningen på ett icke önskvärt sätt (fig 455–457). Detta hade knappast tolererats, om denna ännu hade varit i bruk. Med andra ord: valvslagningen ägde rum, när det ej längre fanns något behov att nyttja kyrkan i försvarets tjänst. Kolonnens former (fig 439, 440) talar om Övergångsstilens tid, 1200-talets mitt. Kapitålet överensstämmer också nära med det i Persnäs bevarade (fig 334: a, 335, s 457), frånsett att Förakapitålet saknar skulptural utsmyckning. Det förefaller sannolikt, att en gotlänning i kretsen omkring Håkan Tanna (s 453, 457) tillkallats för välvningen i Föra, likaväl som i andra öländska kyrkor. På Gotland finns nämligen ett flertal kyrkor, vilka i mitten av 1200-talet fyrvälvts kring en mittkolonn med enkelt geometriska former, t ex Anga, Ganthem, Hall, Hangvar⁴³, och Linde. I Stenkumla kyrka, också på Gotland (i not 43 a a) finns en tornbågskolonn, som helt överensstämmer med Föra-kolonnen.

Rivningen av långhusets östgavel, tillkomsten av hörnpilastrarna samt möjligen av sidoaltarnischerna, vilka åtgärder förefaller att böra sättas i samband med välvningen, har ovan förts till period VI. Som redan framhållits, har nämligen för överskådlighe- tens skull flera av allt att döma nära på varandra följande åtgärder uppdelats på skilda byggnadspe- rioder. Detta gäller framför allt dem som betecknats med nr IV–VII.

Orsaken till att man synes ha valt ett musselvalv i öster får en rimlig förklaring, om man tänker sig att långhusets välvning skulle åtföljas av en förstoring av triumfbågen. Två kryssvalv även i öster skulle däremot ha medfört en tämligen lågt placerad valv- konsol rakt över triumfbågen (jfr fig 456).

Sänkning av västtornet samt östtornets förhöjning med gavlar synes ha ägt rum samtidigt, i syfte att ge kyrkan en regelbunden silhuett. Som vi sett ovan, blev västtornet i Källa ombyggt på liknande sätt (s 330, fig 236:a. Jfr s 307 f). Ahlqvists ovan citerade beskrivning av västtornet (s 557) visar, att tredje våningens valv kvarstod ända till ombyggnaden 1828. De ovan iakttagna förändringarna av denna vånings trapphus och gluggar skedde samtidigt som den förmodade översta tornvåningen revs (fig 458).

Det är likaledes tänkbart, att sydportalen moderniserades samt att de sekundära löphålen för klocklinor gjordes i västtornets valv i samband med ombyggnaden. Klockorna, vilka förmodas ha hängt i östtornet under någon tid, skulle därmed ha återförts till västtornet, där de hängde, tills klockstapeln byggdes år 1600 (jfr ovan).

En direkt parallell till östtornsgavlarna i Föra erbjuder Långlöts västtorn, vilket i mitten av 1200-talet förhöjdes på liknande sätt (Öland II: 1, under utgivning).

Vapenhuset i Föra tillkom troligen också under denna period (fig 486: E) i likhet med vad som skedde i Böda (s 111), Högby (s 201 f), Källa (s 323 f) och Persnäs (s 453 ff samt 457).

VIII. Förändringar från medeltidens slut och t o m 1600-talet

Under de århundraden som följde, får vi föreställa oss att kyrkan underhölls i normal utsträckning. Under 1300-talet och senare insattes glasmålningar, bl a i koret.

I slutet av 1500-talet var emellertid kyrkans underhåll starkt eftersatt. Detta kan bl a utläsas i de ovan beskrivna droppstensbildningarna i västtornets andra våning. Tack vare en donation av Johan III 1585 till Persnäs och Föra kyrkor, »som ere möcket förfalne til tack och murer» (se ovan, s 457 samt Herdam 4, s 77), kunde emellertid de värsta skadorna avhjälpas. Förmodligen tillkom då den om ett säteritak påminnande huven på västtornet (fig 390. Jfr fig 300, 301). På Rhezelius' teckning ser det ut som om det vore en lucka på västtornets nedre, mot söder vända takfall. Med kännedom om tecknarens stora detaljtrohet (s 6, 10 ff) kan man våga tolka den som en ljudlucka för klockorna,

vilka hängde i västtornet ända till år 1600, då klockstapeln byggdes.

Sadeltaket i bl a fig 391, 457, 458 med rösten av trä i norr och söder tillhör troligen den ombyggnad som påbörjades i slutet av 1650-talet: två finnar vid Borgholms slott anställdes nämligen 1659 vid tornbygget: »Bleff samtijckt och slutit at strax efter Pingeshelgden skola wij hålla fort med tornbyggningen, der till 2 finnar wid Borgholms slott tingades» (st prot). Uttrycket »hålla fort» tyder på fortsättningen av en redan tidigare påbörjad reparation. I dec 1658 beslöt man nämligen att köra fram spån och lägga bak under valvet. En sockenbo lovade leverera spik till bygget, för att på så sätt betala av en skuld till kyrkan. Ombyggnaden avslutades 1661 i och med att en flöjel placerades som krön på södra gavelspetsen, och 1662 »Affkortades 6 daler på Michels skuld i Fåleberga för den Jernflogan han lät göra till kyrkan ...» (st prot). Denna tornhuv bibehölls ända till ombyggnaden 1828.

1662 övergick man till att söka förbättra kyrkans interiör. Då lovade man att »klistra hwalfwen ...» och 1664 upprepades beslutet att bl a »pynta hwalfwet in i kyrkan» (st prot). Även vapenhuset behövde repareras (jfr ovan). Det framgår emellertid ej av arkivalierna, huruvida beslutet verkställdes eller ej.

IX. 1700-talet. Klövsadelskyrkans sista år

På 1730- och 1740-talen företogs omfattande reparationer på såväl den sk mellankyrkan som på tornhuvorna. Arbetet utfördes bl a av kyrkobyggaren Pär Nilson. Klockaren Nils i Persnäs fick betalt för västtornets »bekande».

1748 heter det, att kyrkan och klockstapeln, vilka vid prostens [Lars Höök, s 511, not 77] tillträde [1735] »woro tämligen bofällige, hafwa stådt under behörig reparation, och äro till tak, med mera, nog förbättrade». Men ännu återstod en del att göra: »Hwad bristfällighet på dem ännu kan öfrig wara till att förbättra, willja församlingarne [Persnäs och Föra] derifrån sig icke undandraga, när the i bättre tider kunna sådant åstadkomma» (vis prot).

1751 1/5 vände sig Lars Höök till domkapitlet i en skrivelse med anhållan om »at en wederbörlig undersökning ... må anställas om thesse kyrkiors [dvs Persnäs och Föra] bristfälligheter». Det gällde

framför allt murarna och de höga tornen, vilka var skadade av regn och oväder (domkap). — Ett par år senare skrev hans efterträdare, Petrus Bergström (s 509, not 2) till domkapitlet. Han anhöll om att församlingen måtte få behålla kollektmedlen, emedan man innevarande år hade bekostat klockstapelns reparation, vilken uppgick till inte mindre än 40 daler smt. Nu ämnade man gripa sig an med själva kyrkan, vilket var hög tid: »som hon står tillredz att falla på dem» (domkap 29/11 1754).

1755 fattade man så beslut att rappa kyrkan in och utvändigt. Följande år utförde murmästaren Johan Forssman omfattande arbeten. Han bröt igenom norra kormuren och byggde en sakristia (se ovan), utvidgade ett fönster på norra sidan samt gjorde ett helt nytt fönster på samma sida för den nya predikstol, som anskaffades ett par år senare. Murarna rappades och kalkades både på utsidan och insidan, och båtsman And Solblom utförde snickarearbete både i sakristian och på norra kyrkogårdsporten. Fönsterarbetena sysselsatte bl a klockaren Westerberg, som gjorde gallerverk och vindjärn, glasmästaren Frijs i Västervik samt »ålderman Nils Pärsson i Wäst: Näsby för fönstrets lagande bak i kyrkan» (räk).

Kyrkan, som ännu i mitten av 1600-talet var tillräckligt rymlig (se nedan, Bänkar), började under 1700-talet bli för trång. En av orsakerna var en gammal sed, enligt vilken folket i byarna Hjälmsstad och Lofta (Persnäs socken) höll sig till Föra kyrka, vilket förorsakade trängsel (s 417). Häröver framfördes klagomål vid biskopsvisitationen 1739 i Persnäs. På grund av att det var en djupt inrotad sed, utfärdades emellertid intet förbud härför, blott kyrkobesökarna kom ihåg sin moderkyrka, när något skulle ges åt densamma. Vid de större högtiderna skulle emellertid alla, »utom de gråhåriga», infinna sig i Persnäs kyrka (Persnäs, vis prot).

Även 1769 klagades det över trängsel i kyrkan: »Efter det börjar blifwa trångt om stolrum i kyrkan, beslöt församlingen på Pastoris tilstyrkande, at i år efterskrifwa en förfaren mästare, som skall se, om icke Walfwen under wästra tornet kunna borttagas, läckturen flyttas til wästra gafwelen af tornet och stolar sedan under läckturen inrättas, utan at kyrkan deraf skall taga skada, i hwilken händelse detta arbete nästa år skall företagas» (st prot). Beslutet

verkställdes lyckligtvis ej. I stället nöjde man sig 1773 med att inrätta flera bänkar i kyrkan (=långhuset) och på läktaren. Mer omfattande reparationer uppsköts till bättre tider.

1771 täcktes vapenhuset med stenflisor och 1773 inrättades en vind över vapenhuset (se ovan, Vapenhuset).

1778 klagade båtsmännen över att deras hustrur ej hade några stolrum i kyrkan, utan måste stå under gudstjänsten. Därför inrättades flera bänkplatser längst bak (st prot. Se nedan, Bänkar).

På 1790-talet utfördes omfattande takreparationer. Bl a spånade kyrkobyggaren Pet Nilsson mellantaket.

1795 beslöt man att utvidga läktaren, genom att flytta fram den. Detta skedde följande år (se fig 397). Därmed kunde man placera flera bänkar på läktaren.

1801 föreslog man åter, att »Til flere stolrums winnande, skola stolar byggas, intil wästra wäggen och större fenster der nedre sättas i muren ...» Ej heller denna gång verkställdes beslutet, ty 1803 påmintes om »Kyrkefönstrens wid wästra Gafweln, uplagande», dvs de små gluggarna som sedermera ersattes med två dörrar.

Även 1804 diskuterade man frågan om att avlägsna valven över västtornets bottenvåning: »til flera stolrums winnande, och läckturens flyttande, inpå wästra gafweln: til hwilken ända Åldermännen, i förening med Mäster Linman i Wij [s 377, not 47], redan hållit besigtning å bemälte Hwalf, och funnit, at de samma kunde, utan äfwentyr för kyrkans murar och torn borttagas, der Mäster Linman, nu närwarande, inför Socknestämman, ärböd sig gå borgen före, äfⁿ som han låtit, 8 dagar tilföre, upläsa förteckning å de materialier, som ärfordrades ... bräder ... till hwalf och list ... til hwalfbogar» (extra st prot). Tydligtvis avsåg man att ersätta de gamla stenvalven med tunnvalv av trä.

Detta projekt antogs, men först insändes förslaget till landshövdingeämbetet och konsistorium i Kalmar och 1805 var en insamling i gång till förmån för ombyggnaderna.

Något senare började man emellertid tveka om lämpligheten i de beslutade åtgärderna. 1810 heter det: »Kyrke-Nämnden och Socknemännen gåfwo tilkänna, at de numera, efter noggrannare besigtning

på de hwalf och Pelare i kyrkan, som för några år til baka tycktes böra nertagas til flera Stolrums Vinlande åt Kyrkefolket synbart förmärka, det dessa hwalf och Pelare kuña förorsaka, det Tornet, som uppå hwalfwet, och wäggarne som mot hwalfwen hwila kuña, wid nertagningen, falla ner, antingen då straxt, eller derefter. I anseende härtil ansågs nu för kyrkans conservation nödvändigt, at frångå detta tillärnade men äfwentyrliga företag, och at, efter Lag, wid nästa ordinarie Soknestäma, efter tidigt förut gjord kungörelse, öfwerwäga, om icke til nödvändiga Stolrums ärhållande, kyrkan må utwidgas åt norra sidan, genom den murens utflyttande, och den wästra murens förlängande m. m.» (st prot).

»År 1811 gjordes här större fönster» skriver Ahlqvist (Saml III, s 28). Vilka som avses, anges ej, men det är troligt, att det stora långhusfönstret på södra sidan tillkom nu. Arbetet kostade 50 Rdr bco (räk).

När man, som redan nämnts, år 1813 flyttade uppgången till läktaren från långhuset och till vapenhuset, innebar detta en viss besparing av utrymmet i kyrkan. 1817 diskuterade man möjligheten att göra bänkarna smalare, för att få rum med fler sittplatser.

1819 fattade man beslutet, att framdeles bygga en helt ny kyrka: »... ansåge både de och flera af Församlingens Ledamöter kyrkan, dels i anseende til bristande utrymme för Socknens invånare, dels i anseende till dess ålder och bräckligheter, hvaribland räknas flere betydliga remnor i Tornbyggnaden, vara i det förfallne tillstånd att hon snart tarfvar ombyggnad, öfver hvilket ämne någon stund samtalades, men upsköts till vidare öfverläggning wid framdeles blifvande Sockenstämma».

Trots beslutet att bygga en ny kyrka, fortsatte man att in i det sista underhålla den gamla klövsadelskyrkan.

X. Kyrkobygget 1828

Utöver de ovannämnda förändringarna å torntaken och fönstren samt inredningens — framför allt bänkarnas — komplettering under 1700-talets senare hälft och 1800-talets första decennier, undergick kyrkan alltså inga större förändringar förrän på 1820-talet. På sockenstämman 25/5 1824 förhandlades om kyrkans bristfälligheter, och den 5/10 samma år utsågs besiktningsmän, vilka den 18/1 1826 meddelade, att västtornet endast hade en

mindre remna i nordvästra hörnet, men att spåntaket var så dåligt, att vatten inträngde. Så var även fallet med långhusets vattentak. Östtornet hade i båda murarna en stor spricka, som gick vertikalt från marken till taket samt tvärs genom korvalvet. Även yttertaket var useft, varför detta torn borde raseras och ombyggas. Därjämte var klockstapeln alldeles förfallen, och då kyrkan därtill var alltför liten för folkmängden, beslöt man att bygga en ny, med bibehållande av västtornet. Valvet i dess tredje våning skulle nedbrytas och träbalkar insättas, varefter klockorna skulle kunna få sin plats i tornet. Ett förslag till nybyggnad (fig 466), utarbetat av C G Blom Carlsson (s 510, not 39) fastställdes av ÖIÄ 7/8 1826. Redan den 29/5 1827 beslöt man, att grundmurningen skulle påbörjas snarast. Byggmästaren Petter Ekholm i Borgholm fick uppdraget att ersätta den gamla klövsadelskyrkan med en ny enligt de fastställda ritningarna. Arbetet började med omfattande materialinköp, bl a spiror från Högby och Böda, bräder från Mönsterås, kalk från Böda och Borgholm samt takpannor från Stockholm.

Förutom byggmästare Ekholm var bl a målaren Lundberg⁴⁴, smeden Strömberg, båtsman Jon Orre i Husvalla, snickaren Söderström samt smeden Modig sysselsatta vid kyrkobygget, jämte sockenborna själva, vilkas namn dock ej nämns i kyrkböckerna.

Den 4/5 1828 anmälde Ekholm, att östtornet, långhuset samt västtornets tak hade raserats, men att han ej kunde svara för tornets bestånd, om tornet skulle »rengöras» och valven utrensas. Om valven däremot fick bevaras skulle tornet väl kunna bära den beslutade lanterninen. Församlingen gick med på detta, enär den var oförmögen till att uppföra ett nytt torn. Därefter fullbordades arbetet under 1828 och följande år. Så blev västtornet — ett av de viktigaste dokumenten till Ölands medeltida konsthistoria — bevarat åt eftervärlden.

Det nya långhusets vattentak når troligen lika högt som klövsadelskyrkans mellankyrka. Därför synes ej något avtryck på vinden, kanske den nya nockbjälken har samma upplag som den gamla?

I västtornets västra mur upptogs två dörröppningar, den södra förde in i kyrkan, den norra till ett förvaringsrum, som var avskilt från kyrkan, genom

att murbågarna i mellanväggen samt mot öster murades igen. Valven i tredje våningen raserades och ett stycke av murkronan ersattes med nytt mur-

verk, innan det nya torntaket med lanterninen och klockstolarna placerades därpå. — Den nya kyrko-byggnaden beskrivs närmare nedan.

Glasmålningar

Under korgolvet påträffades 1955 små glasskärvor av medeltida typ, mest odekorerade bruna och grönaktiga. Endast ett fragment hade bladornamentik, utförd i svartlodsmålning, 1300-talet? Av allt att döma härrör glasmålningens fragment från det södra korfönstret. KLM.

Vid den s k dammsugningen i västtornet 1970 gjordes ännu ett par fynd av glasmålningens rester⁴⁵: 1. Under östra gluggen i norra kammaren låg fragment av en grisailleruta med gotiskt vinbladsmön-

ter och krösade kanter (F 115), 1300-talet. — 2. I västra delen av samma kammare låg avfall från tillverkningen av blyremсор för glasmålningar (F 114). Om dessa rester härrör från någon glugg i denna kammare eller om man där tillverkat glasmålningar, går nu ej att avgöra. — 3. I första tornvåningens västra rum påträffades senmedeltida fragment av tunt, starkt genomskinligt glas med i svartlodsmålning utfört rutmönster (eller inskrift). Senmedeltiden.

Gamla kyrkans inredning och inventarier

»Inga forntida minnesmärken finnas» heter det 1904 (inv), trots att ett stort antal värdefulla inventarier är bevarade.

Altare

Det medeltida stenaltaret stod på sin ursprungliga plats inne i absiden ända till 1776, då det ersattes av ett träaltare. Den korsmärkta skivan till det förra återfanns 1959 som trappsten vid den forna prästgården.⁴⁶ De båda altarna beskrivs närmare nedan, se Nya kyrkan.

Altarbaldakin?

Från stavkyrkans inredning härrör möjligen det i första tornvåningen inmurade runda virket (fig 384: b, 406, 407). Det kan nämligen tänkas ha burit upp ett slags baldakin och ingått i ett s k ciborie-altare (not 12). Spår av sådana har nämligen påträffats bl a i Hossmo⁴⁷ och Stenåsa.⁴⁸ På Öland kan möjligen även Sandby⁴⁹ medeltida kyrka ha haft en liknande anordning.

Sakramentnisch

Enligt Löfgren och Ahlqvist (S III, s 28a) fanns ett »ciborium höger i koret», dvs på norra sidan, förmodligen inne i absiden. Jfr s 378, not 67.

Sidoaltaren

Två sidoaltarnischer var belägna i långhusets östra kortvägg. Den södra skymtar på Löfgrens interiörbild (fig 438), medan den norra troligen förstördes i samband med att den år 1762 anskaffade predikstolen placerades i långhusets nordöstra hörn.

Medeltida altarskåp

Hadorph beskriver ett medeltida altarskåp: »Altartaflan hafuer en Ridderman dijt gifuit huarest han ståår på knä i sitt harnesk och uapnet bak för huudet, en deel bortstött. Dher fins på södra locket martyrium S. Erics⁵⁰ och ofuan på hans seglæon til finland, sampt finnarnes mootstånd» (S 30, fol 79 v:o, UUB).

Altarskåpet renoverades 1734 av Nils Öhrberg⁵¹ för inte mindre än 60 daler smt (räk). På Löfgrens

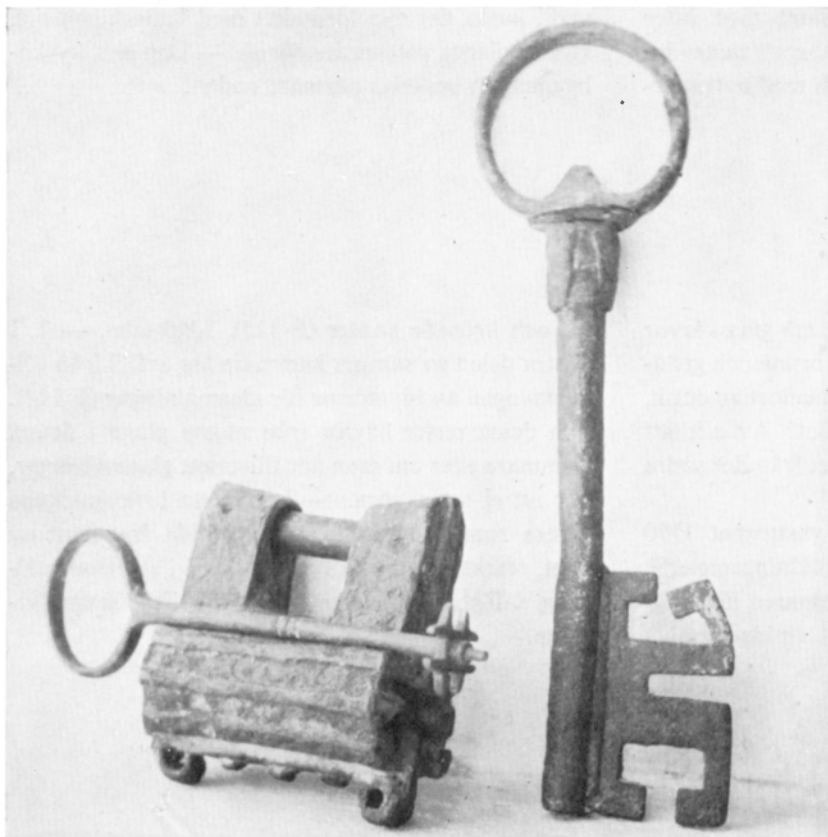

Fig 460. Nyckel (från långhusets sydportal?) samt bultlås med tillhörande nyckel (jfr fig 483). Foto R Boström 1940.

Key (from the S portal of the nave?) and a bolt lock with key. Cf fig 483.

tid hängde det på norra väggen: »En gammal altartafla, som förr sutit öfver altarebordet, är nu uppsatt vid norra väggen, och har utseende af ett gammalt skåp, hvaruti medelp(unkten) synes Christi crucifix och på dess 2^{ne} utslagna dörrar ett par andra bilder» (Åhstrand-Löfgren).

Troligen härrör ett par av de nedan under Nya kyrkan beskrivna skulpturerna (fig 473–476) från detta altarskåp. Det om ett gissel påminnande föremål (fig 462 A: 10) samt en tunn käpp med kopparpets (lans?), vilka påträffades 1970 i kulturlagren i västtornet, kan också ha hört till altarskåpet (se nedan, Lösfynd). Ett vanligt motiv i senmedeltida Golgata-framställningar är nämligen änglar som håller pinoredskapen i händerna.

Ahlqvist skriver: »Gamla Catholska Bilder finnes äfven, bestående af En Biskops bild och Riddar Görän» (Saml III, s 28). Riddaren är troligen identisk med den av Hadorph såsom 'S Erik' betecknade bilden (jfr ovan). Biskopsbilden, se fig 475 f.

Altaruppsats 1776

Det medeltida altaret med dess altarskåp ersattes 1776 av den altarprydnad, som numera står i Nya kyrkan (fig 464, 471–472) och beskrivs nedan. Den var enligt Ahlqvist »ställd i en rund niche under östra Tornet», dvs inne i absiden (fig 396, 397, 438). Dess skärmartade bakstycke täckte absidens innersta del och ger, jämte uppsatsens höjdmått, en viss uppfattning om absidens inre måttförhållanden (jfr ovan, Absidkoret, samt fig 457).

Tavla, predikstol, timglas

En Golgataframställning från 1795, predikstol från 1762 (fig 477) samt ett timglas från 1742 är överförda till Nya kyrkan och beskrivs nedan. Den förstnämnda var i Gamla kyrkan placerad »på chormuren söder om predikstolen» (fig 438). Enligt Ahlqvist hängde den »på främsta hualfbågen» (Saml III, s 28:a).

Predikstolen var uppsatt i långhusets nordöstra hörn med ingång från koret (fig 396, 397, 438): »Uppgången ur Choret gen. muren till Predikstolen» markerar Löfgren med (c) på sin plan (fig 396). Även Ahlqvist uppger detsamma: »Uppgången till predikstolen är uti Choret» (Saml III, s 28). Troligen utnyttjades en sidoaltarnisch för predikstolstrappan (jfr ovan). I samband med predikstolens tillkomst 1762 togs ett stort fönster upp på norra väggen.

En äldre predikstol torde på vanligt sätt ha varit placerad i långhusets sydöstra hörn. Av denna är ingenting bevarat. Försvunnet är också ett timglas, upptaget i ett tillägg till inv 1633: »Itt heeltimaglass på predicostolen skenkt och föräbrat aff Lille Zelii Wenster i Calmar». Det kallas 1713 »Timme-glass med 2 rum» (inv).

Bokstol

En bokstol (s 269, not 58) anskaffades 1655 för 6 daler kopparmynt, vartill kom kostnader för järn till densamma, 3 daler och 16. Ej bevarad.

Bänkar

I mitten av 1600-talet var långhuset uppfyllt av tre parallella bänkkvarter (Bänkl 1657). Även »Vnder hwalffwet baak i kyrkan» fanns det sittplatser. Fjorton mansbänkar stod utmed södra väggen, och »på Millan raden» bakom dopfunten stod tio kvinnobänkar. Ytterligare kvinnobänkar, inte mindre än arton stycken, stod »på longa raden wid Norra weggen». Det var emellertid ännu så gott om plats i kyrkan, att tre hela mansbänkar var lediga.

1778 var läget ett annat. Då klagade båtsmännen över, att deras hustrur fick stå under hela gudstjänsten, på grund av att de saknade stolrum (st prot). Därför beslöt man, att de gamla förfallna bänkarna under valvet (västtornets bottenvåning) skulle repareras samt nya tillbyggas, så långt utrymmet tillät. Samma år bekostades fem nya stolar bak i kyrkan.

Löfgrens teckningar visar, att bänkinredningen i början av 1800-talet var en annan än tidigare (fig 396, 397, 438), fränsett att bänkar fortfarande stod i västtornets bottenvåning. Sydöstra kvarteret på manssidan hade mot tvärgången en vacker skärm, synlig på Löfgrens interiörbild (fig 438). En klockarebänk stod 1817 på södra sidan i koret (fig 396).

1791 »beslöts, at gamla Präst-stolen skulle tagas

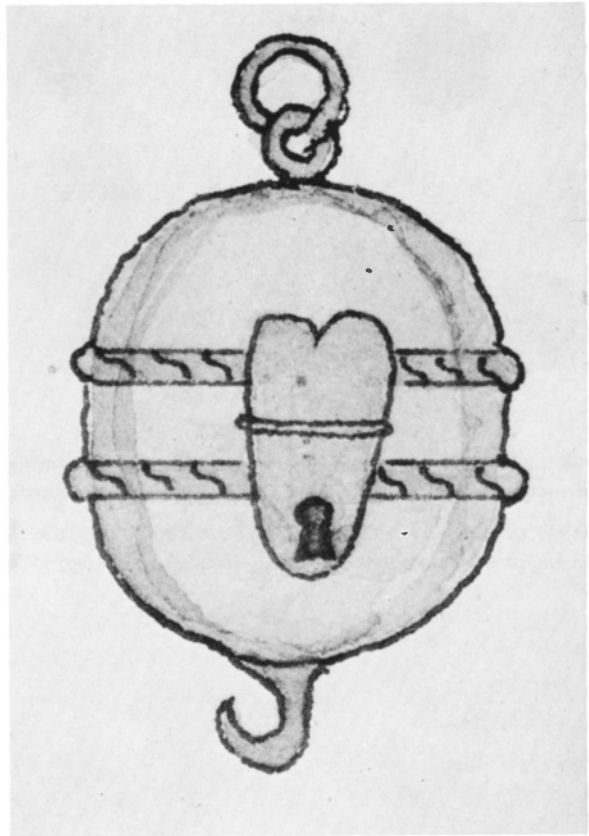

Fig 461. Sparbössa av koppar, nu försvunnen. Möjligen gjord av ett värmeäpple (*pomum calefactivum*). Laverad tuschteckning av H A R Sidén 1873 (stark förstoring). ATA.

Copper money-box, now lost. Possibly made of a pome or "warming apple" (pomum calefactivum). Wash drawing, 1873 (greatly enlarged).

och employeras til et skåp, hwarutinnan Publicationer och andra papper emot förmultning kunde förvaras» (st prot). Beslutet verkställdes ej. I varje fall synes ej äldre snickerier ingå i det år 1796 tillverkade skåpet i Nya kyrkan (fig 475, se nedan).

Läktare, orgel

Redan i den äldsta stenkyrkan fanns en läktare i väster, tillgänglig genom en dörröppning i tornets första våning (se ovan, Västtornet).

1674 stod en läktare under byggnad. Arbetet utfördes av »Snidkaren M. Anders i Kiella» (st prot). Den utvidgades 1796 mot öster. Enligt Löfgren flyttades 1813 uppgången till läktaren från kyrko-

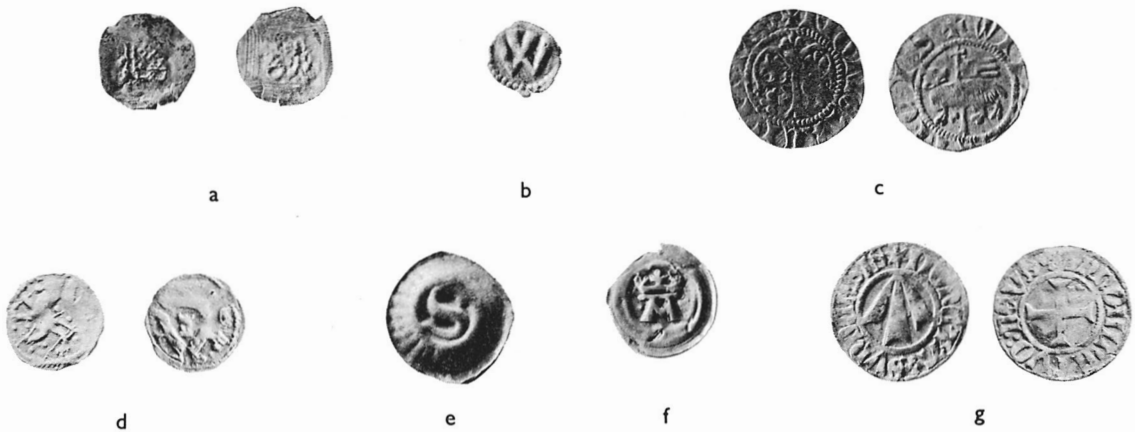

Fig 462. Medeltida mynt, präglade på Gotland (a–c), i Sverige (d–f) och Stralsund (g). Lösfynd från tornundersökningen (den s k dammsugning) 1970. Foto N Lagergren 1971 efter konservering.

Medieval coins, struck on Gotland (a–c), in Sweden (d–f) and Stralsund (g). Loose finds made during the investigation of the tower (the so-called vacuum-cleaning) 1970. Photo 1971 after conservation.

rummet till vapenhuset, varvid långhusmuren bröts igenom (fig 396, 397). Den vilade i öster på en enda träpelare.

Endast en orgel, möjligen medeltida, är känd från Gamla kyrkan. Den var år 1654 så skröplig, att man beslöt, att »det onyttiga Skrofuet af orgewerket skall sätias afsides ... där inga stolrum förhindras ...» (vis prot). Ingen annan orgel är känd från Gamla kyrkan.

Nummertavlor

Gamla kyrkans nummertavlor förvaras nu i tornet (synliga i fig 424): 1. Med förgyllt och målat krönstykke, i vilket är skulpterade en mussla samt två kvistar, förgyllda mot röd fond. Skänkt mellan 1791 och 1803 av klockaren Hök. Höjd 79 cm. — 2. Med förgylld ram och Karl XIV Johans krönte namnchiffer i guld och rött mot blå och röd fond. Höjd 103 cm.

1735 inköptes 50 st »Numrer» och 1761 betalades bl a för »Syfretaflan» (st prot). Ej bevarad. — 1817 beslöt man att »Taflor skola köpas till kyrkans be-

hof» (st prot). Möjligen tillkom nummertavla nr 2 ovan i samband därmed, såvida det icke rör sig om de nummertavlor som nu används i Nya kyrkan (se nedan).

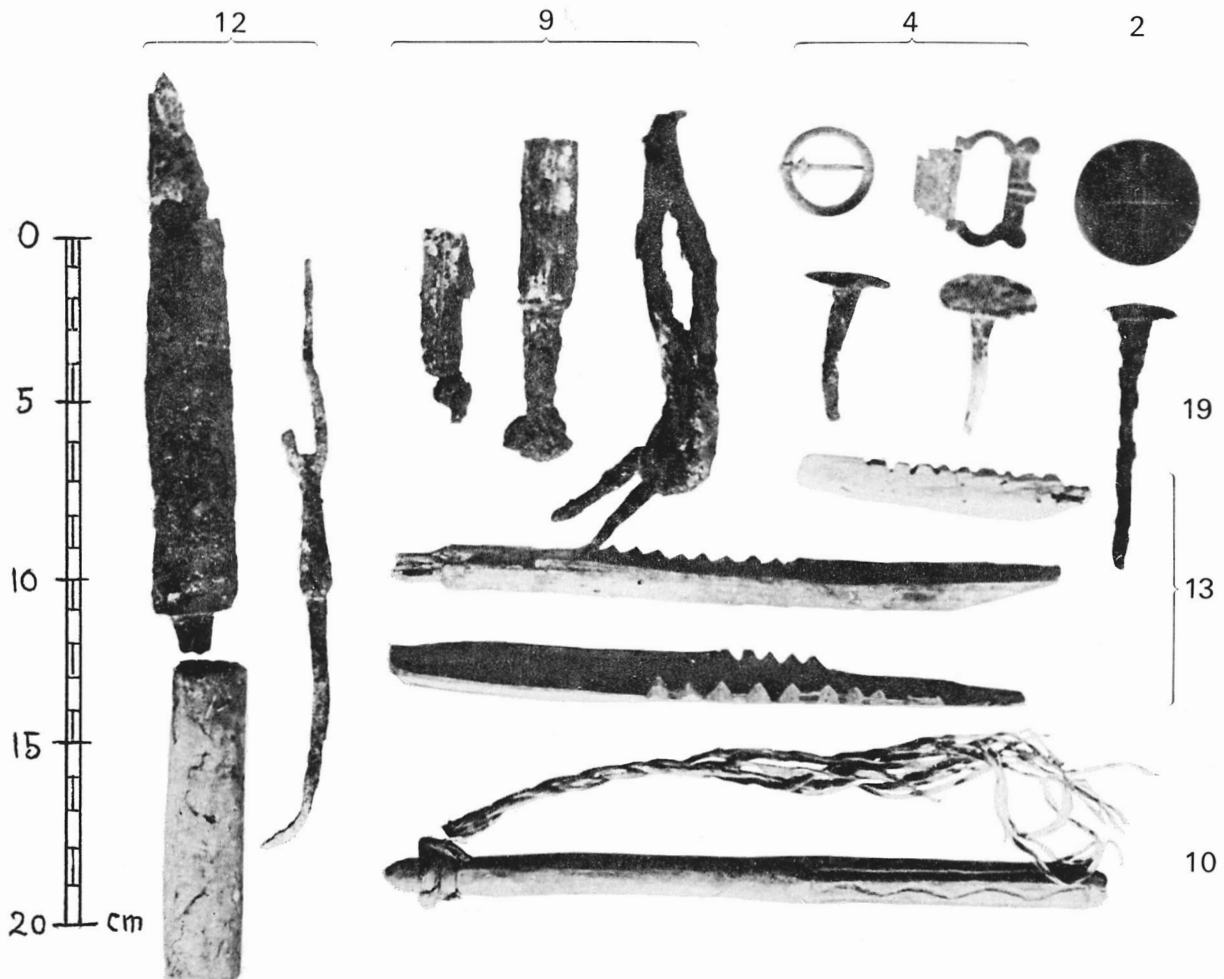
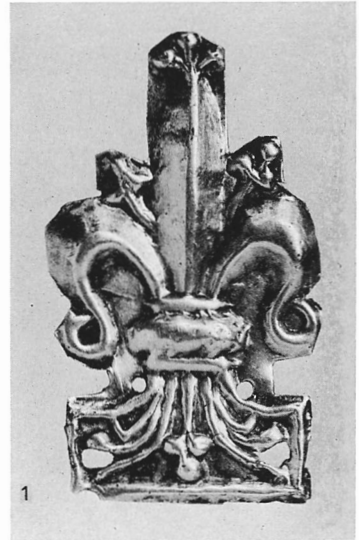
Dopredskap

En medeltida dopfunt (fig 479) samt en dopkanna av tenn från 1792 förvaras i Nya kyrkan och beskrivs nedan. — Funten torde ursprungligen ha stått längst i väster, innanför sydportalen. I mitten av 1600-talet flyttades den längst fram i långhuset (Bänkl 1657), i samband med att ett gammalt orgelverk, som stod i koret, togs bort (jfr ovan). När den kasserades och flyttades ut på kyrkogården, är ej bekant. I varje fall låg den där, när Ahlqvist besökte Föra.

PB vis nämner dels en »Fund Kätil», dels ett bäcken, ej bevarade. — 1654 upptas »et Nytt becken til funden — 1 st» (inv). Enligt inv 1713 var det av mässing. Det finns upptaget i senare inv ända till 1841 och är möjligen identiskt med den ena av de båda skålar, vilka upptas i inv 1893 och nu förvaras i västtornet (se nedan, Kollektredskap).

Fig 462 A. Lösfynd från tornundersökningen (den s k dammsugning) 1970. 1. Ströning av drivet, förgyllt kopparbleck, 1300-talets början. Skala 1,5:1. — 2. Spelbricka. — 4. Remsöljor, den högra från 1200-talets slut eller 1300-talets början. — 9. Fragment av bultlås jämte nyckel och låsöverfall. — 10. Ornerad träpinne med pisksnärt (kanske gissel från det medeltida altarskåp, av vilket krucifixet i fig 473–474 återstår). — 12. Kniv med skaft av masurbjörk samt gaffel. — 13. Karvstickor. — 19. Handsmidda spikar. Foto S Hallgren 1971 (nr 1 efter konservering, de övriga före konservering).

Loose finds made during the investigation of the tower (the so-called vacuum-cleaning) 1970. 1. Dress ornament of copper-gilt sheet. — 2. A piece in a game. — 4. Buckles, the right one late 13th or early 14th century. — 9. Fragment of a bolt lock, key and hasp. — 10. Carved wooden stick with whip-lash (possibly a scourge from the medieval triptych of which the crucifix in figs 473, 474 remains). — 12. Knife with curly-grained birch handle, and fork. — 13. Tallies. — 19. Hand-wrought nails.

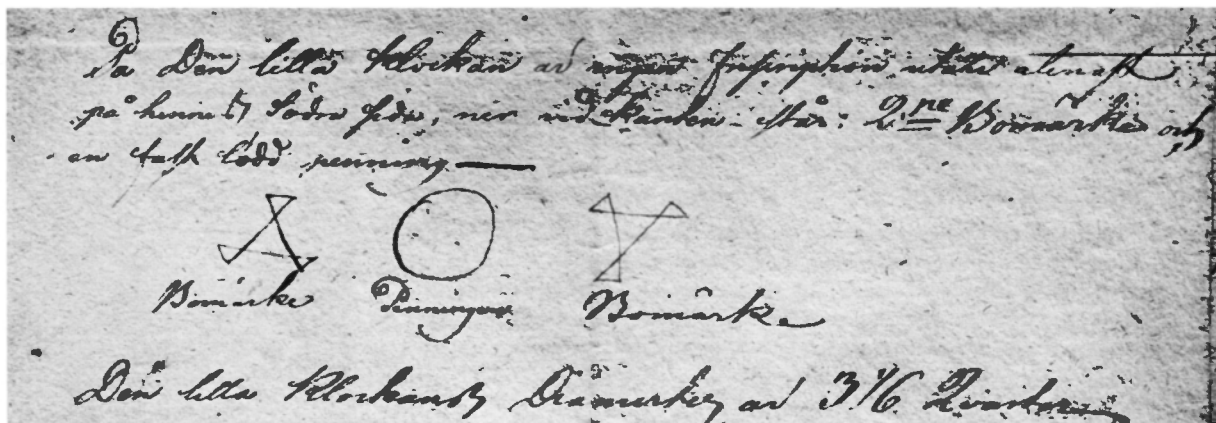

Fig 463. Orneringen på den år 1863 nedsmälta, medeltida lillklockan. Teckning av A Ahlqvist omkring 1820. UUB.

Decoration on the medieval small bell, recast in 1863. Drawing, ca 1820.

Nattvardskärl, brudkrona, övrigt silver

Kalk med paten (fig 481), 1500-talet (cuppa 1818), en oblatask av silver (1818) samt en av mässing (1700-talet) alla synliga i fig 483, beskrivs nedan, se Nya kyrkan.

Vinflaska av grönt glas, storbukig, höjd 29 cm. — Som vinkanna användes i slutet av 1500-talet »en liten teen stenåka» (PB vis), ej bevarad.

En nu försvunnen sockenbudskalk, vilken vägde 20 lod, tillverkades av sju silverskedar och var färdig 1722. 1788 beslöt man att laga och förgylla den (st prot). — Till kalken hörde ett fodral.

Brudkrona sagnades, i stället hyrde man brudskrud från grannförsamlingarna. Sålunda utlånades Högby brudbälte och »hufwudsölf» till Föra 1765–1766 (Högby C:1, räk).

Såsom tillgångar 1659 upptas bl a två silverskedar, pantsatta för 12 daler kopparmynt, »1 förgylt Ringh» samt »1 Kåpe Spenne» (räk). Ej bevarade.

Ljusredskap

En ljuskrona från 1750 samt en från 1799 (fig 484) hänger nu i Nya kyrkan och beskrivs nedan, likaså där uppställda ljusstakar (synliga i fig 483), två av gjuten mässing, den ena från 1500-talet, den andra skänkt 1662, samt en av driven mässing, skänkt 1751. Övriga ljusredskap förvaras i västtornet:

Ljuskronor: 1. Av svarvat trä, gulmålad, för åtta ljus i två kransar (synlig i fig 424, 425). S-svängda ljusarmar och blomformade droppskålar av järnplåt. Höjd ca 48 cm. Troligen identisk med en som

nämnes i inv 1767 (1696?). — 2–3. Defekta, för vardera fyra ljus, en ljusarm saknas, en sitter instucken i tornmuren (skymtar t h i fig 424). Svarvad, gråmålad mittstam, vridna armar av smidesjärn med runda droppskålar. Nuvarande höjd 18 cm. — 4. Helt uppbyggd av svarvade träkulor, guld- och silverbronserad (synlig i fig 424). För tio ljus i två kransar (en arm saknas). Höjd 50 cm.

Väggplåtar: 1–5. Av förtent järnbleck med rektangulär ryggplåt, på vilken en mässingsstjärna är fästad (ett par synes i fig 424–425). Möjligen inköpta 1834. Upptagna i inv 1841, då de var 12 till antalet. Ursprungligen för två ljus. Nu defekta och mycket rostiga. Höjd ca 40 cm.

Ljusstakar. Efter 1841 anskaffades sex ljusstakar av bleck, vilka i inv 1844 betecknas som mycket små.

Lykta, firsidig, av trä, för två ljus, utan årtal (synlig i fig 426–427). Höjd 45 cm.

Bänkljusstakar, 3 st, av svarvat och gråmålat trä. Höjd (inkl ljuspipan samt träskruven nedtill) 42 cm. Inköpta 1830 (räk). Enligt inv 1829–1841 uppgick de till 30 stycken; 1893 hade antalet ökat till 36.

(Bänk-?)ljushållare av smidesjärn, för två ljus, gulmålad. Höjd 23 cm.

Följande ljusredskap är försvunna:

Ljuskrona av mässing med sex pipor, omnämnd i tillägg till inv 1633: »köptes i stora Marknaden een skön liusa crona aff messing med 6 pipor kostar 22 Dr». — 1666 betalades en ljuskrona: »Noch hafwer Oluff Larsson i huuswalla bekommit betalning för Liusacronan 20 Dr — ör». — 1696 tillkom en

förtent ljuskrona med åtta (arton?) pipor (tillägg i inv 1692).

I slutet av 1500-talet fanns enligt PB vis »Kåperliusestakar -4», om vilka inv 1633 meddelar, att »Altare Stakar 4 stk aff Messingh förbettrat sedan». I ett tillägg till detta inv får man även veta stakarnas vidare öden: »desse kome till klockan när hon omstöptes 1637».

I tillägg till inv 1633 förekommer även »Een Swarfuat trästake med 2 pipor på altaret».

En ljusstake av glas för två ljus stod 1829 och 1841 på predikstolen, men 1866 saknade den fot och var 1893 »gammal och utan fot, förvaras i kistan i sakristian» (inv).

Ytterligare sex ljusstakar av glas finns upptagna i inv 1893.

Textilier

I slutet av 1500-talet fanns enligt PB vis en stor samling textilier i Förä kyrka:⁵²

»Altare dukar — 2:

altare Lista — 2

Messehacklar 5. gammal [ordet 'gammal' hör troligen till nästa rad]

Messesärcker — 2:

Hufuudlina — 1

chor kåpa 1:

Röchlin — 1.

Handkläder 4:

Örnagot — 1

Åkläde — 1».

I arkivalierna kan man få närmare upplysningar om deras utseende. Det framgår även, att de decimeras efter hand, så att numera endast en röd mässhake från 1745 återstår (se Nya kyrkan) — Ordförklaringar, se not 52.

De två i PB vis upptagna altardukarna är troligen antependier, se nedan. — Inv 1713 upptar »Gl. altarduk linnnet med knyttning omkring 1 st». I samma inv förekommer också »några underkläden, aldeles försliten», varmed antingen avses altardukar (jfr s 269, not 72) eller antependier. — Bland nytillkommet 1757 nämns »en ny altarduk» (räk och inv), likaså 1782: »en ny altarduk» (inv).

Följande antependier (jfr ovan) är kända: 1. Upptagen i PB vis i slutet av 1500-talet, »Ett blått altarklädhe» (inv 1633), vilket i inv 1654 uppges vara

värt 6 daler. — 2. Också nämnt i PB vis, »altare klädhe af linnnet», heter det i inv 1633 och inv 1654. Senare struken och i marginalen tillagt: »alldeles odågeligt och öde». Möjligen identiskt med »Altarkläde linnnet med utklippot Sammetz plys utgamalt 1 st» (inv 1713). — 3. »Itt skönt Altarkläde med gylldene botn insenkt [=broderat] med roser och lillior af allehanda slagz färgor — 24 Dr K M» (inv 1633). Förmodligen var det om detta följande notiser handlar: »Förhölt dem Pastor huru såsom af det blomota Altareklädet turte wel at göras een Messehake, men komo dock icke alla deruti öfwerens» (st prot 24/4 1664). Frågan togs åter upp 18/9 samma år: »Altarklädet skall undersökas huruwida det kan göras om till mässhake eller ej». — 4. »Itt skönt råndet Altarkläde» (inv 1633). Möjligen omgjort till brudpäll (se nedan). — 5. År 1664 betalades 24 daler (räk) för »itt kosteligt altarkläde», enligt beslut föregående år, att »Köpa itt hederligt Altarkläde till kyrkian» (st prot). 8/11 1663 beslöt man att »kiöpa een alin rödt tafft med 4½ alin guld och silfuer knytning der till, noch ½ lod rödt silke till een kappa kring om altarklädet, det första som bud her emillan går». Den protokollförande prästen fortsätter: »och iagh skall scrifwä för dem till Fredrich Linck». 24/4 1664 upprepades beslutet, »at de sig een altar kappa kring om det nijprändeta (?) altarklädet förskaffa wille». — 6. »Altarkläde af rödt Kläde gifuit af Mårten smed 1 st» (inv 1713).

Två altarbrun, i PB vis kallade »Altare Lista», finns ej upptagna i yngre arkivalier.

Följande kalkdukar är kända: 1. »Kalkkläde 1 st» (inv 1713). — 2. »Dito gl. aldeles utsletit 1 st» (inv 1713). — 3. »Kalkkläde af Rödt Taft och utsydt förärat af Pastoris äldsta dotter Maria Christina Höök» (inv 1748). Den var 1841 kyrkans enda: »Kalkkläde af rödt Siden med gula fransar». 1866 kallas det gammalt och förfallet (inv).

Till den i PB vis upptagna korkåpan hörde »1 Kåpe Spenne» (räk 1651), troligen av ädel metall. »1 gl: så kallad kur-kåpe eller West Giötatacke» upptas i inv 1767 och är struken vid en senare inventering.

Mässhakar: 1–5. Upptagna i PB vis. En av dem kallas »En messehake af dammask gammal» (inv 1633) och är också upptagen i inv 1654 och inv 1713. Vilket material de övriga fyra var gjorda av, är ej

bekant. — 6. Av röd sammet, anskaffad 1745, beskrivs nedan (se Nya kyrkan).

En prästkappa, som 1782 uppges vara ny (inv) och som även finns upptagen i inv 1829, var enligt sistnämnda källa sydd av »kamelotti» (kamlott). Möjligen identisk med en av dem som skymtar t v i fig 425.

Mässkjortor: 1–2. Upptagna i PB vis, där de betecknas som gamla. — 3. »Messesärk aff godh gallerduk kostar 8.» (inv 1633). Materialet kallas »gielladuk» i inv 1654. 1713 fanns endast en »Mässa-skorta gl. söndrig» (inv). — 4. 1745 inköptes en ny mässkjorta av »Klosterlärt» (räk). I inv. 1841 kallas den »1 Mässa-skjorta — gammal — af Hollands lärt». 1866 ansågs den så oduglig, att den borde avföras ur inv.

Handkläden: 1–4. Upptagna i PB vis (jfr ovan). 1633 återstod endast två, vid inventeringen 1713 var endast en bevarad, men vi får veta materialet, »bragdeduk».

Två stolor upptas i inv 1633.

Diskdukar (kläden till altarringen): 1. »Diskkläde af rödt kläde gifv af Märten smed» (inv 1713). — 2. »Disk-duuk linnen tryckt på kanten» (inv 1713).

På knäfallet (»diskpallen») fanns också ett rött kläde, skänkt av Märten smed (inv 1713).

Det i PB vis upptagna örngåttet finns ej medtaget i yngre arkivalier.

Brudpäll, »Gl. randig päll af yllet och linnen 1 st» (inv 1713), var möjligen sytt av antependium nr 4 ovan. En päll (densamma?) omtalas 1812, då följande beslut fattades: »Wid Brudwigel må endast det wanliga antalet af Brudmän, då Pellet skal nyttjas i Choret tilstades komā. Alla öfriga Brudmän förbjudas at dit framkomma och förorsaka trängsel, för Brudpigorna ...» (st prot).

Försvunnet är också ett svart kläde. Om detta meddelar inv 1713, att det »blefwit utlänt till sal. Landzhöfding Gyllenpistols begrafning, och sedan aldrig kommit till kiörkan igen».

Det åkläde, som finns upptaget i PB vis, är ej heller bevarat.

Håvar, se nedan, Kollektredskap.

Gravminnen

Hörnet av en gravsten av röd, slipad kalksten med skråhuggna kanter. Ungefär mitt på fragmentet är

ristad en spjutspets (?). Medeltiden? 51 × 26 × 7,5 cm. I tornets andra våning.

Vid undersökningen 1955 visade det sig, att hela det medeltida koret ända fram till absiden var underminerat av gravar, tätt intill varandra och i flera lager, varav det översta låg omedelbart under det medeltida golvet. Troligen fortsatte gravarna väster ut under långhusets golv, men den delen berördes ej av utgrävningen. Ett femtiotal mynt från medeltiden och senare påträffades vid undersökningen, se nedan Lösfynd.

I Nya kyrkans golv är inlagda ett 60-tal gravstenar. Där hänger även tre äldre minnestavlor (se nedan).

Beträffande korset över prästen Martinus (fig 385, 386), se ovan. — Av de två medeltida gravstenar, som Hadorph nämner, beskrivs den ena ovan (fig 389, se Kyrkogården), samt den andra nedan (se Nya kyrkan).

Votivskepp

»Jtt hengiande Skeep fram i choren till monument gifwit af Högbåtzman Marco Jacobsson» omnämnes i ett tillägg till inv 1633. Möjligen är det identiskt med det »Votivskepp. Enkelt arbete», vilket vid Anders Billows besök i juli 1912 hängde »högt, bak orgeln» och som gick sönder omkring 1930.

Tavlor

»Konungens tal vid riksdagen 1800», upptaget i inv 1803 och sannolikt en av de tavlor som hängde på triumfmuren (fig 438), finns ej kvar.

Möbler m m

Ett skåp från 1796 (fig 475), två kistor (den ena är av ek och anskaffad 1671), ett skrin från 1819 samt ett bord från 1756 (?) beskrivs nedan (se Nya kyrkan). — 1671 omtalas en kista, betecknad som gammal och »intet duger». Om därmed avses den andra i Nya kyrkan förvarade kistan, eller den som nu står i tornet (fig 424), kan ej avgöras. Den sistnämnda är av brunmålad ek, mått 84 × 53 × 40 cm.

I kyrkomuseet i västtornets andra våning förvaras ett stort antal föremål (många synliga i fig 424–427), bl a följande:

Spegel inom skulpterad och förgylld ram, inköpt 1810 och upptagen fr o m inv 1829. 54 × 37 cm. — Barnbår med årtalet 1824 samt ett inristat bomärke,

längd 208 cm. — Två jordfästningsspadar av trä med blad av järnplåt, längd 90 resp 88 cm, samt två järnskodda träspadar, längd 100 resp 103 cm. — Vinkagge av ek med spår av lackförsegling, höjd 32 cm. — Ljusvåg med skålar av mässing och balans av järn. Balansens längd 42 cm. Vikterna bortstulna för några år sedan.

Ett bultlås med tillhörande nyckel (fig 460, 483), troligen medeltida, förvaras i sakristian, 12 × 12 × 6,5 cm, nyckelns längd 21 cm.

En brudbänk,⁵³ upptagen i inv 1633: »En Nij serla till brudfolk kiöpt för 2 daler 16 ör» och i inv 1713 kallad »Brudsärla», finns ej kvar. — Försvunnen är också en »Pall för Kiörkiogängz Hustrur» (inv 1713).

En »pliktståck» finns upptagen i inv 1713. Den reparerades 1758 (räk), men i slutet av 1700-talet behövde den bytas ut mot en ny, 1792 beslöt man nämligen att förfärdiga en straffstock. 1801 fastställdes stockstraff för de pojkar, som »löpa up i kyrketornet eller Sacristian, och förskingra något» (st prot). Stocken förvarades ännu i början av detta århundrade i tornet, men är nu försvunnen. — Borta är också en pliktpall, anskaffad i enlighet med ett beslut 1713 (vis prot) och upptagen i senare inv. 1866 beslöt man att stryka den i inv, emedan den var oduglig.

Sidén har avbildat en liten sparbössa (fig 461), klotformig och av koppar. Möjligen gjord av ett sk värmeäpple 53 a. Har ej kunnat återfinnas. — Försvunnen är också en sanddosa, ej förtecknad av Billow 1912, men enligt uppgift bevarad i kyrkan till omkring 1960.

Kollektredskap

En fattigbössa, första gången omtalad 1713 (inv), står numera under läktaren (se Nya kyrkan).

»1 Håf af sidendamast med klocka» fanns i kyrkan före 1816. Detta år beslöt man att avskaffa håvgången (jfr nedan), men beslutet verkställdes tydligen ej, ty 1828 försågs håven med en liten klocka. Den omnämns även 1841 (inv). Sista gången upptagen i inv 1866, då den beskrivs såsom gammal och utsliten.

Kollektskålar (synliga i fig 425): 1–2. Av mässing, inuti förtenta, runda, med handtag. Diameter 20 resp 22 cm. På den mindre skålens handtag är små

blommor inpunsade. Den ena skålen är antingen identisk med en dopskål, som anskaffades 1654 (se ovan) eller också inköpt i enlighet med ett beslut 1816 om att avskaffa håvgången. I stället skulle kollekten insamlas i bäckenet. — 3–4. Små, halvfärska skålar av koppar, diameter 15,5 cm. Märkta MGSREVS. — Samtliga skålar förvaras i tornet. En av dem inköptes 1833.

Oblatjärn

Ett oblatjärn, »1 oblate tongh», nämns i inv 1633. Det kallas »Oblatztång» i inv 1654. Ej bevarat, lika litet som det »Oblatz järn», för vilket man år 1736 betalade 2 daler smt.

Böcker

Karl XII:s bibel finns i Nya kyrkan, se nedan. Ett träfodral till densamma, utformat som en bok, förvaras i tornet (synligt i fig 424).

I slutet av 1500-talet ägde kyrkan flera äldre böcker, däribland minst ett par medeltida, ej längre bevarade (PB vis):

»Böcker. official 2 str

Breuiarium — 1.

Handbook 1».

Inv 1633 nämner bl a »Eenn Bibell af thett gamla slaget», »2 psalm böker» samt »1 Messe book», även upptagna i inv 1654, jämte värdering: »En bibel af gamla slaget 7 Dr. 2 Psalmböker huartre — 3 Dr. en Messebook — 1 Dr.» Alla försvunna. Därjämte upptas »en kyrkiones Skrifbook in qto 3 Dr», varmed utan tvekan avses den numera med signum C 1 betecknade kyrkboken.

Den bibel av det gamla slaget, som omtalas ovan, avser Gustav Vasas bibel, tryckt 1541. Denna kallas i inv 1713 för Karl IX:s bibel och var då »aldeles lusig och sönder, skall om bindas och up lagas.»

Mynt

Vid 1955 års grävning påträffades 55 mynt,⁵⁴ därav 20 medeltida. Det äldsta myntet, en brakteat med ett gående lejon, är präglat i Lödöse i slutet av 1100-talet, alltså på Knut Erikssons tid. Fyra mynt tillhör 1200-talet, tre av dem är troligen präglade i Visby, ett i Reval. 1300- och 1400-talsmynten kommer från Visby (6), Reval (1), Elbing (1), Mecklenburg (2). Två danska mynt är präglade för Kristian II 1513–

23, det enda norska myntet för Hans 1481–1513. Resten av mynten från nyare tiden är alla svenska med tyngdpunkt på Kristina (7) och Karl XI (8). Det yngsta myntet är 1/12 skilling med årtalet 1805.

1959 hittades 6 mynt i golvfyllningen i kyrkans västtorn.⁵⁵ Ett av dem är medeltida, en witten präglad i Stralsund i början av 1400-talet, resten är svenska mynt från Kristina till Gustav IV Adolf. SHM inv nr 26 200.

Från den s k dammsugningen i västtornet 1970⁵⁶ härstammar 16 mynt, alla medeltida (F 19, 21–23, 35, 37–44, 60, 100–102). Det äldsta myntet är troligen gotländskt och tillhör slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet (fig 462:a). Ett mynt är präglat i Stralsund i mitten av 1300-talet (fig 462:b), ett i Köpenhamn för Hans, resten är gotländska (7) och fastlandssvenska (5) mynt från 1300- och 1400-talen (fig 462:c–f) samt ett fragment. I västtornet har dessutom hittats en nürnbergsk spelpenning från 1700-talet. KLM.

Som helhet visar mynten från Föra kyrka en för området karaktäristisk sammansättning. Mynten från äldre medeltid domineras av det slags mycket små och tunna mynt med bilder av byggnad, kors, hjul eller triangel som i stora mängder har hittats huvudsakligen på Öland, Gotland, i Östergötland och i Småland (fig 462:a). De inskrifter som någon gång förekommer på denna myntsort lämnar ingen uppgift om präglingsorten. Man antar numera att de är präglade i Visby. Under 1300- och 1400-talen utgör säkra gotländska präglingsor, W-brakteater (b) och s k gotar (c) ett markant inslag i myntfynden från Föra kyrka. Mynt från Reval, Elbing och Stralsund antyder de internationella kontakternas omfattning under samma århundraden. Mynten från början av 1500-talet är danska och norska. Från och med slutet av 1500-talet är samtliga mynt från Föra kyrka präglade i Sverige.

Lösfynd (utom mynt)

En del av de föremål, som tillvaratogs 1955, 1959 samt 1970 har redan behandlats ovan, se avsnitten Västtornet och Mynt samt kap Glasmålningar.

Det övriga, mycket rikhaltiga materialet från den s k dammsugningen 1970 behandlas i en utförlig rapport (not 56). Ur denna bör följande föremål eller grupper av sådana särskilt framhållas (beteck-

ningarna F samt siffror hänvisar till den till rapporten fogade fyndförteckningen):⁵⁷

1. Ströning eller paljett av förgylld kopparplåt (fig 462 A: 1) med lilja i drivet arbete (F 20). Längd 4,2 cm. En liknande, tillhörande den s k Badebodaskatten (SHM inv nr 2461) dateras av C R af Ugglas⁵⁸ till 1300-talets början. — 2. Spelbricka av trä med ett inristat kors (F 24; fig 462 A: 2). — 3. Pärlor eller ämnen till sådana av bl a bärnsten, glas, keramik, mosaik (F 17, F 33, F 45, F 66–68, F 109, F 110). — 4. Remsöljor av brons, (fig 462 A: 4), den ena från 1200-talets slut eller 1300-talets början (F 16), den andra rund (F 18). — 5. Knappar, åtta stycken av varierande material och från olika tider (F 7, F 11, F 27, F 29, F 46, F 47, F 65, F 117). — 6. Nålar, tre stycken (F 6, F 25, F 30), varav en är äldre än 1500-talet (F 6). — 7. Fisknät med barkflöten samt rep av lindbast (enl ingenjör E Åberg; F 3, F 55, F 56, F 99, F 112). — 8. Läder- och skinnfragment från skotillverkning (F 9, F 54, F 95, F 119). — 9. Fragment av bultlås jämte nyckel och låsöverfall (F 14, F 50, F 107, F 108, F 59; fig 462 A: 9). — 10. Liten ornerad träpinne med pisksnärt (F 118; fig 462 A: 10), kanske ett gissel från det medeltida altarskåp, varav nu krucifixet (fig 473–474) återstår. — 11. Två pinnar med spetsar av kopparplåt (F 12, F 28) har möjligen också varit pinoredskap i altarskåpet. — 12. Knivar (F 52, F 57), den ena med skaft av masurbjörk, knivslida (F 26) samt en gaffel med två spetsar (F 58; fig 462 A: 12). — 13. Verktyg, bl a handsmidd syl (F 96), en synål av horn (F 71) samt tre stycken karvstickor av trä (F 98, F 120; fig 462 A: 13). — 15. Fragment av kärl i keramik (F 8, F 10, F 61). — 16. Kopparnit med sotrester (F 105) från ett kokkärl (?). — 17. Textilfragment, några infärgade i rött och grönt (F 51, F 62). — 18. Obrända ben och träkol (måltidsrester). — 19. Handsmidda spikar (fig 492 A: 19).

Många av dessa fynd talar sitt tydliga språk om varaktig bosättning i västtornet. Spåren av skotillverkning (i första och andra tornvåningarna) för osökt tankarna till beteckningen 'skomakarekammarna' för motsvarande utrymmen i Persnäs (se ovan, s 439. Vid den år 1971 verkställda »dammsugningen» i denna kyrka påträffades emellertid blott obetydliga läder- och skinnfragment, se nedan, Rätelser och tillägg till Öland, band I, s 632).

Klockor

Redan under 1100-talets senare del ägde kyrkan två klockor. Västtornet var nämligen byggt för detta antal (se ovan, Västtornet). Avståndet mellan klocklinorna, 95 cm, kan möjligen tolkas så, att det även visade avståndet mellan klockornas kronor. Detta skulle i så fall innebära, att klockornas diameter understigit detta mått (jfr not 34).

Enligt PB vis fanns i slutet av 1500-talet två klockor »i Tornet». Huruvida de är identiska med dem som fanns på 1100-talet, går nu givetvis ej att avgöra. Den ena klockan torde vara den nedan beskrivna lillklockan, den andra blev troligen tagen av danskarna 1611, men ersattes före 1628. Detta år fanns nämligen i klockstapel »1 stoor klocka kiöpt för 800 daler Kopp.» samt »1 mindre, som förre war». Storklockan göts om 1637, med undantag av kläppen, som såldes till Alböke (se vidare nedan, Nya kyrkan).

Lillklockan saknade inskrift och var ornerad med två triangelformade bomärken och en myntavgjutning, vilken av Ahlqvist betecknats som ett fastlött mynt. Ahlqvist har tecknat av orneringen (fig 463) samt uppger, att klockans diameter endast var 3 1/6 kvarter, dvs ca 48 cm (Saml III, s 28c; II: 1, s 129). Säkert medeltida. Bomärkena kan ej identifieras som något nu känt klockgjutaremärke. Omgjuten 1863, se Nya kyrkan.

Västtornet byggdes ursprungligen för två klockor, vilka ringdes från östra tornkammaren, en trappa upp (se ovan). Därefter torde klockorna under någon tid ha hängt i östtornet, varefter de flyttades

tillbaka till västtornet och ringdes från bottenvåningen (jfr nedan Persnäs, Rättelser och tillägg till Öland, band I). År 1600 fördes klockorna över till en klockstapel, där de hängde till 1828, varefter de åter flyttades upp i västtornet i en samtidigt byggd lanternin.

Även Föra-arkivalierna innehåller klagomål över ovarsam klockringning. 1671 »warnades blinde Lasse at han inte skulle låta hwar man ringa uthan ringa sielfwer at klockan icke må taga någon skada» (st prot). 1771 fastställdes böter för dem som »wid kongringningen bruka at stiga up och trampa stor-klåckan», vilket kunde skada densamma (st prot).

Två sanctusklockor, »Klockor nider i Kyrkion — 2» fanns i slutet av 1500-talet (PB vis). De nämns även i inv 1633: »2 små klockor», 1713 samt 1791. Ej bevarade, de användes troligen vid lillklockans omgjutning 1863. — 1633 fanns även »2 andra klockor brutne» (inv). Ett senare tillägg meddelar, att de användes vid storklockans omgjutning 1637.

1801 fattades följande beslut: »Efter Gudstjensens slut skall härefter ingen ringning ske, med prim-klockorna, hwilka deremot må brukas, wid gudstjenstens begynnelse» (st prot). 1812 upprepades beslutet, att »Til Tecken, at Gudstjensten börjas, skal ringas med Chor-klockan». Även Löfgren berättar något senare om hur klockorna användes, med inskränkningen »Den tid, som man ej spelar på orgorne». Då hade man återinfört bruket att även ringa med primklockorna efter gudstjänsten, då folket går ut.

FÖRA NYA KYRKA

Plan och material

Den nuvarande kyrkan i Föra (fig 393, 394, 465), som här kallas Nya kyrkan, och vars tillkomst skildrats ovan, består av en rymlig och ljus salbyggnad samt en öster därom belägen liten sakristia, uppförda 1828 av byggmästaren Petter Ekholm i Borgholm efter ritning av C G Blom Carlsson (fig 466). Den enda återstoden av den medeltida klövsadelskyrkan, västtornet, vilket närmare beskrivits ovan, (s 533 ff), försågs samtidigt med en lanternin.

Murarna är uppförda av spritputsad kalksten med slätputsade hörn. Taklist av röd, huggen kalksten på långhus och sakristia, av svartmålat trä på tornet. Stora rundbågiga fönster med grönmålade bågar; även torngluggarnas bågar har nu denna färg. Ovanför altaret och över södra ingången halvrundera fönster. Antikglas i det östra, klart glas i det södra.

Ingångar

Kyrkan har två ingångar i väster (fig 399), en i söder samt en i öster genom sakristian. Vindfång byggdes 1955 innanför samtliga ingångar.

Den södra ingången (fig 467) är från 1863, med omfattning av kannelerade pilastrar i röd, huggen kalksten, vilka avslutas med pyramider med Karl XV:s namnchiffer; överst halvklot flankerande det ovan omnämnda halvrundera fönstret.

Även sakristieingången är från 1863, med omfattning av huggen kalksten, däröver en inskriftsplatta av röd kalksten:

DETTA HERRANS HUS ÄR NYBYGGDT 1828 / REPARE-
RADT 1863 / KYRKOHERDE HERR PROSTEN P. AMNELL /
COMMENISTAR [sic] BROR KÅSE / KANTORN OCH FOLK-
SKOLLÄRAREN PER AHLGREN / ÅLDERMÄN: OLOF
JONSSON FÅHLBERGA NELS PÅRSSON MARSIO.

De båda västliga ingångarna har omfattningar från 1955 av grå, huggen kalksten. Tidigare av trä. Alla ytterdörrar av grönmålad furu.

Följande gravstenar är utlagda som trampflisor utanför ingångarna:

1. (Utanför norra tornportalen) av röd kalksten, med ett kamliknande bomärke. 208 × 128 cm. Håkansson nr 124.

2. (Utanför södra tornportalen) av grå kalksten. Mycket nött. Spår av lågerhuggning samt av ett bibelspråk runt kanterna. Fyrpass i hörnen, i mitten sköld med NS/D, allt i ristning. Årtalet lästes av Håkansson som 1676, nu syns endast de två sista siffrorna. — Ihrfors (s 61) läste även initialerna MD/KPD.

Kantskrift:

... GVDH NÄR SKAL IAGH ... AT IAGH THER TILL
KOMMA MÅSTE ... FÅ SE GUDZ ANSICHTE ... MIN SIÄL
... TEREFTHEGVD ... — 185 × 120 cm. Håkansson
nr 83.⁵⁹

Fig 464. Föra nya kyrka. Altaruppsats av And G Wadsten 1776 (se även fig 471–472). Draperimålningen på östra väggen utförd 1831 av målaren Lundberg eller Lundgren. Korsfästelsescenen i mitten, den arkitektoniska omramningen samt änglabarnen är målade 1873 av N J Jonsson i Glömminge. Foto S Hallgren 1964.

The new Föra Church. Reredos by And G Wadsten, 1776 (cf figs 471–472). The drapery on the E wall was painted in 1831 by Lundberg or Lundgren. The crucifixion scene in the centre, the architectural frame and the angel children were painted in 1873 by N J Jonsson of Glömminge.

3. (Utanför sydportalen) av grå kalksten, med bomärke och inskriften:

ANO 1748 — MMS AOD (bokstäverna N och D spegelvända). 209 × 144 cm.

4. (Utanför sydportalen) en skadad sten.

Yttertak

Långhus och sakristia har sadeltak, täckta med tegel, det senare avvalmat åt öster (fig 465). Tornets tak utgöres av en avskuren låg pyramid, den åttkantiga lanterninens tak är en likaledes åttasidigt bruten, låg huv, båda täckta av svartmålad plåt. Lanterninens väggar är vitmålade med blå luckor. Överst ett svartmålat kors med ett klot och en tupp med årtalet 1939, båda förgyllda. — I tornet förvaras en tupp med årtalet 1874 (synlig i fig 425), bredd 66 cm.

Interiör

Innerväggarna är slätputsade och avfärgade i ljusgult. Målade draperier bakom predikstol och altarpopsats (se fig 464, 468, 477 samt nedan, Inredning). Vitmålat trätunnvalv med gul, marmorerad taklist av trä i väggarnas färg. I mitten av valvet en genombruten, skulpterad rosett i guld och blågrönt, i vars mitt ljuskrona nr 1 hänger. Beträffande tornets bottenvåning, se ovan, Gamla kyrkan.

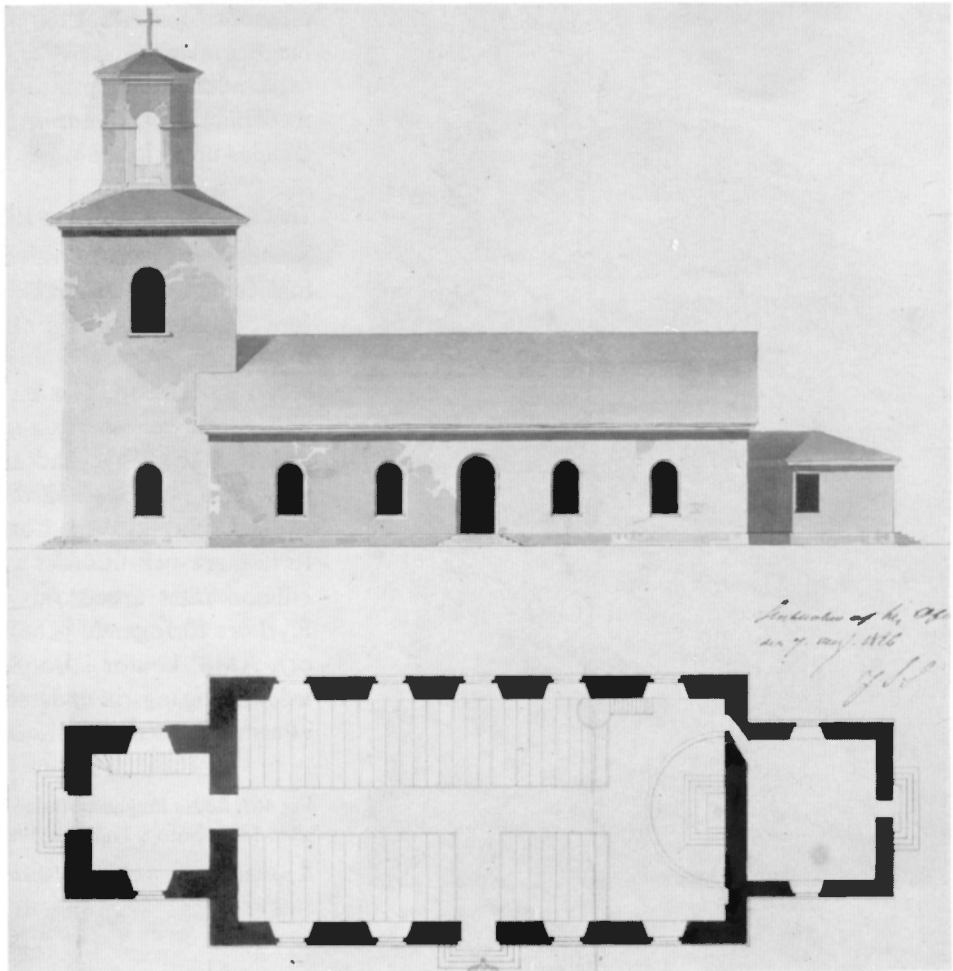
Golv av kalksten, bestående dels av ett stort antal gravstenar med initialer, bomärken och årtal från tiden mellan 1600–1800-talen (se nedan, Gravstenar), dels av gamla och nya golvplattor, de sistnämnda från 1955.

Fig 466. Förslag till ny kyrka av C G Blom Carlsson 1826. Skala ca 1:400.

Drawings for a new church, by C G Blom Carlsson, 1826.

Fig 465. Kyrkan och stigluckan från söder. Foto S Hallgren 1964.

Church and lichgate, from S.

Uppvärmning

I samband med restaureringen 1955 installerades ett elektriskt värmesystem. — Dessförinnan uppvärmdes långhuset av två kaminer, tillverkade år 1900 av Klafreströms bruk. De pryddes bl a av konung Oscar II:s och hans drottningens porträttmedaljonger. Delar av kaminerna förvaras sedan 1955 i västtornet. Även sakristian uppvärmdes tidigare av en kamin.

Restaureringar m m

Kyrkan har restaurerats flera gånger, bl a år 1863, då de nuvarande långhus- och sakristieportalerna tillkom, samt 1823.

En genomgripande restaurering ägde rum 1955–1956 under ledning av professor Erik Lundberg, biträdd av konservator Sven Wahlgren. I samband

med friläggning och komplettering av golvet gjordes en byggnadsarkeologisk undersökning av författaren på uppdrag av riksantikvarieämbetet.⁶⁰ Resultatet härav är en av förutsättningarna för denna beskrivning.

1955–1956 ändrades bänkinredningen och gjordes bekvämare. Med bibehållande av fasaderna byttes rygg- och sittbräden ut. Det på så sätt överblivna, fina kärnfuruvirket kom till användning i sakristians panel. Även läktaren byggdes om, dess gamla golv kom till användning i sakristians inredning. De båda symmetriskt placerade läktartrapporna byttes ut mot en enda, bekvämare på södra sidan och under läktaren ställdes de tidigare utspridda delarna av den medeltida mittkolonnen upp. Murarnas putsbehandling översågs och långhusets innerväggar av-

färgades i ljusgult. Yttertakets kompletterades, och långhusvalvet värmeisolerades m m. Slutligen konserverades altarpopsats, predikstol, dopfunt och medeltida träskulpturer, varefter de sistnämnda ställdes upp i kyrkan.

Den s k dammsugning 1970

Kulturlagren ovanpå valven i västtornet blev föremål för en provundersökning under vintern 1970 (not 56). Det visade sig, att lagerföljden i de mellan 4–30 cm tjocka golvfyllningarna i stort sett var orörd sedan medeltiden. Genom en ejektorslang sögs de lätta jordlagren bort och sållades igenom, varvid ej endast viktiga byggnadsarkeologiska iakttagelser, utan även en mängd värdefulla lösfynd gjordes (se ovan, Gamla kyrkan, Lösfynd). Arbetet leddes av författaren och utfördes av grävningstekniker Åke Nilsson samt arbetskraft som ställts till Sveriges Kyrkans förfogande genom riksantikvarieämbetets och AMS' kontor i Borgholm. En liknande, likaledes framgångsrik undersökning genomfördes 1971 i Persnäs (se nedan, Rättelser och tillägg till Band I).

Fig 467. Södra långhusportalen med omfattning av röd kalksten, 1863. Foto S Hallgren 1964.

S portal of nave with a red limestone surround, 1863.

Inredning och inventarier

Altare och altarprydnad

Altarbord med svängda sidor, av grönmarmorat trä, på framsidan är i målning utförda korslagda palmkvistar. Samtida med altarprydnaden (fig 464), som »till alla delar» är ett verk av provincialmålaren And G Wadsten 1776 (s 269, not 54). Redan 1775 erhöill han 120 daler i förskott på sitt arbete (slutbetalning erlades 1777). Målningen i mittpartiet framställde »... Christus på korset och Maria Magdalena gråtande vid dess fötter» (Åhstrand-Löfgren). Ovanpå denna målade N J Jonsson⁶¹ 1873 den nuvarande framställningen av Kristus på korset. Ramverket är av snidat, förgyllt och målat trä. Mot ett

slätt, grönmålat bakstycke avtecknar sig två skulpturer: i norr Moses, i söder Johannes Döparen⁶² (fig 472). De har förgyllt hår och skägg, Moses mantel förgyllt, klädnaden röd. Johannes Döparens djurhud grön med förgyllt baksida och fäll, korsstaven förgyllt. Lagens tavlor i silver. Omfattningens kolonner gråmarmorerade. Överst Gudsöga mot blå fond inom molnkrans och förgyllda strålar, därunder Guds lamm vilande på en rocailekartusch i guld med inskriften: »Si Guds Lamm».

Postamentets mittparti bär en kursiv inskrift i guld mot grön botten: »Salvator mundi salva nos»⁶³ (= Världens Frälsare, fräls oss).

Fig 468. Interiör mot öster. Foto S Hallgren 1964.

Interior looking E.

Fig 469. Interiör mot väster. Foto S Hallgren 1964.

Interior looking W.

Fig 470. Interiör mot väster före restaureringen 1955. Foto A Edle 1935.

Interior looking W before the restoration of 1955.

De ljusgröna postamentens förkroppningar har inskrifter i kursiv, målade i svart: (norra sidan): »Kyrkowärd / Jon Jonson / i diursta. / och And: Månsson / i marsiö», samt (västra sidan): »Min Högd ock min / storlek har iag hunnit då probsten / Högårewördige och Höglärde / Herr Mag : Georg Melin / jämte dess coöminister. Herr Isac Pihlqvist / wårdade denna HeR/rans församling / och såg både mig och detta hus / till godo».

Västra sidan av södra postamentet har inskriften: »Gud till ära! / thetta Hans Tempel till pryd / nad är denna altartafla upsat / år 1776. för kyrckans ock försam / lingens egen bekostnad, till alla delar / förfärdigad af Provincialmålar And. / Georg Wadsten. åldermän voro då / Färlof Persson i ämetorp och Sven Nilsson / i marsiö».

Södra sidan av södra postamentet: »Sexmän / Per Mattson i Föra / Lars Nilsson i Husvalla / Matthis Jonson i öst. wäsby / And: jonson i S. Greda / Simön Jönsson i djurstad / Olof Pärsson / i Folberga» (Håkansson nr 101).

Altaruppsatsens skärmartade bakstycke (fig 471)

täckte i Gamla kyrkan absidens innersta del (fig 396, 397, 438) och visar därför de ungefärliga innermåttén på denna (jfr fig 457).

Ahlqvist uppskattade ej uppsatsen, han ansåg den »... i likhet med alla hans [Wadstens] arbeten utan synnerligt värde» (Saml III, s 28).

Målade dekorationer

Bakom altaruppsatsen och predikstolen är i målning utförda draperier samt omfattningar och överstyc-ken kring dörrarna i östra väggen mot sakristian (fig 464, 468, 477), utförda 1831 av målaren Lundberg eller Lundgren (jfr not 44). Delvis ovanpå draperimålningen är även målade en arkitektonisk inramning samt änglar och moln i grisaille, allt utfört av N J Jonsson 1873. Det segmentformiga gavelpartiets fond, mot vilken altaruppsatsens förgyllda strålar avtecknar sig, är blå.

Altarring

Den genombrutna altarringen av trä är målade i ljust gråbrunt och guld (fig 464). Svart knäfall med stoppning, överklädd med ljust läder.

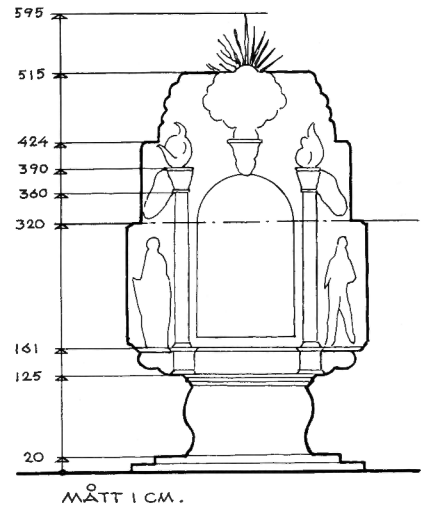
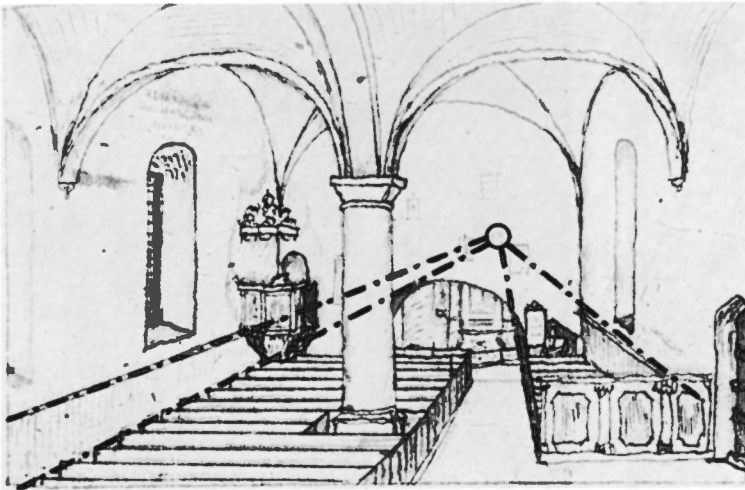

Fig 471. Uppmätning av altaruppsatsen i fig 464. Skala 1:100, J Söderberg 1967. Med hjälp av denna samt av fig 438 (här återgiven med markering av vissa syftlinjer) har ett försök gjorts att beräkna triumfbågens höjd i den medeltida kyrkan (fig 457). Skärmen, som utgör bakstycke, reproducerar absidens innermått i det medeltida koret (jfr fig 449, 457).

Scale drawing of reredos in fig 464. With the help of this and fig 438 (here reproduced with some reference lines), an attempt has been made to calculate the height of the rood arch in the medieval church (fig 457). The screen, which is the rear part, corresponds to the interior measurements of the medieval chancel (cf fig 449, 457).

Altaret under läktaren

I långhusets västra del, under läktaren, står ett altare (fig 393: 3), täckt av skivan från det medeltida altare, vilket nedbröts 1776. Den korsmärkta skivan är huggen av grå, gotländsk kalksten, slipad på ovansidan och på vanligt sätt profilerad på tre sidor: platt + hålkäl; bakre långsidan rak samt endast tuktad. $164 \times 113 \times 10,5$ cm. Stenhällen återfanns 1959 som trappsten vid gamla prästgården (not 46) och placerades något senare på ett för ändamålet nymurat altareunderrede av kalksten, utfört efter ritningar av ark Åke Tengelin. — Altaret, som gör ett relativt blygsamt intryck i den nuvarande, mycket rymliga kyrkan, kom bättre till sin rätt, när det stod i den medeltida kyrkans absid (jfr fig 449, 454).

Medeltida träskulpturer

Under läktaren i kyrkans västra del är nu följande medeltida träskulpturer placerade:

Krucifix⁶⁴ (fig 473–474) av ek på modernt kors. Kristusbildens längd endast 74 cm. Huvudet och fötterna är påfallande stora i förhållande till kroppen. Färger: ljus karnation, grön törnekrona, grönt ländkläde med rött foder samt brunt hår och skägg. Svenskt eller nordtyskt arbete från omkring 1475. Konserverat 1955 av Sven Wahlgren. Kalmar utstakat nr 21. — Korset, i naturfärgad furu med svarta, röda och förgyllda detaljer, är ritat av Erik Lundberg och tillverkat 1955.

Kristusbilden på ett sedermera försvunnet kors utgjorde förmodligen ursprungligen mittfigur i ett

Fig 472a–b. Moses med Lagens tavlor (a) samt Johannes Döparen (b). Detaljer av fig 464. Foto S Hallgren 1964.

Moses with the Tables of the Law (a) and St John the Baptist (b). Details from fig 464.

av Hadorph beskrivet altarskåp, vilket av allt att döma ännu 1673 stod på högaltaret (s 525, 587 f). På Löfgrens tid var altarskåpet uppsatt på norra korväggen (jfr ovan, Gamla kyrkan, Inredning och inventarier), dit det torde ha flyttats 1776 i samband med tillkomsten av Wadstens altaruppsats. Vid Anders Billows besök i kyrkan 1912 var Kristus-bilden samt de båda andra nedan beskrivna medeltida skulpturerna »vårdslöst nedproppade ... bak sprutan i sakristian». Kristus-bilden saknade då armar (fig 475), men dessa kom tillrätta omkring 1950.

Helig biskop⁶⁵ (S:t Nicolaus?, fig 475, 476a) rund-

skulptur av lövträ, utan händer, maskstungen och skamfilad, nedtill angripen av röta. Svenskt arbete, 1400-talets senare hälft. Nu, liksom redan 1912 vid Billows besök, är nästan all ursprunglig kredering och färg borta, endast på dräkten är röda färgspår. 1912 hade bilden ny röd färg i ansiktet, kring halsen och på mitran. Konserverad 1955 av Sven Wahlgren. Kalmar utst kat nr 6.

Bilden har troligen stått i ett skåp av ungefär samma utseende som Petruskåpet i Högby (fig 164) och var kanske placerat på södra sidoaltaret i den medeltida kyrkan.

Apostel⁶⁶ (S:t Paulus?, fig 475, 476b) av ek, skulpterad med flat baksida (för placering i altarskåp). Nästan all kredering och färg borta, men av de obetydliga färgspåren kan man utläsa, att karnationen har varit blek, skägget svart, manteln förgylld och underklädnaden blå med förgylld bård nedtill. Fotplattans vita färg tillhör kanske 1700-talet. Höjd 76,5 cm. Svenskt eller nordtyskt arbete från omkring 1475. Vid Billows besök hade bilden »till större delen bibehållen polykromi». Konserverad av Sven Wahlgren 1955. — Kalmar utst kat nr 6.

Skulpturen har troligen tillhört samma altarskåp som den ovan beskrivna Kristusbilden (fig 473–475).

Krucifix

Krucifix av trä, utfört av Eva Spångberg 1967. I bisättningskapellet.

Fig 474. Detalj av fig 473. Foto S Hallgren 1964.

Detail from fig 473.

Fig 473. Krucifix. Kristusbilden, av ek, har troligen tillhört ett altarskåp och är ett svenskt eller nordtyskt arbete från omkring 1475, korset är ritat av Erik Lundberg 1955. Foto S Hallgren 1964.

Crucifix. The oak figure of Christ has probably belonged to a triptych and is Swedish or N German work, ca 1475. The cross was designed by Erik Lundberg, 1955.

Tavlor

Golgata, oljemålning på duk. Enkelt, naivt troskyldigt arbete. Mättad färgskala: dräkterna i rött, blått och grönt, rödbrun karnation, mörkt blågrå ovädershimmel. Skulpterad träram med spår av guld och rött. Dagermått: 115 × 87 cm. Skänkt till kyrkan 1795 av prosten Nils Johansson Lundeberg och hans hustru Sophia Dorothea Fiedler (s 510, not 52). Hänger nu på södra långhusväggen.

I sakristian över prästaltaret hänger en oljemålning på duk, Den gode herden, signerad Lennart Sjögren 1957 och skänkt till kyrkan 1959. De dominerande färgerna är blått, vitt och gult.

Predikstol. Timglas

Predikstolen (fig 477) tillverkades 1762 av Jonas Berggren (s 158, not 69) samt målades av And G och

Fig 475. De medeltida skulpturerna i fig 473–474 samt 476 framtagna ur sitt gömställe 1912. I bakgrunden skåp från 1796. Foto A Billow 1912.

The medieval sculptures in figs 473, 474 and 476 taken from their hiding place in 1912. In the background a cupboard, 1796.

Paul Wadsten. Den har femsidig korg, smyckad med förgyllda, snidade rokokokartuscher. Färger: mot furuträets gråbruna lasyrton avtecknar sig ornamenten i guld, rött, blått och svart. Pilastrarna har svarta skaft med förgyllda kapital och baser. Röda och blå rocaillkartuscher med förgyllda kanter. Upptill och nedtill svarta lister med förgyllda profiler. Ljudtakets undersida blå med förgyllda lister, kring kanten likaledes förgyllda festoner. De på ljudtaket stående kartuschererna är målade i guld, rött och blått, duvan försilvrade. — Ett förslag att anskaffa en ny predikstol avslogs 1756 (st prot), men redan 1758 beslöt man att en sådan skulle beställas och 1761 erlades betalning för densamma. — Målningen restaurerad av Sven Wahlgren 1955. — Håkansson nr 96.

Ahlqvist återger en nu försvunnen inskrift: »år 1762 är denna prädikostol uppsatt med kyrkans bekostnad då varande Pastor Herr Petrus Bergström. Sculp: O [sic] Berggren. Pict. And. G. Wadsten och Paul W. år 1769» (Saml III, s 28).

Timglas med fyra glas i en ställning av mässing, som är prydd med punsade och drivna ornament. Anskaffat 1742 i Karlskrona för 8 rdr. 1955 uppsatt på en vriden ten av mässing. Höjd 32 cm.

Bänkar

Bänkarna är slutna, nygjorda 1955 (fig 468–469). Fasaderna är målade i ljus grå och gråbruna toner med ljusröda speglar inom förgyllda lister. Bänkkvarterens inre är målat i mörkgrönt.

Bänkinredningen från kyrkans byggnadstid 1828

Fig 476a–b. Två träskulpturer.
a. Helig biskop (S:t Nicolaus?), svenskt arbete, 1400-talets senare hälft. — b. Apostel (S:t Paulus?), svenskt eller nordtyskt arbete från omkring 1475. Hovfoto Walter Olsson, Kalmar 1949.

Two wooden figures. a. Consecrated bishop (St Nicolaus?), Swedish work, second half of 15th century. b. Apostle (St Paul?). Swedish or N German work, ca 1475.

(fig 470) användes ända fram till 1955. Detta år hyvlades deras sittbräden och återanvändes som takpanel dels i sakristian, dels på läktarens undersida.

Läktare, orgel

Läktaren härstammar från kyrkans byggnadstid 1828 (fig 470), men ombyggdes 1956 (fig 469). Därvid utbyttes dess båda symmetriskt placerade trappor mot en enda, genombruten, på södra sidan, varjämte läktarens undersida panelades med kärnfuru-plankor från den gamla bänkinredningen. Bröstningen målad ljusst grågrön med förgyllda kannelyrer samt prydd med en skulpterad, förgylld lyra. Pilastrarna, som uppbär läktaren, är målade i mörkgrönt med förgyllda kannelyrer.

Orgeln, som ursprungligen hade tolv stämmor, är

byggd 1872 av orgelbyggaren C A Johansson från Näshult, enligt beslut 8/12 1870 (st prot). Den ombyggdes 1955 av Nils Hammarberg, Göteborg, och har nu sexton stämmor.⁶⁷ — Fasaden (fig 478) grå med förgyllda profiler och ornament.⁶⁸

Nummertavlor

Ett par nummertavlor med skulpterade, förgyllda ramar, 1800-talet. Höjd 138 cm. — Äldre nummertavlor (fig 424) förvaras nu i tornet, se ovan, Gamla kyrkan.

Dopredskap

Kyrkan har två dopfuntar:

1. Av grå kalksten (fig 479). Cuppan och foten är ursprungliga, huggna av gotländsk kalksten om-

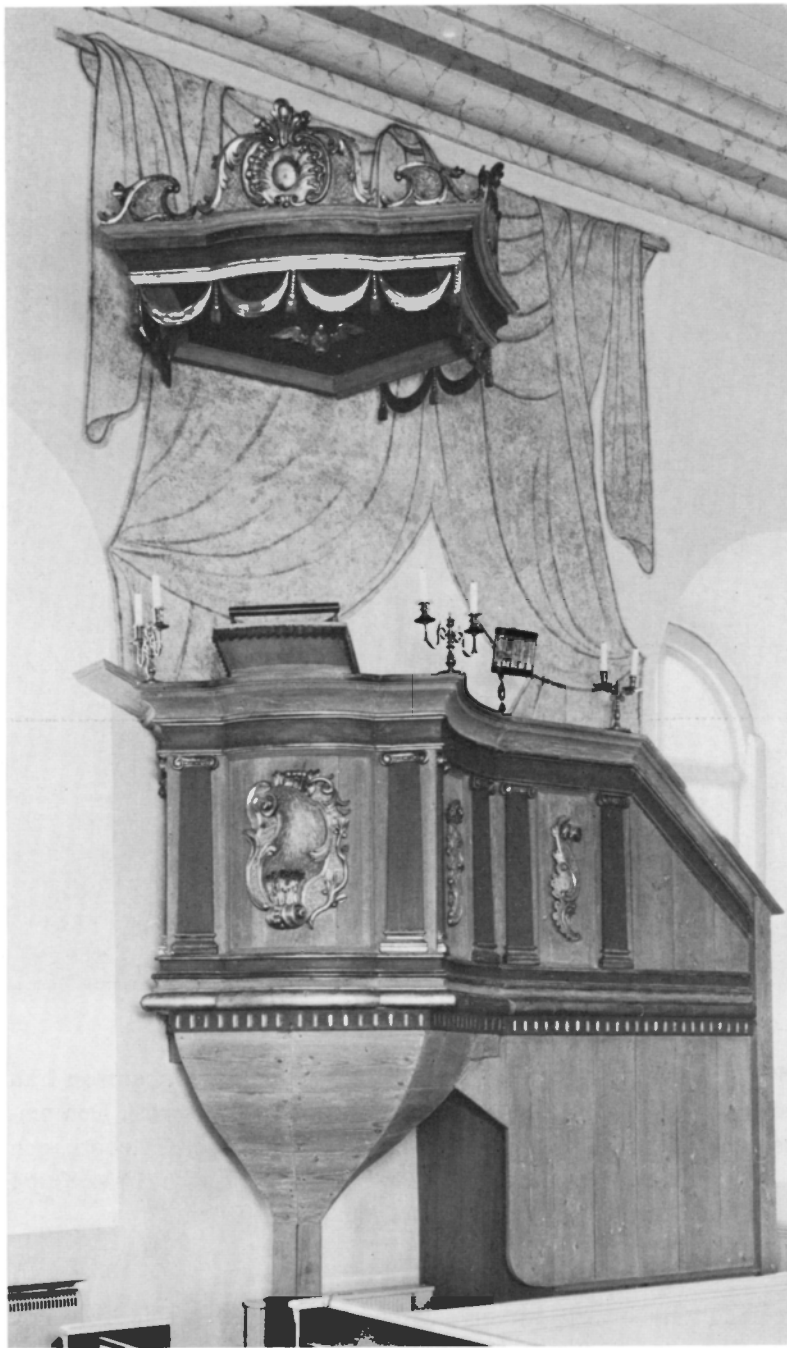

Fig 477. Predikstol, skulpterad 1762 av Jonas Berggren samt målad samma år av And G Wadsten och Paul Wadsten. Draperimålningen på väggen är utförd av målaren Lundberg eller Peter Lundgren 1831. Foto S Hallgren 1964.

Pulpit, carved in 1762 by Jonas Berggren and painted by And G Wadsten and Paul Wadsten the same year. The drapery on the wall was painted by Lundberg or Peter Lundgren, 1831.

kring 1200–1250.⁶⁹ Cuppan är odekorerad, med rak, något inåtlutande sida och konisk botten med uttömningshål. Fotplattans breda hålkäl är svagt konkav. 1955 kompletterades funten med ett skaft av öländsk kalksten. Total höjd 99 cm. Cuppans dia-

meter 92 cm. — På Ahlqvists tid var funten sönderslagen och låg då på kyrkogården. Senare var delarna kringspidda dels där, dels vid prästgårdens arrendatorsboställe (se ovan, Gamla kyrkan).

2. Av röd, polerad kalksten (fig 480), tillverkad

Fig 478. Orgelfasad av C A Johansson 1872. Foto S Hallgren 1964.

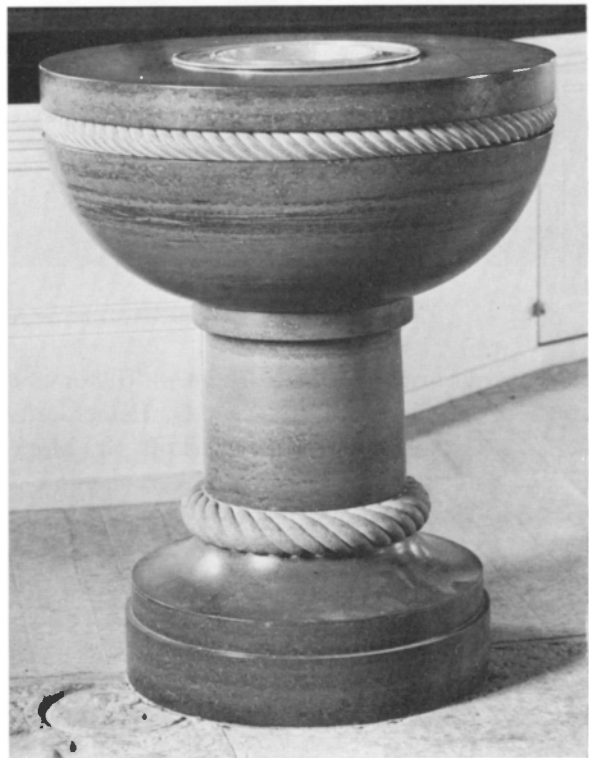
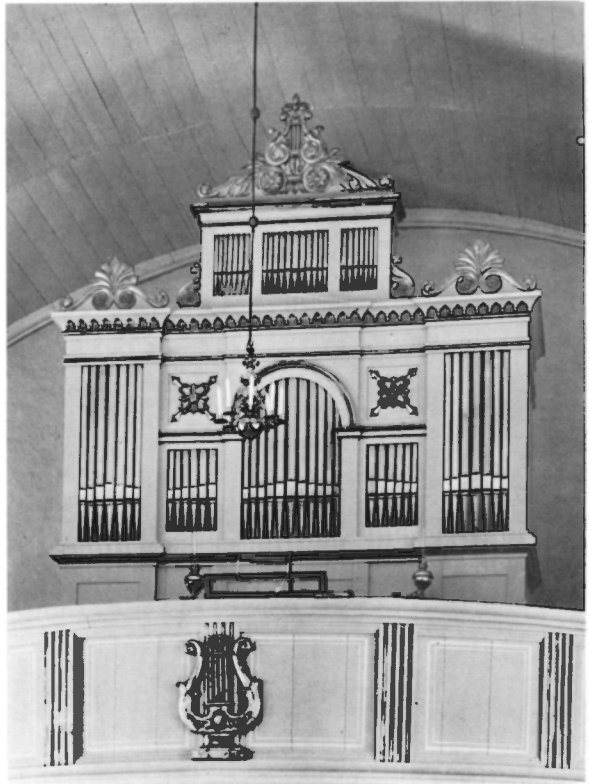
Organ front by C A Johansson, 1872.

Fig 479 (t v). Dopfunt. Cuppan och fotplattan av grå, gotländsk kalksten, tillverkade under 1200-talets förra hälft eller mitt, skaftet från 1955, av öländsk kalksten. Foto S Hallgren 1964.

Baptismal font. The bowl and base are of grey Gotland limestone, and were made during the first half of the 13th century or mid- 13th century. The shaft was made in 1955 of Öland limestone.

Fig 480 (t h). Dopfunt av öländsk, röd kalksten, 1933. Foto S Hallgren 1964.

Baptismal font, red Öland limestone, 1933.

vid Sandviks bruk 1933. Höjd 91 cm. — Tillhörande dopfat av nysilver, stämplat »P. G. Heinerdorff, Berlin». Graverad duva och inskrift ur Mark 10: 14. Nyförsilvrad 1957. Gåva av kyrkoherde C J Ekström, Vickelby (komminister i Föra 1877–1895).

Dopkannor: 1. Av trestämplat tenn, anskaffad 1792 (st prot 7/5 detta år). Stop med handtag och knapp på locket. Enligt stämplarna tillverkad i Kalmar 1792 av Jonas Granbom.⁷⁰ Höjd 22 cm. — 2. Silver, enligt stämplarna tillverkad av C G Hallberg 1959 och skänkt av församlingens kyrkliga ungdomskrets.

Fig 482. Stämplarna på kalken i fig 481. Foto NordM 1949.

Hallmarks on the chalice in fig 481.

Fig 481. Nattvardskalk av delvis förgyllt silver. Foten av en anonym guldsmed från 1500-talet, cuppan från 1818. Jfr fig 483. Foto NordM 1949.

Chalice, partly silver-gilt. The foot by an anonymous goldsmith, 16th century, the cup, 1818. Cf fig 483.

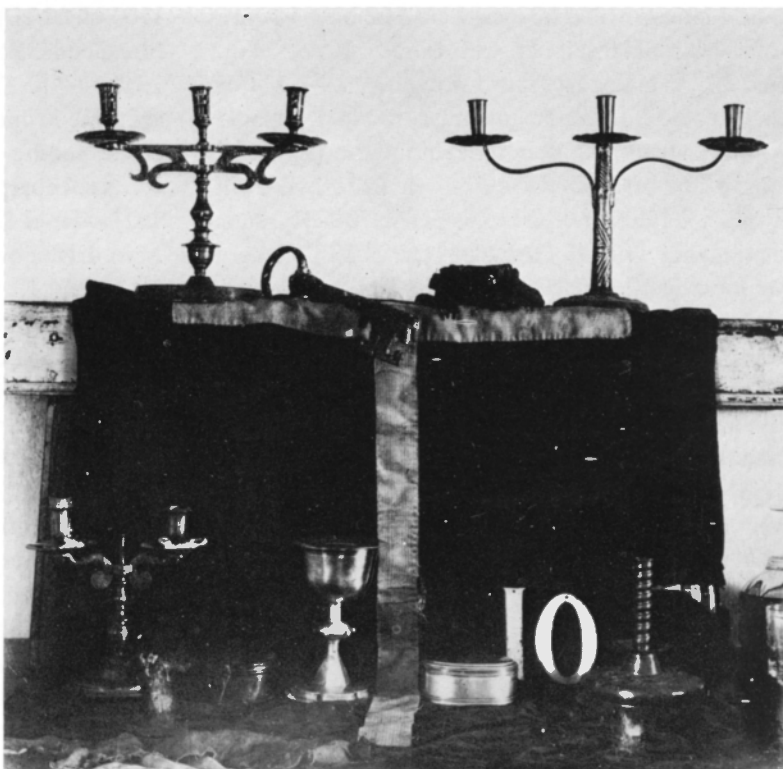
Nattvardskärl, brudkrona

Kalk (fig 481) av delvis förgyllt silver. Foten sexpassformad och noden något tillplattad, med sex rombiska knoppar. Sparsamt graverad dekor i enkelt, geometriskt mönster. Initialerna M. M. S. N. N. S. är graverade på foten. På dennas undersida två stämplarna (fig 482) samt två skarpstämplarna i form av sexuddiga stjärnor. Mästarestämpeln betecknar en okänd mästare från 1500-talet.⁷¹ Höjd 19,5 cm.

Kalken nämns 1566⁷² och på 1590-talet (PB vis): »Kalk huit, med sit tilbehör [dvs paten], gamble»,

Fig 483. Nattvardssilver, ljusredskap, medeltida nyckel, dito bultlås med nyckel (jfr fig 460) samt mässhake från 1745. Foto A Billow 1912.

Communion plate, lighting units, a medieval key and a medieval bolt lock (cf fig 460), and a chasuble, 1745.

samt 1633 (inv). Den hade gjorts om för en kostnad av 30 daler (vis prot 1654). Redan 1713 (inv) och 1722 (vis prot) var den »oförgylt gl. och söndrig» och skulle förstoras, förgyllas och vägas samt vikten införas i kyrkboken. 1749 förgylldes och förbättrades kalken (räk). De yngre stämplarna tillkom 1818, då cuppan omgjordes och förstorades i Kalmar (av N L Kjellberg?). — Tillhörande paten, utan stämplrar, mycket tunn. Samtidig med kalkens äldsta delar. Diameter 12 cm.

Oblataskar: 1. Av silver, oval. Tillverkad av N L Kjellberg, Kalmar 1818. Längd 12, höjd 5,5 cm. Enligt inskrift skänkt »Af Handlanden Joh. Ljungstedt [i Östra Greda] och Elin Erichs Dotter till Föra Kyrka 1818». Kalmar utst kat nr 51. — 2. Av mässing, oval, med kupigt lock. Längd 13, höjd 7 cm. 1700-talet. Omnämnd 1767 (inv i st prot).

Vinkanner: 1. Av silver, enligt stämplrar tillverkad av C G Hallberg 1936 och skänkt samma år av församlingens kyrkliga ungdomskrets. Höjd 25 cm. — 2. Av silver, enligt stämplrar tillverkad 1959 av

Gunnar Svensson, Kalmar. Foten har utformats som nattvardskalkens (jfr fig 481). Höjd 38 cm.

Sockenbudstyg av nysilver i tre delar, modernt. Tillverkat av Guldsmedsaktiebolaget, Stockholm. Höjd 10 cm. I skinnklätt fodral, fodrat med violett sammet.

Brudkrona av förgyllt silver med bergkristaller på spetsarna. Tillverkad av Wiven Nilsson, Lund, och skänkt 1952 av tre systrar, S och F Larsson, Husvalla, samt A Andersson, Kansas, USA. Diameter 12 cm.

Ljusredskap

Ljuskronor av mässing: 1. För sexton ljus i två kransar. Mittstammen krönt av en dubbelörn. S-formade ljusarmar med musselformade droppskålar, prydnadsarmar och reflexblommor. Graverad inskrift med omväxlande kursiv och antikva: »Gudi till ära och Hans Huse till prydnad / är thenna Lius Crona år 1750 inkiöpt för 80— / Dr Smt — tå probsten herr Lars Höök war Kyrkioherde / samt

Knut Månson i marsjö och Lars Person / i södra Greda war åldermänner wid Föra / KYRKIA». Höjd 109 cm. Längst fram i mittgången. — 2. För åtta ljus med S-formade ljusarmar, runda droppskålar, prydnadsarmar och reflexblommor (fig 484). Punsad inskrift: »Gud till ära och Föra kyrka till prydnad, är denna Ljuskrona jnköpt för Kyrkans penningar år 1799 då Candidat Herr N J Lundeberg war Kyrkoherde, Herr Isaac Pihlqvist Comminister och åldermän Matthias Färlofsson i Uggletorp Lars Olofsson i Västra Wessby och Pehr Michelsson i Södra Greda Gord af Mäster Daniel Zerl [s 408, not 10] i Carlsrona». Den kostade 26 daler, varav Zerl lämnade 1 daler till fattigkassan (st prot 1798). Höjd ca 68 cm. Södra gången, nr 2 från öster, över den moderna dopfunten. — 3. Av gjuten mässing, för åtta ljus, armarna ornerade med vidfästade gjutna små änglar och blommor. S-formade ljusarmar, runda droppskålar. Den (etsade?) inskriften uppger namnet på tillverkaren, J P Forsberg i Kalmar 1874, samt namnen på kyrkorådets ledamöter. Höjd ca 78 cm. Norra raden, nr 2 från öster. — 4. För åtta ljus, runda, punsade droppskålar, sparsam driven dekor. Tillverkad av ciselör Robert Bursell och skänkt 1928. Höjd ca 77 cm. Läktaren, i mitten. — 5. För åtta ljus, lik nr 3. Över hängöglan ett ornament av järnplåt: korsade nycklar samt initialerna MH och RB (Robert Bursell?). Gjutna änglar och ornament. Höjd 83 cm. Inköpt 1956. Norra raden, nr 1 från öster. — 6. För sex ljus, gjutna änglar på prydnadsarmar. Modern. Norra raden, nr 3 från öster. — 7. För sex ljus, 1956. Norra raden, nr 4 från öster. — 8. För åtta ljus, modern. Södra raden, nr 1 från öster. — 9. För sex ljus, modern. Södra raden, nr 3 från öster. — 10. För sex ljus, modern. Södra raden, nr 4 från öster. — 11. För sex ljus, modern. På läktarens södra sida. — 12. För sex ljus, modern. På läktarens norra sida.

Ljuskronorna nr 5 och nr 6 efterbildar nr 3, som även fått stå modell för kronorna nr 6, nr 7, nr 9–12, fränsett att de senare har sex i st f åtta ljusarmar.

Fotogenlampor av mässing är uppsatta vid orgeln. 1800-talet. — Modern takarmatur med mässings-skärm, ritad av prof Erik Lundberg. Tre stycken under läktaren, två i sakristian.

Väggplåtar av mässing: 1–2. För två ljus. Med drivna och punsade ornament (rankor, blommor).

1700-talet? Höjd 40 cm. — 3–4. För två ljus, lika föregående. Elektrifierade. Höjd 47 cm. Anskaffade 1956. — 5. Drivet och punsat arbete. Åttkantig ryggplåt krönt av rund reflexplåt som prydes med en åttauddig stjärna, blomformade droppskålar. »... av Robert Bursell till Föra Kyrkas prydnad År 1927». Höjd 58 cm. På långhusets norra vägg. — 6. Med driven ornering, »Beställd till Föra Kyrka tillverkad av R. Bursell», 1928. Höjd 62 cm. I övrigt lik nr 5. På norra väggen. — 8–11. För två ljus. Åttkantig ryggsköld och överstycke. Drivet och punsat arbete. Höjd 48 resp 50 cm. På norra och södra sidan under läktaren samt på densamma. Skänkta 1945, 1955 samt 1956.

Ljusstakar av mässing: 1. (Synlig i fig 483.) För tre ljus, profilerad mittstam, genombrottna armar med höga ljuspipor på skaft, slät fot. Etsad dekor. 1500-talet, omnämnd i PB vis: »Messingz liusestake — 1». Höjd 31,5 cm. — 2. (Synlig i fig 483.) För två ljus, profilerad mittstam, nedtill urnformad. Den dubbla ljusarmen genombrottna, S-svängd i ändarna, i mitten gängad kring mittstammens övre del, så att den är höj- och sänkbar. Armarnas ändar slutar med delfiner (drakar?), ur vilkas gap ljushållarnas skaft utgår. Konkav fotplatta. Höjd 24 cm. På predikstolen, där den stod redan på 1600-talet: »den 20 Nov. [1]664 gaff smeden Mårten Frederich till kyrkian på sin hedersdag een skön ljiusestake till predikostolen med 2 armar». — 3. (Synlig i fig 483.) För tre ljus, med driven och punsad ornering, geometriska ornament på mittstammen, blommor och blad på foten. Runda droppskålar med drivna, runda bucklor. Inskrift: »Ålderman Lars Pärson i Södra Greda och Före socken 1751». Tre skruvhål på foten. Höjd 32, bredd 46 cm. — 4–5. För ett ljus, med driven och punsad ornering (blommor, frukter). Höj, rund fot och vriden mittstam. 1700-talet (synlig i fig 483) resp 1955, den senare tillverkad av gelbgjutare Lundstedt, Kalmar. Höjd 17,5 resp 18,5 cm. På altaret. — 6–7. För två ljus, S-svängda armar, profilerad mittstam, upptill formad som en urna med lock. Anskaffade 1891. Höjd 22,5 cm. På predikstolen. — 8–9. För tre ljus, S-svängda armar. Stämplade »F. E. LINDSTED[T] 10 / KALMAR 1891». Höjd 44 cm. I sakristian. — 10–11. För ett ljus, s k nattstake, med höj- och sänkbar ljushållare. I botten stämplat: N 4. Höjd 13,5 cm. I sakristian.

— 12. Av mässing, för sju ljus. Höjd 86 cm. Tillverkad 1930 av ciselör R Bursell, Föra. Tidigare på altaret, nu i en fönstersmyg på långhusets norra sida.

— 13. Av förnicklad mässing, för fem ljus. Höjd 48 cm. Skänkt julafton 1906 av Albertina och A P Persson i Södra Greda. I sakristian.

Inv 1722 upptar bl a »Liusstake af malm med 2ne pipor förärad av Comminister Hr Dan Morén — 1 st».

Ljusstakar av kalksten: 1–2. Av röd sten, svarvade och polerade, från 1950. Höjd 37 cm. — 3–4. Huggen sten, tillverkad 1963 efter mönster av en ljusstake i Källa ödekyrka (fig 258). Höjd 16,5 cm. På altaret under läktaren.

Fem (tidigare sex) ljusstakar av pressat glas. 1892. Höjd 22 cm. I sakristian.

Lyktor, moderna: 1. Tresidig, av mässing, för ett ljus (skymtar i fig 426). Höjd 52 cm. Gåva av Robert Bursell 1946. I tornets andra våning. — 2. Mångkantig, av blyinfattat glas, för två ljus. Höjd 75 cm. — 3–4. Av smidesjärn och glas, ritade av E Lundberg samt tillverkade 1955. I vapenhuset samt i norra rummet i västtornets bottenvåning.

Sex golvljusstakar av trä, varav två skänkta 1954, de övriga 1955. Användes vid jordfästningar.

Ljussax av mässing, 1700-talet (?). Gåva 1959 av Edvard Karlsson, Folberga. Längd 14,5 cm.

Textilier

Antependier: 1. Av linne, med knypplad Vadstenaspets, utförd efter ritning av prof Erik Lundberg. Gåva 1955. — 2. Av blått och grått ylle, komponerad av Inga-Mi Wannerus och tillverkad 1965 av Jönköpings läns hemslöjd.

Altarbrun av röd och grön, broderad sidendamast. Ersta 1957. Gåva.

Mässhakar: 1. Djupröd sammet med kors av vitt, numera gulnat, mönstervävt linneband. Rödbrun linnefoder. Defekt. Inköpt 1745 (räk), emedan den gamla »war aldeles försliten». Konserverad 1954 av Ersta. — 2. Svart sammet med Jehova-sol inom strålkors, kors och kantband av silvergalon. 1864. — 3. Vit sidendamast, på ryggen applicerat blått kors med broderi i bl a schattérsöm. Blått foder. M G (= Märta Gahn), Libraria 1941. Skänkt av fabrikör Einar Erlandsson, Stockholm. — 4. Rött ylle (= kalkkläde nr 2) med invävt gaffelkors och duva,

Fig 484. Ljuskrone av mässing, tillverkad 1799 av Daniel Zerl i Karlskrona. Foto A Edle 1935.

Brass chandelier, by Daniel Zerl of Karlskrona, 1799.

vävd 1956 av textilkonstnärinnan Inga Mittendorff, Förlöfsholm, och skänkt av fröken Astrid Nilsson, Uggletorp. — 5. Grön, italiensk sidenbrokad. Firma kyrkotextilier, Norrviken 1962. — 6. Violetten siden, tillverkad av samma firma som nr 5.

Kalkdukar: 1. Svart sammet, fodrad med svart, nu blekt och skadad sidendamast med spiralmönster. I ena hörnet kors med törnekrans i silverbroderi. Runt kanten bård av smala silverlan. 1900-talet? 46 × 43 cm. — 2. Rött ylle med invävt kors. Inga Mittendorff, 1956. 49 × 52 cm. Gåva. — 3. Av hemslöjdslinne, broderat med bottensöm. Gåva 1957. — 4. Grönt, italienskt siden (=stola nr 5). Skänkt 1962. 53 × 51 cm. Firma kyrkotextilier, Norrviken. — 5. Violetten, italienskt siden (=stola nr 4), skänkt 1962. 53 × 51 cm. Firma kyrkotextilier, Norrviken.

Stolor: 1. Rött ylle, 1956. — 2. Vitt linne, 1958. — 3. Violetten, italienskt sidendamast, 1962. — 4. Grön guldbrokad, 1962. — Nr 3 och 4 tillverkade av Firma kyrkotextilier, Norrviken.

Bursor:⁷³ 1. Vit sidendamast, skänkt 1964. 23,5 × 23,5 cm. — 2. Röd sidendamast, skänkt 1964.

23,5 × 23,5 cm. — 3. Grön guldbrokad, inköpt 1962 samt lik kalkduk nr 4 och stola nr 4. 24,5 × 24 cm. — 4. Violettt sidendamast, inköpt 1962. 22 × 23 cm. — Till bursorna hör fyra corporalerna⁷⁴ av vitt linne.

Predikstolskläden: 1. Vitt linne. Anonym givare 1961. — 2. Grönt linne. Anonym givare 1962. — 3. Av samma material och ursprung som antependium nr 2. 1965. — 4. Rött siden, tillverkat 1965 av Kyrkoslöjd, Sköllersta.

Kormatta, grön flossa, mönstrad med stiliserade blommor. Komponerad av Barbro Nilsson, vävd på Märta Måås-Fjetterströms ateljé, Båstad. Gäva 1955. Mått (utan frans). 306 × 210 cm.

Altarmatta, grå flossa i geometriskt mönster, komponerad av textilkonstnärinnan Alfhild Sandberg och tillverkad av Kronobergs läns hemslöjd. Gäva 1957.

Matta i sakristian, brun, av nöthår. Dubbelvävd i geometriskt mönster. Komponerad av Britta Svefors och vävd 1956 av Svängsta mattväveri.

Dopkläning, tillverkad av Södra Kalmar läns hemslöjd i Kalmar. Gäva 1959.

Gravminnen

Minnestavlor, sammansatta av kistplåtar, är uppsatta på långhusets södra vägg:

1. Silverbronserad, trekantig bleckplåt krönt av ett Gudsöga med strålar. Guldbronserad ram, grön krans samt svart inskrift: »Komministern / vid / Persnäs och Föra Församlingar / JOHAN DAVID ROTHMANS / ömt älskade Maka / ULRIKA SOPHIA BOLIN / afled stilla / i Föra Prestgård d. 5 Febr. 1839 kl. 3 fm / 29 år 4 månad. 26 dagar». Bredd 32 cm.

2. Samma utförande som nr 1, med inskriften: »Hemmansegaren / Sven Jonsson och dess Hustru / Carolina Ulrica Brunbergs / ömt älskade dotter / Hulda Helena Mathilda / afled stilla i Grönslunda den 27 April 1858, / i en ålder af 10 år 7 månader och 9 dagar / Sv. Ps. B. N° 345 och 6 versen». Nederst en naivt tecknad kerub. Bredd 34 cm.

Minnestavla av papper, text med bläck, omgiven av en grön bladkrans i akvarell med blå blommor. Inom glas och svart träram. Dagermått 28,5 × 18 cm. Inskrift: »Minne öfver stoftet / Af / Hemmansägaren / Per Persons och dess Hustru / Maria Larsdotter i Uggletorp / Lille Son: Per August född d.

2^{dra} / October 1850, † 23/12 1857» samt citat ur »Pauli 1 Epist. till d. Cor. 15: 34». Nederst kors, hjärta och ankare, valhant tecknade. I sakristian.

Gravstenar: Under predikstolen ligger den enda återstoden av kyrkans medeltida gravstenar, en fragmentarisk trapetsformad dubbelhäll av grå- och rödspräcklig, öländsk kalksten. Den har varit ristad med två ringkors bredvid varandra, varav nu endast det ena är svagt skönjbart. Stenen är delvis dold under bänkkvarteren, längden har varit mer än 215, bredden mer än 112 cm. 1200-talet. Troligen identisk med den ena av de två stenar som Hadorph nämner: »Tuå stenar fins dher, en på kyrkiegården, en uthom medh sådan inscription» (se underskriften till fig 391). Den förra stenen är identisk med Rudhedhars gravsten (fig 389a–b). Den andra av Hadorph omtalade stenen, som han tyvärr ej lät Törnewall rita av, är troligen den här nämnda hällen under predikstolen. 1673 låg stenen alltså utanför, på kyrkogården. Den är ej upptagen vare sig hos Rhezelius, Frigelius eller senare fornforskare, ej heller publicerad av vare sig Håkansson eller Gardell.

Kyrkans två andra kända medeltida gravstenar behandlas, som nämnts, ovan (se Gamla kyrkan). — Minneskorset över Martinus, se ovan fig 385–386 samt s 527.

I kyrkans golv är dessutom inlagda ett 60-tal enkla gravstenar av kalksten, varav några torde vara medeltida, av trapetsformen att döma. De övriga härstammar från 1600–1800-talen och är försedda med korta inskrifter samt bomärken.⁷⁵ En del av dem ligger med inskriften vänd nedåt. — Håkansson nr 82–94, 96–100, 102–141 samt N Sjöstrand, i not 75aa.

Votivskepp

Ett votivskepp av trä, en bark (fig 485), tillverkades 1959 av Harry Carlsson. Vit med röd botten. Längd ca 90 cm.

Möbler m m

Sakristians inredning tillkom 1955 och är ritad av prof Erik Lundberg. Virket härrör från den detta år ombyggda bänkinredningen.

Rektangulärt bord med rundade hörn. Skivan vilar på bockben med slå. Skivan avslagen, dess ur-

sprungliga bredd har varit 95 cm, nu 83 cm, längd 145 cm, höjd 77,5 cm. Svartmålad skiva, underredet grått. Troligen samtidigt med Gamla kyrkans sakristia, vilken byggdes 1756 (se ovan).

Sex stycken stolar i Biedermeierstil, bruna med svartmålade sitsar. Två av dem anskaffades troligen till den år 1828 färdigställda sakristian, fyra skänktes 1955. Höjd 82,5 cm.

Skåp: 1. Av brunmålad furu (synligt i fig 475), med utskuren, svartmålad text i relief: 17 ÅM : MGS : PMS : 96. I gavlarna är ornamentala ventilationshål utskurna. Anskaffat 1796, fick ett lås 1835. — 2. Ett arkivskåp anskaffades enligt inskrift 1902. 268 × 122 × 47 cm.

Kistor: 1. Av ek, mörkbrun med svartmålade, enkelt profilerade beslag och överfalsat lock. Låst med två trekantiga hänglås, varav ett ursprungligt och ett eftergjort, samt ett innanlås. Bärhandtag i sidorna. Utmed höger kortsida ett fack med lock. 119 × 71 × 59 cm. Inköpt 1671. — 2. Mindre kista av brunmålad furu med bärhandtag i sidorna, överfalsat lock och svartmålade, enkelt profilerade beslag. 52 × 36 × 31 cm. — 3. Förvaras i tornet, se ovan, Gamla kyrkan.

Ett litet skrin, en skåsa av furu med laxade hörn och skjutlock. Inskuren inskrift: ANNO 1819/ N P S. 20 × 13,5 × 15 cm. Lackrester visar, att den har varit förseglad.

Series pastorum, två tavlor av kalksten med förfylld text, uppsattes 1960. Utförda av stenmästaren E Johansson i Sandvik.

Vaser: 1–2. Av röd, polerad öländsk kalksten, 1955. — 3–4. Av silver, tillverkade av Markström i Uppsala samt skänkta 1970.

Kollektredskap

Håvar: 1–2. Grön sidenbrokad med broderier i guld och mörkblått, grön tofs med guldkula, guldfrans. Gåva 1931 av Kyrkliga ungdomskretsen. Längd 159 cm.

En fattigböska, kallad »Armbyssa af kåppar med lås 1 st» i inv 1713, anskaffades mellan 1684 och 1692. Metallbehållaren är i modern tid överflyttad på en ny trästock. Höjd 76 cm. Står nu, liksom 1829, under läktaren i Nya kyrkan.

En kopparskål inköptes 1833, men det framgår ej

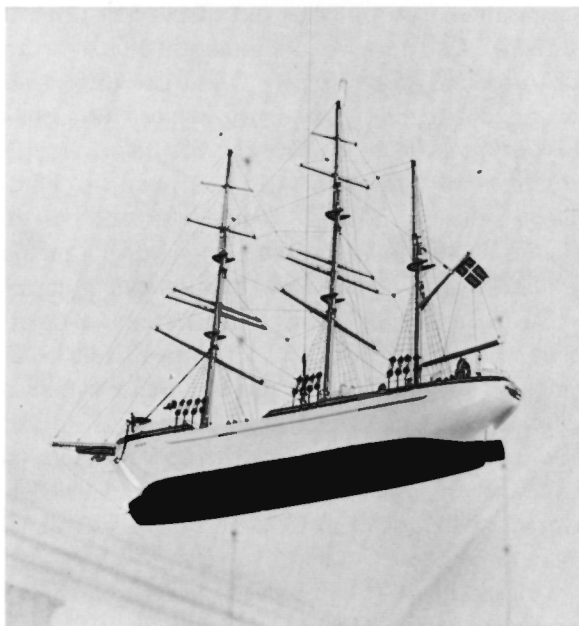

Fig 485. Votivskepp, tillverkat 1959 av Harry Carlsson. Foto S Hallgren 1964.

Votive ship, made in 1959 by Harry Carlsson.

av arkivalierna, om den skulle användas till dop eller kollekt (jfr ovan, Gamla kyrkan).

Böcker

Bland böcker bör särskilt nämnas Karl XII:s bibel. Ett träfodral till densamma förvaras i tornet.

Klockor⁷⁶

Storklockan göts om 1637. Inskrift runt halsen i två rader:

HAEC CAMPANA RENOVATA EST IN HONOREM DEI
SVMP TV ECCLESIAE FOERBOENSIVM : (= Denna klocka
är omgjuten till Guds ära på Föra kyrkas bekostnad).

ANNO D : 1637 : T : 27. IVNII : SVEN : ELLE : IOHAN :
SIM : FALK : PAT : ELIAS : P : COMMI :

Runt kroppen (en rad strax under halsen):

IHS : M : P : S : A : S : S : A : P : S : H : B : S : P :
B : S : N : M : S : L : B : S : T : S : H : O : S : N : H : S :
KNVT MATTE ÅLDERMEN :

Mått: diameter 89 cm, höjd med krona 88 cm, utan krona 64 cm. — Storklockan är märklig genom

det primitiva sätt på vilket inskriftens bokstäver är formade. Det normala allt ifrån 1400-talet är att inskrifter och dekor formas i matriser (bokstäver och ornament gjuts i vax i matriserna och fästs sedan på klockmodellen). Tidigare ristades bokstäver och ornament in i formens yttre del, manteln. Föreklockans inskrift är gjord på detta äldre sätt. Att en gjutare på 1600-talet använder sig av denna metod är därför anmärkningsvärt. Den aktuelle gjutaren har troligen varit en gesäll, som efter nödortfig utbildning lämnat sin tjänst och försörjde sig som vandrande gjutare. Möjligen är gjutaren (hette han Sven Elle?) samme man, som på 1640-talet göt två klockor på Gotland (Eksta och Västerhejde) och några på fastlandet från Småland till Södermanland. — Storklockan reparerades 1813 av Källberg i Gröndal för 4 rdr banco.

I tillägg till inv 1633 meddelas, att fyra altarstakar av malm togs till klockans omgjutning 1637 samt att kläppen från den gamla klockan såldes till Alböke (se ovan, Gamla kyrkan, Ljusredskap resp Klockor).

Lillklockan är omgjuten 1863 av J P Forsberg i Kalmar. Inskrift runt halsen:

GJUTEN AV J. P. FORSSBERG I CALMAR.

Östra sidan:

DENNA KLOCKA ÄR GJUTEN 1863 PÅ FÖRA / FÖRSAMLINGS BEKOSTNAD, DÅ VARANDE / ÅLDERMÄN NILS PERSSON I MARSJÖ, / OLOF JONSSON I FOLBERGA. ORDFÖRANDE / I KOMMUNALNÄMNDEN JOHAN JONSSON / I WÄSTRA WÄSSBY, KYRKOVÄRDAR PER NILSSON / I ÖSTRA WÄSSBY, PER LARSSON I SÖDRA GREDA.

Västra sidan:

KALLAR TILLHOPA MENINGHETEN, FÖRSAMLER DE / ÄLDSTA OCH ALLA LANDSENS INNEBYGGARE TILL / HERRANS EDERS GUDS HUS, OCH ROPER TILL HERRAN / JOELS 1 KAP: 14 V. SV. PS. B. N° 323 V. 1. / KLOCKAN ÄR GJUTEN UNDER KONUNG CARL XV 4DE REGERINGS / ÅR 1863. DÅ VARANDE PASTOR HERR PROSTEN PER AMNELL / KOMMINISTER HERR BROR CHR. KÅSE.

Ornerad med blad- och blomrankor, akantus m m. Mått: diameter 80,5 cm, höjd med krona 74 cm, utan krona 57 cm.

Noter

1. *Löfgren*, Saml, s 7, samt en liknande formulering i *Åhrstrand-Löfgren*.
2. *Medelt Öland* s 13, not 2, samt s 21.
3. *John Granlund* i: Svenska kulturb, ny följd, bd 6, del XI o XII, s 316 (omtryckt i *Öländsk bygd* 1966).
4. *R Boström*, Källa ödekyrka, Fmpl 37, s 40.
5. *Hildebrand*, Sv Med III, s 408. — *W Anderson* i Acta Oelandica IV, s 29 ff.
6. *Kalmar domkap* F V: a, s 41.
7. *Gardell* avbildar ett träsnitt ur Fm 46, ej Törnewalls originalritning (se *Gardell* 2, s 138). Han citerar ej Wallman.
8. Det av *Ahlqvist* angivna inre längdmåttet (= 26 m) är av allt att döma räknat från västornets västra innervägg och fram till den ännu bevarade skärm, som utgör bakstycke till Wadstens altarpupp (fig 457, 471) och som dolde absidens innersta buktning.
9. Enligt uppmätning av *J Söderberg* 1939, SvK arkiv. Se även avb i *Lundberg* I, s 377.
10. Arkitekt *Håkon Christie* och prof *Olaf Olsen* gjorde förf uppmärksam härpå vid ett hastigt besök i kyrkan i aug 1967. Förf vill härmed begagna tillfället att tacka dem för ett stimulerande tankeutbyte om kyrkans byggnadshistoria. Diskussionen med ark Christie har fortsatt brevlades.
11. Liknande skiljeväggar finns bl a i *St Åby*, Ög, samt i *Hablingbo* och *Lye* kyrkor på Gotland. — *E Ekhoff*, Svenska stavkyrkor, s 341–342 samt fig 461–462; *R Boström* i not 24 a a, s 55 f samt där anförda exempel jämte litteratur.
12. Ang s k ciboriealtare, jfr *Hildebrand*, Sv med III, s 265 f samt *Ekhoff*, i not 11 a a, där fler exempel härpå anföras s 145 ff. — *Kulturhist lex f nord med* I, 1956, s 108 ff (*R Norberg*, art Altare) samt s 115 (*D Arbman*, art Altarets klädsel). — *Tuulse*, Hossmo, s 19. — *I Anderson*, Stenåsa, s 2 samt fig 2. — *DK*, Sorø amt, s 724, 732 (*Korgitter*).
13. *Ekhoff* har i not 11 a a, s 200, påpekat, att dörrtypen var vanlig på Gotland under medeltiden. Han beskriver även s 199 f en liknande dörr i Hedared, Vg. Det är framför allt gångjärnsbeslagen samt det sätt på vilket narorna är fästade som överensstämmer med Föredörren.
14. *R Steffen*, Romanska småkyrkor, s 60.
15. *E Ekhoff*, i not 11 a a, fig 461 samt s 341 f. — *E Lagerlöf*, SvK Go V: 1, s 26.
16. Statsgeolog *Erik Åhman* gjorde förf uppmärksam på droppstensbildningarna samt orsaken till dem vid besök i kyrkan i aug 1970.
17. På östra yttermuren av västornet i *Långlöt* iaktogs 1969 en smal avsats, som kan beräknas ha tillhört det »förhöjda långhusets» takstol. Ej synlig efter överputsningen. Jfr *R Boström*, Långlöts kyrka, ÖI II: 1 (under utgivning).
18. *W Anderson*, originalmanuskript till beskr av Föra kyrka 1931–1932.
19. *Högby*, västornets överdel, se ovan s 214 f. — *Tuulse*, Hossmo, fig 5, 6, 14–18, s 43, 45–47 samt not 14. — *SvK* Sö I: 1, s 246.
20. Det i *Löfgrens* teckning (fig 397) angivna breddmåttet för norra bänkkvarteret, 3 alnar, 9 tum, måste, anmärkningsvärt nog, när det gäller den omsorgsfulle *Löfgren*, vara ett skrivfel för 4 alnar, 9 tum. Då överensstämmer summan av de av *Löfgren* lämnade måttuppgifterna, vilka tillsammans ger triumfbågens bredd, med det mått som kunde konstateras genom uträkningen 1955.
21. Om Valls kyrka, se SvK Go III, fig 69 f, fig 77. — *Iwar Andersons* rekonstruktion av Föra (Stenåsa, fig 13), enligt vilken mittkolonnen stod i långhusets östra del, bygger på ett felaktigt antagande, framfört av *R Boström* (dels i rapport 22/4 1955, dnr 2425/1955, ATA, dels i Fv 1955, s 98 f), nämligen att de båda triumfmurarna samtidigt skulle ha stått kvar efter valvslagningen över långhuset. Genom analys av *Löfgrens* måttuppgifter går det emellertid att bevisa, att detta är fel och att kyrkan efter långhusvalvens tillkomst endast hade en triumfmur av normal tjocklek, korets västra mur (se nedan, Byggnadshistoria).
22. *Runstens* medeltida kyrka (se ovan fig 20) hade enligt *Löfgren* något lägre valvhöjd, 14 alnar, d v s 8 m, *Högby* långhusvalv var endast omkring 10 alnar höga (= 5,94 m, se ovan s 190), koret i samma kyrka var 14 alnar högt (s 200), d v s samma höjd som *Runstens* långhusvalv, *Källa* långhus- och korvalv var högst 7,2 m (fig 236) och slutligen *Alböke* långhusvalv endast 11 alnar (fig 29).
23. Jfr *Högby* fästningskor (se ovan s 200), där man till den inre valvhöjden på över 8 m måste lägga dels valvets tjocklek, minst $\frac{1}{2}$ m, dels övervåningens murhöjd, minst 2 m. — *Källa* mellanvåning när ca 10,5 m över markytan (fig 199: d–g, fig 236 f). Ungefär samma mått har kunnat konstateras bl a för långhusens profanvåningar i *Löt*, *Långlöt* och *Räplinge*.
24. *R Boström*, Några romanska sakristior på Öland, Fv 1971, s 53 ff.
25. Som en jämförelse anføres här följande delvis osäkra måttuppgifter, vilka dock ger en allmän uppfattning om storleksordningen. De svenska exemplen är hämtade ur *E Ekhoff* i not 11 a a, passim. Beträffande Urnes, se *Håkon Christie* 1958, s 49 ff. *Vägghöjder i cm*: Hedared 405, Hellestad 315, Hemse 425, Kinneromma 325 samt Urnes I ca 400. — *Korens planmått i cm*: Hemse ca 350 × 370, Skaga ca 300 × 300. — *Långhusens planmått i cm*: Hemse ca 850 × 575, Skaga 560 × 560, Urnes I 650 × 500.
26. Denna fråga har senast behandlats av *E Lagerlöf* i SvK Go VI: 3, s 191.
27. Vid provgrävningar i *Alböke* somrarna 1968 och 1969

- påträffades en stengrund som gick snett under den romanska stenkyrkans västra gavelmur (R Boström, rapporter 6/9 1968 samt 20/1 1970, ATA). Under kyrkans golv fanns tjocka, fosfatrika kulturlager som även innehöll en myckenhet träkol. Genom C 14-analys har ett kolprov daterats till år 915 e Kr ± 100 år (Analysnr St 3326, Laboratoriet för radioaktiv datering, Sthlm). En fullständig utgrävning planeras under något av de närmaste åren, för att om möjligt få bekräftat, om de påträffade resterna härrör från en träkyrka, om stenkyrkan låg på en boplatz eller om den möjligen byggdes på en hednisk offerplats. Jfr även i not 35 a a.
28. En ofta citerad inskrift på en runsten i Bjärby, Runstens sn (SvR ÖI 36) förtäljer, att en man är begraven i kyrkan. Många hävdar att med »kyrkan» avsågs S:t Margaretas sedermera rivna kapell. Å andra sidan hade ej kapell begravningsrätt, varför det naturligaste vore att tänka sig, att 1000-talets träkyrka låg ungefär där den nuvarande kyrkan i Runsten ligger. Denna fråga kommer att ingående behandlas i SvK ÖI, band II.
 29. Enligt ett år 1953 till förf framfört muntligt meddelande av framlidne snickaren *Elis Peterson*, Köpingsvik, hade han sett dels förkolnade rester av den äldsta kyrkan i Köping, dels en igensatt brunn, när en sommarvilla omkring 1950 byggdes väster om Köpings kyrka, strax utanför kyrkogården. Dessa iakttagelser bekräftas av en tradition, meddelad av flera äldre församlingsbor, enligt vilken den äldsta kända kyrkan i Köping skulle ha legat väster om den nuvarande och varit av trä. Jfr *R Boström*, Köpings kyrka, KNS XLXVII, 1971, s 67 ff.
 30. *R Boström* i not 21 a a, s 98 ff. — *I Anderson* i not 12 a a, fig 13 och s 14 ff. — Efter fördjupade studier i Ölands kyrkor överger jag här min tidigare framförda hypotes att långhuset och västtornet skulle vara de först uppförda delarna av stenkyrkan, och ansluter mig i stället till *I Andersons* huvudtes, att ett litet absidkor var den äldsta delen av stenkyrkan. Den här framlagda tolkningen av bevarade murfragment avviker i flera avseenden från dem i de båda citerade uppsatserna framförda, liksom från en i Föra kyrka uppsatt tavla med kyrkans historik, som jag tidigare sammanställt. Här framlagda förslag till byggnadshistoria är ett tredje alternativ.
 31. En skärm med liknande uppgift har funnits i Persnäs, se fig 355 samt jämför denna med fig 342.
 32. Observera, att den triumfbåge, som *Löfgren* tecknade av, ej var belägen i långhusets östra mur, utan i korets västra. Jfr fig 454 samt perioderna VI–VII.
 33. Det kan synas oegentligt, att kalla det kortaste måttet för längd, medan det längre måttet kallas bredd. Det är emellertid allmänt vedertaget, att man med längden på ett kor avser måttet i kyrkans längdriktning.
 34. *St Aby*, Ög, hade ännu på 1600-talet en klockvåning av trä (*Lundberg* I, avb s 378). — I samråd med komminister *L-M Holmbäck* har klockorna i rekonstruktionen fig 444 placerats i en bockkonstruktion i västtornet, medan klockställningen i östtornet (fig 449) helt enkelt består av två parallella bjälkar. För tydlighetens skull är klockorna tecknade överdrivet stora (trolig diameter 60–75 cm).
 35. *R Boström*, Alböke kyrka, KNS XLVI, 1970, s 41.
 36. *R Boström* i: Festskr t A Tuulse, fig 9, s 159, s 151 ff.
 37. I not 36 a a, fig 5 samt s 160.
 38. I not 35 a a, s 42.
 39. *SvK Ög* II, s 30 och där anförd litteratur. — *Lundberg* I, avb s 311.
 40. *R Boström*, Gärdslösa kyrka, s 95, fig 2.
 41. *E Ekhoff & O Janse*, Visby stadsmur I–II.
 42. *Frölén* I, s 99. — I muren inbyggda avträden från romansk tid finns bl a i kastalerna i Lärbro (*SvK* Go II, s 93; *Frölén* I, s 99), Gothem (*SvK* Go IV, s 64), Gammelgarn (*SvK* Go IV, s 702, 704) samt Kruttornet och Österport i Visby (i not 41 a a, I, s 8, 175, fig 4, 26, 27, 281–283; II bl 23 l, bl 60). Även i Alböke år 1862 rivna klövsadelskyrka har ett avträde funnits (*R Boström* i not 35 a a, s 42). Jfr art *Hemmelighed*, Kulturhist lex f nord med VI, 1961, sp 442 ff.
 43. Anga, se *SvK* Go IV, fig 577–578 samt s 542 f. — Gantem, se *SvK* Go IV, fig 237, 238 d, 249 samt s 225. — Hall, se *SvK* Go II, fig 93, 95, 96, 99 b, 100 samt s 67. — Hangvar, se *SvK* Go II, fig 111, 113, 114, 116 a, b, 117, s 77. — Linde, se uppm 1943 av *J Söderberg*, SvK arkiv. — Stenkumla, se *SvK* Go III, fig 3, 4, 19 samt s 11.
 44. Möjligen skrivfel för *Petter Lundgren*, se s 377, not 50.
 45. Bestämningen av fragmenten har utförts av doc *Aron Andersson* och antikvarien *Rune Norberg*.
 46. *N Sjöstrand*, skr 9/5 1959 (dnr 3071/1959, ATA) samt 29/1 1962 (dnr 1139/1962, ATA). — *R Boström*, rapport 7/9 1959 (dnr 5409/1959, ATA).
 47. *Tuulse*, Hossmo, fig 11.
 48. *I Anderson* i not 21 a a, fig 2.
 49. *R Boström*, uppm samt anteckn 1961 i samband med Sandby kyrkas restaurering, SvK arkiv.
 50. Föra var en av de kyrkor som ägde relikier av S:t Erik (*Ahlqvist* 2: 1, s 209).
 51. *Nils Öhrberg*, målaremästare i Kalmar, g m Margaretha Elisabeth, dotter till kh Jonas Petri Sporselius i Källa (s 377, not 41). Hon var född 1708 och gifte om sig 16/1 1741 med lagläsaren Olof Lindberg. — Bland Öhrbergs numera försvunna arbeten på Öland kan nämnas Sandby predikstol, vilken utsirades 1733. I Egby målade han en predikstol 1734, samt en »zirat» på norra långhusväggen m m. Gamla och nya läktarna målades 1735 i Bredsåtra.
 52. Textilbeskrivningen granskad och försedd med ordförklaringar av antikvarien *A-M Franzén*. — *Altarlista* = brun. — *Altarkläde*, se s 269, not 67. — *Bragdeduk* = konstvävnad, troligen med mönster samlade i ränder. — *Dammask* = sidendamast. — *Diskkläde*, *diskduk* = duk till altarringen. — *Gallerduk*, *gielladuk* = Gellerduk, urspr tyg från Geldern, här förmodligen = fint linne. — *Handkläde*, se s 269, not 66. — *Hollandslärf*, se s

- 378, not 80. — *Huvudlin* = halslin. Duk av vitt linne som, anbringad runt halsen och skuldrorna, skyddade överkläderna att komma i beröring med kroppen. — *Kambrik*, se s 378, not 81. — *Kamlott* = ylletyg med ripsbinding (1600-talet), här förmodligen glansigt stelt ylletyg. Jfr s 378, not 85. — *Knytning* = knuten frans eller spets. Jfr s 269, not 67. — *Röcklin* = plagg av vitt linne med vida ärmar som bars dels över vardagsdräkten, dels under mässkläderna. Jfr s 269, not 65. — *Underkläde* (s 269, not 71. — Här verkar det snarare att vara frågan om antependier). — *West Giötatacke* = täcke i konstvävnad, ofta upphämta, som såldes av kringvandrande västgötar från Knallebygden. Kan ha förfärdigats inte bara i Västergötland utan även annorstädes, t ex Småland. — *Åkläde* = täcke, ofta i mönstervävnad.
53. *W Anderson* i not 18 a a uppger felaktigt, att en brudbänk fanns i Föra vid hans besök i början av 1930-talet. Den bänk han beskriver, tillhör Löts kyrka.
- 53a. *Värmeäpple* (lat pomum calefactivum) användes med ett glödhet inlägg (träkol) av prästen att värma händerna på i den ofta iskalla kyrkan. Sådana är kända från medeltiden och renässansen. Ett dylikt är möjligen bevarat i Söderby-Karls kyrka (SvK Up V, fig 751 samt s 858 f. I a a, s 858, not 1 är utförliga litteraturhänvisningar).
54. Beskrivningen av mynten utförd av doc *Brita Malmer* och antikvarie *Tamás Sárkány*. — *R Boström*, skr 6/4 1955 (dnr 2217/1955, ATA) samt rapport 22/4 1955 (dnr 2425/1955, ATA). — *N L Rasmusson*, PM angående mynten 5/11 1955 (dnr 2217/1955, ATA).
55. Skr från *N Sjöstrand* 6/5 1959 (dnr 3004/1959, ATA).
56. *R Boström* och *Å Nilsson*, rapport dec 1970 (dnr 1577/70, ATA). — *Desamma*, »Dammugning» av kyrkvindar, Fv 1971, s 284 ff.
57. Bestämningar gjorda i samråd med Medeltidsavdelningen, SHM.
58. *C R af Ugglas*, Personhistoria och silversmide, 1938, s 155 f samt fig 33.
59. *Håkansson* har ej observerat, att den sten han givit nr 83 är identisk med den av *Ihrfors* beskrivna. I stället har han betraktat den av *Ihrfors* beskrivna stenen som en annan och givit den nr 141.
60. *R Boström*, rapport 22/4 1955 (dnr 2425/1955, ATA).
61. *Nils Johan Jonsson* från Glömminge sn, f 1832, † 1894, dekorationsmålare och bildhuggare, »Ölands siste bygdemålare av någon betydelse» (Hofrén). Efter en lärotid hos bildhuggaren och snickaren Dumrath i Stockholm utförde han bl a dekorativa målningar i småländska och öländska prästgårdar och andra boställen samt porträtt. Han målade även altartavlor, t ex Vickleby 1856, Föra och Glömminge 1873, samt Torslunda 1880. Han har även snidat predikstolarna i Högsrum (1886) och Ventlinge, efter andras ritningar. — *M Hofrén*, artiklar i Öningen 1925 (s 14–15), i KL 1958, s 46 samt i Sv konstnärslex III, 1957, s 317. — *Dens*, Herrgårdar, 1937, s 317.
62. Av *Löfgren* kallad »Aron med sin staf» (Åhstrand-Löfgren).
63. Denna inskrift citeras av en främmande handstil i Ahlqvist (Saml III, s 28 a).
- 64–66. Beskrivningen granskad av antikvarien *Rune Norberg*.
67. *Disposition*: 7 stämmor i manual I, 6 i manual II och 3 i pedalen. Ursprungligen byggd av C A Johansson i Näshult 1872. — Orgelbeskrivningen granskad av komminister *L-M Holmbäck*.
68. *Arnér*, Växjö stift i ord och bild, s 492 ff.
69. Stenbestämningen gjord av statsgeolog *Erik Åhman*. — *J Roosval* föreslog 1918 en datering huvudsakligen till 1200-talet för denna typ av dopfuntar (Steinmeister, s 209). Häri instämmer *Oscar Reutersvärd*, med vilken förf har diskuterat frågan. — Cuppens överdel återfunnen av *N Sjöstrand* 1954, se skr 5/1 1954 (dnr 53/1954, ATA).
70. *Jonas Granbom*, kanngjutare i Kalmar 1788–1798. Bland hans fåtaliga arbeten märks på Öland en dopskål i Sandby kyrka 1793. Enl ben medd av framl ingenjören *Alb Löfgren*.
71. GSstpl nr 9061, 9062. — En nästan identiskt lik kalk med samma stämplar finns i Kalmar Centrallasarett (Kalmar utst kat nr 36). I SHM finns en sked, inv nr 1675 (B Möllensborgs sterbhus), med samma stämpel. Ben medd av förste intendent *Kersti Holmquist*.
72. Föra kyrka ägde 1566 endast »1 kalk o disk — 18½ lodh», enligt Ahlqvists avskrift ur KA (Saml I, p 36, UUB).
73. *Bursan* är en liten väska, i vilken corporalet (not 74) förvaras, när detta inte ligger på altaret. — *Hildebrand*, Sv med III, s 572.
74. *Corporale* (av lat corpus, kropp), kvadratisk linneduk som placeras på altarduken som underlag för mäss-offret. På *c* ställdes patenen, kalken, ibland även ciboriet. I *c* uppsamlades smulor från oblaterna, när dessa sönderbröts av prästen. *C* skulle påminna om det linnekläde, i vilket Kristi kropp sveptes före begravningen. — *Hildebrand*, Sv med III, s 572.
75. En maskinskriven katalog över gravstenarna, utarbetad av *R Boström*, förvaras i ATA, jämte övrigt primärmaterial, efter publiceringen av Öland I: 6. — *N Sjöstrand*, Bomärken i Föra socken, Öländsk bygd 1957.
76. Klockbeskrivningen författad av komminister *L-M Holmbäck*.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

(se även s 84 ff)

Stockholm

RA: ÖIÄ skr t K Majt 7/8 1826 (vol 354) ang ritn t ny kyrka jämte 1 ritn, förslag t ny kyrka, sydfasad o plan av *C G Blom Carlsson*. — ATA: *Åhrstrand-Löfgren*, kyrkan o kyrkogården m klockstapel från SO, plan samt interiör av kyrkan 1817; *Löfgren I*, s 7, 17 f, 231 (kyrkan, kyrkogården med klockstapel från S samt plan av kyrkan 1822), Bih s 45 (Korshorvan); *Inv* 1829; *J Wallman*, »Öländska och Gothländska Fornlemningar, Supplement till Hifselings Dagbok ... I Häftet. 1830», fig 151 (Martinuskorset); 4 teckn av *H A R Sidén* 1873 (tornplaner, Martinuskorset, sparbössa); 2 ritn av O. S(ör)lin(g) (odat, tornplaner); *Ihrfors*, *Oelandia sacra*, s 57–65, 243, 293; *Snabbinv* 1912 av A Billow, rev 1932 av Erik Kvillner; ang dopfont av *S Brandel* 1921; skr *N Sjöstrand* 1954 5/1 (dnr 53/1954), 1959 6/5 (dnr 3004/1959), 1959 9/5 (dnr 3071/1959) samt 1962 29/1 (dnr 1139/1962); rapporter av *R Boström* ang Föra 1955 6/4 (dnr 2217/1955), 1955 22/4 (dnr 2425/1955), 1959 7/9 (dnr 5409/1959) samt ang Alböke 1968 6/9 (dnr 5180/68) samt 1970 20/1 (dnr 320/70); *R Boström o Å Nilsson* rapport 1970 dec (dnr 1577/1970); *N L Rasmusson*, PM ang myntfynd 1955 5/11 (dnr 2217/1955); fotos, uppm, tidningsurklipp m m; *Sveriges Kyrkors arkiv*, ms t beskr av Föra kyrkor av William Anderson 1931–1932, renskr av detsamma, bearb av J Roosval, kompl R Strömbom (Boström) 1940–1949 jämte uppm, fotos, anteckn o excerpter; R Boström, anteckn, fotos, excerpter o uppm 1955–1971; uppm S Hesselgren o S Fränne 1931, kompl R Boström o J Söderberg 1964–1971; uppm av Bjälbo kyrka, Ög, J Söderberg 1939; uppm av Linde kyrka, Go, J Söderberg 1943; R Boström, uppm o anteckn ang Sandby kyrkas rest 1961; R Boström, katalog över gravstenar i Föra kyrka 1968. — BSt: försl t ordnande av kyrkogården, *S Ohlsson* 1933; försl t ny bänkinredn, *S Rosman* 1936; försl t rest, *E Lundberg* 1954; försl t läktartrappa, V-portaler mm av *E Lundberg* 1956; försl t el installation, *T Engström* 1956; upp av likvagnsbod samt försl t dess omändrande t bisättn-kapell, *Å Tengelin* 1962, mm. — KB: *Rhezelius* F.b. 22 (Aschanaeus' saml), s 5 (Martinuskorset avb), s 50 (inskrift på medeltida gravsten); *Rhezelius* F.c.2/3, s 14 f (Martinuskorset), s 134 f (medelt gravsten); *Rhezelius* F.c.5, s 55 f (3 teckn, kyrkan o kyrkogård m klockstapel från S, medelt gravsten, Martinuskorset) samt s 191 f (Martinuskorset); *Ransakningar* 1667 (avskr av original i VaLa), sign F.1.9: 4, s 24 ff; *Törnwall* F.m. 46, fol 11–12 (avritn av gravsten jämte avdrag av trästock). — KrA: Sjökarteverkets arkiv, *karta över Öland*, sign Litt V: 26. — LMS: »*Geometrisk Book af Ölands Norre mooth*» 1683, serien Geom jordeböcker, detalj av Föra kyrka o kyrkogård (G 2: 64). — NordM: *Wallmans saml* vol II (omkr 1820), Öland 1 (blyertsteckn av Martinuskorset, medelt grav-

sten, interiördetaljer); Öland 2 (skisser av medelt gravsten, kyrkans mittkolonn, int mot Ö, Martinuskorset, beskr av tornet); Öland 3 (Martinuskorset).

Uppsala

UUB: *Hadorph* S 30, fol 78 v:o — 79 (beskrivn); *Törnwall* S 74, fol 234 (kyrkan från SV); *Ahlqvist*, Saml I, sign S 84, s 35 (avskr av »Inventarium på alt Sölf som finnes i kyrkorna på Öland Anno [1]566», ms i KA); Saml III, sign S 86, s 28–31 (bl a kyrkan från SÖ av A Ahlqvist 9/7 1821, ornament på medelt kyrkklocka, tornplaner, Martinuskorset, beskr av kyrkan mm).

Vadstena

VaLA: *Biskop Petrus Benedicti visitationsbok*, sign F III: a 1 (inv från 1500-talets slut), fol 24; *Ransakningar* 1667, originalhandl, sign F V: 1, s 41. — Kyrkans arkivalier: *räk* 1633, 1637–1684 (Persnäs C 1), 1756–1799 (Persnäs K I: 1), 1723–1840 (L Ia: 1); *kyrko- och fattigkassans inkomst- och utgifts special* 1810–1843 (L I b: 1); *räk* 1864–1922 (L I a: 2); *div verifikation t kyrkokassan* 1833–1868 (L Ic: 1); *inv* 1633 med tillägg (Persnäs C 1); *vis prot* och *inv* 1654, 1663, 1684, 1692, 1708, 1713, 1722, 1733, 1737, 1748, 1751, 1754, 1755, 1759, 1767 (Persnäs C 1), 1767, 1782, 1791 (Persnäs K I: 1), 1803 (Persnäs C 1); *Om längd öfver frånvarande från visitationen* 5/9 1614 (Persnäs C 1); *st prot* 1656, 1658–1679 (Persnäs C 1), 1753–1799 (Persnäs K I: 1), 1799–1820 (Persnäs K I: 2); *Om kyrkan och stapeln* 1630–1633 (Persnäs C 1); *bänklängder* 1657, 1682 (Persnäs C 1). — *Kalmar domkapitels arkiv: ekonomisk inv* 1708 (E IV: 112); *vis prot* och *inv* 1713, 1748, 1759, 1767, 1782, 1803, (E IV: 114), 1829 (F V: 4), 1841 (med tillägg 1844), 1866, 1878, 1893, 1904 (E IV: 114), 1912 (E II c: 1, E II: d); skr från *Lars Höök* t domkap 1751 1/5 (E IV: 112), skr från *Petrus Bergström* 1754 29/11 (E IV: 112), skr från *Föra församl* 1804 27/3 jämte bilagor (E IV: 113).

Föra

Hos PÅ förvaras yngre kyrkoarkivalier. *Inv*, sign N III a, nr 6, genomgången t o m 1970.

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

samt

FÖRKORTNINGAR

se 638 ff.

Summary

CHURCHYARD, BELL-TOWER

The churchyard (fig 388), which has been extended eastwards and westwards (1934, cf fig 387), is surrounded by a dry wall of limestone. The entrances in the north and south are double wrought-iron gates with stone posts. In the south wall is a plastered lichgate dating from 1787 (figs 388 C, 465). It is not in line with the present church, but faced the porch of the medieval church (figs 396, 397). Prior to 1828, there was a medieval gravestone (fig 389) in the churchyard.

A bell-tower for two bells was built in 1600. Before this, the bells had hung in the west and east towers alternately (periods III, IV, VII). The bell-tower was replaced by a new one in 1630, also for two bells; it was repaired in 1673, when it was probably equipped with a centre spire (figs. 396, 397). It was demolished in 1828, when the west tower of the church was rebuilt for the bells.

A cross in memory of a priest, Martinus, assassinated in 1431, stands in a field southwest of the church (figs 385, 386, 388 E).

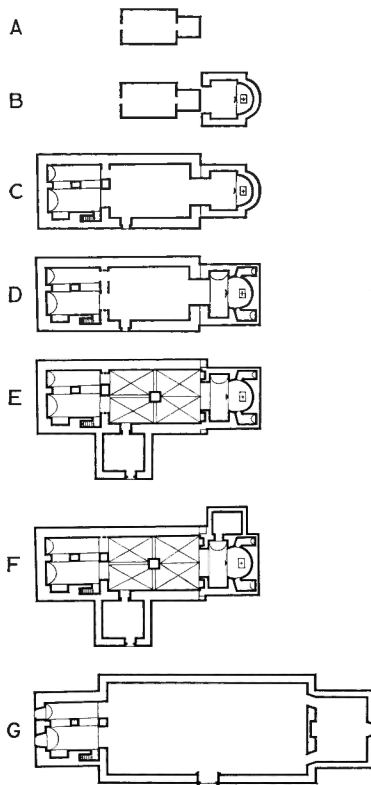

Fig 486. Kyrkans planutveckling, 1 : 1 000, R Boström 1971, ritad av J Söderberg.

Development of plan of church.

HISTORY OF THE CHURCH BUILDINGS

I. The oldest known church was an oak stave church, remains of which still exist, thanks to their being used secondarily in the west tower (figs 384, 405–409, 415–418, 444, 486 A). Dating: until the result of a C-14 analysis is available, the church may be dated tentatively to the middle or latter half of the 11th century.

II. A stone apsidal chancel was built in the middle of the 12th century (figs 443, 486 B). It was probably joined to the timber church, so that it could be used while the stone church was being built. Remains of the oldest stone church are preserved under the floor of the present church; they were investigated in 1955 (figs 437, 441, 442 a, b).

The thin walls of the chancel, only 120 cm thick, suggest that the oldest stone church was intended for divine service only, and not to be a fortified church.

III. A nave and a west tower, bonded into the nave, were erected about 1170 at the west gable of the chancel (figs 444, 445, 447, 486 C). Their walls were much thicker than those of the chancel. From this the conclusion may be drawn that this part of the church was intended from the beginning to be a fortified church, which was justified by the very unsettled political situation prevailing then (cf pp 164, 274, 382, 515 f). The three lower storeys of the west tower were built (figs 392–394: I, II). The directions of the vaults alternate to compensate for the thrust of the vaults.

The stave church may have remained until the first storey of the tower was to be vaulted. Then part of the timber was used to make partition walls in the first storey of the tower (figs 384, 405–409, 413; cf the reconstruction, fig 417), to divide the two tower chambers into two smaller rooms each.

There are two original holes for bell ropes in the vaulting of the first storey of the tower (figs 392, 394, 425, 429), which indicates that the bells were rung from this storey and not, as later, from the ground floor. Since the vaulting of the next storey has no such holes, it may perhaps be assumed that at first the tower had another upper part, possibly a timber erection for the bells (figs 444, 445, 447, 448).

In the northwest corner of the second storey is a privy (figs 420–423), which implies that the tower could be inhabited for long periods. An investigation made in 1970 of the thick culture layers on the floors of the upper storeys of the tower (the so-called “vacuum-cleaning”, fig 462 A and period XIII) proves this. Judging from finds of coins (fig 462), the west tower was inhabited mainly during two periods, viz. from the latter part of the 12th century to the middle of the 13th, and from the latter part of the 14th century towards the end of the Middle Ages.

The first storey of the tower had an exit in the east wall (fig 410), the old door of which is still in existence (fig 414), leading originally to an otherwise unknown gallery. The fact that the parish of Föra gave its name to an ancient hundred

is evidence of the importance of the church. This may mean that one of the king's representatives, perhaps the district judge, had a pew in the gallery. Medieval gentry pews have been found in other churches on Öland. In the first storey of the west tower of Hulterstad Church in southern Öland are two such exits to a gallery (*R Boström, År Hulterstads kyrka en dansk anläggning*. In: *Nordisk Medeltid. Konsthistoriska studier tillägnade Armin Tuulse*, Uppsala 1967, with an English Summary, fig 5: A, B).

The dating of the various phases in the complicated history of the pack-saddle church should be performed in one sequence. Periods III–VI should be regarded as different phases of a single building era rather than as widely separated periods. For the sake of clarity, however, these different phases are here assigned to separate periods. But it must be borne in mind that they were probably quite close to each other in time, not separated more than may be considered necessary for such a large and difficult task.

IV. The walls of the apsidal chancel were strengthened, probably during the latter half of the 12th century so that they formed a suitable foundation for an east tower (figs 448, 449, 486 D; cf above, Persnäs, p 515). This probably explains the unusually great depth of the apse (figs 437, 442). There may have been small vestries in the easternmost corner of the tower (cf *R Boström, Några romanska sakristior på Öland, Fornvännen* 1971, Summary p 57). The east tower also had "several vaulted chambers", according to a description dating from the 1820's, but we do not know how the upper parts of the tower were arranged. The attempted reconstructions shown in figs 448, 449 are based mainly on the size and situation of the light holes according to old illustrations (figs 390, 391, 396–398).

With the erection of the east tower, Föra Church was transformed into one of the pack-saddle churches of Öland, i.e. a church with a tower at each end of a low nave. The towers stick up like the pommel and cantle of a pack-saddle.

The east tower was probably built originally as a bell tower, for the upper part of the west tower, built somewhat later, has no original holes for bell ropes (see period V).

V. The west tower was probably completed by the addition of two or three storeys (figs 431–436, 450, 451, 453), after the first stage of the east tower was finished. The vaulting of the third storey was given the same east-west orientation as that of the second storey. Remains of the partition wall (figs 434, 435) and of a staircase (figs 431, 436) are preserved.

The upper part of the west tower has disappeared completely. It is reconstructed here with Källa (figs 231–234) and Persnäs (figs 292, 302–304) as patterns.

VI. The thick walls of the nave probably prove that the original intention was to build a profane upper storey, possibly borne up on powerful cross vaults like those in Källa Church (figs 235, 236), although the plans were not realized until period VI. For this purpose, the pilasters in the outer angles between the east tower and the nave were installed (figs 446 b, 453, 486 E), after which the east gable of the nave could be mostly demolished. This last measure saved

space. After this, the walls of the nave were made about 4 m higher, and, as far as can be ascertained, the corner pilasters were used as foundations for the east corner of the profane storey (figs 446 b, 453). This was probably during the period when the side altar niches were made in the wall of the chancel facing the nave. The floor of the profane storey was probably made of boards laid on the original tie-beams (fig 450).

VII. The vaulting of the nave was not done until times had become more settled, for the vaulting took up so much space in the profane storey that it could hardly be used for its original purpose (figs 454–456, 486 E). The vaults in the nave were no less than sixteen Swedish ells (ca 30 feet) high. The shapes of the central column (figs 439, 440) suggest mid-13th century transitional style. The capital is also very reminiscent of the one preserved in Persnäs Church (figs 334 a, 335), except that the Föra capital has no sculptured ornamentation. It seems likely that a Gotlander, from the circle around Håkan Tanna (p 516), was engaged when Föra Church was vaulted, as in other churches on Öland. There are, on Gotland, many churches which were vaulted in the middle of the 13th century with four vaults round a centre pillar with simple geometrical patterns, e.g. Anga, Ganthem. Hall, Hangvar and Linde. In Stenkumla Church, also on Gotland, there is a tower arch column of exactly the same type as the column at Föra. (Cf note 43.)

The demolition of the east gable of the nave, the construction of the corner pilasters and possibly also of the side altar niches have, above, been assigned to period VI, but are, of course, closely associated with the vaulting and period VII. The division into several building periods was made, as pointed out under period III, for the sake of clarity.

The choice of a so-called "mussel-vault" may be justified by assuming that the vaulting of the nave was to be followed by an enlargement of the rood arch. Two cross vaults in the east would have meant a rather low vault bracket immediately above the crown of the rood arch (cf fig 456).

The west tower was reduced in height (figs 455, 457, 458) and the east tower increased by the addition of east and west gables (figs 453, 456, 457), to give the church a more symmetrical silhouette (cf Källa, fig 236 a, p 384). It may have been in conjunction with this rebuilding that the secondary holes for bell ropes were made through the vaulting of the west tower (figs 392 C–D, 395, 404). The bells, which are assumed to have been hanging in the east tower for some time (period IV), may then have been returned to the west tower, where they remained until the bell-tower was erected in 1600.

A direct parallel to the gables of the east tower at Föra is to be found in the west tower of Långlöt Church, which was heightened in the same way in the middle of the 13th century (*StK, Öland II: 1*, in press).

The porch at Föra was probably also built during period VII (fig 486 E), as at Böda (p 164), Högby (p 275), Källa (p 384) and Persnäs (p 516).

VIII. Alterations made between the end of the Middle Ages

and the 17th century. During the 14th century stained glass windows were installed in the chancel and elsewhere (see below, Stained Glass).

Towards the end of the 16th century, the maintenance of the church had been neglected so much that King Johan III donated means to make possible the most urgent repairs. It was probably in conjunction with these repairs that the roof of the west tower was rebuilt with two pitches (fig 390), at the same time as the neighbouring church of Persnäs was given a similar roof (figs 300, 301).

The west tower was repaired in the 1650's. The roof was relaid, after wooden gables had been built in the north and south (figs 391, 396, 397, 398). The work was done by two Finns from Borgholm Palace.

IX. In the middle of the 18th century, extensive work was performed under the supervision of Master-mason Johan Forssman from Kalmar. Among other things, a probably barrel-vaulted vestry was built north of the east tower (figs 396, 397, 459, 486 F). The walls of the church were plastered both inside and outside. Two large windows were made in the north wall of the nave, one quite new and the other an enlargement of an older window. Somewhat later a new pulpit was installed in the northeast corner of the nave (fig 477; see below, Furnishings).

During the 18th century, plans for a new church—or an extension northwards of the existing one—were discussed, owing to the growing population of the parish. The possibility of “cleaning” the west tower by removing the vaulting, as was, unfortunately, done at Källa in 1760 (p 385), was also discussed. Luckily, the west tower was preserved as far as possible when the new church building was started in 1828 (period X).

X. In 1827, the foundations were laid for a new church designed by C G Blom-Carlsson (fig 446). In May 1828, Master-builder Petter Ekholm, who was to build the new church, reported that the nave and the east tower had been demolished. It was also intended that all the vaulting in the west tower was to be “cleaned out”. The builder declared emphatically, however, that he could not accept responsibility for the consequences, if the vaults were removed (the vaulting of the third storey had already been demolished). Since the parishioners could not take the risk of having to erect a completely new tower, the builder's advice was followed. It is thanks to him that one of the most interesting defence towers on Öland—probably in the whole of Sweden—has been preserved.

A few minor alterations were made on the ground floor of the west tower, however; the two holes in the west wall were turned into doorways, the south room became the porch and the south tower arch was reduced in size to make a doorway (fig 470). The north room was separated from the rest of the church to make a storeroom.

The top part of the west tower was also rebuilt, and on the top of the new walls a lantern was built for the bells, which were then moved from the bell-tower in the churchyard.

XI. Two new portals were made in 1863, one in the south

wall of the nave (fig 467), and one in the east wall of the vestry. Iron stoves were installed in 1900 (fig 467).

XII. A thorough restoration was made in 1955–1956 under the leadership of Professor Erik Lundberg in collaboration with Sven Wahlgren, restorer, and Ragnhild Boström as representative of the Central Office of National Antiquities. Among other things, the ground floor of the west tower was restored, a new gallery, new pews and new furnishings in the vestry were installed. The whole church was repainted. In conjunction with the re-laying of the floor, a building archaeological study was made of the medieval church; the present description is based largely on this investigation.

XIII. In 1970, the thick culture layers above the vaults of the west tower were studied by the help of a compressor (the so-called “vacuum-cleaning”, see *Fornvännen* 1971, p 284 ff). It was found that the sequence of strata in the 14–30 cm thick layers had remained undisturbed on the whole since the Middle Ages. By way of an ejector pipe the light layers were removed and sifted; not only were valuable building archaeological observations made, but there were also numerous loose finds (fig 462, 462 A). They showed clearly that the west tower had been inhabited for long periods of time.

STAINED GLASS

Fragments of 14th century stained glass were found in the medieval chancel in 1955, and in the second storey of the west tower in 1970. In the first storey of the west tower fragments of late medieval stained glass were found in 1970. It is impossible to say whether the fragments of glass found in the tower emanated from windows in the tower, or whether the stained glass windows were assembled in the tower.

FURNISHINGS

A piece of timber with a round section (figs 384 b, 406 b, 407), used secondarily in the west tower as a storage beam, may have been part of an altar baldachin or a choir screen in the stave church.

The slab of the medieval stone altar, of Gotland limestone, is preserved. The upper face is polished and it has mouldings on three sides. Since 1776 it had lain as a step in the former vicarage, where it was found in 1959 and was placed on a new altar in the west part of the church (fig 393: 3).

Another of the oldest furnishings of the church is a baptismal font of Gotland limestone, with a drainage hole (figs 393: 1, 479). It dates from the first half or middle of the 13th century.

A medieval grave slab is under the pulpit in the present church, the corner of another is also preserved. The third known medieval gravestone (fig 389) is lost. No medieval textiles or books remain.

In the 12th century, the church had two bells, known only by the existence of two original holes for bell ropes in the vaulting of the east room in the first storey of the tower (figs 394, 429). A medieval bell (fig 463) was recast in 1863.

FÖRA KYRKOR

Four probably medieval candlesticks were used in the metal of a still existing bell cast in 1637 (see below).

A crucifix (figs 473, 474), dating from the end of the Middle Ages, was probably once the central part of triptych. As late as the 1820's the latter was hanging on the north wall of the chancel. A small scourge (? , fig 262 A: 10) and possibly a couple of javelin-like sticks may have belonged to the crucifix. A wooden sculpture, probably a representation of St Paul (figs 475, 476 b), from the same period may also have belonged to the triptych.

A figure of a saint (St Nicholas ? figs 475, 476 a) probably belonged to a side altar. A probably medieval organ survived until the middle of the 17th century.

From the 16th century are a chalice and paten (fig 481) and a candlestick of cast brass, visible in fig 483.

In 1674 a new gallery replaced a medieval one (period III). A candlestick made during the same century was donated in 1662 (visible in fig 483). An iron-bound oak chest dates from 1671. Several chandeliers dating from the same century have disappeared.

During the 18th century a reredos (figs 464, 471, 472), a pulpit (fig 477), an oil-painting representing Golgotha (1795), a cupboard (visible in fig 475), a chasuble of red velvet (1745), a brass bread box (visible in fig 483), a pewter ewer (1792) are, together with other objects, still in existence. Among surviving lighting units from this time are two brass chandeliers, acquired in 1750 and 1799 (fig 484), one of wood with iron brackets, mentioned first in 1762, and a brass candlestick (1751). A viaticum chalice, made in 1722 of, among other things, seven silver spoons, has disappeared, however.

During the 19th century a hymnboard (visible in fig 424) and a silver bread box, made in 1818 by N L Kjellberg of Kalmar, were acquired. After a new church had replaced the old one in 1828, most of the furnishings were moved to the new church.

The small bell was cast by J P Forsberg of Kalmar in 1863, when a probably medieval bell was melted down.

During the present century, a baptismal font (fig 480), textiles, chandeliers and other things have been acquired.

Rättelser och tillägg till Öland band I

ÖVERSIKT AV DE SKRIFTLIGA KÄLLORNA

J H Rhezelius

- S 4, not 1.* Utöver i not 1 citerade källor bör även nämnas *Ivar Modéer*, Med J H Rhezelius på forskningsresa i Kalmar län 1634. Stranda, 1940–1941, s 21–30. Där berörs bl a Rhezelius' kartografiska insatser.
- S 4, not 3 tillägges:* Rhezelius' avritningar av Ölands kyrkor är bl a reproducerade i Allhems bok om Öland, Malmö 1963.

Rannsakingar, Johan Hadorph och Petrus Törnewall

- S 18, rad 13, tillägges:* Tio kyrkbilder, samtliga hämtade ur *S 74*, UUB, är reproducerade i Allhems bok om Öland, Malmö 1963, s 90 f.

Nils Isak Löfgren

- S 35 ff tillägges:* Sedan I: 1 utkom, har förf fått taga del av en »Journal eller Dagbok», förd av N I Löfgren under åren 1816–1881. I denna kan man dag för dag följa honom på hans resor. Av dagboken framgår bl a att en del av Löfgren egenhändigt gjorda tidsangivelser på de i ATA förvarade teckningarna är felaktiga. Journalen tillhör direktör Gunnar Löfgren, Stockholm.
- S 35 not 2, sista raden står:* HERDAM 4, s 397, skall vara HERDAM 2, s 397.
- S 35, not 2 tillägges:* Ett antal av Löfgrens teckningar är bl a reproducerade i Allhems bok om Öland, Malmö 1963.

Nils Månsson Mandelgren

- S 51, rad 10 f:* Mandelgrens samlingar förvaras sedan 1/7 1969 i LUF.
- Fig 32–33 samt s 60:* Den här behandlade träskulpturen från Källa gamla kyrka, vilken numera tillhör KLM, framställer med all sannolikhet S:t Erik. Jfr s 357 samt s 378, not 61.

Tabell 1

- S 80:* Den genomgripande ombyggnaden av Långlöts kyrka ägde rum 1795 efter ett i slutet av 1794 framställt förslag, vilket fastställdes i början av 1795.

Tabell 2

- S 82:* Se ovan rättelse till Tabell 1.

BÖDA KYRKOR

- S 99, spalt 1, rad 4 nedifrån står:* †1649, skall vara: †1659 (Herdam 4, s 16).
- S 101 ff samt s 136 tillägges:* När västtornets södra mur genombröts år 1971, i samband med att vapenhuset försågs med ett fönster, påträffades tre verkstycken varav de två först här beskrivna utan tvekan härstammar från den medeltida kyrkobyggnaden:

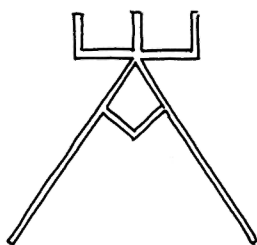

Fig. 487. Böda. Gjutaremärke på de medeltida ljusstakarna i fig 64 och fig 93. Skala 1 : 1, R Boström 1971.

Böda. Founder's mark on the mediaeval candlesticks shown in figs 64 and 93. Scale 1 : 1

1. Fragment av ett kapital (?) av grå kalksten. Profilerat på två mot varandra stötande sidor: platt + hålkål. Avslaget nedtill. 10 × 11 × 16 cm. Såväl ovasidan som plattan är fint skråhuggna, den förra med ett centimeterbrett kantslag. Ett dylikt markerar även hålkålen övre kontur samt hörnet. I övrigt har hålkålen vågrät behuggning.
2. Hörnsten av röd kalksten, 20 × 34 × 29 cm. Råsten upptill, undersidan och ett stycke närmast hörnet avslagna. Godytorna har lodrät behuggning med centimeterbredda kantslag närmast hörnet samt utmed överkanten.
3. Stycke av en gravsten (?), grå kalksten. Ovasidan är snarast lågerhuggen, framkanten tämligen glest skråhuggen, tre övriga sidor avslagna. 13 × 37 × 76 cm.

S 128, underskriften till fig 64 skall vara: Foto A Billow 1912.

S 136 f samt s 139 tillägges: År 1969 omlades yttertaken med kopparplåt och 1971 gjordes ett vindfång innanför västportalen. Vapenhuset i tornets bottenvåning fick ett fönster mot söder (jfr ovan, tillägg till s 101 ff samt s 136).

S 139 ff. Till beskrivningen av altaruppsatsen skall fogas: Den södra skölden kröns numera av en grönskande gren som växer ut ur kronan. Den skymtar i fig 78, men har sedermera tagits bort och förvarats i en kista, för att 1971 åter placeras med sin tapp i det härför avsedda hålet inne i kronan. Ingenting tyder på att kvisten på södra sidan har haft någon motsvarighet i norr. Förmodligen har Berggrens avsikt varit att söka väga upp norra sidans stora sköld och den däröver svävande draperifliken genom att placera en gren på södra sidan.

S 145 (Bänkar) tillägges: 1971 togs några korbänkar bort på södra sidan, för att bereda plats för kören och en samma år anskaffad cembalo.

S 145 (Orgel) tillägges: Orgeln byggdes om 1966 av Ingvar Johansson, Västbo orgelbyggeri. Den har nu femton stämmor. Samtidigt avlägsnades de i fig 85–86 avbildade pannåerna från orgelhuset och restaurerades av konservator Sven Wahlgren, jämte de i fig 87 a–b avbildade. Samtliga målningar är nu fästade vid väggen över läktaren. Orgelfasadens förgyllda akantusornament kompletterades samtidigt av kyrkvaktmästaren Sture Nilsson, Böda.

S 148 (Nattvardskärl) tillägges: En paten av förgyllt silver, tillverkad 1967 av Wiven Nilsson, Lund, skänktes samma år.

*S 149 (Ljusredskap) tillägges: De båda senmedeltida ljusstakarna (fig 64, 93) har på fotens undersida närmast kanten ett gjutarmärke, format som ett A, krönt av en stiliserad krona (fig 487). Gjutarmärkena har identisk form, det ena något större än det andra, 3 × 3 cm resp 2,5 × 2,5 cm. Upptäckten gjordes 1971 av komminister *L M Holmbäck*, som ej känner till någon gjutare med detta märke. — Ingen annan av de i detta band beskrivna ljusstakarna av samma typ har vid förnyad undersökning visat sig ha gjutarmärken.*

S 153, spalt 1 tillägges: Det hänslås, som beskrevs av A Billow 1912, har nu kommit tillrätta och satts i stånd av kyrkvaktmästaren Sture Nilsson.

- S 155, spalt 1.* En rad i storklockans inskrift skall lyda: Peter Pehrsson i Skäftekärr (ej Petter Pehrsson i Skäppekärr).
- spalt 2:* ordet 'församlen' i lillklockans text skall vara 'församler'.
- S 159, not 84 tillägges:* Sägner om isfärder från Gotland till Öland har nyligen behandlats i De hundra kyrkornas ö, dels 1970 av *Josef Hjorter* under titeln En julottefärd på Storsudret, dels 1971 av *Karin Holmbäck* med rubriken Herr Kristens ottefärd. Sistnämnda arbete är ett sammandrag av ett examensarbete i folklivsforskning. K Holmbäck avvisar tanken på att någon öländsk kyrka fått ljusstakar som votivgåva. I varje fall kan stakarna ej ha samband med kyrkoherden Kristen Kristenssons (1594–1656) isfärd, vilken troligen ägde rum 1621. Redan i PB vis är nämligen upptagna ett par ljusstakar.
- S 160, spalt 2:* kartan i LMS (här förkortat LSt) har signum G 2: 1 (ej G 2: 15).
- S 161, spalt 2 tillkommer:* *Boström R*, Böda kyrka. Kalmar nations skriftserie XLIV, tr 1968.

HÖGBY KYRKOR

- S 183 samt fig 107–111.* Attributionen till Vathi torde nu vara säker. I Källa nya kyrka ligger en gravsten av samma hand och av samma höga kvalitet (s 405 samt fig 285; jfr fig 6). Även på Gamla kyrkogården i Kalmar finns en gravsten som kan tillskrivas Vathi (avbildad efter en teckning av J H Rhezelius i Festskr SK, s 67). Jfr *R Boström*, Ölandsbladets julläsning 1968.
- S 187, fig 112, står:* I S Wellin, †1810, skall vara: †1811.
- S 198, spalt 1, rad 24:* Det långa virket är troligen en del av ett *gångspel* av samma slag som det i Persnäs västtorn bevarade (jfr ovan s 446, spalt 1, samt fig 302).
- S 216, spalt 2 sista raden står:* S G U Scheffer, skall vara: C G U Scheffer.
- S 219 (Predikstol) samt fig 139:* Ljudtaket är yngre än korgen. Detsamma gäller predikstolen i Källa nya kyrka (s 396 f samt fig 266).
- S 226, spalt 2:* Huvudsmog = öppning ovanpå en »kjortel», halslinning (Dahlgren, Glossarium), enligt påpekande av antikvarien *Rune Norberg*. Här kanske närmast = halssmycke, halskedja?
- S 239 (Altarprydnad):* Doc *Aron Andersson* har påpekat, att aposteln Paulus snarare representerar altarets epistelsida, som motstycke till Johannes, som representerar evangeliesidan.
- S 248 ff (Medeltida bildkonst):* Antikvarien *Rune Norberg* föreslår, att Petruskåpet kan vara tillverkat i Kalmar, i likhet med vad han förmodar vara fallet med Källa-skåpet (s 393 samt fig 272).
- S 258, spalt 2 (Ljusredskap):* Stenljusstakarna kan möjligen vara skänkta av anhöriga till stenhuggaremästaren Bazilius Goldsmitt (se Håkansson, s 97). Initialerna I G skulle i så fall tydas Johan Goldsmitt, vilken också var stenhuggare.
- S 259, fig 175 står:* Foto M Hofrén omkr 1920, skall vara: Foto A Billow 1912.
- S 267, not 9:* Högby-tumban är ej det ända kända verket, som kan tillskrivas Vathi. Jfr ovan tillägg till 183 samt nedan, s 630, Källa nya kyrka, s 405, fig 285, samt s 408, not 13.
- S 267, not 11 står:* Israel Sven Wellin, †1810 (Herdam 4, s 39), skall vara: Israel Sven Wellin, †1811 (Herdam 4, s 39).
- S 269, not 51 står:* S G U Scheffer, skall vara: C G U Scheffer.
- S 269, not 63 tillägges:* Textilbeskrivningen granskad och försedd med ord-förklaringar av antikvarien *Anne Marie Franzén*.
- S 270, not 82 står:* Sven Eric Wijmark, skall vara: Sven Eric Wijmark (Herdam 4, s 44).
- S 271, spalt 2:* kartan i LMS (här förkortat LSt) har signum G 2: 25 (ej G 2: 31).

- S 272, spalt 1 tillägges: Boström R, Högby kyrka. Kalmar nations skriftserie XLV, 1969.*
S 272, spalt 2 står: S G U Scheffer, skall vara: C G U Scheffer.

KÄLLA GAMLA KYRKA

- S 285, spalt 2, rad 1, står: sigluckan, skall vara: stigluckan.*
S 287, spalt 2 (Klockstapel) tillägges: Grundstenarna till klockstapeln ligger ännu 1971 kvar i sydvästra delen av kyrkogården.
S 297 ff. I okt 1971 påbörjade R Boström en byggnadsarkeologisk undersökning. Arbetet var ett beredskapsarbete för riksantikvarieämbetets och arbetsmarknadsstyrelsens Ölandskontor. Platsledare var fil kand Barbro Sundné. Resultatet av undersökningen, som ej hann avslutas innan föreliggande volym gick i tryck, kommer att publiceras i Fornvännen.
S 314 ff (Fästningskoret). Koret (fig 234, 235 a, 236 a) kan ha haft en ursprunglig portal samt ett fönster längre åt öster på södra sidan. Jfr Långlöt, kor nr 2 (R Boström i Fv 1971, s 53, fig 1 samt dens, SvK Öland II: 1, under utgivning).
S 333. I rekonstruktionen fig 236 a har mellanvåningens fönster placerats för lågt. Jfr fig 199: d, 220.
S 316, spalt 1 står: (fig 235: a), skall vara: (fig 235: a, fig 236: a-c).
S 337, fig 239, samt s 339, spalt 1: Stenfragmenten kan möjligen ha hört till den av Vathi utförda gravstenen i fig 285. Se nedan, tillägg till Källa nya kyrka, s 405.
*S 353, spalt 2, rad 8-9 nedifrån står: (fig 266), skall vara: (fig 272).
 rad 7 nedifrån står: (fig 272), skall vara: (fig 273).*
*S 356, spalt 2, rad 24 står: (fig 249-250), skall vara: (fig 249, 251).
 rad 25 står: (fig 251-253), skall vara: (fig 250, 252, 253).*
S 361, spalt 1, rad 10 står: fig 266, skall vara: fig 272.
S 365, spalt 2, rad 28 står: Gustaf Högström, skall vara: Gustaf Hagström.
S 367, spalt 1, rad 6 står: (synligt i fig 279), skall vara: (synligt i fig 278).
S 374, spalt 2. Beträffande myntbestämningen, se dnr 5894/71, ATA.
S 375 (Klockor) tillägges: Den å s 408 beskrivna sanctusklockan nr 2 hänger numera i Gamla kyrkans vapenhus.
S 376, not 5 tillägges: Oestanus Petri var en av de präster, vilka under Kalmar-kriget 1611-1613 togs som gisslan av Kristian IV (se Böda, s 157, not 24 och där angivna källor).
S 377, not 44 står: Johan Hultskog, †1952, skall vara: †1955.
S 377, not 50. Angående Peter Lundgren, jfr Föra, s 604 samt s 620, not 44.

KÄLLA NYA KYRKA

- S 397 (Predikstol) samt fig 266. Ljudtaket är yngre än korgen, tillverkat 1727. Jfr ovan rättelsen till s 219 samt fig 139.*
S 403, fig 285, samt s 405 tillägges: Stenfragmenten i fig 239 kan möjligen ha ingått i en sockel till gravstenen, vilken således var uppbyggd som den likaledes Martin Vathi tillskrivna gravtumban i Högby, fig 107-111.

PERSNÅS KYRKOR

- S 421. Digerflisan är enligt statsgeolog Erik Åhman utförd av gotländsk kalksten.*
S 431-446 (Långhus, Västtorn). Kulturlagren ovanpå västtornets valv undersöktes under våren 1971 med hjälp av en kompressor och en ejektor, alltså samma metod som prövades 1970 i Föra (s 602). När golven avtäcktes, framkom en beläggning av kullersten i kalkbruk, vilken invid väggarna var modellerad i en mjuk övergång mellan golv och vägg. Själva golvytan är av växlande utseende, dels mycket slät, dels kullrig av uppstickande stenar. Ej heller ligger golven helt i våg, i allmänhet är de något högre utmed hjäss-

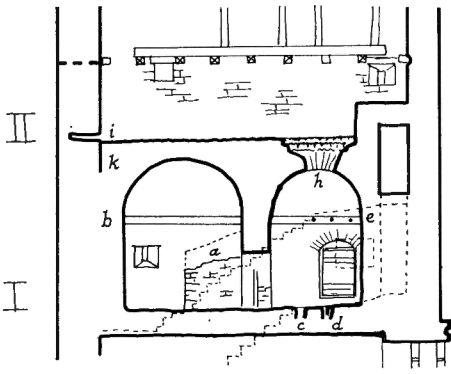

Fig. 488. Persnäs. Sektion mot söder av västtornets första och andra våningar efter den s k dammsugningen 1971. Jfr fig 302, 326. Skala 1:200, R Boström 1971.

Persnäs. Section, looking south, of the first and second storeys of the west tower after the so-called vacuum cleaning in 1971. Cf figs 302 and 326.

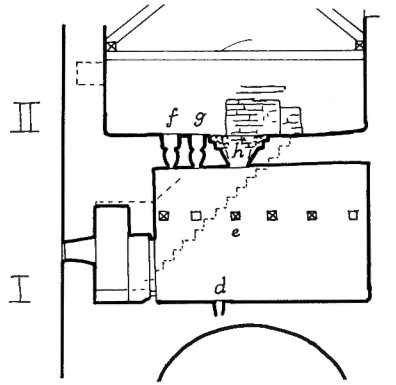

Fig. 489. Persnäs. Sektion mot väster av västtornets första och andra våningar efter den s k dammsugningen 1971. Jfr fig 302, 327. Skala 1:200, R Boström 1971.

Persnäs. Section, looking west, of the first and second storeys of the west tower after the so-called vacuum cleaning in 1971. Cf figs 302 and 327.

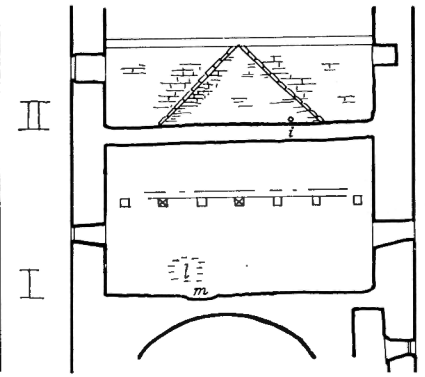

Fig. 490. Persnäs. Sektion mot öster av västtornets första och andra våningar efter den s k dammsugningen 1971. Jfr fig 302, 323. Skala 1:200, R Boström 1971.

Persnäs. Section, looking east, of the first and second storeys of the west tower after the so-called vacuum cleaning in 1971. Cf figs 302 and 323.

Fig. 492. Persnäs. Plan av västtornets andra våning efter den s k dammsugningen 1971. Jfr fig 302. Skala 1:200, R. Boström 1971.

Persnäs. Plan of the second storey of the west tower after the so-called vacuum cleaning in 1971. Cf fig 302.

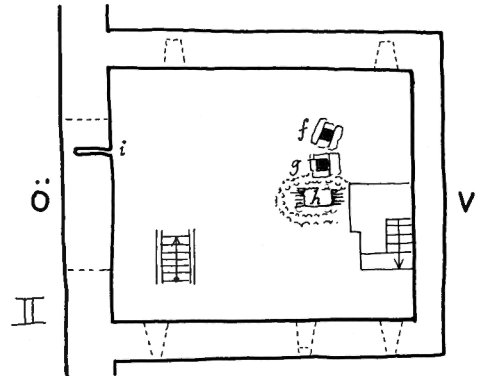
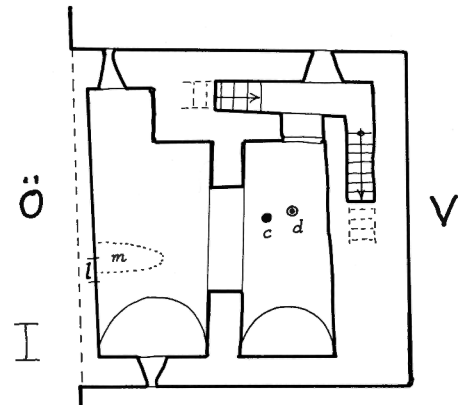

Fig. 491. Persnäs. Plan av västtornets första våning efter den s k dammsugningen 1971. Jfr fig 302. Skala 1:200, R Boström 1971.

Persnäs. Plan of the first floor of the west tower after the so-called vacuum cleaning in 1971. Cf fig 302.

linjen på de underliggande valven. Jfr *R Boström o Å Nilsson*, rapport 2378/71, ATA. Här nedan uppgivna fyndsigena, betecknade med bokstaven F och ett nummer, hänför sig till den i rapporten bilagda fyndförteckningen. — Se även *R Boström o Å Nilsson*, »Dammsugning» av kyrkvindar, Fv 1971, s 284 ff.

S 431 (Långhus). Till beskrivningen av den inbakade långhusgaveln kan läggas: I samband med den s k dammsugningen 1971 avlägsnades ett ca 60 cm tjockt kulturlager närmast gaveln, vilken därefter blev synlig till 210 cm höjd över golvet. I gavelns södra del upptäcktes ett bomhål, troligen från en byggnadsställning (fig 488: i, 490: i, 492: i) med rester av avtryck av ett runt, krokigt virke, 12 cm i diameter (F 132). Mellan gaveln och det murade golvet är en ca 2 cm bred och 40–75 cm djup springa (fig 488: k), vilken uppkommit då kalkbruket torkade. Gavelmuren har nämligen lämnat avtryck i ballastmurningen.

S 432, spalt 2, rad 3 står: (fig 318, 319), *skall vara*: (fig 319).

S 437, spalt 1 (Västtornet). De i vapenhusets valv belägna löphålen för klocklinor är sekundära. Deras övre mynningar påträffades 1971 (fig 488: c, d, 489: d, 491: c, d). Se närmare nedan, tillägg till s 439.

S 438, spalt 2. Utanför ingången till första tornvåningen påträffades 1971 dels måltidsrester (ben), dels ett medeltida mynt, en s k Visbybrakteat (F 46). Även innanför tröskeln fann man 1971 ett mynt (F 40). Se vidare nedan tillägg till s 481 (Lösfynd).

S 439, spalt 1 (västra kammaren). Det år 1971 undersökta kulturlagret var trähaltigt, dammliknande och ca 10–25 cm tjockt. I detta och de båda andra undersökta tornrummen påträffades måltidsrester (ben). I västra kammaren registrerades 17 föremål, varav några avbildas i fig 493. Benämningen »skomakarekamrarna» för de välvda rummen i tornets första våning synes vara missvisande. I varje fall innehöll ej golvets kulturlager avfall från skotillverkning. Kanske har en sammanblandning skett med motsvarande utrymmen i Föra kyrka (jfr s 596). Invid västra väggen låg dels ett ca 10 cm tjockt halmlager (från sovplatser?), dels en murbrukshög. Den senare låg ovanpå kulturlagret. Bruket hade samma kvalitet som det som använts när den sekundära dörröppningen i skiljemuren mot nästa rum murades och tillhör samma byggnadsskede.

I golvet var två sekundära genombrytningar för klocklinor (betecknade med *c* och *d* i fig 488, 489, 491). I den västra satt en träskoning (sturk, F 137) kvar. Arbetets gång vid utformningen av löphålen kunde studeras närmare: valvets översida (golvet) var uppbruten på ett stort område. Därefter hade man placerat två sturkar i håligheten och stöttat dem med små stenar. Omkring den östra hade man fyllt med kalkbruk, medan den västra stod lös i gruspackningen, utan murbruk. De om ekrar påminnande pinnarna i den bevarade träskoningen var belägna i golvytan och delvis avnötta eller bortfallna. Av den östra sturken var endast ett tydligt avtryck synligt i det omgivande murbruket.

Spalt 2. Den stora öppningen i valvet (betecknad med *h* i fig 488, 489, 492) är en sekundär genombrytning. Denna och de två ursprungliga öppningarna i valvet (betecknade med *f* och *g* i fig 489, 492) beskrivs nedan, se tillägg till s 445.

Rakt under det stora hålet i valvet låg förkolnade rester av en eld, som hade brunnit rakt igenom kulturlagret och ända ned till valvet. Elden har alltså varit anlagd i sen tid. Stenen i väggen bredvid elden var något skörbränd och sotig.

S 441, spalt 1. I förvaringsbjälke nr 3 (från söder räknat) är tre träpluggar inborrade (fig 488: e). Troligen utgör de resterna av utskjutande »knaggar» för upphängning av mindre persedlar.

Fyllnadsmurverket vilar på ett ca 2 cm tunt jordlager. Det syntes mycket

Fig. 493–497. Persnäs. Lösfynd från tornundersökningen 1971 (den s k dammsugningen). Foto SHM (före konservering) 1971.

Persnäs. Loose finds made during the investigation of the tower in 1971 (the so-called vacuum cleaning).

Fig. 493. Spelbricka av trä, omgiven av knypelpinnar, yxa samt nyckel till bultlås, påträffade i västtornets första våning, östra kammaren.

Wooden game piece, surrounded by lace bobbins, an axe and a key of a bolt lock, found in the first storey of the west tower, east chamber.

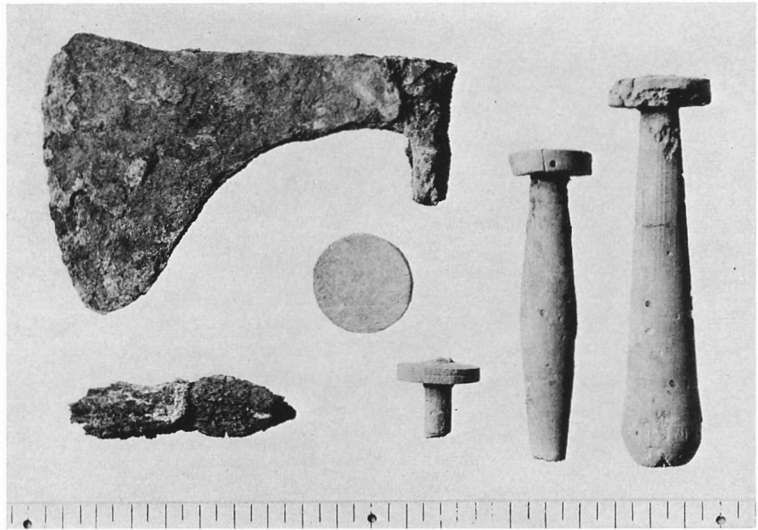
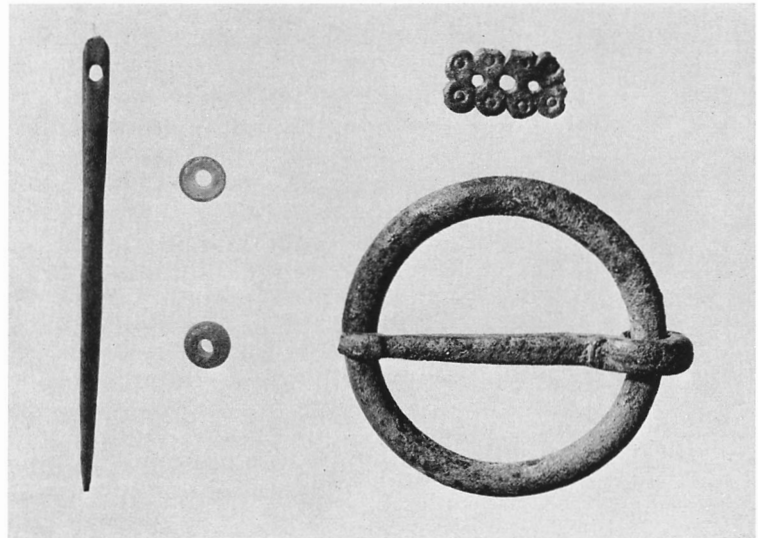

Fig. 494. Synål av ben, två glaspärlor, ringsölja samt ströning, båda av brons, påträffade i västtornets första våning, västra kammaren.

Bone needle, two glass beads, eyelet and spangle, both of bronze, found in the west chamber on the first floor of the west tower.

tydligt 1971, att man grävt en fördjupning i kulturlagret, när den sekundära muren lades. Fogbruket närmast golvet visade avtryck av nedgrävningen. Vid något tillfälle hade man gjort passagen i skiljemuren högre genom att göra en rännliknande och bred upphuggning av murbruksgolvet inne i öppningen.

Spalt 2. Tack vare en stark strålkastare kunde man 1971 mäta trapphusets ursprungliga höjd (betecknad *a* i fig 488). Detta hade nämligen lämnat ett avtryck upptill på de omgivande väggarna.

Kulturlagret i östra kammaren var av samma slag som i västra kammaren, men tunnare. I rummets södra hälft var det ca 4–15 cm tjockt. Vid södra väggen, där det var starkt uppblandat med kalkbruk, var det ännu tjockare. I norra hälften av rummet var jordlagret mycket tunt, högst 4 cm, och bestod mest av grus.

Invid trapphuset låg två takspån (?) med tjärspår, det ena av ek (F 134), det andra av furu (F 135). Sammanlagt tillvaratogs 34 föremål i rummet (de flesta i rummets södra del), däribland 11 mynt från 1200-talets mitt till och med 1700-talets mitt (dnr 5894/71, ATA). De gotländska mynten från 1400-talet överväger. Av andra värdefulla föremål avbildas några i fig 494.

De utmed trapphusets östra sida upptravade stenarna (fig 326) avlägsnades 1971. De vilade på kulturlagret. Under dem påträffades ett mynt, Visby örtug (gote), 1440-talet (F 12; dnr 5894/71, ATA).

S 445, spalt 1. Golvfyllningen i tornets andra våning hade i allmänhet en maktighet av mellan 30 och 60 cm, utom i nordvästra hörnet, närmast trappans mynning, där det av naturliga skäl var mycket tunnare. Fyllningen bestod av fyra skikt (här beskrivna nedifrån och uppåt):

- 1) centimetertjockt, tilltrampat och läderliknande jordlager,
- 2) det egentliga kulturlagret, av samma karaktär som i tornets första våning, 20–30 cm tjockt,
- 3) rasmassor av kalksten och murbruk, ca 30–40 cm tjockt, liggande utmed väggarna och utan tvekan rester från murkronans ombyggnad, vilken förmodligen skedde 1785 (jfr ovan s 445 och 461) samt slutligen
- 4) kajbon, ris och annat skräp och avskräde.

Innan den egentliga »dammsugningen» började, avlägsnades lager nr 4. — Gränsen mellan de övriga lagren var ej tydlig överallt. Kulturlagret (nr 2) samt nr 3 var blandade med varandra. Detta beror sannolikt på, att man vid murkronans ombyggnad helt enkelt hade låtit rasmassorna falla ner på valvet, i stället för att bära bort dem eller låta dem falla på kyrkogården. Eftersom fallhöjden inne i tornet ändå var minst 8 m, är det naturligt, att kalksten och murbruk vid det våldsamma nedslaget blandade sig med kulturlagret (nr 2). Ett mycket stort antal lösfynd — inte mindre än 151 stycken — registrerades 1971 i tredje våningen. En del av dem bör väl tänkas härröra från den sedan länge försvunna fjärde våning, som vilat på bjälklaget i nivå med den inmurade långhusgavelns spets (jfr fig 302, 304). Ett urval föremål avbildas i fig 495–497, bland vilka bör framhållas en röd glasflusspärila från folkvandringstid (F 49). Den var sönderslagen i tre delar, vilka alla kom till rätta.

I golvet är tre redan nämnda hål, två ursprungliga löphål för klocklinor (fig 489: f, g, 492: f, g) samt ett mycket stort, sekundärt genombrott (fig 488: h, 492: h). Jfr fig 302 och 304.

I golvets sydvästra del frilades de övre mynningarna till de förstnämnda. De var i golvytan firsidiga och omfattades av släta stenar. Ca 35 cm under golvnivå övergick kanalerna genom valvet till ungefär cylindrisk form. De släta sidorna bär avtryck av trästurkar, och även längst ned i deras nedre mynning i första våningens valv syntes tydliga avtryck av träskoningarna. De saknade motsvarigheter i första tornvåningens golv (= vapenhusets valv).

Norr om dessa båda prydliga löphål frilades den övre mynningen till en kraftig, rektangulär genombrytning i valvet (fig 488: h, 489: h, 492: h). Vid

Fig. 495. Svarvade trädosor, träskedar samt barkflöten, påträffade i västtornets andra våning.

Turned wooden boxes, wooden spoons and bark floats, found on the second floor of the west tower.

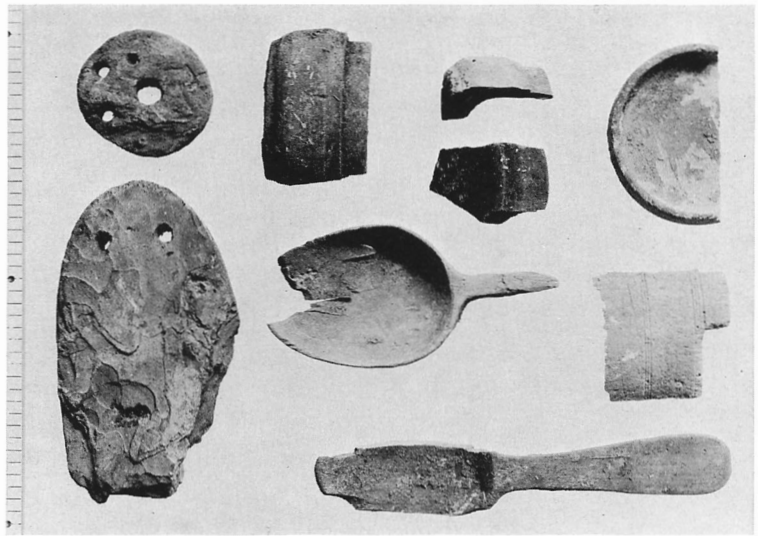
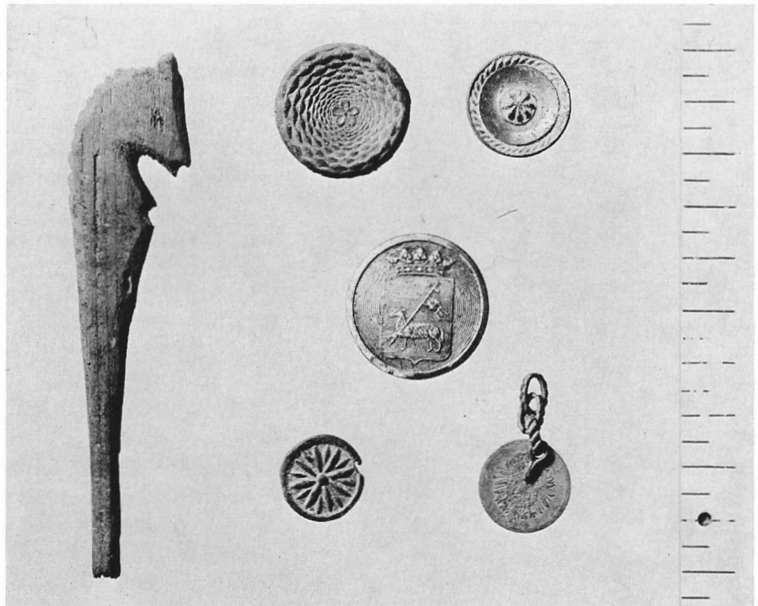

Fig 496. Pinne med hästhuvud samt knappar påträffade i västtornets andra våning.

Stick with horse-head and buttons, found on the second floor of the west tower.

friläggningen samt med hjälp av en stark strålkastare kunde konstateras, att det rör sig om en sekundär genombrytning. Det ovan s 439 framförda antagandet, att öppningen möjligen var en s k arbetsport eller en hemlig uppgång måste därför anses felaktigt. — Dess sidor vidgar sig kraftigt uppåt. I väster når det ända fram till trapphuset. Valvets och golvet konstruktion var tydligt iakttagbar: underst stora, mycket tunna flisor som bildade själva valvet. Däröver två horisontella kullerstens- och kalkbrukslager, klart åtskilda från varandra. Valvet och den därpå vilande ballastmurningen bildar ett tjockt golv, 92 cm på det tunnaste stället över västra valvhjässan.

Den elektriska kabel, som till sin övre ände genomborrar det äldsta långhusets gavel, passerar golvet (=valvet i östra kammaren, första tornvåningen) 120 cm från östra väggen.

S 445, spalt 2, rad 11 ff nedifrån: Av de många löphålen i valven kan man bli utläsa följande. Västtornet byggdes ursprungligen för två klockor, vilka skulle vara upphängda utmed en i norr-söder gående linje i tornets sydvästra del. De skulle ringas från tornets första våning, vilket även var förhållandet i Föra (se ovan s 550, 574). Klocklinorna passerade två prydliga löphål (betecknade med *f* och *g* i fig 489 och fig 492). De sekundära löphålen (*c* och *d* i fig 488, 489, 491) visar, att man sedermera flyttat klockorna, vilka fortfarande var två till antalet, ett stycke mot norr samt hängt om dem utmed en i öster-väster gående linje. I samband därmed har man sågat av en takbjälke. Det stora, kraterliknande hålet (*h* i fig 488, 489, 492) rymde väl också två klocklinor. Nu saknas alla spår efter skoningar för sådana, men öppningen sträcker sig nästan rakt över de sekundära hålen i det underliggande golvet (fig 488, *c*, *d*).

Trätrappan i nordöst, som för upp till klockvåningen, vilade på kulturlagret, ca 20–25 cm över golvet, och är alltså av relativt sent datum (troligen 1785). Den hängde alltså i luften, sedan kulturlagret avlägsnats, men pallades senare upp med lös sten ur golvfyllningen.

S 451, spalt 2, rad 1 står: (fig 312, 332), *skall vara:* (fig 310, 318, 332).

S 461, spalt 2, rad 18 nedifrån står: (fig 312), *skall vara:* (fig 321).

S 468 samt fig 31 och fig 340. Den geometriska rosetten och diagonalmarkeringen kan dateras ännu tidigare, 1200-talets mitt. De äldsta valvmålningarna i norra korsarmen kan därför vara ungefär samtidiga med valven. Jfr *Bengt G Söderberg*, *Gotländska kalkmålningar 1200–1400*, Uppsala 1971, s 73 ff.

S 470 samt bildtext till fig 343. Målningen föreställer ej Getsemane, utan snarare Kristus som representant för Tron — Ecclesia, som Kyrkans instiftare e dyl, och Kristus sitter på en summarisk tron, enligt ett påpekande av doc *Aron Andersson*.

S 471, spalt 2, rad 10 står: S:t Martin⁶⁰, *skall vara:* S:t Martin⁴⁹.

S 472, spalt 2 (bokpulpet) tillägges: not 50.

S 475, spalt 1, rad 11 står: (fig 345), *skall vara:* (fig 346).

S 481 (Lösfynd). Under den s k dammsugningen 1971 påträffades ett stort antal lösfynd i västtornets kulturlager. Jfr ovan s 630 ff, tillägg till s 431–446 samt fig 493–495).

S 487 (Restaureringar). Den s k dammsugningen 1971 beskrivs närmare ovan, se s 630 ff, tillägg till s 431–446.

S 490, spalt 2, rad 17 nedifrån står: ... samt s 279 f). *skall vara:* s 249 f.

S 495, spalt 1, rad 7 står: (fig 358), *skall vara:* (fig 358, 367).

S 496, spalt 1, rad 2 står: goudronnerad, *skall vara:* godronnerad.

S 505, gravsten nr 1 (fig 378) är svagt trapetsformad, övre bredden 139 cm, nedre 128 cm.

S 506, spalt 2, rad 7 nedifrån står: DENNA, *skall vara:* THENNA.

S 508, spalt 1. Lillklockan är enligt komminister *L-M Holmbäck* »troligen gjuten på 1300-talet».

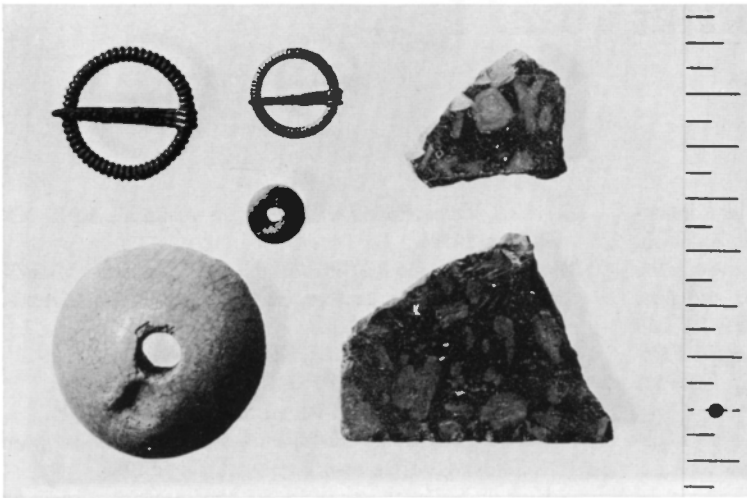

Fig. 497. Två ringsöljor av brons (den mindre med förgyllning), pärla av glasflus från Folkvandringstid, sländtrissa av ben samt två stycken av grekisk porfyr (rester av resealtare eller av täcksten över högaltarets relikgömma?), påträffade i västtornets andra våning.

Two eyelets, bronze, the smaller one with gilding, a bead of glass flux from the migration period, a bone distaff and two pieces of Greece porphyry (remains of a travel altar or of the cover stone over the reliquary in the high altar?), found on the second floor of the west tower.

S 509, not 21 står: fig 316, skall vara: fig 314.

S 511, not 63 står: S G U Scheffer, skall vara: C G U Scheffer.

S 513, spalt 2 tillägges: Boström R, Persnäs kyrka. Kalmar nations skriftserie XLVI, årg 69, tr 1970.

Tryckta källor och litteratur i band I

- Ahlqvist A*, Clerus Calmariensis. Tjenstemän vid Församlingarne och Läroverken uti Kalmar Stift från äldre till närvarande tider. Biografiska Anteckningar efter Prostarne Frigelii, Löfmans och Fornanders Samlingar ordnade, utarbetade samt med tillägg för nyare tider försedde och utgifne af Abraham Ahlqvist, III Häftet, Ordinarie Presterskapet på Öland: Extraordinarie Tjenstemän i Stiftet; Befordrade utom Stiftet, Kalmar 1841.
- Ölands historia och beskrifning, D 1–2, Calmar 1822–1827.
- Ahlqvist P*, Ölands hävdatecknare, Kalmar 1947.
- Ahnlund N*, Medeltida gillen i Uppland, Rig 1923.
- Sankt Olofs seglation. i: Oljeberget och Ladugårdsgärde, Sthlm 1924.
- Svinnegarns källa, Rig 1922.
- Analecta liturgica II: 1*. Insules et Bruges 1888.
- Andersson Aron*, L'art scandinave, 2 (Zodiaque), 1968.
- Anderson Iwar*, Halltorps kyrka. Fmpl nr 45, Sthlm 1956.
- Kyrkorna i Stenåsa och Halltorp, Ant ark 14, Sthlm 1960.
- Andersson T & Åberg G*, Mandelgren-utställningen i Högnäs ... Kullens Hembygdsförenings årsskrift /Kullabygd/ 1937.
- Anderson William*, En ödekyrka, SvD 22/3 1908.
- Källa ödekyrka, ÖKS nr 4, Borgholm 1936.
- Resmo kyrka. Dess beskrifning och byggnadshistoria, Nybro 1933.
- Rester af befäst kyrkogårdsmur vid Alböke å Öland, Kult och Konst 1908.
- Sockenfästningar och tvåskeppiga hallkyrkor, ÖKS nr 7, Borgholm 1936.
- Stenkors och kapellruiner på Öland, Acta Oelandica IV, Sthlm 1931 (= Anderson, Stenkors).
- Svenskt stadslif under 1700-talet, Sthlm 1912.
- Vallfart till Helig Olof på Öland, Brage 1930.
- Öland, Kalmar 1911.
- Ölands kyrkliga fornminnen och deras vård, Varden 1910.
- Ölands kyrkliga minnesmärken och deras vård, Kult och Konst 1908.
- Arbman Dagny*, Altarets klädsel. i: Kulturhist lex f nord med I, Malmö 1956.
- Areen E E*, De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer, heders- och minnestecken från 1500-talet till våra dagar, Sthlm 1938.
- Arné G*, Något om orglar och orgelbyggare i Växjö stift. i: Växjö stift i ord och bild, Sthlm 1950.
- Billow A*, Från slott och koja på Öland, Svenska Turistföreningens årsskrift 1921.
- se även Ölands kyrkor förr och nu.
- Björck S*, Ölandsforskaren Abraham Ahlqvist, KNS XV (1938, tr 1939).
- Blom O*, Befæstede Kirker i Danmark fra den ældre Middelalder. i: Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, 1895, II Række, 10 Bind.
- Boström Ragnhild*, Alböke kyrka, KNS XLVI (1969, tr 1970).
- Böda kyrka, KNS XLIV (1967, tr 1968).
- Det stora orgelbråket i Persnäs, Öbl julläsning 1970.
- Gärdslösa kyrka. i: Gärdslösa — sockenskrivning utgiven av Gärdslösa fornminnesförening, Kalmar 1966.
- H A R Sidén — en hängiven forskare och vårdare av Ölands fornminnen. Öbl julläsning 1965.
- Herrestads kyrka, Linköpings stifts kyrkor, Dals kontrakt nr 7, Link 1960.
- Högby kyrka. KNS XLV (1968, tr 1969).
- J H Rhezelius' resedagböcker. Några randanmärkingar. i: Konsthist studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966 (= R Boström, Festskr SK).
- Klövsadelskyrkan i Föra, Öbl 9/4 1955.
- Kyrkan i Källa för 700 år sedan. Åkerbo hemb fören Årsbok 1950.
- Källa ödekyrka, Öbl julläsning 22/12 1960.
- Källa ödekyrka. Fmpl nr 37 [2:a uppl], Sthlm 1964.
- Köping och Föra. Två givande kyrkorestaureringar på Öland, Fv 1955.
- Köpings kyrka, KNS XLXVII (1970, tr 1971).
- Långlöts kyrka. i: Långlöt — en ölandssockens historia, Kalmar 1970.
- Martin Vathi — stenhuggaremästare i Dälie, Öbl julläsning 1968.
- Några bortglömda minnesmärken, Öbl julläsning 1967.
- Några romanska sakristior på Öland, Fv 1971.
- Några skulpturer från Öland identifierade, Fv 1969.
- Persnäs kyrka, KNS XLVI (1969, tr 1970).
- Persnäs kyrka i gamla tider I–II, Öbl 21/12 resp 29/12 1959.
- Petrus Törnewall och Ölands kyrkor. Fv 1959.
- Råpplinge kyrka — en sockenfästning. Öbl 31/12 1966.
- Skattgrävning på kyrkvindar. Öbl julläsning 1971.
- Smedby kyrka, Öbl julläsning 1964.
- Tre märkliga gravstenar i Persnäs kyrka, Öbl 2/5 1959.
- Är Hulterstads kyrka en dansk anläggning? i: Nordisk medeltid. Konsthist studier tillägnade Armin Tuulse, Upps 1967 (= R Boström, Festskr AT).
- Ölands finaste trädgårdsbänk, Öbl 30/10 1964.
- Boström R & Nilsson, Å*, »Dammsugning» av kyrkvindar, Fv 1971.
- Branting Agnes*, Textil skrud i svenska kyrkor från äldre tid till 1900, Upps 1920.

- Broman O J*, Glysisvallur, utg af Gestrike-Helsing nation i Upsala, II, Ups 1912–1953.
- Brusenius D*, Beskrifning öfver Högby Socken på Öland, Inrikes Tidningar 1767, Nr 25–27.
- Busch H*, Von der Problematik aller Kunstforschung, Konst Tidskr IX, 1940.
- Bäckgren K*, Eric Ihrfors, fornforskare och Franciscussjäl. Föreningen Gamla Vadstena, Småskriftserie nr 6, 1959.
- Calmar Stifts-Tidningar* nr 6, 30/6 1803.
- Christie H*, Urnes stavkirkes forløper. i: Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring, Årbok 1958.
- Clasen K H*, Die mittelalterliche Bildhauer in Deutschordenland Preussen, Berlin 1939.
- Clerus*, se Ahlqvist, Clerus (betr Öland) samt Löfgren, Clerus (betr Småland).
- Cnattingius B*, Kyrklig konstodling under nyare tid. i: Linköpings stift i ord och bild, Sthlm 1949.
— Kättilstads kyrka, Linköpings stifts kyrkor, Kinds kontrakt 2, Link 1959.
- Collijn I*, Redogörelse för på uppdr af Kungl Maj:t i Kammarark och Riksark verkst unders ang äldre arkivalieomslag, Kungl Bibl handl 34, Sthlm 1914.
- Cornell H*, The Iconography of the Nativity of Christ, Upps 1924.
- Dahlgren F A*, Glossarium öfver föräldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket ..., H 1–3, Lund 1914–16.
- Daniel A*, Thesaurus hymn II, Halis et Lips 1841.
- Danmarks Kirker*, VII, Bornholm, Khvn 1954.
— Praestø Amt, Khvn 1933–1935.
— Sorø Amt, Khvn 1936–1938.
- Eckhoff E*, Om kyrkornas forna egenskaper af försvarsverk, Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed 1892.
— Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser öfver de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner. Utg av VHAA, Sthlm 1914–1916.
- Eckhoff E & Janse O*, Visby stadsmur, I (text), Sthlm 1936; II (planscher), Upps 1922. (VHAA Arkeol monografier nr 12).
- Eichhorn C*, C G Hilffeling. i: Nord Fam-bok, 2 uppl, Sthlm 1909.
— N M Mandelgren. i: Nord Fam-bok, 2 uppl, Sthlm 1912.
- Erici E*, Inventarium öfver bevarade äldre kyrkorglar i Sverige ... Sthlm 1965.
— Orglar och orgelbyggare. i: Linköpings stift i ord och bild, Sthlm 1949.
- Erik den Helige*. Historia. Kult. Reliker. Studier utg under red av B Thordeman, Sthlm 1954.
- Frölen H F*, Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning. I, Systematisk del, Sthlm 1911; II, Beskrivande del, Sthlm 1910.
- Gardell S*, Gravmonument från Sveriges medeltid I–II, Sthlm (tr i Gbg) 1945–1946.
- Granlund J*, Arbete och rytm i en Ölandsby. i: Svenska kulturbilder, ny följd, bd 6, del XII (omtryckt i Åkerbo hemb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1966).
- Gustawsson Karl Alfred*, Anders Lignell som upptecknare av dalsländska fornminnen, Hembygden 1937.
- Gödel V*, Riksantikvarieämbetet. VHAA handl nr 41, Sthlm 1930.
- Göransson Johan*, Bautil, det är: Alle Svea ok Götha rikets runstenar ifrån verldens år 2000 til Christi år 1000 ..., Sthlm 1750.
- Göransson Sölve*, Från Kongl Maj:ts stenhuggare vid Dälie till modern stenindustri vid Sandvik. Åkerbo hemb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1955.
— Prosten Fagerroths berättelse om Enerums surbrunn, Åkerbo hemb fören. Årsbok 1959.
- Hagberg Louise*, Minneskransar och »tavlor», Rig 1928.
— När döden gästar, Sthlm 1937.
- Hellgren C J*, Gotländska släkter, I, Visby 1926.
- Hildebrand H*, Badeboda-skatten. VHAA Månadsbl 1888.
— Sveriges Medeltid, Kulturhistorisk skildring 1–3, Sthlm 1879–1903; Register 1953.
- Hjorter J*, En julottefärd på Storsudret. De hundra kyrkornas ö, Visby 1970.
- Hofrén M*, Aurifaber. En liten silverbok till Gunnar Svensson, Kalmar 1953.
— Blomstermålning. Slakten Wadsten och några andra möbel- och inredningsmålare, KLMedd 1958.
— En vandring bland ruiner, KLMedd 1960.
— Guldsmeden Hans Olofsson Sturk, Sancte Christophers Gilles Chœnica, årg 22, Kalmar 1949.
— Herrgårdar och boställen. En översikt öfver byggnadskultur och heminredning i Kalmar läns herrgårdar 1650–1850. Akad avh, NordM handl 6, Sthlm 1937.
— Kyrkobildduggaren Jonas Berggren, KLMedd XXIV (1936).
— Nils Johan Jonsson. i: Svenskt konstnärslexikon III, Malmö 1957.
— Nils Johan Jonsson från Glömminge. i: Öningen 1925.
— På kyrkbacken, KL 1962.
— Spegelmakare i Kalmar, Rig 1931.
— Vågar och broar i Kalmar län, KLMedd 1950.
- Holmbring J-Å*, Ryttmästaren friherre Stephan Creutz på Horn 1738–88, Åkerbo hemb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1935.
- Holmbäck Karin*, Herr Kristens ottefärd. De hundra kyrkornas ö, Visby 1971.
- *L M*, Klockor och klockringning, Sthlm/Malung 1951 (= Holmbäck).
- Lärbrö-Bro-Ala. Något ur Visby stifts orgelhistoria, Julh t förs i Visby stift 33 (1955).
- Holmér F*, Stildrag i järnsmideskonsten under romansk tid. i: Tidskr f konstvet 1932.
- Hultskog J*, artiklar i Öbl 1942–1950.
- Hülphers A A:son*, Historisk afhandling om musik och instrumenter, särdeles om orgwerks inrättningen i allmänhet jemte kort beskrifning öfver orgwerken i Swerige, Westeras 1773.

- Håkansson Gunnar*, Död mans minne. Om medeltida gravstenar på Öland. KLMedd 27, Kalmar 1939.
- Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål, Gbg 1942 (=Håkansson).
- Iduna*, nr 9 (1822), nr 10 (1824) samt nr 11 (1845).
- Inrikes Tidningar* 1767, se Brusenius.
- 1786, nr 24; 1796 nr 44 (9/4) och nr 50 (3/5).
- Janse O*, Medeltidsminnen från Östergötland, Sthlm 1907.
- Kalmar läns fornminnes-förenings historiska och etnografiska samlingar på Kalmar slott*. Kort beskrifning till ledning för besökande ... [Horn, Herman], Häfte 1-3, Kalmar 1879-1882 (=Horns kat).
- Kalmar. *Kyrklig konst från åtta sekel*, Kyrkoskatter från Kalmarbygden och Öland. Nutida religiöst måleri. Utställning å Kalmar konstmuseum 4-11 september 1949, Katalog (=Kalmar utst kat).
- Kancelliets Brevbøger*, 1609-1615, utg ved L Lauersen, Khvn 1916.
- Karling S*, Konsthist studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966.
- Kyrkorna i Borås och Brämhult, Borås 1955.
- Karlsson William*, Studier i Sveriges medeltida möbelkonst, ak avh, Lund 1928.
- Killig Fr*, Ölands-kalksten. Samlade uppgifter om Ölands gamla stenhantering, Kalmar 1933.
- Kjellin H*, Medeltida gravvårdsformer i Norden (Festskr utg av Lunds univ 1918 vid dess 250-årsjubileum). i: Lunds univ Årsskr, NF avd 1, Bd 14, nr 19, Lund 1918.
- Några romanska gravmonument i Skåne. Tidskr f konstvet 10 (1925).
- Kulturhist lex f nord med VI*, art Hemmelighed, Malmö 1961.
- Künstele K*, Ikonographie der christlichen Kunst, II, Ikonographie der Heiligen, Freiburg i/B 1926.
- Källström O*, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer, ak avh, Sthlm 1939.
- Lagerlöf E & Svahnström G*, Gotlands kyrkor. En vägledning, Sthlm 1966.
- Lekholm C G*, Tidmätning, Kulturen 1954, Lund 1955.
- Leroquais V*, Les bréviaires manuscrits des bibliothèques publiques de France III, Paris 1934.
- Liljegren J G*, Run-Urkunder, Sthlm 1833.
- Lindblom A*, Kult och konst i Vadstena kloster, VHAA handl, Ant ser 14 delen, Sthlm 1965.
- Till kändedomen om Lübecks 1400-talsskulptur, Konsth Sällsk publ 1918.
- Lindell A M*, Fältprosten Gummerus, Ett hjälteminne. Växjö stifts hemb kal 1916.
- Lindqvist S*, Den helige Eskils biskopsdöme, ak avh, Sthlm 1915.
- Lindström G*, Gotlands medeltid II, Sthlm 1892.
- Linköpings Biblioteks handlingar*, Link 1793 (Necrologium Lincopense).
- Linköpings stift i ord och bild*, Sthlm 1949.
- Linnæus C*, Öländska och gothländska resa på riksens höglöflige ständers befallning förrättad år 1741 ... Sthlm & Ups 1745, nytr Sthlm 1962.
- Linnerhielm J C*, Bref under nya resor i Sverige, Sthlm 1806 (utg i urval av H Schiller under titeln Brev under resor i Sverige, Sthlm 1932).
- Ljung S*, Gilde. i: Kulturhist lex f nord med, V, Malmö 1960.
- Ljungström C J*, Åhs och Wedens härader, Sthlm 1865.
- Lundberg E*, Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000-1400, Sthlm 1940 (=Lundberg I).
- Byggnadskonsten i Sverige. Sengotik och renässans 1400-1650, Sthlm 1948 (=Lundberg II).
- Järnbeslagna dörrar från romansk tid i Östergötland. i: Rig 1927.
- Järnbeslagna dörrar från romansk tid i Östergötland. Nya studier. i: Rig 1929.
- Sankt Örjans bild å Kungslena kyrkdörr. i: Med Hammare och fackla IV, 1932.
- Skälvum och Götene, två nyrestaureerade romanska kyrkor i Västergötland, Nordisk medeltid. Konsthist studier tillägnade Armin Tuulse, Upps 1967 (=Lundberg, Festskr AT).
- Lundberg E B*, Kastal. i: Kulturhist lex f nord med, VIII, Malmö 1963.
- Lundgren K-B*, Blad ur Källa nya kyrkas byggnadshistoria. Åkerbo hemb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1969.
- Varför och hur ombyggdes Persnäs kyrka år 1857? i: Åkerbo hemb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1962.
- Lundmark E*, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925.
- Lundwall S*, Sotur, Fataburen 1953.
- Löfgren A*, Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Del I, band 1-3, Sthlm 1925-1950 (=Löfgren, Tenn).
- Löfgren B*, Släkten Löfgren från Högsby, Sthlm 1925.
- Löfgren N I*, Clerus Calmariensis. Tjenstemän wid Församlingarne och Lärowerken uti Kalmar stift från äldre tid till närvarande tider. Biografiska Anteckningar, efter Prostarne Frigeli, Löfmans och Fornanders Samlingar ordnade, utarbetade samt med tillägg för nyare tider försedde och utgifne af N I Löfgren. I-II Häftena [Småland], Kalmar 1836 resp 1839.
- Malmöutställningen 1914*, katalog.
- Mandelgren N M*, Förteckning på de af N M Mandelgren samlade studier, teckningar och utkast till Atlas till Sveriges Odlings Historia, som ... skänkts till Lunds kongl universitet, Sthlm 1889.
- Atlas till Sveriges odlingshistoria, Afdelning XI: Helgedomar, Häft I-II, Sthlm 1883-1884.
- Några bidrag till den svenska arkeologiska forskningens historia ... Historisk interiör, Sthlm 1876.
- Det *Medeltida Öland*. Provtryck ur en historisk-topografisk översikt av Det medeltida Sverige, utgivet av den av VHAA tillsatta kommittén, Sthlm 1953.
- Meisen K*, Nikolauskult und Nikolausbrauchtum im Abendlande, Düsseldorf 1931.

- Modéer I*, Med J R Rhezelius på forskningsresa i Kalmar län. i: Stranda, 1940–1941.
- Moltke E*, Kredens. i: Kulturhist lex f nord med IX, Malmö 1964.
- Montagu Jennifer*, The Church Decorations of Nicodemus Tessin the Younger, Konsth Tidskr XXXI, 1962.
- Norberg R*, Altare. i: Kulturhist lex f nord med I, Malmö 1956.
- Ein romanisches Triumphbogenkapitell aus der Kirche von Ljungsarp in Västergötland, Res medievales. Ragnar Blomqvist Kal mai 1968 oblata, Archaeologica Lundensia. 3. Lund 1968 (=Norberg, Ljungsarp).
- Nordberg T O:son*, Säbyfunten och besläktade dopfuntar, Rig 1925.
- Nordman C A*, Medeltida skulptur i Finland, Hfors 1964.
- Norn O*, Jydsk granit, Romanske portaler og fonte, fotograferet af Lennart Larsen, Khvn 1968.
- Olsson Bror*, Kalmar stifts herdaminne. i: Växjö stifts hembygdskalender 1945.
- Kalmar stifts herdaminne, 1–4, Kalmar 1947–1951 (= Herdam).
- Några medeltida inskrifter på öländska kyrkklockor, Acta oelandica IV, Sthlm 1931.
- Olsson Martin*, Kalmar slotts historia I–III, Sthlm/Upps 1944–1965 (=Olsson, Kalmar).
- Patrologiæ curs comp patrum lat*, et Migne LXXII, 1035.
- Petersson Sigurd*, Nils Månsson Mandelgren. i: Kullens Hembygdsförenings Årsskrift /Kullabygd/ 1928.
- Petrus Benedicti*, Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, utg av K H Johansson, Kalmar/Lund 1954 (=PB vis).
- Piper O*, Burgenkunde. Bauwesen und Geschichte der Burgen, nytr 1967.
- Quistgaard A*, Om brudstenar, Fataburen 1922.
- Rabén H*, Träskulptur och snickarkonst i Uppsverige under renässans och barock, ak avh, Sthlm 1934.
- Rasmusson Nils Ludvig*, Myntkunskap och myntsamlade i Sverige före omkring 1640, Numism medd XXVII (1933).
- Réau L*, Iconographie de l'art chrétien II, Iconographie de la bible 11, Nouveau testament, Paris 1957.
- Iconographie de l'Art Chrétien, III: 11, Paris 1958.
- Repertorium hymnologium*, ed U Chevalier II, Louvain o Bruxelles 1897.
- Reutersvärd O*, Paradisets källa och de gotländska »paradisfuntarna» /The Fountain of Paradise and the »Paradise Fonts» of Gotland. N M Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria, tillägghäfte VI, Lund 1967.
- Rhezelius J H*, Ion Haquini Rhezelii Monumenta uplandica. Reseanteckningar från åren 1635, 1636, 1638 och 1641, utg af C M Stenbock och Oskar Lundberg, UFT VII, Uppsala 1915–1917.
- Romdahl A L*, Rogslösadörren och en grupp romanska smiden, Fv 1914.
- Roosval J*, Den gotländske ciceronen [1:a uppl], Sthlm 1926 (= Roosval, Ciceronen 1).
- Den gotländske ciceronen, 2:a uppl, Sthlm 1950 (= Roosval, Ciceronen 2).
- Die Kirchen Gotlands. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Kunstgeschichte Schwedens, Sthlm 1911 (=Roosval, Kirchen).
- Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen, Sthlm 1918 (=Roosval, Steinmeister).
- Gotlands kyrkokonst. i: Visby stift i ord och bild, Sthlm 1952.
- Gotländsk vitriarius. De medeltida gotländska glasmålningarnas bestånd och historia, Sthlm 1950.
- Sverige II, se Sverige.
- Räfst*. Ärkebiskop Abrahams räfst. Efter originalakterna utgiven av Otto Holmström. Skrifter utgifna af Kyrkohistoriska Föreningen IV: 1, Ups 1901.
- Sandberg A*, Linköpings stifts kyrkoarkivalier till och med år 1800, en arkivhistorisk undersökning, ak avh, Lund 1948.
- Scheffer C G U*, Bielke. i: Kulturhist lex f nord med, I, Malmö 1956.
- Schlee E*, Ein schwedischer Prachtisch im Schleswig-Holsteinschen Landesmuseum, Nordelbingen 34, 1965.
- Götter Kultur im Jahrhundert der Universitätsgründung [Katalog], Flensburg 1965.
- Schwerin H H von*, N M Mandelgren. i: Sv konstnärslex IV, Malmö 1961.
- Schück H*, Illustrerad svensk litteraturhistoria III, Sthlm 1927.
- Kgl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Dess förhistoria och historia, 1–8, Sthlm 1932–1944.
- Minne av Johan Hadorph, Svenska akademien hand nr 43, Sthlm 1933.
- Sjöborg N H*, Samlingar för Nordens fornälskare, del II, Sthlm 1824.
- Sjöstrand N*, Bomärken i Föra socken, Åkerbo hamb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1959.
- Föra kyrka. Historik och vägledning, Åkerbo hamb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1957.
- Föra kyrka under medeltiden, Åkerbo hamb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1954.
- Johan Hultskog in memoriam, Åkerbo hamb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1955.
- Klockare i Föra, Åkerbo hamb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1963.
- Kring två biskopsvisitationer i Föra under 1500-talet, Åkerbo hamb fören. Årsbok. Öländsk bygd 1962.
- Steffen R*, Romanska småkyrkor i Östersjöländerna med särskild hänsyn till svenska förhållanden, Sthlm 1901.
- Stenbock C M & Lundberg*, se Rhezelius J H.
- Stolt B*, Bälinge kyrka. i: Upplands kyrkor II, Uppsala 1948.
- Kyrklig skrud enligt svensk tradition, Sthlm 1964.
- Styffe C G*, Skandinavien under Unionstiden, 3 uppl, Sthlm 1911.

- Sundquist N*, Gotiska kyrkor på norra mäljarstranden med takryttare, 1. Landskyrkor och ordenskyrkor, årsb Uppland 1966.
- Svahnström L*, Flyktingar från Åland 1808–1809. Hist tidskr f Finl 1833.
- Swartling I*, Alvastra Abbey, The first Cistercian Settlement in Sweden, Acta universitatis stockholmiensis/Stockholm Studies in History of Art 16, Sthlm (tr i Uppsala) 1969.
- Svensk Odlings-Historia*, ur N M Mandelgrens samlingar, Skånska Konstmuseum, katalog (1937).
- Svenskt diplomatarium* 1–6 (t o m år 1355) och ny ser 1–4 (åren 1401–1420), Sthlm 1829–1959 (=SD).
- Svenskt silversmide 1520–1850*, IV. Guld- och silverstämplar (av E Andrén, B Hellner, C Hernmarck o K Holmquist), Sthlm 1963 (=GSstplr).
- Sverige*. Geografisk, topografisk, statistisk beskrivning. Del II, utg av A Kempe, E Apelqvist och O Sjögren, Sthlm 1917. Kyrkoberivningarna för Öland författade av J Roosval (=Roosval, Sverige II).
- Sveriges runinskrifter*, utg av VHAA. Första bandet, Ölands runinskrifter, granskade och tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate, Sthlm 1900–1906 (=SvR, ÖI).
- Svärdström Elisabeth*, Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna, Ant ark 29, Sthlm 1966.
- Säve P A*, Samfärdeeln på Gotland i gamla tider, nytr Visby 1939.
- Söderberg G*, Gotländska kalkmålningar 1200–1400, Upps 1971.
- Tiotusen år i Sverige*, Sthlm 1945.
- Tuulse A*, Borgar i Västerlandet. Ursprung och typutveckling under medeltiden, Sthlm 1952.
- Bönekamrar och hagioskop. i: Konsthist studier tillägnade Sten Karling, Sthlm 1966.
- Castles of the Western World, London 1968.
- Hossmo. En försvarskyrka med östtorn. VHAA handl, Ant ser 2, Sthlm 1955.
- Kronobergs slottsruin, VHAA handl, del 76, Sthlm 1951.
- Nordisk medeltid. Konsthist studier tillägnade Armin Tuulse, Upps 1957.
- Romansk konst i Norden, Sthlm 1968.
- The Churches of Blekinge, Sthlm (tr i Uppsala) 1968. (= Ch Sw I).
- af Ugglas C R*, En folklivsbild från 1600-talet. i: Rig 1925.
- Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott, ak avh, Sthlm 1915 (=af Ugglas).
- Olofsstatyn från Rusko, Suomen Museo [Finskt Museum] XIX, Hfors 1912.
- Personhistoria och silversmide. i: Svenska kulturbilder, ny följd, 6 bandet, del XI, Sthlm 1938.
- Upmark G*, Guld- och silversmeder i Sverige 1520–1850, Sthlm 1925.
- W A* (=William Anderson?), art om Källa ödekyrka, Barometern 22/1 1907.
- Wallin N (Nicolaus O Vallinus)*, De Oelandia dissertatio, Holmiæ 1703.
- Vennberg E*, Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen i Uppland 1676–1685, Sthlm 1917.
- Westerlund J A & Setterdahl J A*, Linköpings stifts herdaminne, I, Link 1919.
- Widerberg L*, Mäster Mårten Vathis gravsten på Högby kyrkogård, Öbl julläsning 1964.
- Var låg den helige Ottos kapell? Åkerbo hemb fören. Årsbok 1964.
- Wrangel E*, Konstnärligt järnsmide från den äldre medeltiden i Småland. i: Tidskr f konstvet 1928.
- Åberg G*, N M Mandelgren och hans samlingar i Lund. Kullens hemb f årsskrift [Kullabygd] 1935.
- Åhstrand P*, Beskrifning öfwer Öland, Besynnerligen det Norra motet eller Fögderiet, Uppsala 1768.
- Åkerlund K*, Kläckeberga. Kyrkan med källare och salvåning. i: KLMedd XXXIII, 1945.
- Åmark M*, Kakaltaret i Överselö kyrka, Bidr t Söderm äldre kulturhist XXVII, 1934.
- Sveriges medeltida kyrkklockor, Sthlm 1960 (=Åmark).
- Öland*, (B Olsson, B Palm, E Liljeroth, J Mark, K Hagberg), Malmö 1963 (=Allhems bok om Öland).
- Öland* Red av B Palm, L Landin och O Nordmark, 1–3, Kalmar 1948–1949 (=Öland).
- Ölandsbladet* 28/7 1898, dödsruna över H A R Sidén.
- Ölands kyrkor förr och nu*. Utg av Kalmar tryckeriaktiebolag med förord av A Billow, Kalmar 1926 (=Ölands kyrkor).

Förkortningar i band I

Ahlqvist	Abraham Ahlqvist, Ölands historia och beskrifning, D 1–2, Calmar 1822–1827.	KB	Kungl Bibl, Sthlm.
Ahlqvist, Clerus	Clerus Calmariensis, Tjenstemän ... uti Kalmar Stift ... af Abraham Ahlqvist, III Häftet, Ordinarie Presterskapet på Öland, Kalmar 1841.	kh	kyrkoherde.
Ahlqvist, Saml	Abraham Ahlqvist, Anteckningar till Ölands historia och beskrifning, vol I–VII. Ms sign S.84–S.90, UUB.	KL	Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård. Utgiven av Kalmar läns fornminnesförening [51–] 3–, Kalmar 1963–. Kalmar Läroverks Bibliotek (tidigare Gymnasiebiblioteket).
ATA	Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.	KLB	Kalmar läns museum och dess arkiv, Kalmar.
BSt	Kulturhistoriska byråns arkiv, RAÄ (före 1/7 1967 i K Byggnadsstyrelsen).	KLM	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50, Kalmar 1898–1962.
Ch Sw	The Churches of Sweden, an Art Historical Inventory, Second Series, Vol I–, Sthlm 1968–.	KLMedd	Årsboken Kalmar län. Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1–50, Kalmar 1898–1962.
dep	deponerad, deposition.	KNS	Kalmar nations skriftserie I–, Kalmar 1924–.
DK	Danmarks Kirker. Udg af Nationalmuseet, Khvn 1933–.	KrA	Krigsarkivet, Sthlm.
Domkap	Kalmar domkapitel och dess arkiv, VaLA.	la	landsantikvarien.
ED handl	K Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.	Linné	Caroli Linnæi Öländska och gothländska Resa på Rikens och Ständernas befallning förrättad 1741. Sthlm o Upps 1745.
Fmpl	Svenska fornminnesplatser. Vägledning utg genom VHAA. Nr 1–; 1926–.	LMS, LSt	K Lantmäteristyrelsens arkiv, Sthlm.
Fv	Fornvännen. Meddelanden från VHAA 1906–.	LSB	Linköpings stifts- och landsbibliotek.
GSstplr	Svenskt silversmide 1520–1850, IV. Guld- och silverstämplar av E Andrén, B Hellner, C Hernmarck och K Holmquist, Sthlm 1963.	LSt se LMS	
Hadorph	Johan Hadorph, Reseanteckningar i Sverige och Seland, trol 1671–1673. Ms sign S.30, UUB.	LUF	Institutionen för folklivsforskning vid Lunds universitet (Folklivsarkivet). Till dess arkiv överfördes 1/7 1969 de i LUKI förvarade Mandelgrenska samlingarna.
Herdam	Bror Olsson, Kalmar stifts herdaminne 1–4, Kalmar 1947–1951.	LUKI	Lunds Universitets Konsthistoriska Institution.
Hildebrand, Sv Med	Hans Hildebrand, Sveriges medeltid, Kulturhistorisk skildring 1–3, 1879–1903. 4. Register 1953.	Löfgren	Nils Isak Löfgren, Samlingar och Anteckningar till Ölands Historia och Beskrifning ... Började i Maji månad år 1816. Författaren då på sitt 19de år. Skänkte till Abr. Ahlqvist. Återlemnade till samlaren af Enkefru Prostinnan Ahlqvist den 6 October 1857. Ms i ATA.
Håkansson	Gunnar Håkansson, Öländska personminnen bevarade i äldre gravstenar, epitafier och andra kyrkliga föremål, Gbg 1942.	Löfgren, Clerus,	N I Löfgren, Clerus Calmariensis. Tjenstemän ... uti Kalmar stift ... af N I Löfgren. I–II Häftena (Småland), Kalmar 1836 resp 1839.
Ihrfors	Eric Ihrfors, Oelandia sacra. Ms från 1891–1892, ATA.	Mandelgren, Atlas	N M Mandelgren, Atlas till Sveriges odlingshistoria, Afdelning XI: Helgedomar. Häft I–II, Sthlm 1883–1884.
inv	inventarieförteckning, inventering.	Mandelgren, Fört	Förteckning på de af N M Mandelgren samlade studier, teckningar och utkast till Atlas till Sveriges Odlings Historia, som ... skänktes till Lunds kongl. universitet, Sthlm 1889.
Inv 1829	en på grund av kgl förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevs i flera exemplar, varav en serie förvaras i resp kyrkoarkiv, en serie i ATA.	Mandelgren, Reseber	N M Mandelgren, Reseberättelse 1848, ms i ATA.
KA	Kammararkivet, Sthlm.	Mandelgren, Saml	N M Mandelgrens i LUF förvarade samlingar av teckningar, anteckningar, excerpter m m.
		ms	manuskript

- NordM Nordiska Museet, Sthlm.
 PB vis Linköpingsbiskopen Petrus Benedictis visitationsbok, utg av K H Johansson 1954.
 prot protokoll.
 PÄ pastorsämbetet.
 RA Riksarkivet, Sthlm.
 ra riksantikvarien.
 RAÄ Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
 Rhezelius F.b. Ms av J H Rhezelius i KB med dessa signa.
 22, F.c. 1 De långa titlarna återfinns under Otryckta
 t o m F.c. 5. källor, s 84–85.
 räk räkenskaper.
 SAOB Svenska akademiens ordbok, Lund 1893–.
 SBL Svenskt Biografiskt Lexikon, Sthlm 1918–.
 SD Svenskt diplomatarium 1–6 (t o m år 1355)
 och ny ser 1–4 (åren 1401–1420), Sthlm
 1829–1959.
 SHM Statens Historiska Museum, Sthlm.
 SjöHM Statens Sjöhistoriska museum, Sthlm.
 sn socken.
 Snabbinv en preliminär inventering av de svenska
 kyrkornas föremålsbestånd av konst- och
 kulturhistoriskt värde, utförd under åren
 1917–1932. Samtliga snabbinventeringslistor
 förvaras i ATA. Ett ex har tillställts varje
 inventerad kyrka samt vederbörande dom-
 kap. — På Öland utfördes inventeringen av
 Anders Billow 1912–1921. Senare tillägg ut-
 förda av prästerna.
 Steffen Richard Steffen, Romanska småkyrkor i
 Östersjöländerna med särskild hänsyn till
 svenska förhållanden. Sthlm 1901.
 st prot sockenstämmoprotokoll.
 SvD Svenska Dagbladet.
 SvK Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium,
 vol 1 Upps 1912, vol 2– Sthlm 1913–.
 SvR Öl Sveriges runinskrifter, utg av VHAA. Första
 bandet, Ölands runinskrifter, granskade och
 tolkade af Sven Söderberg och Erik Brate,
 Sthlm 1900–1906.
 Törnnewall, ms i KB, sign F.m.46 med teckningar av
 F.m.46 Petrus Törnnewall 1673. Se närmare Otryckta
 källor, s 85.
 Törnnewall, ms i UUB, sign S. 74 med teckningar av
 S. 74 Petrus Törnnewall 1673. Se närmare Otryckta
 källor, s 86.
 UFT Upplands Fornminnesförenings Tidskrift,
 1871–.
 UUB Uppsala Universitetsbibliotek.
 VaLA Vadstena Landsarkiv.
 Wallman, J Wallman, Samlingar. Vol. II innehåller
 NordM bl a Öland 1–3 (koncept till Wallman, Suppl.
 m m.) Även andra vol. i samlingen innehåller
 material om Öland. Jfr Otryckta källor, s 85.
 Wallman, J Wallman, Öländska och Gothländska Forn-
 Suppl lemningar. Supplement till Hilfelings Dag-
 bok I Häftet 1830. Ms i ATA (innehåller
 bl a renritningar till koncept i NordM).
 VHAA K Vitterhets Historie och Antikvitets Aka-
 demien, Sthlm.
 vis visitation.
 vis prot visitationsprotokoll.
 Åhstrand Petter Åhstrand, Beskrifning öfwer Öland,
 Besynnerligen det Norra Motet eller Fögde-
 riet. Upps 1768.
 Åhstrand– interfolierat exemplar av Åhstrand i ATA
 Löfgren med teckningar och anteckningar av N I
 Löfgren 1815–1817.
 ÖBl Ölandsbladet, Borgholm.
 ÖIÄ Överintendents Ämbetet (efter 1918 BSt),
 Sthlm.
 ÖIÄ skr skrivelser från ÖIÄ till K Maj:t (inrikescivil-
 dep) i RA.
 ÖKS Ölands kulturminnesförenings skriftserie,
 Borgholm 1929–.
 Öland Öland. Red: B Palm, L Landin och O Nord-
 mark. D 1–3, Kalmar 1948–1949.
 LANDSKAPSNAMNENS FÖRKORTNINGAR
 Bl Blekinge Nä Närke
 Bo Bohuslän Sk Skåne
 Dr Dalarna Sm Småland
 Ds Dalsland Sö Södermanland
 Go Gotland Up Uppland
 Gä Gästrikland Vb Västerbotten
 Ha Halland Vg Västergötland
 Hr Härjedalen Vr Värmland
 Hs Hälsingland Vs Västmanland
 Jä Jämtland Ån Ångermanland
 La Lappland Ög Östergötland
 Me Medelpad Öl Öland
 Nb Norrbotten

Register till Öland band I

av Elsa Holm

ORTREGISTER

Kursiva siffror hänvisar till huvudbeskrivningen av en kyrka

- Adelsö (Up), kyrkan 101
Ala (Go), kyrkan 363
Alböke 525, 597
kyrkan 7, 8, 12, 14, 19, 22, 27, 35, 43, 52, 53, 59, 199, 268, 285, 376, 377, 378, 457, 570, 575, 618, 619, 620
Algutsrum 19
kyrkan 8, 10, 13, 25, 40, 42, 60
S:t Knuts kapell 8, 54, 167, 168, 169
Alsheda (Sm), kyrkan 159
Alskog (Go), kyrkan 377
Alva (Go), kyrkan 157
Alvara, by, Böda sn 370
Alvastra, kloster (Ög)
klostergods i Högby sn 177
klostergods i Källa sn 283
klostergods i Persnäs sn 417
Alvedsjö by, Högby sn 177, 258, 266
Amsterdam, Holland 228, 269
Anga (Go), kyrkan 363, 510, 583, 620
Angarn (Up), kyrkan 378
Arby (Sm), kyrkan 449, 509
Ardre (Go), kyrkan 376
Askeby, kloster, (Ög)
klostergods i Högby sn 177, 283

Backeborg se Gråborg
Badeboda, Åseda sn (Sm) 596
Bamberg, Tyskland 268
Bankekind (Svinstad, Ög), kyrkan 159
Bari, Italien 134
Basel, Schweiz 133
S:t Birgittas kapell se Bredsätra
Bjälbo (Ög), kyrkan 308, 533, 558
Bjärby, by, Runstens sn 620
Blekinge 168
Bläsinge, by, Högby sn 179, 257
Borga-Ed, fornborg, Högby sn 178
Borgholm 60, 395, 586, 599
kungsladugård 271
slotet 16, 146, 180, 267, 285, 286, 337, 339

Bornholm, kyrkor 111, 308, 324, 334, 363, 509
Brandenburg, Tyskland 374
Bredsätra, kyrkan 303, 376, 377, 456, 510, 620
Långöre (S:t Birgittas) kapell 19, 34, 35, 168
Bringetofta (Sm), kyrkan 431
Bro (Go), kyrkan 156, 379
Bunge (Go), kyrkan 19
Burs (Go), kyrkan 509
Byxelkrok 97, 390
Bårby fornborg, Mörbylånga sn 5, 583
Bårslöv (Sk), kyrkan 269
Båstad (Sk) 616
Bäck, Norra och Södra, byar, Runstens sn 529
Bäl (Go), kyrkan 157
Bälinge (Up), kyrkan 408
Böda 97, 156, 159, 267, 586
kyrkogård 98–101, 156, 627
gamla kyrkan 12, 14, 22, 33, 34, 39, 44, 64, 65, 96, 101–135, 156–158, 198, 201, 202, 227, 268, 324, 325, 330, 334, 376, 377, 572, 582, 583, 584, 627, 628
nya kyrkan 136–155, 158–160, 233, 628–629
S:t Olofs kapell 54, 97, 128, 166–170, 268

Cambrai, Frankrike 378

Dalby (Sk), kyrkan 54, 156
Danmark 4, 19, 308, 375
Danzig, Polen 158, 355, 357, 378
Djurstad, by, Föra sn 528, 604
Dälje, stenbrott, Högby sn 224, 267, 270
Döderhult (Sm) 223, 240
Dödevi, by, Högby sn 178
Dörby (Sm), kyrkan 334

Egby 17; kyrkan 12, 15, 27, 49, 50, 60, 159, 377, 378, 620
Eketorp, fornborg, Gräsgård sn 583
Eksjö (Sm) 256
Eksta (Go), kyrkan 618
Elbing, Tyskland 595, 596
Emmetorp, by, Föra sn 604
Eskelhem (Go), kyrkan 510
Estland 197, 200
Estuna (Up), kyrkan 156, 510, 511
Etelhem (Go), kyrkan 510

Fagerhult (Sm), kyrkan 42
Fardhem (Go), kyrkan 379
Fieholm, köping (Sm) 151, 377
Fjenneslev, Danmark, kyrkan 377
Flakeböle, by, Högby sn 266
Folberga, by, Föra sn 584, 599, 604, 615, 618
Folkärna (Dr), kyrkan 158
Frankrike 134, 378
Fredriksberg, Hilleröd, Danmark 252
Fågelfors (Sm), kyrkan 379
Föra 17, 97, 227, 509, 525–527, 619
kyrkogård 528–530, 619
gamla kyrkan 22, 302, 304, 307, 308, 321, 377, 378, 417, 450, 457, 471, 531–597, 619–621, 630, 632, 636
nya kyrkan 270, 363, 408, 598–618, 621
Förbo härad 97, 525, 575
Föreby (Sm), kyrkan 159
Förlösa (Sm), kyrkan 105, 377
Förlövsholm (Sk) 615

Galiléen, Palestina 490
Gamleby (Sm) 510; kyrkan 159
Gammeln (Go), kyrkan 376, 620
Ganthem (Go), kyrkan 583, 620
Gaxa, Gaxahaga se Hagaby
Gel (Gehl), Föra sn 417, 527

- Getsemane, Palestina 470, 471, 490, 636
 Getterum, by, Böda sn 155
 Glömminge 271, 621; kyrkan 10, 39, 40, 42, 110, 159, 198, 303, 424, 453, 509
 Gnosjö (Sm), kyrkan 268
 Gothem (Go), kyrkan 376, 453, 510, 620
 Gotland 2, 97, 102, 110, 118, 149, 158, 159, 166, 267, 268, 270, 291, 308, 357, 374–375, 417, 457, 467, 564, 580, 583, 593, 618, 619, 629
 Gottorp (Gottorf), Schleswig, Tyskland 159
 Gottröra (Up), kyrkan 268
 Grankullavik, Böda sn 166, 168
 Greda se resp Södra och Östra Greda
 Grimskär, Kalmarsund 16
 Gråborg (Backeborg) fornborg, Algutsrums sn 8, 28, 167, 583
 Gräsgård, kyrkan 39, 61, 62
 Grödinge (Sö), kyrkan 269
 Gröndal, Köpings sn 99, 186, 287, 361, 484, 499, 618
 Grönslanda, by, Föra sn 616
 Gudesjö, by, Högby sn 132, 238
 Guldsmedshyttan (Nä), kyrkan 408
 Gusums bruk, Ringarums sn (Ög) 258
 Gårdby 38; kyrkan 24, 39, 157, 158, 159, 378, 511
 Gårdveda (Gottfridsdal, Sm), kyrkan 14, 481, 507, 508
 Gärdlösa 269, 564, 565, 575
 gravmonument, 1200-t 379
 kyrkan 3, 10, 14, 15, 33, 34, 43, 54, 58, 59, 62, 107, 110, 146, 157, 198, 199, 268, 369, 376, 378, 398, 408, 424, 432, 451, 453, 457, 468, 509, 510
 Göteborg (Vg) 145, 148, 495, 609
 C:sons Guldvaruaktiebolag 498
 Habblingbo (Go), kyrkan 619
 Hagaby (Hageby, Gaxa, Gaxhaga), by, Högby sn 32, 177, 179, 202, 238, 257, 267, 270, 372, 400
 Hagby (Sm), kyrkan 54, 377
 Hageby se Hagaby
 Hagelstad, by, Källa sn 200, 344, 403, 408
 Haget, Böda sn 97
 Hall (Go), kyrkan 583, 620
 Halland 18
 Hallingeberg (Sm), kyrkan 159
 Hallnäs, by, Persnäs sn 16, 417, 418, 423, 462, 499
 Halltorp (Sm), kyrkan 268
 Halmstad 487
 Hammarby (Sö), kyrkan 157
 Hamrånge (Gä), kyrkan 378
 Hangvar (Go), kyrkan 157, 583, 620
 Heda (Ög), kyrkan 449
 Hedared (Vg), kyrkan 619
 Hedemora (Dr) 158
 Hejde (Go), kyrkan 510
 Hejdeby (Go), kyrkan 363
 Hellestad (Vg), kyrkan 619
 Helsingfors 396
 Hemse (Go), kyrkan 619
 Herrestad (Ög), kyrkan 268
 Hilleröd, Danmark 252
 Hjälmstad, by, Föra sn 417, 507, 585
 Honungstorp (Hollingtorp), Västra och Östra, byar, Källa sn 364, 376, 390, 400, 408
 Horn (Ög), kyrkan 159
 Horn, kungsladugård, Högby sn 126, 157, 178, 180, 238, 262, 263, 267, 269, 270, 271
 Horn, Persnäs sn se Lilla Horn
 Hornsjön (Hornsviken), Högby sn 202
 Hossmo (Sm) 159; kyrkan 105, 302, 377, 575, 587
 Hulterstad, kyrkan 12, 15, 26, 27, 30, 31, 44, 64, 159, 302, 303, 377, 405, 512, 575
 Hunderum, by, Böda sn 97
 helig källa 97
 Husaby (Vg), kyrkan 302
 Husby-Sjuhundra (Up), kyrkan 378
 Husvalla, by, Föra sn 525, 586, 592, 604, 613
 Högby 23, 46, 54, 97, 126, 156, 177–179, 267, 586
 kyrkogård 180–187, 267–268, 629
 gamla kyrkan med S:t Ottos kapell 1, 22, 27, 33, 34, 48, 62, 63, 64, 65, 107, 148, 157, 159, 177, 188–235, 268–270, 455, 555, 566, 573, 575, 583, 584, 619, 629
 nya kyrkan 146, 236–266, 270–271, 606, 629–630
 Högenäs, by, Källa sn 206, 285, 346, 347, 376, 377, 390, 399, 406, 408
 Högsrum, kyrkan 10, 46, 48, 378, 621
 Hörlösa, by, Persnäs sn 499, 508
 Hörup (Sk), kyrkan 143, 159
 S:t Ib (Ibsker), Bornholm, kyrkan 308
 Ingelstad, by, Föra sn 525
 Italien 259
 Jerusalem 403
 S:t Johannes, kapell, Ås sn 168
 Jonsberg (Ög), kyrkan 159
 Jylland, Danmark 269
 Jämshög (Bl), kyrkan 408
 Jönköping 160
 Jönköpings läns hemslöjd 615
 Kalmar (Sm) 2, 16, 17, 116, 118, 121, 144, 157, 204, 220, 221, 226–228, 230, 231, 234, 238, 253–254, 255, 257, 266, 268, 269, 270, 335, 340, 341, 344, 362, 364, 377, 378, 393, 394, 404, 408, 478, 498, 499, 504, 509, 511, 585, 589, 612, 613, 614, 618, 620, 621, 629
 Centrallasaretet 621
 Dahmska huset 376
 Domkyrkan 139, 140, 158, 159, 353, 404
 Fornminnesföreningen 60, 288, 356, 361
 Gamla Stadskyrkan 19
 Gymnasie- och Stiftsbiblioteket 202, 216, 227
 Slottet 146, 193, 216, 217, 267, 269, 511
 Slottskyrkan 158, 511
 Södra Kalmar Läns Hemslöjd 149, 404, 616
 Kalmarsund 8, 15, 16, 19, 60, 97, 156, 297, 334
 Kansas, USA 613
 Karlshamn 399
 Karlskrona 18, 339, 399, 408, 499, 500, 608, 614, 615
 Trefaldighets- eller Tyska kyrkan 253, 511
 Karls kyrkoruin (Up) 156, 268
 Kastlösa, kyrkan 2, 25, 28, 159, 378
 Kelby, helig källa, Møen, Danmark 376
 Kersey, England 511
 Kinnared (Ha), kyrkan 400
 Kinnarumma (Vg), kyrkan 619
 Klafreström, bruk (Sm) 601
 Klinte (Go), kyrkan 510
 Klintehamn (Go) 166, 270
 Klosterholmen i Hornsjön, Högby sn 202
 Kläckeberga (Sm), kyrkan 334
 Knisa alvar, Persnäs sn 417
 S:t Knuts kapell se Algutsrum
 Koskis kapell, S:t Mårtens sn, Finland 267

- Kristdala (Sm), kyrkan 145–146, 147, 158, 159
- Kristvalla (Sö), kyrkan 207, 268
- Kronoberg, slottsruin (Sm) 193
- Kurland 334, 417
- Kvarnstad, by, Källa sn 365, 399, 408
- Kyrketorp, by, Böda sn 126
- Källa 2, 23, 50, 97, 177, 199, 227, 283–284, 376, 526, 620
- gamla kyrkan 11, 12, 13, 17, 22, 25, 33, 34, 56, 57, 60, 102, 105, 108, 110, 111, 112, 133, 156, 157, 158, 201, 267, 282–387, 533, 555, 562, 564, 569, 570, 572, 575, 580, 582, 583, 584, 615, 619, 627, 630
- nya kyrkan 219, 388–408, 627, 630
- Källahamn, Källa sn 283
- Kättilstad (Ög), kyrkan 159
- Köpenhamn 54
- Köping (Öl) 16, 17, 22, 97
- kyrkan 14, 15, 19, 27, 33, 59, 157, 159, 179, 198, 199, 267, 268, 377, 453, 456, 463, 509, 570, 575, 620
- Köpingsvik, Köpings sn 620
- Lakeböla se Flakeböla
- Lau (Go), kyrkan 510
- Legenäs, by, Persnäs sn 507
- Lidhem, Högby sn 262
- Lienäs se Legenäs
- Lilla grundet se Storskär
- Lilla Horn, by, Persnäs sn 425, 479, 499, 511
- Limoges, Frankrike 125, 168
- Linde (Go), kyrkan 583, 620
- Linköping 2, 46, 133, 134, 157, 159, 575
- domkyrkan 158
- Linsell (Hä), kyrkan 156
- Listerby (Bl), kyrkan 219
- Ljungby (Sm) 159, 398, 460
- Ljungsarp (Vg), kyrkan 377
- Lofta, by, Föra sn 417, 585
- Loftahammar (Sm), kyrkan 159
- Lommaryd (Sm), kyrkan 408
- Lummelunda (Go), kyrkan 269, 509
- Lund 51, 148
- domkyrkan 156, 327, 572
- Södra Sveriges kyrkliga textil 149, 404
- Lübeck 7, 14, 360, 407, 491, 492
- Lye (Go), kyrkan 378, 551, 619
- Långe Erik, fyr, Böda sn 166
- Långerum, by, Källa sn 337, 339, 356, 399–400
- Långlöt, kyrkan 12, 13, 43, 59, 270, 377, 408, 451, 453, 509, 584, 619, 627
- Långöre se Bredsätra
- Låssa (Up), kyrkan 378
- Lärbro (Go), kyrkan 376, 620
- Lödöse (Vg) 595
- Löt 97, 525, 575, 621; kyrkan 23, 26, 39, 47, 59, 101, 156, 270, 303, 377, 378, 420, 436, 619
- Löttorp, by, Högby sn 238
- Madesjö (Sm) 238
- Marsjö, by, Föra sn 599, 604, 614, 618
- Martebo (Go), kyrkan 509
- Mecklenburg, Tyskland 595
- Melböda, by, Böda sn 107, 155, 157, 198, 199
- Memel, Tyskland 417
- Misterhult (Sm) 363
- Mora (Dr) 407
- Mälilla (Sm), kyrkan 159
- Mästerby (Go), kyrkan 157, 510
- Møen, ö, Danmark 376
- Mönsterås (Sm) 392
- Mörbylånga 17, 45; kyrkan 5, 14, 15, 110, 157
- Naumburg, Sachsen, Tyskland 510
- Norra Möckleby, kyrkan 14, 19, 24, 25, 31, 34, 39, 44, 192, 377
- Norra Skog se Gel
- Norrköping 116
- Norrviken, Firma Kyrkotextilier 615
- Nyby, by, Källa sn 339, 341, 347, 366, 408
- Nybylund, Källa sn 422
- Nyköping 499
- Nynäs gårdskapell (Sö) 269
- Nürnberg 407
- Nämdö (Sö) 207
- Närtuna (Up), kyrkan 408
- Näshult (Sm) 609, 621
- Nørre Jernløse, Danmark, kyrkan 377
- Oberammergau, Tyskland 490
- S:t Olofs kapell se Böda
- Orienten 378
- Oskarshamn 151, 166
- Ottenby kungsgård, Ås sn 157
- S:t Ottos kapell se Högby
- Paris 54, 134
- S:t Peder, Bornholm, kyrkan 363
- Persnäs 17, 205, 417–418, 509, 526, 532
- kyrkogård 418–423, 509, 630
- gamla kyrkan 22, 28, 39, 43, 45, 48, 49, 55, 58, 59, 60, 110, 198, 199, 201, 268, 308, 339, 376–377, 378, 408, 424–481, 509–511, 533, 558, 562, 572, 574, 575, 580, 582, 583, 596, 602, 620, 629, 630–637
- nya kyrkan 14, 15, 39, 43, 250, 363, 408, 482–508, 511–512, 602, 620, 636–637
- Pommern, Tyskland 203, 268
- Påskallavik (Sm) 462
- Qvarnstad se Kvarnstad
- Ramdala (Bl), kyrkan 449, 509
- Ranstad, by, Högby sn 234, 238 257, 265, 266
- Resmo 17; kyrkan 19, 159, 189, 302, 378, 456, 480, 509
- Reval, Estland 22, 509, 595, 596
- Riala (Up), kyrkan 378
- Rinkaby (Nä), kyrkan 268
- Roma kloster (Go) 177, 283
- Ronneby, kyrkan 157, 392
- Roskildegård 157
- Roslags-Bro (Up), kyrkan 378
- Runsten, kyrkan 1, 9, 19, 27, 34, 36–37, 38, 39, 46, 47, 125, 156, 157, 451, 511, 564, 570, 619
- Rute (Go), kyrkan 157
- Ruts kirke, Bornholm 111
- Ryssby (Sm), kyrkan 334
- Ryssland 267, 308
- Räpplinge, kyrkan 12, 23, 203, 455, 456, 509, 510, 619
- Sandby 38; kyrkan 12, 20, 21, 39, 42, 43, 156, 157, 376, 587, 620, 621
- Sandby, by i Högby sn 187, 234, 238, 257, 258, 265
- Sandvik, stenhuggeri, Persnäs sn 267, 484, 487, 612, 617
- Schlesien, Tyskland 158, 232, 269, 371
- Schleswig, Tyskland 159
- Schleswig-Holstein, Tyskland 269
- Schwarz-Rheindorf, Tyskland, kyrkan 377
- Segerstad 417; kyrkan 4, 156, 268
- Sinai, Katarina-helgedomen 134
- Själland 580
- Sjöstorp, by, Böda sn 149, 155
- Skaga (Vg), Udenäs sn; kapell 619
- Skeppstad, by, Böda sn 155
- Skepptuna (Up), kyrkan 101
- Skokloster, slott (Up) 146
- Skriketorp, by, Högby sn 180, 222, 233, 335, 362, 371

- Skultuna bruk (Vs) 149
 Skåne 18, 376
 Skäftekärr, by, Böda sn 100, 149, 155, 628
 Skällvik (Ög), kyrkan 159
 Skälvum (Vg), kyrkan 377
 Skänninge, kloster (Ög) 177, 283
 Skäppekärr se Skäftekärr
 Sköllersta Kyrkoslöjd (Nä) 616
 Smedby, kyrkan 8, 10, 27, 39, 44, 62, 157, 377, 511
 Småland 6, 8, 28, 44, 48, 60, 120, 158, 159, 232, 363, 376, 462, 496, 508, 511, 596, 618, 621
 Solberga kloster (Go) 177
 Sollentuna (Up), kyrkan 408
 Sproge (Go), kyrkan 268
 Spånga (Up) 498; kyrkan 268
 Staby, Danmark, kyrkan 377
 Stenkumla (Go), kyrkan 583, 620
 Stenninge, by, Persnäs sn 419, 481, 484, 508
 Stenåsa, kyrkan 10, 12, 14, 27, 31, 39, 199, 268, 302, 451, 453, 511, 570, 575, 587, 619
 Stockholm 101, 135, 148, 150, 155, 158, 160, 168, 221, 226, 234, 252, 257, 258, 266, 269, 270, 323, 336, 364, 365, 367, 375, 378, 393, 400, 407, 408, 485, 498, 499, 506, 507, 511, 586, 621
 Borgila 399
 Ersta 149, 615
 Guldsmedsaktiebolaget 496, 613
 Götiska förbundet 45, 48
 Hedvig Eleonora kyrka 159
 S:t Jakobs kyrka 267
 Konstnärsgillet 51
 Libraria 261, 404, 503, 504, 505, 615
 Licism 149, 259, 261, 404, 504
 Pietas 504, 505
 Slottet 25, 26
 Svenska Fornminnesföreningen 51
 Svenska Slöjdföreningen 51
 Trefaldighetskyrkan 267
 Stockholms-Näs (Up), kyrkan 378
 Stora grundet, Böda sn 166
 Stora Åby (Ög), kyrkan 268, 619, 620
 Store Hedinge, Danmark, kyrkan 449, 509, 580
 Storskär (Lilla Grundet), Böda sn 166, 167, 168
 Storsudret (Go) 629
 Stralsund, Tyskland 595, 596
 Strandtorp, by, Böda sn 107, 198, 199
 Strängnäs 134, 207
 Strö (Vg), kyrkan 377
 Sundre (Go), kyrkan 268, 376
 Svarteberga, by, Råpplinge sn 157, 461
 Svartvik, by, Böda sn 97, 133
 Svinnegarn (Up), kyrkan 156
 Svinstad se Bankekind
 Svängsta Mattväveri, Ringamåla sn (Bl) 616
 Sångra (Up), kyrkan 270
 Söderby-Karl, kyrkan 620
 Söderköping (Ög), kyrkan 247, 270
 Södermanland 618
 Söderåkra (Sm), kyrkan 29, 156, 158
 Södra Greda, by, Föra sn 604, 614, 615, 618
 Södra Möckleby, kyrkan 15, 39, 44, 308, 463
 Södra Vi (Sm), kyrkan 140
 Södvik, by, Persnäs sn 422, 423, 478, 484, 494
 Timrå (Me), kyrkan 158
 Tingstad (Ög), kyrkan 377
 Tingstäde (Go) 199, 376
 Torp (Me), kyrkan 158
 Torp, by, Böda sn 97, 155
 Torslunda, kyrkan 8, 10, 14, 39, 42, 157, 159, 378, 621
 Tours, Frankrike 510
 Trosnäs, by, Persnäs sn 418, 419, 423, 476, 484, 499, 506
 Tutaryd (Sm), kyrkan 159
 Uggletorp, by, Föra sn 614, 615, 616
 Ulfsby, Satakunda, Finland, kyrkan 270
 Uppsala 46; domkyrkan 156, 158, 270
 Uppland 24, 146, 269
 Urnes, Norge, kyrkan 619
 Vadstena (Ög) 2, 146, 249
 Vall (Go), kyrkan 379, 510, 564, 619
 Vallentuna (Up), kyrkan 510
 Vallstena (Go), kyrkan 473
 Valö (Up), kyrkan 378
 Vedborm, by, Högby sn 178, 184, 233, 267
 Vedby, by, Högby sn 266
 Ventlinge 269, 283; kyrkan 2, 8, 25, 110, 157, 308, 377, 621
 Westfalen, Tyskland 453
 Vi (Wij), by, Källa sn 17, 214, 283, 287, 288, 291, 292, 298, 315, 335, 347, 348, 376, 389, 390, 398, 408, 418, 585
 Vickleby 612; kyrkan 12, 14, 25, 28, 36, 159, 269, 377, 449, 621
 Vipetorp, by, Högsrum sn 203
 Visby (Go) 166, 350, 510, 595, 596, 634
 domkyrkan (Mariakyrkan) 159, 376, 378
 Helgeandskyrkan 580
 S:t Karin 379
 Kruttornet 308, 376, 582, 620
 Nikolaikyrkan 158
 Stadsmuren 376
 Österport 620
 Vislanda (Sm) 398
 Vist (Ög) 159
 Voxtorp (Sm), kyrkan 334
 Vreta kloster (Ög) 417, 525, 575
 Värmland 269
 Vässby, Västra och Östra se resp
 Västra och Östra Vässby
 Västbo orgelbyggeri, Långaryds sn (Sm) 628
 Västergarn (Go), kyrkan 376
 Västergötland 269, 376, 621
 Västerhejde (Go), kyrkan 618
 Västervik (Sm) 137, 146, 147, 569, 585; S:t Gertrud 159
 Västerås, domkyrkan 267, 530
 Västra Ed (Sm), kyrkan 270
 Västrahult, löjtantsboställe, (Sm) 157
 Västra Näsby se Västra Vässby
 Västra Ryd (Up), kyrkan 146, 378
 Västra Vässby, by, Föra sn 614, 618
 Väte (Go), kyrkan 378
 Vätsla hög (Wätsla Högh), Högby sn 178
 Väversunda (Ög), kyrkan 431
 Växjö 158, 268
 Kronobergs läns hemslöjd 616
 Å kirke, Bornholm 111, 308
 Åbo, Nicolaigillet 158
 Åkerbo härad 97
 Åland 267
 Ås 2, 269
 kyrkan 10, 25, 40, 41, 42, 64, 156, 157, 377, 378
 S:t Johannes kapell 168
 Ålmeboda (Sm), kyrkan 408
 Älvestad (Ög), kyrkan 159
 Ämetorp se Emmetorp
 Ämmenäs, Mållilla sn (Sm) 158
 Ängjärnsudde, Böda sn 168
 Öja (Go), kyrkan 376, 580
 Örbovik se Grankullavik
 Ösel, Estland 334
 Ösmo (Sö), kyrkan 269
 Östanvik kapell, Nämndö sn (Sö) 268
 Östergötland 22, 25, 146, 158, 596

Österlars, Bornholm, kyrkan 377
Öster-Marie, Bornholm, kyrkan 111,
308

Östersjön 8, 19, 97, 112, 149, 283, 290,
325, 330, 334, 418, 481, 583
Österåker (Up), kyrkan 159

Östra Greda, by, Föra sn 215, 613
Östra Vässby, by, Föra sn 604, 618
Överhogdal (Hä), kyrkan 228

PERSONREGISTER

Kursiva siffror betecknar avbildning (sd = se denna eller denne)

- Abrahamus Andreæ Angermannus*, ärkebiskop 267
Ackzell, Johan, ingenjör, Mönsterås 392
Adelcrantz, Carl Fredrik, friherre, överintendent 121
Adlerbeth, Jacob, friherre 48
Ahlberg, Georg, kontraktsprost 509
Ahlgren, Per, folkskollärare, kantor; inskrift 599
Ahqvist, Abraham, kontraktsprost 45–47, 538
Albertus Pictor, Albert målare, målare o pärlstickare 270
Alexander II, rysk kejsare 60
Almfelt, Lorenz Axel Fredrik, konduktör vid ÖIÄ, arkitektur-figur- o karikatyrtecknare 214, 268
Ambernus, Andreae (Ambjörn Andersson), kyrkoherde 114, 148, 157
Amnell, Pehr, kyrkoherde 270, 466; inskrift 599; inskrift på klocka 618
Ana Brita; gravsten 505
Anders i Källa, snickare (möjligen = Anders i Skriketorp) 589
Anders i Skriketorp, snickare 180, 233, 335, 337, 362, 371
Andersson, A, Kansas, USA; donation 613
Andersson, Ambjörn se *Ambernus Andreæ*
— *Anders*, Sjästorp, kyrkvård, ålderman; donation 149; inskrift 135, 155
— *Aron*, fil dr, docent 620, 629, 636
— *C M*, Honungstorp; inskrift 408
— *Danjell*, klockstapelbyggare, Gröndal, Köpings sn 186
— *Eric*, ålderman, Sandby; donation 265; inskrift 258
— *Ivar*, tenngjutare, Vislanda 398
— *Jon*, stenhuggare, Högby sn 200
— *Jöns*, murmästare, Vipetorp 203
— *Knut*, ålderman, Långerum; donation 400
— *Måns*, Vi, Källa sn, g m *EMD* (sd); donation 398; gravsten 288, 291
— *Nils*, ålderman, Högnäs; inskrift 399
— *Pehr*, båtsman, Persnäs sn; donation 480
Andersån, Pär, kyrkvård, Långerum; donation 399
Andreæ, Lars se *Lars Andreæ*
Angelin, Magdalena, g m *Jonas B wallius* (sd); donation 129, 149
Angermannus, Abraham se *Abrahamus Andreæ Angermannus*
Annika Jönsdotter (Jonsdotter), g m *Lars Andreæ* (sd); donation 499, 511
ANS; inskrift 1877, 506
AOD; gravsten 600
Aschanæus, Martin, kyrkoherde, fornforskare 4, 16
Aspegren, C A, sjökapten, Figeholm 151
Audran, Benoît, fransk gravör 158
Aurell, Anders Lorenz, lantmätare, g 1 m *Helena Maria Fagerroth* (sd) 44, 103, 105, 111, 115, 116, 120, 121, 126, 157
Axelsson, Elmer, byggmästare 351
Axtelius, Sven, orgelbyggare 145, 159
Beckman, Johan Alex, klockgjutare 266, 408
Benedictus; gravsten 131, 158
Berg, Christian, skulptör 144, 146
Berggren, Anders, mässingsslagare, Karlshamn 399
Berggren, Jonas, målare, skulptör 139, 140, 142–145, 158, 159, 269, 607, 610, 628
Bergman, Carl Hampus, arkitekt 485, 506
Bergström, Peter Anders, kyrkoherde 417, 418, 509, 585; inskrift 608; gravsten 480
Bielke, grevliga ätten 269; vapen 203, 216, 217
Billmark, Carl Johan, litograf, tecknare 51
Billow, Anders, konsthistoriker, förelagsman 594, 606, 607
Biörck, Oloff Larsson, amiralitetslöjtnant 511; donation 499
Björk, Anders, målare (möjligen *Anders Björkman* [sd]) 450, 469, 472, 492, 494
Björkman, Anders, (se även *Anders Björk*) målare 217, 269, 510
Björkman, Ulrika Beata, g m *Olof Melén* (sd); donation 127, 149; gravsten 100
Bladt, Anna, g m *Michel Koch* (sd) 271; gravsten 63, 265
Blinde Lasse, 528, 597
Bloch, Carl, dansk målare 143, 159
Blom-Carlsson, Carl Gustaf se *Carlsson, Carl Gustaf Blom-*
Blomma, Olof, målare 408
Boberg, Paul, arkitekt 239
Bodeman, Berent, klockgjutare 14, 15
Bodinus, Elaus Laurentii, kyrkoherde 511
Boij, Jacob Christian, komminister, g m *Maria Brand* (sd) 269
Bolin, Ulrika Sophia, g m *Johan David Rothman* (sd); kistplåt 616
Bonde, Lars, konsistorienotarie 17, 18
Botolf Fågel (Botolph Avis); gravsten 480, 505; sigill 511
Botvid, gotländsk stenmästare 157
Bowallius, Jonas, kyrkoherde, g m *Magdalena Angelin* (sd) 101, 121, 122, 156, 158; gravhus 101
Bramstedt, Eric(h), länsman, ålderman; gravsten 184; inskrift 257
Brand, Johannes Petri, kyrkoherde, g m *Catharina Roth* (sd) 271; gravsten 263; kistplåt 231; inskrift 234
— *Maria*, g 1 m *Magnus Littovius* (sd), g 2 m *Jacob Christian Boij* (sd) 269; donation 229
— *Zacharias*, kyrkoherde, g m *Catharina Lothigia* (sd) 267, 269, 270; donation 251, 254; inskrift 257
Brask, Hans se *Hans Brask*

- Braun, Margareta*, g m *Johan Engenfeldt* (sd) 269; donation 229
- Bredal, Lovisa Eleonora*, g 1 m *Stephan Creutz* (sd), g 2 m *Lorentz Nordenadler* (sd) 157, 270; minnestavla 230, 231
- Bremer, Tönies* 481
- Brenner, Elias*, antikvitetsstecknare, målare, numismatiker 18, 268
- Brita Matthisdotter*, g m *Lars Andreæ* (sd) 511
- Brocman, Nils Reinhold*, bibliotekarie i KB o Antikvitetsarkivet, fornforskare 32
- Brunberg, Carolina Ulrica*, g m *Sven Jonsson* (sd) 616
- *Hulda Helena Mathilda*; kistplåt 616
- Brunnberg, I N*, målare, Västervik 137
- Brusenius, Daniel Olai*, kyrkoherde 188, 202, 268
- Bundie, Jacob*, målare 408
- Bure, Lars*, se *Lars Bure*
- Bureus, Johannes*, se *Johannes Bureus*
- Bursell, Robert*, ciselör 614, 615; donation 592
- Buschberg, Peter*, bildhuggare 158
- Bökelund, P*, kantor; donation 149
- Callmander, Jacob*, Stockholm 364, 378
- Carin Persdotter*, g m *Östen Persson* (sd) 376
- Carin Östensdotter*, g m *Johan Svenonis Schrivander* (sd) 271; gravsten 263
- Carlman, C A*, kronolänsman, g m *M Carlman* (sd); inskrift 238
- *M*, g m *C A Carlman*; donation 400
- Carlsson, C E*, byggmästare, Ronneby 392
- *Carl Gustaf Blom*-, arkitekt, professor 464, 465, 466, 467, 482, 484, 506, 510, 586, 599, 601
- *Harry* 616, 617
- Caspar*, snickare 269
- Castman, Arvid Arvidsson*, guldsmed, Eksjö 254, 256
- Catharina (Karin) Elofsdotter*, g m *Petrus Magni Pontelius* (sd) 270; gravsten 231
- Catharina Lothigia*, g m *Zacharias Brand* (sd); donation 254, 255
- Christie, Håkon*, arkitekt, Oslo 619
- Christiernin, Carl Oscar*, målare, konstnär 471, 490, 511
- Colleu, Anders*, skulptör 269
- Corre, Maria* 525
- Creutz, Stephan*, ryttmästare g 1 m *Eva Brita Crusebjörn*, g 2 m *Lovisa Eleonora Bredal* (sd) 270; epitafium 230, 262
- Dahlerus, Johan(nes)*, kyrkoherde 509
- Dahlström, Anders* d ä, bildhuggare, målare 270
- Dahlström, Anders* d y, bildhuggare, målare 218, 221, 223, 239, 242, 270
- Daniel*, klockstapelbyggare, Gröndal, Köpings sn 99, 287
- Danielsson, Pet*; (*Per*), kyrkvård donation 403; inskrift 408
- de Horne, Sigismunde*, se *Sigmund från Horn*
- de la Grange, Johan Georg*, friherre, landshövding 155
- DID*, g m *LMS*; gravsten 506
- Doré, Paul Gustave*, fransk konstnär 396
- Dreyer, Benedikt*, tysk bildhuggare 511
- Droyse, Dinnies*, klockgjutare, verksam 1582–1620 14
- Dumrath, JML*, bildhuggare, slottssnickaremästare, Stockholm 621
- Dusæus, Jonas*, gotländsk murmästare 116, 118, 157
- Duse, Jonas Mattsson (Månsson?)* möjligen *Jonas Dusæus* (sd)
- Eckerlund, Nils Magnus*, kyrkoherde; kistplåt 404
- Eckhoff, P Emil C*, arkeolog o konsthistoriker, antikvarie 350
- Edle, Alfred*, fotograf, adjunkt 351
- Eek, Salomon*, målare 217, 220, 222, 269
- Ehn, Wolter*, arkivarie 270
- Ehrlandsson, Elise*; donation 261
- *Nanny*; donation 261
- *Peter Magnus*, kyrkoherde; inskrift 238
- Ekberg, Fredrik Reinhold*, arkitekt m m 216, 236, 252, 254, 261, 268
- Ekholm, Petter*, byggmästare 345, 586, 599
- Eckhoff*, se *Eckhoff*
- Ekström, Carl Johan*, kyrkoherde; donation 612
- Elaus Åsesson*, Persnäs sn; gravsten 421, 422, 480
- Elavus, Resmo* sn; gravsten 480
- Elavus Sigmundsson*, fogde hos hertiginnan *Ingeborg*, Borgholm 479
- Eldh, T*, silversmed, C:sons gulddvaruaktiebolag, Göteborg 499
- Elfström, Carl*, orgelbyggare 398
- Elg, smed* 180, 205, 372
- Elias* i *Gaxhaga*; donation 177
- Elias* på *Horn*, snickare 180
- Elisabeta Erichsdotter*; gravsten 263
- Elisabeth Ellusdotter*; gravsten 265, 271
- Ellers, Claes*; donation 221
- Elof (Elavus) Laurentii*, kyrkoherde o 1525 283
- Elof (Elaus) Nicolai*, kyrkoherde, † 1600 160
- Elof (Elavus) Olai*, prost, † 1657; g m *Margareta B:dotter* (sd) 271; donation 221, 228; gravsten 264, 269, 271
- EMD*, g m *Måns Anderssons* i *Wij*; gravsten 288, 291; donation 398
- Eneman, J H*, kronofogde 466
- Engelhardt, E L von*, konduktör vid Fortifikationen 118
- Engenfeldt, Johan*, älderman, g m *Margareta Braun* (sd) 269; inskrift 234
- Engman, Johan Fredrik*, komminister; inskrift 238
- EOD*; gravsten 405
- E P* se *Pettersson, Elin*
- Ericksson, Jöns*, snickare 125
- Eriksdotter, Elin*; donation 613
- Eriksson, C P*, arrendator; inskrift 238
- Estham, Inger*, antikvarie 511
- E Zechel|Ion Son|Karin And|rsa Dotter|16.7.*; gravsten 132
- Fagergren, Carl Herman*, kyrkoherde; donation 398
- Fagerroth, Helena Maria*, g m *A L Aurell* (sd) 157
- *Olof*, kyrkoherde, g 2 m *Anna Margaretha Thorséen* (sd) 101, 118, 120, 121, 127, 129, 156, 157; gravsten 100, 132, 137, 151, 154, 155
- Fagerström, Hans Gunnar*, målare, konstnär 487
- *I P*, tenngjutare 255, 257
- systrar; donation 407
- Falck*, styckjunkare; donation 129
- Falkia, Elisabeth Hansdotter*, g 1 m *Elias Petri Ungius* (sd), g 2 m *Oestanus Nicolai* (sd) 512
- Falkius, Johannes Simonis (Hans Simonsson Falck)*, kyrkoherde, g 2 m *Ingrid Svensdotter* (sd) 512; donation 365; inskrift 506, 507, 617

- Fiedler, Sophia Dorothea*, g m *Nils Johansson Lundeberg* (sd); donation 473, 607
- Floderus, Erik*, antikvarie 267
- Flygare, Pehr*, klockstapelbyggare 186
- Folcker*, häradsskrivare 365
- Fornander, Anders*, kyrkoherde, hovpredikant, riksdagsman 34, 44, 45, 46
- *Olof*, kyrkoherde 340, 341, 342, 343, 369
- Forsberg, J P*, klockgjutare 266; inskrift 614, 618
- Forsman, Johan*, murmästare 111, 116, 157, 336, 337, 339, 569, 585
- Franzén, Anne Marie*, antikvarie 378, 620, 629
- Frederich, Märten*, smed; donation 594, 614
- Fredrik I*, konung av Sverige; namnchiffer 284
- Fredrik III*, tysk kejsare 133
- Fredrik III* av Holstein-Gottorp, hertig 159
- Fredriksson, Anders* 407
- Frigelius, Petrus*, lektor 28, 29, 30, 31
- Frijs, glasmästare* 569, 585
- Frisk, Per*, postskeppare 118
- Frisson, Johan* 340
- Frost, Anders*, urmakare, Mora 407
- Fröling*, uppsyningsman 337
- Funk, Josef*, tysk träsnidare, Oberammergau 490
- Fåk, Jörgen*, arkitekt 159
- Färlöfsson, Matthias*, älderman; inskrift 614
- Gahn-Persson, Sigfrid Lorenz*, kamarskrivare 6, 18
- Gahn, Märta*, textilkonstnär 615
- Geringius, Erik*, präst, kopparstickare 158
- Gesus, Medardus*, klockgjutare 14, 15
- Giädda, Lars*, snickare 220
- Goldsmitt, Bazilius*, stenhuggaremästare 629
- *Johan*, stenhuggare 629
- Granbom, Jonas*, kanngjutare 612, 621
- Gren, Jonas*, orgelbyggare 159
- Grönlund*, murmästare 180
- Grönwall, Carl Fredrik*, klockgjutare, verksam 1794–1814 155, 160
- *Samuel Christopher*, klockgjutare, verksam 1825–1838 155, 160
- Gummerus, Henrik Johan*, kyrkoherde, fältprost, g m *Maria Helena Hult* (sd) 185, 212, 267; kistplåt 230; minnestavla 262
- Gustaf I*, konung av Sverige 127, 525; bibel 595
- Gustaf II Adolf*, konung av Sverige; bibel 234; porträttmedalj 507
- Gustaf III*, konung av Sverige; inskrift 234
- Gustaf IV Adolf*, konung av Sverige 267; inskrift 136, 212, 596
- Gustaf V*, konung av Sverige; donation 396
- Gustafsson, Gustaf Wilh*, nämndeman; donation 499
- Gyllenpistol, Carl*, friherre, landshövding 594
- Gynnerman (Gyrænius), Mathias Andreæ*, kyrkoherde, g m *Ingrid Becchia* (sd) 335, 377, 407; donation 397
- Gärdslösamästaren* se *Håkan Tanna*.
- Göranson, Micael*, älderman; inskrift 508
- Hackenbeck, Math*, målare, förgyllare 392, 408
- Hadorph, Johan*, riksantikvarie, fornforskare 6, 8, 17–26, 31, 46, 101, 102, 124, 157, 290, 297, 421, 424, 425, 480, 530, 532, 587, 588, 627
- Hagberg, Ulf Erik*, docent 60, 267
- Hagström, Gustaf*, guldsmed 365, 399, 400, 408, 630
- Hallberg, C G*, guldsmedsaktiebolag, Stockholm 499, 612, 613
- Hallenberg, Jonas*, riksantikvarie 43, 212
- Hallvard*, gotländsk kyrkomålare 510
- Hammar, Stephan*, direktör inom Dykeriet 421, 481
- Hammarberg, Olof*, orgelbyggare 145, 495, 609
- Hans*, konung av Danmark, Sverige-Norge 166, 596
- Hans Brask*, biskop i Linköping 134, 166, 167, 202
- Hans Gerdsson* 135
- Haton, Claude*, fransk kopparstickare 158
- Hedengran, Ambrosius*, kopparstickare, tecknare 132, 158, 232, 371, 372, 480
- Heidenberg, P I*, postjaktsskeppare 118
- Heijdeman, Mattis*, snickare 398, 408
- Heinerdorff, P G*, silversmed, Berlin 612
- Hejdwalls hustru* i Svartvik, Böda sn 133
- Helgesson, Simon*, älderman 135
- Helgonius, Petrus*, antikvitetsstecknare 24
- Hemingson, Daniel*, häradssdomare; donation 233
- Henning, Petter d ä* (även kallad *Gläser*), guldsmed 148, 150
- Henning, Petter d y*, guldsmed 148, 150
- Hernell, Johan*, målare, träsnidare 125, 126, 127, 133, 158, 336, 352, 389, 396, 397
- Hildebrand, Bror Emil*, riksantikvarie 54, 60, 62
- Hilfeling, Carl Gustaf Gottfrid*, antikvitetsstecknare 32, 33, 34, 35
- Hillbom, Gurly*, textilkonstnär 261
- Hiort, J*, gästgivare; donation 478
- Hjelm, Torsten*, konstnär 239
- H:kon Arfvetsson*, salpetersjudare; gravsten 422
- Hoffman, Erich*, sockensmed 180, 232, 266
- Hoflund, Eric G*, kyrkoherde 428; inskrift 399
- *Ivan*, målare, konstnär 142, 143; minnessten 159
- *Rudolf Otto*, kyrkoherde 509; inskrift 266
- Holmér, Folke*, överintendent 447, 509
- Holmgren, Carl Vilhelm*, guldsmed 398, 408
- Holmquist, Kersti*, förste intendent 94, 621
- Holmstadius (Holsten)*, prost, 1340-talet 134
- Horn av Kanckas* 479
- Hult, Maria Helena*, g m *Henrik Johan Gummerus* (sd) 267; donation 228
- Hultskog, Johan*, komminister 339, 351, 361, 368, 377, 400, 407, 630
- Håkan Tanna (Gärdslösamästaren)*, byggmästare o skulptör, 198, 201, 268, 453, 457, 458, 459, 510, 583
- Hässler, demoiselle*; donation 230
- Högstedt, Carl Gustaf*, guldsmed 498, 511
- Högström, Anders*, spegelmakare 144, 159
- *Gustaf* se *Hagström, Gustaf*
- Högwall*, snickare 462, 474
- Höök, Gustaf*, snickare 363
- *Jöns Nilsson*, klockare 363
- *Lars*, kyrkoherde 511, 584; inskrift 499, 613
- *Maria Christina*; donation 593

- *Samuel*, klockare, kopparslagare; donation 366
- Iacob Olufson*, arvingar; donation 257
IHD, gravsten 150, 159
Ihrfors, Eric, e o amanuens 62
IIS, inskrift på gravsten 505
Ingeborg, norsk prinsessa, g m *Erik Magnusson*, svensk hertig 479
Ingelman, Gustaf, guldsmed 398, 408
Ingrid Becchia, g 1 m *Daniel Oestani Kellander* (sd), g 2 m *Mathias Andrae Gynnerman* (sd) 367
Ingrid Svendsdotter (*Ingerid Swenesdotter*), g m *J S Falkius* (sd); donation 365
IPSG, gravsten 150, 159
Isberg, Isak, kyrkobyggmästare 347
— *Peter*, kyrkobyggmästare 466, 482; inskrift 484
- Jacobsson, Marcus*, högbåtsman; donation 594
— *Nils*, ålderman; inskrift 234
Jahan, smed 372
Janich, Hans, borgare i Kalmar; g m *Margareta B:dotter* (sd) 271
— *Aelsa Hansasdotter*; gravsten 264, 265, 271
— *Maria Hansasdotter*; gravsten 264, 265, 271
Jansson, Jan, Högnäs 206
— *Sven Birger Fredrik*, riksantikvarie, professor 158, 267, 376
Jansån, Ion, ålderman; inskrift 399
Johan III, konung av Sverige 16, 418, 450, 457, 584
Johannes Bureus, riksantikvarie 4, 17
Johannis, Petrus se *Per Johannis*
Johansson, C A, orgelbyggare, Näshult 609, 611
— *E*, stenmästare 617
— *Elna* 377
— *Gerhard*, lantbrukare 423
— *Ingvar*, orgelbyggare 628
— *Joh*, Högby sn 199
Johansson, Ivar V, skulptör 159
Jokinen, F, doktor, Helsingfors, Finland; donation 396
Jonæ, Nicolaus se *Nils Jonæ*
Jonas, murmästare 460
Jonas Gunnari, kyrkoherde 16, d 1611
Jonas Monsson 315, 335
Jondemetz (?), kyrkobyggare från Ljungby 460
Jonson, And, sexman; inskrift 604
- *Jon*, kyrkvård; inskrift 604
— *Matthis*, sexman, Ö Väsby, Förås; inskrift 604
Jonsson, Johan; inskrift 618
— *N J*, målare, konstnär, Glömminge sn 599, 604, 621
— *Olof*, ålderman; inskrift 518; 599
— *Pehr*, sexman; inskrift 135
— *Per*, byggmästare 451, 462
— *Sven*, hemmansägare, g m *Carolina Ulrika Brunberg* (sd); kistplåt 616
Jordan, målare 270
Jordan Hansson, stenmästare, Dälie 146, 148, 219, 220, 221, 224, 253, 254, 270
Jönsson, Anders, ålderman; donation 400
— *Jacob*, ålderman 198, 201, 222
— *Maria* 481
— *Pär* 339
— *Simon*, sexman; inskrift 604
— *Swen*, bildhuggare 472, 492, 494, 511
Jörgen i Hagaby 177
- Kallerström, Lars Magnus*, guldsmed 496, 511
Karl IX, konung av Sverige 16; bibel 595
Karl X Gustaf, konung av Sverige; donation 159
Karl XI, konung av Sverige 18; begravningstavla 158, 232, 372, 596
Karl XII, konung av Sverige; bibel 155, 234, 266, 407, 595; monogram 234
Karl XIII, konung av Sverige; inskrift 155
Karl XIV Johan, konung av Sverige; inskrift 155; namnchiffer 590
Karl XV, konung av Sverige; inskrift 618; namnchiffer 599; spegelmonogram 237
Karlsson, Edvard; donation 615
Karlström, O A, silversmed 498
Kellander (Kiellander), Daniel Oestani, kyrkoherde, g m *Ingrid Becchia* (sd) 335, 362, 377; donation 365, 367
— *Östen*; donation 367
KID, g m *IIS*; inskrift på gravsten 505
KID, g m *NES*; gravsten 505
KID, g m *NPS*; gravsten 101
Kijtsån, Ion, kyrkvård; donation 399
Kjellberg, Anders Gustaf, kyrkoherde; donation 149, 151
— *Nils Lorenz*, guldsmed 148, 613
Kleiman, Arent, klockgjutare 14
- Klok, Lars*, 200
Klook, Simon, taktäckare 450
Knutsson, Per, ålderman; inskrift 399
Koch, Michel, ladugårdsfogde, g m *Anna Bladt* (sd) 271; gravsten 265
Kore se Kåre
KPD; gravsten 599
Krafft, David von, tysk målare o konstnär 158
Kristen Kristensson, kyrkoherde 629
Kristian II, konung av Danmark, Norge och Sverige 375, 595
Kristian IV, konung av Danmark 157, 630
Kristina, drottning av Sverige 596
Kristoffer III, konung av Danmark, Norge och Sverige 166
Krohn, Troels, orgelbyggare, Hilleröd, Danmark 252
Kruse, Anna-Lisa se *Odelqvist-Kruse, Anna-Lisa*
Kullman, C A, kyrkvård; inskrift 266
Kåre, Hemming Nilsson (Hemmingius Nicolai Choræus), kyrkoherde 156; gravsten 99, 100, 150, 405
— *Jöns Hämningsson*; gravsten 100, 150
Kåse, Bror Christian, komminister; inskrift 599, 618
Källberg i Gröndal, Köpings sn 618
Källström, skraddare 368
Källström, Anders Petter, komminister 512; inskrift 508
— *Arvid*, skulptör 159
- Lander, I A*, byggmästare; inskrift 238
Landstedt, Andreas, målare, dekoratör 269
Langebek, Jakob, dansk historieforskare 32
Lars Andreæ (Laurentius Andreæ Calmariensis), kyrkoherde, g 1 m *Annika Jönsdotter* (sd), g 2 m *Brita Matthisdotter* (sd) 499, 511
Lars Bure (Laurentius Bureus), riksantikvarie 17
Lars i Hjälmstad; inskrift 507
Larsson, F, Husvalla; donation 613
— *Oluf*, Husvalla 525, 592
— *Per*, kyrkvård; inskrift 618
— *S*, Husvalla; donation 613
Laurentius Elavi se *Elof (Elavus) Laurentii*
Le Brun, Charles, fransk målare o inredningskonstnär 158, 261, 407
Leffler, E, arkitekt 393, 397

- Lefuén, Agnes*, Kalmar, g m *NB Engström* 404
- Leitz, Johan*, antikvitetstecknare 18, 24
- Liljendahl, Johannes Gustaf*, klockgjutare 155, 160
- Linck, Fredrich* 593
- Lindberg, Olof*, lagläsare, g m *Margaretha Elisabeth Sporselius* (sd) 620
- Lindbom, Petter*, guldsmed, Kalmar 148
- Lindell, A M*, kyrkoherde 220
- Lindman, Leonhard*, häradsurmästare 214, 261, 340, 342, 343, 344, 345, 377, 418, 462, 585
- Lindstedt*, mässingsslagare, Kalmar 499 — *F E*, gelbgjutare; stämpel 614
- Lindsten, Gunnar*, länsarkitekt 104, 139
- Lindwall, Abraham*, kyrkoherde; inskrift 155
- Linman*, murmästare, se *Lindman, Leonhard*
- Linné, Carl von* (*Carl Linnæus adl*), läkare, naturforskare 26–27
- Littovius, Magnus*, Collega Scholæ Calm, g m *Maria Brand* (sd) 269
- Ljungmark, Anna Christina*, g m *Nikolaus Magni Risenius* (sd) 159; donation 148
- Ljungstedt, Johan*, handelsman; donation, 215, 613
- LLM*; gravsten 291
- L.M.S.*, g m *D.I.D.*; gravsten 506
- Loethenius, Sven*, kyrkoherde 271
- Logg, Arvid*, kyrkvaktmästare 510
- Lothigia, Catharina* se *Catharina Lothigia*
- Lukas, Josua*, krongjutare, Nyköping 499
- Lund, Nils Olofsson*, älderman; inskrift 234
- Lundahl, A V*, orgelbyggare 252
- Lundberg, gårdsägare* 179
- målare (se även *Petter Lundgren*) 586, 598, 599, 604, 610
- snickare 353
- skogvaktare 474
- *Carl Magnus*, komminister; inskrift 234
- *Erik Johan*, arkitekt, professor 326, 327, 431, 442, 509, 607, 616
- Lundeberg, Nils Johansson*, kyrkoherde, g 1 m *Sophia Dorothea Fiedler* (sd) 510; donation 473, 607; gravsten 505; inskrift 499, 614
- Lun(d)gren, målare* 230
- Lundgren, Gustaf*, pastorsadjunkt 46, 128, 129, 130, 158
- *Karl-Bertil*, kyrkoherde 510; donation 490
- *Petter*, målare (se även *Lundberg, målare*) 344, 345, 349, 352, 353, 361, 377, 393, 398, 599, 604, 610, 620, 630
- Lundh, David Martin Emanuel* (*Manne*), prost, g 1 m *Siri Astrid Ohlsson* (sd) 242
- Lundstedt, gelbgjutare* 614
- Lång, Nils*, taktäckare 450
- Löfgren, Alb*, ingenjör 621
- *Gunnar*, direktör 627
- *Nils Isak*, kontraktsprost, fornforskare 12, 13, 28, 31, 35–44, 45, 46, 48, 49, 58, 136, 137, 190, 191, 291, 428, 429, 440, 463, 470, 536, 537, 565, 605, 627
- Magnus Henriksson*, dansk prins 378
- Malmer, Brita*, docent, förste antikvarie 621
- Malmqvist, Anders*, spegelfabrikör 159
- Mandelgren, Nils Månsson*, kulturforskare 10, 35, 48, 51–60, 265, 432–439, 446, 447, 452, 453, 468, 473, 627
- Mannerstråle, Carl-Filip*, antikvarie 267
- Margareta B:dotter*, g 1 m *Hans Janich* (sd); g 2 m *Elavus Olai* 271; gravsten 264
- Maria Olufsdotter*; donation 479
- Markström, K G*, guldsmed 617
- Marquard, Helena Catharina von*, g m *Haquinus Svenonis Sandberg* (sd); donation 490
- Marryat, Horace*, engelsk författare 35
- Martin* (*Martinus*), präst, †1431 526, 527, 594, 616
- Martini, D Nikolai* se *Nicolaus*
- Martin Vathi* se *Vathi, Martin*
- Mathesius, Johan*, tysk predikant, pastor i Joachimsthal, Böhmen, 407
- Mathestum, M Johann d ä* se *Mathesius, Johan*
- Mattisson, H H Lars*, kyrkföreståndare; inskrift 499
- Mattson, Per*, sexman; inskrift 604
- MD*; gravsten 599
- Medelius, Johan August*, kyrkoherde; inskrift 266
- Meijer, Gerhard* d ä, klockgjutare 234, 270
- Melén, Olof*, kyrkoherde, g m *Ulrika Beata Björkman* (sd); gravsten 100; inskrift 155
- Melin Georg*, kyrkoherde 510; inskrift 471, 494, 604
- Meyer, G S*, klockgjutare 234, 270
- MGSREVS*; inskrift 595
- Michelsson, Elof*, 509; donation 418, 423
- *F*, kyrkföreståndare; inskrift 499
- *OLH*, kyrkföreståndare; inskrift 499
- *Pehr*, älderman; inskrift 614
- MID*; gravsten 506
- Middendorff, Magdalena Christina*, g m *Christian Herm Ringberg* (sd); kistplåt 404
- MIS*; gravsten 505
- Mittendorff, Inga*, textilkonstnär 615
- MLD*; gravsten 405
- MMS*; gravsten 600
- M.M.S.N.N.S*; inskrift 612
- MPD*; gravsten 405
- MSS*; gravsten 405
- Modig, smed* 586
- Monsson, Mons* 344
- Moræus, Nicolaus Olai*, kyrkoherde; porträtt 151, 155
- *Olaus Petri*, kyrkoherde; porträtt 151, 155
- Moreen, Daniel*; inskrift 135
- Morén, Dan*, komminister; donation 365
- Mortensson, Pär*; donation 365
- MOS*; inskrift 481
- MS*; gravsten 505
- Måns Jons*; inskrift 423
- Månsson, And*, kyrkvård; inskrift 604
- *Elias*, snickare 126
- *Knut*, älderman; inskrift 614
- *Lars*, kyrkvård; donation 499
- *Michel*; gravsten 480
- *Michel*, sexman, Böda sn; inskrift 135
- *Nils*, kyrkvård; inskrift 135
- *Olof*, älderman; inskrift 234
- Mårten Frederich* se *Frederich, Mårten*
- Mårten*, stenhuggare, se *Vathi, Martin*
- Måås-Fjetterström, Märta*, textilkonstnär 616
- Mäsman* se *Näsman*
- Neiman, Heinrich*, klockgjutare 7, 14
- Nescher, Daniel Georg*, vinhandlare, samlare 6, 18
- NES*; gravsten 505
- Nicolai, Elaus* se *Elof* (*Elaus*) *Nicolai*
- Nicolaus* se *Nils*, kyrkoherde
- Nils*, klockare 584

- Nils (Nicolaus)* kyrkoherde, † 1514; 157; inskrift 102, 124
- Nils*, snickare 476, 480
- Nils Elavi (Ellveson)*; gravsten 264, 265, 271
- Nils Jonæ*, prost o 1555; 234
- Nilsson, Pär*, kyrkobyggare 584
- Nilsson, Allan*, kyrkvaktare 510, 511
- *And*, Nyby, Källa sn; inskrift 408
- *Andreas*, Sandby, Högby sn 187
- *Astrid*; donation 615
- *Barbro*, textilkonstnär 616
- *Bertil*, smed, Gröndal, Köpings sn 361, 484, 499
- *Johan*, kyrkvård; inskrift 155
- *Jon*, snickare 201
- *Karl Edvin (Wiven)*, silversmed 148, 496, 613, 628
- *Lars*, sexman; inskrift 604
- *Nils*, kyrkvård, Blälinge; inskrift 257
- *Nils*, kyrkvård, Sandby; inskrift 238
- *Nils*, älderman, Alvidsjö; inskrift 266
- *Nils*, älderman, Getterum; inskrift 155
- *Nils*, älderman, Högby sn 265
- *Nils*, älderman, Melböda; inskrift 155
- *Ol*, kyrkvård, Kvarnstad; inskrift 408
- *Ol Pet*, Honungstorp; inskrift 408
- *Olof Petter*, Högnäs; donation 406
- *Oloff*, Nyby; donation 366
- *Pehr*, älderman, Böda sn; inskrift 135
- *Per*, kyrkvård, Östra Väsby 618
- *Per*, riksdagsman för Ölands norra mot 110, 120
- *Pet*, kyrkobyggare 585
- *Pet*, Wij; inskrift 408
- *Peter*, träsnidare 224
- *Sture*, kyrkvaktmästare 628
- *Sven*, kyrkvård, Lakeböla; inskrift 266
- *Sven*, älderman, Marsjö; inskrift 604
- *Sven*, älderman, Sandby; inskrift 234
- *Åke*, grävningstekniker 602, 621
- Nisbeth, Åke*, försteantikvarie 18, 48, 408
- Norberg, Rune*, antikvarie 54, 270, 378, 408, 620, 621, 629
- Nordenadler, Lorentz*, kapten i svenska armén, g m *Lovisa Eleonora Bredal* (sd) 105, 107, 114, 122, 123, 157, 207, 223, 230; minnestavla 231
- Nordenanckar, Alexander*, kapten vid Fortifikationen 118
- Nordstén, Anders*, kyrkoherde g m *Julia Damina Kristina Stenberg* (sd); donation 399; inskrift 408
- Nordstråndh, Axel Herman*, kyrkoherde 234; inskrift 266
- Nordström, Sven Johan*, sjökapten; gravsten 101
- Norling, Petter*, snickare 460, 474, 494
- Norström, glasmästare* 337
- N P S*; gravsten 101
- NS/D*; gravsten 599
- Nyberg, Jon*, snickare 341, 372
- *Svante*, fil kand 157
- Nyman, P P* 347
- Nyström, C*, kantor; inskrift 266
- Näsman, Eric*, klockgjutare 135, 158
- Odelqvist-Kruse, Anna-Lisa*, textilkonstnär 404, 503, 504, 505
- Oestanus Nicolai* se *Östen (Oestanus) Nicolai*
- *Petri (Östen Petersson)*, kyrkoherde 271, 283, 376, 630; gravsten 319, 350, 370, 403, 405
- Ohlsson, Siri Astrid* g m *DME Lundh* (sd); donation 242
- Olai, Elavus se Elof (Elavus) Olai*
- Olaus*, prost, † 1319; gravsten 33, 34
- Oloffsson, Jon*, Hagelstad 365
- Olofsson, Ion*, Högby sn 212
- *Lars*, älderman; inskrift 614
- *Mårten*; donation 400
- *Per*; inskrift 257
- Oluf Finne*, klockstapelbyggare 529
- Oluf*, kyrkobyggare, Ljungby 460
- Olsen, Olaf*, professor, Århus 619
- Olsson, Anders* 201
- *Christina*; donation 149
- *Gustav*; donation 407
- *Måns*, snickare 222
- *Nils*, snickare 222
- *NP*, nämndeman, Lötterp; inskrift 238
- *Pär*, älderman; inskrift 399
- Orre, Jon*, båtsman 586
- Oskar I*, konung av Sverige 48; inskrift 484
- Oskar II*, konung av Sverige; inskrift 266, 392; porträttmedaljong 601
- Palmroth, Per Wilhelm*, kungl arkitekt, konduktör i ÖIÄ 222, 223, 225, 269
- Palmskiöld, Elias*, arkivsekreterare 46
- Parl, Jahan*, skeppare från Amsterdam; donation 228, 269
- Pedersson, Oluff*, borgmästare i Kalmar 478, 504
- Pehrson* se även *Person* och *Pärson*
- Pehrson, Sven*, älderman; inskrift 508
- Pehrsson, Anders*, sexman; inskrift 135
- *Måns*, sexman; inskrift 135
- *Olof*, sexman; inskrift 135
- *Pehr d ä*, kyrkvård, Torp; donation 149; inskrift 155
- *Peter*, älderman, Skäftekärr 629; inskrift 155
- Pelle* i Bäck 529
- Peringskiöld, Johan P*, kansliråd, fornforskare 46
- Per Johannis (Petrus Johannis)*, kyrkoherde 271; gravsten 263
- Per Sunonis*, kyrkoherde 158; gravsten 130, 131
- Person* se även *Pehrson* och *Pärson*
- Person, Johannes*, älderman, Skäftekärr; gravsten 100
- *Lars*, älderman; inskrift 614
- *Per*, hemmansägare, g m *Maria Larsdotter*; inskrift 616
- *Per August*; minnestavla 616
- Persson, Albertina*; donation 615
- *Anders*, älderman, Vedby; inskrift 266
- *A P*, Södra Greda; donation 615
- *Daniel*, kyrkvård; inskrift 238
- *Färlof*, älderman, Emmetorp (Åmetorp); inskrift 604
- *Jonas*, älderman, Högby sn; inskrift 238
- *Jonas*, kyrkvård, Ranstad; inskrift 266
- *Magnus*, hemmansägare, Högnäs, se även *Petersson, Magnus*, trol identisk med denne 346, 347, 348, 377, 390, 392, 405
- *Måns*, kyrkvård, Södvik 423
- *Måns*, riksdagsman, Gudesjö; inskrift 238
- *Måns*, älderman, Ranstad 265; donation, inskrift 257, 259
- *Nils*, älderman, Marsjö; inskrift 618
- *Nils*, Wij 347, 390
- *Per*, kyrkvård, Skäftekärr, Böda sn; donation 149
- *Per*, älderman, Långerum; donation 401
- *Pet*, ledamot av kyrkorådet, Högnäs; inskrift 408
- Pesne, Jean*, fransk kopparstickare 158

- Peterson, Elis*, snickare, Köpings sn 620
- *Ludvig*, arkitekt 392, 398, 408
- *NP*, älderman, Löttorp; inskrift 238
- Petersson, N*, byggmästare, Visby 350
- *P*, byggmästare, Madesjö (Sm); inskrift 238
- *Sven Peter*, orgelbyggare 145, 159
- Petrus Benedicti*, biskop i Linköping 2
- Pettersson, Abraham Rafael Ulrik*, arkitekt 465, 467, 482, 484, 506, 510
- *Elin*, textilkonstnär 261 504
- *Johan*, murmästare 123, 157, 207, 210, 211
- *Magnus*, (se även *Magnus Persson*) Högnäs 348, 350, 377, 390, 392, 405, 408
- *O*; inskrift 266
- Pihlquist, Isac*, komminister; inskrift 604, 614
- *Jonas*, kyrkoherde 340, 341, 377
- PIS*; gravsten 506
- P.K.S*; gravsten 421, 506
- PMS*; gravsten 405
- Pontelius, Axel*, komminister; inskrift 234
- *Petrus Magni*, kyrkoherde, g m *Catharina (Karin) Elofsdotter* (sd) 270; gravsten 231; inskrift (donation?) 255
- Poussin, Nicolas*, fransk målare o konstnär 158
- Precht, Burchard*, tysk skulptör, verksam i Sverige 158
- Putensen, Jurgen*, klockgjutare 15, 481, 506, 507, 508, 511
- Påfvelson, Jon* 180
- Påfvelsson, Lars*, älderman; donation 418, 423; inskrift 499
- Pärson* se även *Pehrson och Person*
- Pärson, Anders*; inskrift 257
- Pärsson, Nils*, älderman; inskrift 599
- *Olof*, sexman; inskrift 604
- Quist, Håkan* 529
- Reinius, Israel*, lantmätare 44
- Reiss*, gelbgjutare 399
- Reppler, Anna Catharina*, g m *Johan Sahlsteen* (sd); gravsten 262
- Reutersvärd, Oscar*, professor 621
- Rhezelius, Jonas Haqvini*, fornforskare, borgmästare i Jönköping 4–16, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 31, 46, 58, 60, 62, 102, 130, 131, 188, 289, 422, 424, 479, 530, 531, 627
- Ringberg, Anders Gustaf*, kyrkoherde 346, 377
- *Amelii*; donation 368
- (*Ringborg*) *Carl Petter*, guldsmed 496, 498, 511
- *Christian Herman*, kyrkoherde, g 2 m *Magdalena Christina Middendorff* (sd) 270, 291, 376, 377; minnestavla 402; kistplåt 404
- Risenius, Nicolaus Magni*, kyrkoherde, g 2 m *Anna Christina Ljungmark* (sd) 129, 159; inskrift 126, 135
- Roosval, Johnny A E*, professor 268
- Rose, Volter von*, 269; vapensköld 216
- Roth, Catharina*, g m *Johannes Brand* (sd) 263, 271; kistplåt 231
- Rothman, Johan David*, komminister, g m *Ulrika Sophia Bolin* (sd) 270; kistplåt 616
- Roxendorff, C G von*, landshövding 118
- Rudhedhar*; gravsten 530, 616
- Rundgren, Gudmund*, organist, orgelbyggare 206, 223, 269
- Runemark, Nils Samuel*, adjunkt, g 1 m *Carolina Melin* 511
- Ryberg, Carl Magnus*, guldsmed 365, 378
- Ryning, Olof*, fogde 417, 418
- Rääf, Leonhard Fredrik*, kammarjunkare, kulturhistoriker, riksdagsman 62
- Sahlsberg, Carl*, konstnär 230, 231
- Sahlsteen, Carl*, överdirektör vid Dykeriet, g m *Sara Lovisa Stagnelia* (sd) 207, 222, 223, 267; donation 212; gravsten 185; kistplåt 230
- *Johan*, landsfiskal, dykerikommissarie, g 1 m *Anna Christina Wiebom* (sd), g 2 m *Anna Catharina Reppler* (sd) 267; gravsten 262; inskrift 178
- *Tobias*, strandridare, dykerikommissarie, gästgivare 232
- Salmson, Axel Jakob*, litograf 51, 418, 420, 421, 439
- Sandberg, häradsskräddare* 177
- *Alfhild*, textilkonstnär 616
- *Haqvinus Svenonis*, kyrkoherde, g 1 m *Maria Stolpe* (sd), g 2 m *Helena Catharina von Marquard* (sd) 511; gravsten 480; inskrift 494
- Sárkány, Tamás*, antikvarie 621
- Schéele, Fr von*, löjtnant; donation 357
- Scheffer, C G U*, kammarherre, statsheraldiker 217, 269, 511, 629, 630, 637
- Schiörlin (Schiörling), Jonas Fredrik*, orgelbyggare 159
- *Pehr*, orgelbyggare 159, 511
- Schmid, Toni*, teol o fil dr 133, 134, 158
- Schottenius, Eric*, kyrkoherde; gravsten 350, 405; inskrift 399
- Schrivander, Jonas Svenonis*, komminister, g m *Carin Östensdotter* (sd) 271; gravsten 263
- Schröder, Carl Gustaf*, biskop i Kalmar 121
- Sidén, H A R*, sjökaptan, fyrmästare 58, 60–63, 264, 337
- Siffredh Jönsson*, befallningsman, amiral 13
- Siggo Viberni*; gravsten 20, 21
- Sigmund Elavi (Sigmund Elofsson)*; gravsten 480
- Sigmund från Horn (= Lilla Horn)*, Persnäs sn; gravsten 22, 425, 479, 480, 511
- Simonsson, Hans*; inskrift 507
- *Jon*, älderman, Lilla Horn; inskrift 499
- *Joen*, kyrkvård, Böda sn; inskrift 135
- *Jon*, Hollingtorp 364
- *Jon*, kyrkvård, Persnäs sn; donation 499
- *Michel*; gravsten 480
- *Morten*, byggmästare 335
- Sjögren, Filip*, kyrkvaktmästare 351
- *Lennart*, konstnär, författare 607
- Sjöstrand, Nils*, kyrkoherde, Färlöv (Sk) 621
- Sjöström, Gillis*, ritare 494
- Skog*, murmästare 285
- Sluter, Claus*, flamländsk skulptör 378
- Solblom, And*, båtsman, snickare 461, 528, 529, 585
- Sporseilius, Jonas Petri*, kyrkoherde 335, 336, 375, 377, 620; donation 397
- *Margaretha Elisabeth*, g 1 m *Nils Öhrberg* (sd), g 2 m *Olof Lindberg* (sd) 620
- Spångberg, Eva*, skulptör 607
- Staberg, Joh Gabr* 399
- Stagnelia, Catharina Helena*, g m *Israel Sven Wallin* (sd) 267; gravsten 184
- *Sara Lovisa*, g m *Carl Sahlsteen* (sd) 267; kistplåt 230
- Stagnelius, Magnus*, kyrkoherde, f

- 1699, † 1784; g m *Catharina Sundelius* (sd) 205, 267, 270; kistplåt 230
— *Magnus S*, biskop i Kalmar, f 1746, † 1829; inskrift 155
- Starin, Erik Bengtsson*, guldsmed 364, 365, 378, 399
- Sten Sture Gustafsson* (*Sten Sture d ä*) 166
- Stenberg, Julia Damina Kristina*, g m *Anders Nordstén* (sd); donation 399
- Stenbock, Carl Gustafsson*, † 1609; gravvård 267
- Stenrat, Johannes*, tysk träsnidare o målare, Lübeck 360, 361, 378, 393, 394
- Stephanus Jonæ*, kyrkoherde 16
- Stillne, Karin*; donation 368
- Stolpe, Maria Aronsdotter*, g 2 m *Haquinus Sandberg* (sd) 511; gravsten 480
- Stork*, glasmästare 462
- Strindberg, Åke*, länsarkitekt 98, 137
- Strähle, Petter*, orgelbyggare 159
- Strömberg*, smed 586
- Strömgren, N J*, styrman; donation 261
- Sturk, Hans Olofsson*, guldsmed 226, 253, 255, 496, 498
— *Sten Persson*, guldsmed 364, 378
- Ståhle, Carl Ivar*, professor 17
- Sundelius, Catharina (Karin)*, g m *Magnus Stagnelius* (sd) 270; donation 212, 226, 254, 256
- Sundnér, Barbro*, fil kand 630
- Sunesson, Per se Per Sunonis*
- Swahn, Larss* 370
- Swartling-Andersson, Märta*, textilkonstnär 261, 503
- Svefors, Britta*, textilkonstnär 616
- Swenander, Swen*, kyrkoherde; gravsten 101; inskrift 155; Series Pastororum 151
- Sven Elle*, klockgjutare?; inskrift på klocka 617, 618
- Svensson, Anders Peter*, ålderman, Skeppstad 155
— *C*, målare, Borgholm 395
— *Gunnar*, guldsmed 613
— *Joh, Wi*; inskrift 408
— *Pär*, Högnäs 285
— *Sam*, sjökaptan, konservator 377, 408
- Swenson, Jon se Schrivander, Jonas Svenonis*
— *Måns*, sexman, Trosnäs 476
- Swärdröm, Elisabeth*, antikvarie 376
- Synnergren, Sigrid*, textilkonstnär 149, 404
- Södermark, J A*, landskamrer 60, 356, 357
- Söderström*, snickare 586
- Tanna, Håkan se Håkan Tanna*
- Taraval, Guillaume*, fransk målare 269
- Tengelin, Åke*, arkitekt 351, 353, 361, 605
- Tham, Peter (Pehr)*, fornforskare, skriftställare 32, 45, 46
- Thorséen, Anna Margaretha*, g m *Olof Fagerroth* (sd); gravsten 151, 154
- Thorstanus*, prost, nämns som död 1312; donation 134
- Tyrgils (Turgilus)* o 1300; gravsten 369, 370, 371
- Törnberg, Anders*, stads- och fortifikationsmurmästare 340, 341, 377
- Törnwall, Petrus*, kyrkoherde, antikvitets-tecknare, Gladhammar (Sm) 6, 15, 17–26, 31, 62, 103, 130, 189, 290, 422, 425, 479, 505, 530, 532
- Törngren, Aron*, kyrkoherde 336, 341, 377
- Törnqvist, Glömminge sn*, o 1816 254
— *J J E*, Glömminge sn, o 1870 248
- Ungius, Elias Petri*, komminister, g m *Elisabeth Hansdotter Falkia* (sd) 512; inskrift 617
- Wadsten, Anders Georg*, »provincialmålare», skulptör 158, 212, 217, 222, 233, 239, 261, 269, 353, 361, 398, 470, 471, 472, 474, 480, 490, 492, 494, 495, 599, 602, 604, 606, 607, 608, 610, 619
— *Lars Peter*, målare, skulptör 269
— *Paul*, målare, skulptör 269, 608, 610
- Wadström*; donation 258
- Wahlberg, Lars*, orgelbyggare 460, 475, 495, 496, 511
- Wahlgren, Sven*, konservator 139, 140, 151, 248, 249, 250, 360, 361, 396, 397, 490, 492, 601, 605, 606, 607, 608, 628
- Wallander, Abraham*, kyrkoherde 270
— *J P*, orgelbyggare, Hossmo (Sm), o 1850 145, 159
- Wallenstråle (Wallin adl), Martin Georg*, biskop 45, 46, 121, 159
- Wallman, Johan*, kulturhistoriker, botaniker 32, 43, 46, 48–51
- Wandring, Lars*, båtsman, byggmästare 205, 206, 222, 437, 446, 454, 461, 462, 473, 474, 510
- Wannerus, Inga-Mi*, textilkonstnär 615
- Vathi (Valij, Vedi, Vathe, Vedhy), Martin (Mårten)*, stenhuggare, Dälie stenbrott, Högby sn 267; gravsten 182, 183, 184, 186, 403, 405, 629, 630
- Wellin, Israel Sven*, kyrkoherde, g m *Catharina Helena Stagnelia* (sd) 128, 181, 190, 191, 192, 197, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 211, 212, 218, 222, 223, 224, 263, 267; donation 216, 227; gravsten 184, 187, 199, 267; kistplåt 230; inskrift 234, 629
- Wenster, Zelius*; donation 589
- Wermelin, Henrik*, murmästare 120, 122, 157, 191, 201, 202, 203, 206, 207
- Wester, Bertil*, fil dr, Stockholm 159
- Westerberg, Jöns*, klockare 569, 585
- Westerström, Pehr*, predikobitråde 44
- Widén, Sofia*, textilkonstnär 261
- Widerström, Sven*, komminister 270
- Wiebom, Anna Christina*, g m *Johan Sahlsteen* (sd); minnessten 178; gravsten 262
- Wiggman, Hans Andersson*, guldsmed 254, 257, 365, 378
- Wijkmark (Wijmark), Sven Erik*, kyrkoherde 270, 629
- Wikander, Magnus*, målare, konstnär 146, 147, 159
- Wingren, Arthur Gunnar*, skeppsredare 151
- Wistenius, Jonas*, orgelbyggare, 145, 159, 511
- Wistrand, P M*, urmakare 266
- Vogler, Georg Joseph*, tysk tonsättare 206, 223, 269
- Wollander, Anders*, orgelbyggare 476, 511
- Vridach, Gervin och hustru Margareta*; inskrift 364
- Zerl, Daniel*, mässingsslagare 408, 477, 511, 615; inskrift 399, 499, 614, 615
— *Israel*, mässingsslagare 476, 499, 500, 511
- Åberg, Erik*, ingenjör, Uppsala 596
- Åhlander, Michael*, klockgjutare 234, 270, 375
- Åhman, Erik*, statsgeolog 619, 621, 630
- Åkermark, Carl Harald*, amiral 158

Öhrberg, Nils, målarmästare, g m *Margaretha Elisabeth Sporselius* (sd) 587, 620
Öhrn, J J, timmerman, 120, 157, 341, 461

Östen (Oestanus) Nicolai, kyrkoherde, g 1 m *Elisabeth Hansdotter Falkia* (sd) 512; donation 368
Östen Petersson (Oestanus Petri), kyrko-

herde, g 2 m *Carin Persdotter* (sd) 271, 283, 376; gravsten 319, 350, 370, 403, 405
Österström, målare 344

SAKREGISTER

Kursiva siffror betecknar avbildning

Absid 12, 25, 111, 112, 136, 191, 326, 331, 428, 429, 434, 435, 438, 440, 441, 447, 455, 463, 466, 516, 567, 568, 619
Absidkor 107, 123, 164, 167, 169, 190, 198, 200, 274, 314, 316, 317, 318, 327, 330, 331, 383, 456, 516, 570, 571, 572, 573, 575, 582, 620, 623
Aln- och mållikare 58, 133, 153, 233, 481
Altarbaldakin 544, 570, 587
Altarbrun 23, 149, 503, 593, 615
Altarduk 228, 269, 364, 366, 367, 378, 477, 478, 593, 621
Altare 121, 125, 128, 139, 149, 159, 203, 210, 222, 239, 316, 326, 330, 341, 348, 349, 350, 351, 353, 428, 429, 434, 435, 438, 440, 466, 467, 469, 470, 482, 487, 510, 534, 536, 577, 578, 587, 588, 598, 602, 605, 629
ciboriealtare 587, 619
dopaltare 407
maltaltare (kak- och ostaltare) 218, 269, 469
prästaltare 149, 242, 248, 407, 506, 607
resealtare 637
sidoaltare 60, 110, 218, 219, 269, 311, 312, 356, 469, 536, 537, 564, 565, 578, 579, 582, 583, 587, 589, 606
täcksten 637
Altarkrucifix se Krucifix
Altarlista se Altarbrun
Altarpall se Pall
Altarpodium 316, 317, 318, 332, 333, 353
Altarprydnad (altarpupsats) 42, 125, 139, 143–145, 159, 216, 218, 221, 239, 240, 242, 251, 269, 270, 353, 377, 393, 396, 428, 469, 470–472, 484, 487, 490, 492, 565, 571, 588, 599, 602, 603, 604, 605, 606, 619, 628, 629
Altarring 125, 137, 139, 191, 197, 218, 239, 240, 251, 341, 348, 350, 353, 361, 368, 393, 428, 440, 469, 470, 484, 485, 487, 598, 604

Altarskiva se Altare
Altarskrank se Altarring
Altarskåp 22, 33, 42, 58, 125, 158, 218, 239, 242, 243–248, 250, 251, 270, 283, 348, 353, 356, 358–360, 378, 393, 394, 395, 396, 408, 469, 480, 525, 587, 588, 596, 606, 629
Altartavla (se även Tavla) 33, 39, 51, 125, 137, 140, 141–143, 159, 212, 240, 269, 341, 345, 356, 393, 396, 469, 471, 487, 511, 587, 588, 604, 621
Amulett 373
Andaktskors (se även Kors) 34, 46, 49
Höga Flisa 97, 284
Zechiels Flisa 17, 283, 284
S:t Andreas 12
Ankarbjälke 282, 294, 299, 304, 318, 319, 321, 341, 348, 350, 460
Ankare 471, 472, 616
Ankarjärn 289, 293, 304, 320, 321
S:t Anna 248, 250, 270
Ansiktsmask se Människohuvud
Antependium (altarkläde) 149, 228, 259, 269, 353, 367, 400, 404, 477, 478, 503, 511, 593, 615
Apostel (se även resp namn) 12, 145, 146, 147, 416, 417, 501–503, 504, 510, 607, 608, 609
Ark se Skrin
Armbössa se Fattigbössa
Ask (se även Skrin) 128, 153
Attribut 471, 472
Avträde (privet) 549, 550, 551, 573, 574, 580, 583, 620
Baldakin 25, 131, 246, 249, 259, 369, 370, 371, 405, 504, 587
Barbette 452, 459, 510
S:t Bartolomeus 145, 147
Bautasten 177
Begravningsvapen 6, 13, 31, 33
Benhus 28, 29, 42
Beslag (se även Järmbeslag) 374, 378
Bibel se Böcker

S:t Birgitta (Brita) 133, 249, 378
Biskop, helig 40, 125, 510, 588, 606, 608, 609
Biskopsbänk se Bänk
Bisättningskapell se Bårhus
Bod 28, 29, 42, 58, 64, 98, 99, 108, 137, 180, 323, 390, 420, 423, 424, 428, 455, 457, 509, 529
Bogårdsmur se Kyrkogårdsmur
Bokbräde 144
Bokpulpet 59, 472, 472, 636
Bokskåp se Skåp
Bokstol 221, 269, 361, 363, 408, 472, 473, 477, 589
Bom (se även Vägbom) 551
bomhål 307, 323
löpbom 110, 157, 300, 301, 309, 315, 323, 451, 550, 559, 574, 575
till byggnadsställning 307, 323, 334, 631, 632
Bomärke 101, 108, 132, 262, 265, 285, 291, 292, 366, 369, 375, 376, 405, 408, 421, 505, 506, 530, 594, 597, 599, 600, 616
Bord 146, 153, 159, 232, 265, 372, 407, 480, 506, 594, 616
S:t Brita se S:t Birgitta
Brakteat 374, 590, 595, 596, 632
Brudbälte 127, 225, 226, 227, 253, 365, 592
Brudbänk 233, 595, 621
Brudkrona 58, 127, 148, 212, 225, 226, 227, 253, 255, 256, 258, 259, 365, 399, 400, 476, 496, 499, 592, 612
brudkrans 365
pärlkrona 365
Brudpäll 129, 229, 367, 368, 476, 478, 593, 594
Brudsten 178
Brudstol se Brudbänk
Brunn (se även Källa, helig) 529, 620
Brännspegelslykta 122
Bultlås se Lås
Bursa 615, 616, 621

- Bårhus 98, 157, 180, 181, 197, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 217, 423, 428, 453, 469, 490, 509, 529, 536, 537, 568, 569, 607
- Bänk 132, 232, 372, 393, 480, 510, 550
biskopsbänk 126, 158, 348, 367, 397, 398
stenbänk 311, 312, 326, 361, 441
- Bänkinredning 115, 126, 127, 137, 139, 145, 146, 189, 191, 197, 205, 207, 212, 218, 221, 222, 239, 241, 251, 269, 291, 314, 337, 343, 344, 348, 361, 362, 398, 428, 429, 440, 461, 462, 463, 466, 473, 494, 510, 532, 533, 536, 537, 564, 565, 585, 586, 589, 601, 603, 604, 608, 609, 616, 619, 628
- Bänkljusstake se Ljusredskap
- Böcker (se även Källor och litteratur i slutet av resp avsnitt) 6, 13, 14, 97, 133–135, 155, 234, 266, 339, 342, 372, 373, 376, 407, 481, 506, 595
- Caritas 472
- Ciborium 378, 473, 587, 621
- Corporale 616, 621
- Credentia 378
- Digerflisan i Persnäs 22, 421, 425, 434, 439, 630
- Domarring 283
- Dopbord 253
- Dopbrunn (se även Källor) 97, 156
- Dopbäcken se Dopfat
- Dopfat
mässing 127, 253, 363, 398, 476, 495, 590
nysilver 612
tenn 224, 253, 398
- Dopfunt
medeltida 5, 13, 27, 127, 139, 156, 211, 224, 363, 377, 418, 476, 495, 497, 534, 590, 602, 609, 611, 621
eftermedeltida 31, 60, 115, 146, 148, 159, 219, 224, 253, 254, 270, 348, 393, 398, 495, 497, 534, 610, 611
- Dopkanna
tenn 590, 612
silver 612
- Dopklädnad 230, 261, 505, 616
- Dopskål 621
mässing 146, 590, 595
porslin 398
silver 496
tenn 225, 226
lock till dopskål 225
- Dosa av trä 635
- Draperimålning se Kalkmålning
- Duva se Helige Andes duva
- Dödseblem (korsade benknotor, dödskalle m m) 99, 101, 141, 151, 221, 259, 264, 265, 405
- Dödsängel 221
- Dörr
medeltida 105, 107, 110, 111, 301, 309, 311, 312, 326, 327, 334, 335, 431, 432, 446, 447, 457, 463, 509, 545, 546, 548, 549, 550, 564, 619
eftermedeltida 102, 123, 136, 137, 139, 141, 192, 201, 204, 236, 239, 286, 300, 301, 315, 319, 323, 336, 338, 339, 340, 341, 345, 346, 350, 351, 370, 392, 393, 437, 438, 449, 450, 451, 452, 462, 483, 484, 506, 529, 533, 543, 547, 563, 569, 585, 599, 602, 604
- Dörring 285, 309, 312, 338, 370, 408, 432, 449, 451, 457, 483
- Dörröppning 1, 3, 5, 7, 10, 14, 15, 104, 108, 111, 112, 116, 136, 190, 192, 193, 194, 195, 197, 201, 205, 236, 237, 238, 239, 268, 300, 302, 303, 304, 305, 317, 318, 319, 321, 325, 327, 330, 334, 339, 351, 377, 392, 424, 429, 437, 438, 439, 446, 447, 449, 454, 455, 461, 467, 487, 524, 525, 530, 531, 533, 540, 541, 543, 544, 545, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 562, 563, 566, 568, 569, 571, 574, 580, 581, 582, 583, 586, 589, 599, 602, 632
- Ecce homo se Kristus
- Ecclesia 636
- S:t Egidius 479
- Eldurna se Urna
- S:t Elisabeth 244, 246, 270
- Epitafium 13, 230, 231, 262
- S:t Erasmus 157
- S:t Erik 22, 49, 158, 355, 356, 357, 378, 399, 471, 492, 493, 587, 588, 627
relik 177, 283, 417, 492, 525, 620
- Evangelister se resp namn
- Evangelistsymboler 182, 185, 218, 250, 405, 490
- Fallschakt 193, 208, 209
- Fattigbössa (se även Kollektredskap) 58, 101, 124, 125, 179, 233, 266, 595, 617
- Fiskekapell se Kapell
- Fiskredskap 591, 596
- Flöjel (se även Tupp) 24, 99, 136, 137, 190, 198, 238, 287, 297, 344, 363, 584
- Flöte av bark 635
- Folkvisor se Visor
- Fornborg 5, 10, 16, 18, 28, 583
- Fornlämningar 4, 8, 11, 18, 19, 22, 26, 27, 32, 60, 177, 348, 350
- Fotogenlampa se Ljusredskap
- Fönster (se även Hagioskop och Skottglugg)
medeltida 1, 10, 12, 28, 31, 64, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 178, 188–191, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 290, 302, 303, 304, 305, 306, 309, 317, 320, 321, 323, 324–329, 331, 335, 337, 340, 341, 343, 351, 356, 377, 424, 425, 428–430, 432–435, 437–440, 441, 443, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 453, 454, 455, 457, 467, 481, 531, 532, 533, 534, 535, 544, 545, 550, 551, 552–555, 556, 558–562, 563, 564, 565, 566, 568, 576–579, 580, 581, 582, 584, 585, 587, 630
- cirkelrunt 293, 297, 320
- fyrpassformat 12, 196, 296, 297, 298, 307, 320, 321, 326, 327, 329, 332, 333, 366, 377
- rosfönster 47, 420, 424, 436, 447
- trekantigt 30, 31
- eftermedeltida 1, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 116, 118, 120, 124, 136, 138, 189, 190–192, 199, 201, 202, 204, 207, 211, 222, 236, 239, 290, 302, 319, 335, 337, 340, 343, 344, 346, 377, 392, 393, 425, 428, 429, 432–435, 437–440, 450, 451, 460, 462, 466, 482, 484, 485, 564, 565, 569, 586, 589, 598, 599, 627, 628
- blindfönster 216, 482
- Fönstermålning se Glasmålning
- Förtoningar 64, 65
- Förvaringsbjälke 116, 302, 441, 443, 524, 525, 540, 542, 544, 547, 551, 552–554, 631, 632
- Gabriel, ärkeängeln 358
- Gaffel 591, 596
- Galjonsbild 132, 158
- Gavelhäll se Gravsten
- Gavelprydnad 24, 192, 236, 238
- Genie 139, 140
- S:t Gertrud 43, 159
- Gilleshus 3, 10, 28, 108, 285, 287, 376
- Gissel se Pinoredskap
- Glasflaska 226, 232
- Glasmålning 12, 13, 31, 58, 116, 124,

- 202, 203, 216, 351, 447, 457, 467, 551, 584, 587
fragment 178, 217, 374, 551, 587
Glaspärla se Pärla
Glugg se Fönster
Golgata se Kristus
Golv 105, 107, 108, 112, 139, 157, 190, 193, 196, 302, 303, 304, 308, 317, 321, 322, 330, 341, 346, 361, 362, 439, 449, 481, 504, 542, 545, 546, 550, 552, 554, 557, 560, 561, 562, 563, 566, 569, 573, 580, 582, 601, 636
kalksten 111, 116, 123, 137, 145, 188, 194, 195, 200, 201, 212, 239, 262, 263, 297, 310, 311, 315, 316, 318, 337, 339, 344, 345, 353, 370, 393, 405, 421, 431, 437, 450, 484, 485, 533, 564, 568, 600, 616
kullersten 302, 310, 540, 630, 632, 636
trä 116, 137, 188, 194, 195, 200, 201, 212, 239, 298, 310, 339, 343, 345, 348, 350, 393, 431, 450, 485
Golvsyll se Syll
Golvur 266, 297, 407
Gravfält 177
Gravhus 101, 156, 188, 189, 197, 202
Gravsten 3, 4, 6, 8, 10, 13, 18, 19, 24, 25, 26, 31, 42, 46, 48, 49, 58, 60, 97, 123, 153, 156, 439
medeltida 5, 11, 18, 20, 21, 22, 25, 28, 33, 34, 42, 45, 50, 62, 111, 129–131, 149, 288, 289, 290, 291, 368, 369–371, 376, 379, 421, 422, 425, 479, 480, 481, 482, 505, 530, 599, 616, 628, 636
eftermedeltida 11, 63, 99, 100, 101, 132, 137, 149, 150, 151, 155, 182–187, 231, 232, 262, 263–265, 267, 271, 287, 288, 289, 291, 292, 319, 348, 350, 403, 405, 421, 422, 437, 480, 483, 505, 506, 529, 594, 599, 600, 616, 621, 629, 630
gravkors av trä 10, 156
gravvård av trä, s k gravtavla (se även Gravhus) 100, 101, 156
Gravkapell se Bårhus
Gravminnen se Epitafium, Gravsten, Kistplåt och Minnestavla
Gravskrank 101
Grundmur 299, 315, 317, 431, 433, 441, 446, 451, 456, 482, 531, 563, 567
Gud Fader 99, 135, 136, 140, 144, 149, 150, 155, 178, 183, 221, 231, 234, 237, 238, 263, 265, 266, 267, 336, 364, 369, 375, 392, 393, 398, 404, 405, 408, 425, 462, 471, 474, 479, 484, 499, 505, 506, 507, 508, 530, 599, 604, 614, 618
Guds lamm (Agnus Dei) 365, 498, 602
Gudsöga 234, 404, 602, 616
Gångspel 302, 446, 629
S:t Göran 588
Götiska Förbundet 45, 48, 511
Hagioskop 202, 268
Hallkyrka 190
Halsband (-kedja, -smycke) 177, 629
Hammarband (se även Stavkyrka) 524, 525, 541, 542, 543, 544, 545, 547, 548, 549, 570, 574, 587
Handskrift se Böcker
Handtag se Dörring och Kisthandtag
Hane se Tupp
Hedengranstavla 132, 158, 232, 371, 372, 480
Helgon (se även resp namn) 8, 202, 203, 218, 283, 355, 356, 357, 360, 378, 394, 471, 472, 492, 493, 525
Helige Ande 239, 490
Helige Andes duva 144, 221, 239, 251, 397, 492, 608, 612, 615
Helige Andes utgjutelse se Kristus, Pingstundret
S:t Hieronymus 244
Hjälmsvalv se Valv
Horepall se Pall
Hustrupall se Pall
Huv se Tornhuv
Håv (kollekt-) 129, 149, 153, 230, 259, 261, 368, 478, 481, 505, 506, 595, 617
Hälsobrunn se Källor
Hängprydnad 177
Höga Flisa se Andaktskors
Ingång se Dörröppning och Portal
Innertak (se även Takstol och Valv) 136, 304, 308, 317, 347, 348, 432, 435, 445, 450, 454, 461, 462, 532, 547, 563, 569, 573, 619
av trä 43, 52, 53, 108, 111, 137, 190, 201, 214, 216, 239, 298, 321, 322, 324, 391, 426, 427, 429, 445, 450, 456, 460, 461, 485, 573
Inskrift (se även Ristning) 3, 8, 9, 22, 26, 124, 136, 137, 143, 393, 564
Inskriftstavla 136, 212, 233, 237, 238, 239, 343, 392, 419, 484, 528, 600
Invigningskors se Konsekrationskors
S:t Jakob 147
Jehova 397
Jehovasol 139, 149, 239, 260, 356, 504, 615
Joakim 248, 250
S:t Johannes, aposteln 125, 146, 147, 504
döparen 270, 467, 598, 602, 606
evangelisten 185, 239, 242, 259, 260, 471, 629
Josef 244, 360, 378
Järnbeslag
medeltida 105, 107, 110, 157, 301, 309, 312, 323, 327, 334, 447, 455, 457, 483, 509
eftermedeltida 319, 326, 338, 339
Kalendarium se Böcker
Kalk 150, 225, 226, 227, 253, 254, 255, 269, 363, 364, 365, 398, 399, 400, 476, 496, 498, 510, 511, 592, 612, 613, 621
Kalkduk 129, 149, 229, 230, 261, 367, 404, 477, 478, 504, 593, 615, 616
Kalkmålning
medeltida 9, 13, 22, 23, 35, 40, 43, 55, 58, 60, 102, 110, 118, 124, 125, 156, 202, 203, 216, 217, 311, 348, 352, 467, 468, 510, 636
eftermedeltida 13, 19, 118, 313, 349, 352, 377, 598, 599, 600, 603, 610
Kapell (se även Bårhus) 1, 8, 10, 18, 19, 23, 28, 34, 54, 97, 110, 115, 128, 166, 167, 168, 169, 177, 178, 188, 189, 197, 200, 201, 202, 203, 206, 207, 216, 217, 218, 455, 457
kapellruin 1, 18, 28, 34, 166, 167, 168
Kapital (av trä från predikstolsfot) 220, 222
Kartor (se även Källor och Litteratur i slutet av resp avsnitt) 64, 65, 99, 180, 284, 419, 528
Karvsticka 591, 596
Kastal 292, 325, 620
Kaststen 8, 303, 445
Kasttrumma 8, 268
Katafalk 533
S:t Katarina 134, 376, 379
Keramikkärl 178, 375, 591, 596
Kerub (se även Ängel) 99, 148, 218, 396, 405
Kisthandtag 375
Kistplåt 230, 262, 270, 404, 616
Kista (förvarings-) 58, 115, 133, 152, 226, 232, 233, 266, 339, 372, 406, 407, 450, 480, 552, 594, 617
Klivstätta 7, 10, 13, 14, 98, 285, 288, 289, 419, 424, 528
Klocka (ring-) (se även Löphål för

- klocklina samt Sturk) 7, 8, 13, 14, 15, 22, 31, 108, 112, 115, 123, 135, 136, 137, 155, 158, 186, 187, 196, 197, 198, 204, 205, 206, 208, 212, 234, 235, 259, 266, 270, 283, 287, 323, 326, 334, 335, 345, 374, 375, 397, 407, 408, 420, 421, 426, 428, 437, 445, 446, 455, 461, 462, 481, 506, 507, 508, 512, 529, 533, 572, 574, 584, 586, 592, 593, 597, 617, 618, 620, 621, 628, 629, 630, 636, 637
- Klocklinehål se Löphål för klocklina
- Klockstapel 8, 10, 14, 19, 28, 29, 44, 58, 65, 98, 99, 102, 108, 112, 115, 135, 180, 185, 186, 187, 188, 198, 204, 205, 212, 284, 287, 289, 291, 323, 326, 335, 336, 345, 346, 347, 348, 350, 363, 375, 418, 419, 420, 421, 424, 445, 447, 457, 460, 461, 528, 529, 531, 536, 537, 584, 585, 586, 597, 630
- Klockstol 426, 444, 445, 446, 509, 587
- Kloster 177, 202, 283, 298, 322, 417, 525
- Klövsadelskyrka 10, 43, 64, 188, 424, 425, 428, 429, 432-441, 456, 509, 531, 532, 536-538, 563, 575, 576, 578, 579, 583, 584, 586, 599, 620
- Knapp 375, 591, 596, 635
- Kniv 591, 596
- Knyppepinne 633
- Knäfall se Altarring
- Kokkärl 591, 596
- Kollektredskap (se även Ask och Håv) 153, 230, 233, 266, 372, 476, 479, 481, 505, 553, 506, 595, 617
- Kolonn (se även Pelare) 52, 53, 58, 106, 107, 110, 112, 184, 187, 190, 197, 199, 200, 201, 210, 211, 212, 213, 268, 428, 429, 452, 453, 454, 458, 459, 481, 531, 539, 564, 565, 566, 582, 583, 601, 619
- Kolonnett 107, 153, 196, 198, 201, 210-213, 214, 451, 452, 453, 454
- Konsekrationskors 315, 317, 352, 353, 469, 477
- Konstnärsgillet 51
- Korkåpa 228, 229, 366, 367, 478, 593
- Korpulpet se Bokpulpet
- Kors (se även Andaktskors, Gravsten, Konsekrationskors, Krucifix och Minneskors) 108, 136, 215, 236, 238, 239, 260, 297, 353, 471, 472
- Korsarm
medeltida 55, 103, 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 118, 121, 124, 139, 198, 268, 424, 425, 428-430, 432-435, 437-441, 446, 447, 450, 451, 452-455, 457, 458, 459, 460, 462, 467, 468, 469, 481, 510, 564
- eftermedeltida 426, 427, 464, 465, 466, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 494, 516
- Korskrank 106, 107, 524, 525, 542, 544, 570
- Krenelering se Skottglugg
- S:t Kristoffer 244
- Kristus 107, 125, 131, 144, 148, 183, 230, 231, 265, 270, 361, 364, 371, 393, 394, 398, 470, 496, 510, 527, 606, 608, 621, 633
- dopet 239, 242
- Ecce Homo 132, 151, 261, 371, 397, 407, 507
- födelsen 248, 359, 360, 378
- förklaringen 396
- den gode herden 607
- Getsemane 471, 636
- Jesse rot 467, 468
- konungarnas tillbedjan 245, 247
- korsnedtagningen 145, 158
- monogram IHS 239, 253, 261, 373, 404, 469, 617
- INRI 250
- omskärelsen 244, 245, 359, 360
- pingstundret 487, 490
- på Golgata 588, 607
- på korset (se även Krucifix) 40, 41, 124, 146, 249, 252, 253, 374, 395, 588, 599, 602, 605, 607
- på moderns arm 243-245, 247-249, 357, 358, 359, 487, 490, 492
- som tröstare 143
- som världsdömare 145, 147, 259, 261, 467, 468
- uppståndelsen 487
- visande sig för Maria Magdalena 471, 484, 490
- yttersta domen 467, 468
- Krok 375
- Kronbytta (-fordral) 227, 256, 365, 399
- Krucifix (se även Kors) 42, 356, 364, 588, 596, 605, 607
- altarkrucifix 125, 144, 146, 168, 490
- processionskrucifix 353, 361, 393, 395, 396
- triumfkrucifix 40, 41, 42, 105-107, 124, 125, 153, 158, 218, 239, 240, 249, 252, 253, 361, 428, 457, 470, 471, 488, 490
- Krucifixstock 106, 107, 124, 125, 126, 133, 153, 249
- Krypta 139
- Kryssvalv se valv
- Kungatal 232, 372, 480, 594
- Kyrkogård 4, 7, 10, 14, 27, 28, 29, 30, 42, 64, 98, 101, 102, 112, 129, 136, 137, 156, 167, 177, 179, 180, 181, 182, 185, 187, 190, 191, 204, 216, 262, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 291, 292, 336, 340, 346, 350, 351, 368, 376, 389, 390, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 428, 429, 439, 445, 505, 506, 528, 529, 530, 532, 536, 537, 565, 616
- Kyrkogårdsgrind 98, 177, 180, 285, 351, 390, 418, 419, 420, 528, 585
- Kyrkogårdsingång (se även Klivstätta och Stiglucka) 3, 7, 8, 64, 98, 180, 284, 286, 289, 291, 390, 418, 419, 528, 536, 537
- Kyrkogårdsmur 3, 7, 8, 14, 19, 53, 58, 59, 98, 99, 101, 180, 181, 182, 190, 192, 204, 216, 284, 285, 288, 289, 291, 292, 310, 312, 314, 316, 344, 346, 350, 351, 390, 418, 419, 420, 421, 439, 506, 528, 529
- Kyrkogårdsportal se Stiglucka
- Kyrkstock se Straffstock
- Kyrksilver (se även Kalk, Nattvards-silver, Oblatask, Paten, Sked, Socken-budstyg och Vinkanna) 118, 127, 227, 233, 342, 365, 366, 372, 407, 476, 487, 510, 592
- Kyrkstallar 178, 179, 181
- Kyrkstöt 58, 133, 153, 233, 372
- Källa, helig 50, 97, 123, 156, 283, 285, 292, 308, 322, 324, 325, 376
- Lanternin 1, 98, 112, 119, 123, 136, 138-140, 176, 209, 214, 215, 216, 236, 237, 238, 526, 529, 533, 557, 559, 586, 597, 599, 600
- S:t Laurentius 8, 125, 492, 493
- Liljesten se Gravsten
- Livets träd 368, 369, 480
- Ljudtak se Predikstol
- Ljudöppning (-glugg) 12, 196, 201, 204, 206, 211, 214, 323, 433
- Ljusarm, Ljuskrone, Ljuspipa, Ljus-plåt se Ljusredskap
- Ljusredskap 348, 393, 407
- bänkljusstake 499, 592, 597
- fotoenlampa 614
- ljusarm 366, 477, 481, 511
- ljuskrone 31, 62, 129, 149, 151, 227, 228, 232, 256-258, 259, 336, 342, 343, 345, 366, 374, 399, 400, 401, 408, 476, 477, 485, 486, 499, 500, 552, 553, 592, 593, 600, 613, 614, 615

- ljuspipa 228, 366, 374, 477, 481
ljusplåt se väggplåt
ljussax 403, 615
ljusstake 128, 129, 149, 153, 228, 258, 259, 366, 378, 399, 400, 402, 403, 408, 477, 481, 495, 496, 499, 500, 592, 593, 613, 614, 615, 618, 628, 629
ljusvåg 595
lykta 129, 228, 554, 555, 592, 615
väggplåt 128, 129, 149, 228, 258, 366, 388, 397, 400, 401, 402, 499, 552, 553, 592, 614
- Ljussax, Ljusstake, Ljusvåg se Ljusredskap
Ljusöppning se Fönster
Lykta se Ljusredskap
Långhus
medeltida 102–104, 105, 107, 108, 111, 112, 115, 116, 123, 126, 157, 167, 169, 188, 189, 190–192, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 216, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 282, 285, 286, 289–291, 292, 293, 295, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316–319, 321, 322, 323, 326, 327, 330, 331–333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 343, 349, 351, 352, 356, 361, 362, 363, 369, 377, 397, 400, 424–428, 431, 432–435, 436, 437–442, 445, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 455, 456, 457, 460, 472, 473, 484, 531, 532, 533, 536–538, 550, 552, 553, 554, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 571–573, 574, 575, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 619, 620, 630, 632
eftermedeltida 136, 137, 138–140, 142, 208, 209, 236–238, 239, 240, 241, 251, 392, 393, 397, 463, 482, 483, 528, 534, 535, 539, 599, 600–604, 605
- Lås 116, 137, 141, 152, 153, 180, 201, 232, 233, 234, 235, 266, 372, 407, 420, 450, 451, 462, 472, 473, 474, 480, 481, 484, 494, 569, 617, 628
bultlås (-nyckel) 546, 547, 588, 591, 595, 596, 613, 633
stocklås (-nyckel) 309, 311, 564
- Läder- och skinnfragment 591, 596
Läktare
medeltida 543, 545, 546, 563, 573, 574, 575, 576, 579, 582, 589
eftermedeltida 1, 102, 115, 120, 123, 127, 139, 142, 145, 158, 159, 197, 222, 225, 239, 240, 241, 251, 252, 269, 282, 291, 302, 303, 312, 335, 336, 337, 339, 342, 344, 348, 361, 363, 391, 398, 408, 461, 466, 474, 475, 486, 487, 494, 495, 536, 537, 543, 545, 546, 563, 569, 579, 585, 586, 589, 601, 603, 604, 609, 628
- Löpbom se Bom
Löphål för klocklina (se även Sturk) 194, 196, 234, 268, 420, 426, 427, 434–436, 437, 438, 439, 534, 535, 540, 554, 556, 557, 561, 574, 575, 580, 584, 631, 632, 634, 636
Lösfynd 133, 177, 178, 373, 374, 375, 454, 474, 475, 481, 551, 583, 587, 590, 591, 595, 596, 632, 633, 634, 635, 636
- Maria 102, 124, 125, 134, 218, 242, 243–251, 270, 356, 357, 358, 359, 360, 378, 393, 394, 408, 467, 471, 472, 487, 490, 492, 496
bebådelsen 244, 246, 250, 359, 360
trolovningen 244
Marias och Elisabeths möte 244, 246, 248, 250
med barnet 125, 248, 249, 270, 356, 357, 358, 359, 360, 378, 394, 487, 490, 492
tempelgången 243, 244
- Maria Magdalena 12, 393, 394, 471, 484, 490, 491, 492, 602
S:t Martin 22, 49, 469, 471, 510, 636
Martinuskorset se Minneskors
Martyr 125, 157
Maskaron 218, 396
Masverk 12, 102, 105, 112, 116, 246, 249, 393, 447
Matta 149, 261, 404, 505, 616
S:t Matteus, evangelisten 218
Milstolpe 284, 376
Minneskors 4
Martinuskorset 526, 527, 529, 594, 616
Rynings kors 16, 417, 418
Minnessten (se även Brudsten) 159, 178
Minnestavla (se även Hedengranstavla och Series Pastorum) 28, 158, 212, 224, 230, 231, 232, 261, 262, 270, 370, 376, 393, 402, 404, 594, 616
Mitra 606
Moraklocka se Golvur
Mortel 375
Moses 144, 393, 598, 602, 606
Munksten se Gravhäll
- Muralmålning se Kalkmålning
Mynt 4, 7, 34, 177, 374, 375, 451, 507, 583, 590, 594, 595, 596, 597, 621, 630, 632, 634
Mällikare se Aln- och mällikare
Måltidsrester 596, 632
Människohuvud (se även Narr) 452, 453, 459
Märsla 375
Mässhake 129, 149, 152, 153, 228, 229, 259, 260, 261, 270, 366, 367, 368, 404, 417, 477, 478, 501–503, 504, 593, 615
Möbler (se även Bord, Bänk, Kyrk-kista, Pall, Skåp och Stol) 132, 152, 232, 265, 269, 372, 407, 450, 480, 506, 594, 616
- Narr 452, 459
Nattvardskalk se Kalk
Nattvardskärl (se även Kalk, Oblatask, Paten, Sked, Sockenbudstyg, Vinflaska och Vinkanna) 127, 148, 150, 225–227, 363–365, 393, 398, 399, 476, 496, 498, 499, 592, 612, 628
Nattvardssilver (se även Nattvardskärl) 31, 58, 253, 348
Necrologium Visbuense 283
S:t Nikolaus 134, 158, 525, 606, 609
Nisch (se även Sakramentsnisch och Sidoaltarnisch) 194, 208, 209, 242, 303, 304, 455, 473, 546, 551, 555, 588
Nummertavla 127, 128, 148, 158, 159, 224, 240, 241, 253, 345, 363, 398, 428, 470, 473, 484, 494, 552, 590, 609
Nyckel (se även Lås) 105, 107, 135, 248, 309, 372, 462, 484, 506, 564, 588, 594, 596, 613, 614, 633
Nyckelskylt 107, 309, 312, 449, 480
Nådastolen 234
Nål 591, 596
- Obelisk 230, 231
Oblat 150, 234, 262, 263, 470, 471, 621
Oblatask 226, 364, 365, 366, 511
bleck 365, 476
mässing 475, 476, 592, 613
nysilver 399, 400
silver 148, 215, 254, 257, 365, 496, 498, 592, 613
tenn 255, 257
trä 127, 255, 475, 476
Oblatjärn 133, 233, 234, 372, 595
Offerkälla se Källa, helig
Offerstock se Fattigbössa
Oljekruka 139
Oljemålning (se även Tavla och Por-

- trätt) 134, 137, 145, 217, 243, 244, 245–247, 248, 249, 250, 270, 469, 473, 628
- S:t Olof 12, 56, 57, 60, 131, 285, 355, 356, 357, 374, 375, 378, 393, 394, 404, 467, 468, 492, 493
- S:t Olofs kapell se Kapell
- Oratorium se Bönehus
- Orgel
- medeltida 474, 475, 481, 589
- eftermedeltida 137, 139, 142, 145, 146, 147, 159, 206, 207, 211, 222, 223, 224, 225, 251, 252, 254, 268, 269, 362, 363, 398, 460, 461, 462, 474, 475, 476, 486, 494, 495, 496, 509, 511, 597, 603, 604, 609, 611, 621, 628
- Ornamentssten 180, 267, 285, 286, 288, 289
- S:t Otto 203
- S:t Ottos kapell se Kapell
- Pall
- altarpall 127, 218, 372, 404
- hustrupall 127, 372, 595
- pliktefall 127, 233, 327, 372
- Paten 127, 148, 225, 226, 253, 254, 255, 259, 363, 364, 398, 399, 496, 498, 592, 612, 613, 621, 628
- S:t Paulus 125, 139, 145, 147, 239, 242, 248, 393, 417, 501, 502, 504, 609, 629
- Pelare (se även Kolonn, Kolonett och Pilaster) 1, 10, 19, 26, 33, 34, 38, 42, 102, 104, 106, 107, 110, 112, 115, 120, 122, 123, 139, 197, 199, 203, 207, 224, 225, 226, 284, 285, 286, 298, 312, 314, 316, 317, 326, 330, 332, 333, 336, 341, 342, 344, 351, 431, 531, 532, 586, 590
- Pergamenthandskrifter se Böcker
- S:t Petrus 12, 125, 135, 145, 147, 248, 249, 250, 259, 260
- Piedestal se Krucifixstock
- Pilaster 139, 200, 218, 264, 353, 396, 398, 446, 569, 573, 578, 581, 582, 583, 599, 602, 608, 609, 610
- Pilgrimsmärke 373, 374
- Pinoredskap 588, 591, 596
- Piscina 495, 496
- Pliktefall se Pall
- Portal
- medeltida 1, 12, 24, 25, 28, 30, 31, 42, 52, 53, 54, 58, 59, 101, 102, 103, 105, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 118, 136, 139, 157, 188, 189, 191, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 210–213, 289, 296, 297, 300, 301, 302, 309, 310–312, 315, 323, 326, 327, 329, 330, 334, 346, 352, 424, 425, 428–430, 431, 432–434, 437–440, 446, 447, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 457, 483, 510, 531, 532, 533, 536, 537, 563, 564, 568, 570, 583, 584, 630
- eftermedeltida 106, 136, 176, 192, 208, 216, 236–238, 239, 315, 390, 419, 449, 463, 467, 482–484, 487, 510, 601, 602, 628
- Portklapp se Dörring
- Porträtt (se även Tavla) 132, 151, 155, 407, 621
- Postväska 234, 235
- Predella 140, 349, 393, 395, 396, 471, 490
- Predikstol 31, 38, 39, 42, 115, 123, 125, 126, 129, 137, 139, 144, 150, 158, 159, 199, 205, 207, 210, 212, 217, 218, 219, 220–221, 222, 240, 241, 251, 269, 270, 318, 320, 335, 336, 343, 345, 348, 351, 352, 356, 361, 377, 389, 396, 397, 398, 408, 428, 460, 461, 466, 472, 492, 494, 495, 510, 511, 536, 537, 564, 565, 585, 587, 588, 589, 600, 602, 603, 604, 607, 608, 610, 614, 620, 621, 629, 630
- Predikstolsfot 146, 221, 253
- Predikstolskläde 261, 505
- Privet se Avträde
- Processionskrucifix se Krucifix
- Pulpet se Bokpulpet
- Pulpettak se Yttertak
- Putto 155, 471, 472
- Pyramidtak se Yttertak
- Pyxis 357, 378
- Pärla 177, 591, 596, 633, 637
- Ranssakningar (se även Källor och Litteratur i resp avsnitt) 17, 18, 22, 167, 202, 283, 509, 627
- Relik 125, 177, 283, 417, 469, 492, 525, 620
- Relikgömma 128
- Relikskrin 58, 378
- Remstycke se Hammarband
- Remsölja 591, 596
- Ringkors se Kors
- Ringsölja 633, 637
- Ristning 108, 309, 311, 352, 403
- Rosfönster se Fönster
- Rundkyrka 54, 64, 308, 334
- Runinskrift 4, 9, 26, 108, 129, 130, 352
- Runsten 3, 8, 13, 18, 26, 27, 28, 32, 33, 34, 42, 44, 46, 49, 130, 180, 181, 284, 285, 288, 290, 308, 324, 351, 376, 570, 620
- Rynings kors se Minneskors
- Ryttarefigur 49, 132, 471, 472
- Räfvetsk sten = sten från Reval 22, 421, 425, 480, 509
- Rökelsekar 128, 168, 227, 366
- Röklin se Textilier
- Sadeltak se Yttertak
- Saga av Oskarshamn se Votivskepp
- Sakramentshus 58
- Sakramentsnisch (se även Nisch) 58, 326, 343, 361, 378, 434, 438, 450, 473, 587
- Sakramentskåp 233, 352
- Sakristia 19, 28, 43, 133
- medeltida 103, 104, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 188, 191, 192, 197, 201, 204, 205, 207, 216, 230, 233, 263, 292, 294, 295, 297, 310, 315, 317, 318, 319, 324, 325, 327, 328, 330, 332, 333, 335, 343, 346, 356, 361, 377
- eftermedeltida 103, 104, 105, 107, 111, 114, 116, 118, 120, 121, 123, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 149, 151, 157, 188, 191, 192, 197, 201, 204, 205, 207, 216, 230, 233, 236, 238, 239, 242, 263, 288, 291, 292, 293–295, 297, 314, 317, 320, 321, 336, 338, 339, 340, 345, 350, 364, 365, 367, 372, 392, 393, 407, 421, 424, 425, 427–430, 432, 434, 438–440, 449, 450, 451, 454, 456, 457, 460, 462, 465, 466, 473, 476, 478, 482, 483, 485, 487, 510, 516, 531, 535–537, 568, 569, 571, 581, 585, 599, 600, 601, 609
- Sanctuarium 568, 576, 577, 580
- Sanddosa 133, 155, 372, 407, 595
- Series Pastorum 28, 132, 137, 141, 151, 159, 160, 407, 617
- Sidoaltarnisch (se även Nisch) 536, 537, 564, 578, 579, 582, 583, 587, 589
- Silverskatt 177
- Sjökort 64, 65
- Sjömärke (se även Brännspegelslykta) 115, 118, 123, 196, 198, 340
- Sked
- av silver 127, 227, 253, 364, 365, 366, 476, 592, 621
- av trä 635
- Skottglugg 102, 103, 108, 112, 289, 293–296, 304, 305, 306, 307, 313, 318–320, 321, 322, 326, 328, 331–333, 335,

- 349, 424–429, 432–434, 437–440, 444, 445, 448, 450
- Skrin (se även Ask) 232, 372, 480, 594, 617
- Skrud se Textilier
- Skulptur se Träskulptur
- Skyddshelgon se resp helgon
- Skyddsrum 321, 377, 455
- Skyttevåning 111, 292, 294, 295, 304, 305, 306, 307, 308, 318, 319, 321, 322, 323, 326, 330, 331, 332, 334, 335, 336, 377, 445, 450, 455, 562, 574, 576, 577, 582
- Skåp (se även Sakramentsskåp) 132, 145, 217, 233, 239, 242, 372, 407, 480, 483, 487, 589, 594, 608, 617
- Sköld se Vapen
- Sländtrissa av ben 637
- Sockenbudstyg 127, 148, 226, 254, 259, 364, 365, 366, 367, 399, 475, 476, 498, 499, 592
- Sockenmagasin 99, 115, 194, 212, 268, 324, 376, 529
- Solvisare 28, 42, 58, 101, 187, 292, 418, 423
- Spannmålsmagasin se Sockenmagasin
- Sparbössa 589, 595
- Spelbricka 591, 596, 633
- Spik 591
- Spiselomfattning 285, 337, 339
- Spänger, beslag 364, 366, 378
- Stapel se Klockstapel
- Stavkyrka (se även Hammarband, Syll och Träkyrka) 324, 541–543, 544, 547, 548, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 587
- Stenaltare se Altare
- Stenbänk se Bänk
- Stenkors se Andaktskors, Konsekrationskors, Kors och Minneskors
- Stenvalv se Valv
- Stiglucka 8, 10, 19, 28, 29, 30, 42, 98, 102, 108, 137, 190, 192, 214, 216, 267, 284–286, 289, 291, 312, 314, 316, 330, 336, 345, 351, 370, 408, 418, 419, 420, 429, 436, 528, 529, 537, 601
- Stocklås se Lås
- Stol (se även Brudbänk, Bänk och Pall) 115, 126, 127, 132, 133, 218, 222, 232, 266, 335, 345, 353, 361, 362, 363, 372, 407, 473, 480, 506, 617
- Stola 149, 261, 505, 594, 615, 616
- Stop se Dopkanna
- Straffstock 133, 233, 372, 423, 475, 595
- Strävpelare 191, 192, 197, 203, 582
- Ströning, paljett 591, 596, 633
- Sturk (se även Löphål för klocklina) 194, 268, 420, 426, 427, 434–436, 437, 438, 439, 455, 542, 550, 574, 631, 632, 634, 636
- Stätta se Klivstätta
- Svenska Fornminnesföreningen 51
- Svenska Slöjdföreningen 51
- Svenska Ostindiska Kompaniet 158
- Syll 591, 596
- Syll (se även Stavkyrka) 545, 547, 548, 549, 570, 574
- Syndafallet 13, 360
- Synål 591, 596, 633
- Tak se Innertak och Yttertak
- Takryttare 12, 15, 102, 104, 108, 112, 114, 115, 118, 120, 121, 122, 187, 188, 198, 204, 205, 212, 284, 289, 290, 292, 323, 334, 335, 336, 340, 341, 344, 375
- Takstol
- medeltida 111, 112, 190, 196, 200, 282, 295, 297, 304, 313, 326, 334, 340, 344, 350, 391, 431, 432, 433, 442, 454, 455, 456, 457, 553, 563, 566, 569, 619
- eftermedeltida 323, 391, 462
- Tavla (se även Altartavla, Hedengranstavla, Minnestavla och Porträtt) 42, 125, 126, 132, 139, 142, 143, 146, 147, 151, 155, 158, 159, 216, 232, 261, 371, 396, 407, 470, 471, 480, 484, 487, 490, 506, 588, 607
- Textilier (se även Altarbrun, Antependium, Brudpäll, Håv, Kalkduk, Matta, Mässhake, Predikstolskläde och Stola) 13, 22, 23, 58, 129, 149, 228–230, 259–261, 339, 348, 364, 378, 404, 407, 450, 451, 477–479, 503–505, 511, 591, 593, 594, 596, 615, 616, 620, 621, 629
- Timglas 58, 99, 126, 221, 231, 264, 265, 361, 388, 396, 397, 403, 405, 472, 494, 589, 607, 608
- Timsten se Solvisare
- S:t Tomas 501, 502, 504
- Torn 1, 64
- medeltida västtorn 3, 5, 7, 8, 12, 14, 15, 19, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 35, 37, 42, 43, 44, 47, 52, 53, 55, 59, 61, 62, 64, 65, 156, 157, 177, 178, 187, 188–193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 208–211, 212, 214, 215, 216, 222, 234, 236–238, 239, 268, 289–291, 292, 293–296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304–306, 307, 308, 309, 310, 311, 314, 315, 318, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 330, 331–333, 334, 336, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 351, 362, 376, 377, 419, 420, 421, 424–430, 431, 432–435, 437–444, 445, 455, 456, 457, 460, 461, 462, 463–465, 466, 467, 473, 482, 484, 509, 510, 516, 525, 526, 528, 529, 531, 532, 533, 534–563, 565, 566, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576–579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 595, 596, 597, 599, 600, 601, 602, 619, 620, 627, 629, 630, 631, 632, 634, 636
- medeltida östtorn 7, 10, 12, 14, 15, 19, 24, 25, 33, 34, 35, 37, 42, 52, 53, 64, 376, 420, 424, 425, 428–430, 431, 432–441, 446–448, 449, 450, 456, 457, 460, 461, 462, 464, 466, 467, 473, 480, 509, 510, 516, 528, 531, 532, 536–538, 563, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 573, 575, 576–579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 588, 597, 620
- eftermedeltida västtorn 42, 43, 98, 99, 113, 114, 117, 119, 120, 121, 123, 127, 136, 137, 138–140, 205, 214, 628
- eftermedeltida östtorn 389, 390, 392
- Tornhuv 1, 176, 191, 196, 198, 204, 205, 212, 214, 215, 216, 236, 237, 238, 268, 308, 322, 424, 425, 433, 445, 450, 457, 460, 463, 484, 531, 532, 534, 555, 562, 572, 573, 574, 576, 578, 584, 600
- Trabes 22, 106, 126, 361
- Trampsten (-flisa) 107, 108, 132, 421, 530, 564, 599
- Trappa (se även Altarpodium)
- här upptas endast medeltida 42, 61, 62, 104, 105, 107, 108, 111, 112, 120, 138, 156, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 205, 206, 208, 209, 216, 239, 268, 294, 295, 298, 302, 303, 305, 307, 308, 317, 319, 320, 321, 322, 325, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 336, 343, 344, 351, 352, 370, 426–429, 435–439, 440, 441, 443, 444, 445, 448, 449, 450, 456, 461, 533, 534–537, 540, 542, 544, 547, 549–551, 555, 556, 558, 559, 562, 566, 574, 577, 578, 580, 581, 631, 634
- Trapphuv 322, 377, 426, 427, 444, 445
- Tribunbåge 107, 137, 143, 393, 449, 456, 567, 568, 572, 575, 577, 580
- Triumfbåge (-mur) 40, 42, 53, 105, 106, 107, 115, 126, 190, 199, 200, 201, 210, 211, 294, 298, 312, 314, 315, 317, 326,

- 327, 330, 336, 343, 344, 356, 377, 428, 431, 433, 435, 438, 440, 441, 446, 448, 453, 455, 457, 460, 470, 516, 563, 565, 570, 571, 572, 573, 575, 579, 583, 605, 619, 620
- Triumfkrucifix se Krucifix
- Tron (Fides) 139, 487
- Trädosa se Dosa
- Träkyrka (se även Stavkyrka) 302, 308, 324, 325, 326, 331, 431, 570, 620
- Träsked se Sked
- Träskonings se Sturk
- Träskulptur (se även Altarprydnad, Altarskåp, Helgon och Krucifix)
- medeltida 8, 13, 33, 40, 41, 49, 50, 56, 57, 58, 60, 124, 134, 158, 243–245, 248–253, 283, 355, 356, 357, 358–360, 361, 378, 393, 394, 395, 396, 469, 471, 488–491, 492, 493, 588, 602, 605, 606–609, 627, 629, 635
- eftermedeltida 132, 142–144, 223, 239, 242, 470, 471
- Tupp (Vaksamhet) 137, 198, 215, 236, 238, 289–291, 297, 323, 553, 600
- Tympanon 105, 108, 111, 118, 157, 198, 201, 300, 309, 433, 451, 454
- Tyska Orden 374
- Törnekrona 250, 396, 404, 488, 489, 490, 605, 615
- Uaknhus se Vapenhus
- Utgång se Dörröppning och Portal
- Valv
- av sten
- medeltida utan angiven form 1, 10, 13, 19, 31, 33, 42, 102, 104, 108, 114, 115, 118, 120, 122, 201, 202, 203, 206, 217, 268, 290, 302, 335, 340, 342, 343, 377, 457, 532, 574, 583, 631, 632, 636
- hjälmvalv 52, 53, 191, 326, 434, 435, 447, 448, 456, 531, 571, 572, 577
- kryssvalv 12, 23, 38, 39, 43, 52, 53, 55, 58, 59, 105, 107, 110, 111, 112, 190, 197, 199, 200, 201, 206, 207, 210, 222, 295, 298, 311, 312, 313, 314, 317, 318, 319, 321, 322, 328, 330, 332, 333, 336, 341, 344, 366, 383, 428, 429, 431, 432, 434, 435, 438, 446, 447, 449, 453, 457, 460, 461, 467, 468, 564, 565, 569, 578, 579, 582, 583, 619
- musselvalv 564, 565, 569, 578, 579, 583, 619
- tunnvalv 52, 53, 61, 62, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 204, 208, 209, 216, 234, 282, 295, 298, 302, 303, 307, 319, 321, 322, 325, 327–330, 332, 333, 336, 362, 383, 420, 426, 427, 429, 431, 434, 435, 437, 438, 439, 441, 443, 445, 446, 448, 449, 455, 456, 457, 509, 524, 531, 533, 534, 535, 539–541, 542, 545, 547, 548, 549, 550, 551, 552–556, 557, 562, 573, 574, 575, 577–579, 580, 581, 584, 585, 586, 587, 589, 602
- av sten eller tegel
- eftermedeltida utan angiven form 42, 116
- hjälmvalv 117, 136, 137, 141, 142
- tunnvalv 236, 282, 304, 306, 336, 337, 339, 341, 342, 343, 344, 450, 569
- av trä
- eftermedeltida
- tunnvalv 40, 117, 123, 137, 139, 142, 209, 210, 217, 239, 240, 241, 298, 299, 313, 317, 320, 324, 343, 344, 346, 347, 348, 352, 383, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 434, 435, 461, 484–486, 487, 535, 552, 553, 585, 600, 603, 604
- Valvmålning se Kalkmålning
- Vapen (se även Begravningsvapen) 3, 4, 5, 6, 13, 22, 23, 24, 31, 33, 139, 159, 202, 203, 216, 217, 425, 479, 480, 496, 511
- Vapenhus
- av sten
- medeltida 102–104, 111, 112, 114, 116, 120, 129, 131, 180, 188–191, 197, 201, 202, 203, 204, 206, 215, 289–291, 294, 295, 297, 300, 308, 309, 323, 324, 328, 330, 333, 334, 335, 336, 339, 340, 345, 348, 351, 363, 370, 424, 425, 428, 429, 431, 432, 434, 437–440, 446, 453, 454, 455, 457, 462, 509, 528, 531, 532, 536–538, 564, 568, 569, 583, 584, 585, 586, 590
- eftermedeltida 113, 114, 121, 123, 137, 138, 139, 141, 192, 193, 208, 209, 239, 390, 392, 393, 426, 427, 484, 533, 534, 535, 539, 542, 550, 627, 628
- av trä 10
- Vigvattenskar 34, 190, 224, 226
- Vimpel 290, 297
- Vinflaska
- glas 254, 365, 476, 592
- silver 399
- tenn 127, 226, 364, 476
- Vinkage 595
- Vinkanna
- nysilver 365, 399, 400
- silver 127, 148, 212, 226, 254, 256, 365, 498, 510
- tenn 226, 365, 399, 476, 592
- Vinkällare 107, 201, 431, 441, 447, 451, 462
- Vintratt 399
- Visor 6, 17, 50
- Votivskepp 27, 132, 151, 232, 370, 371, 393, 406, 480, 506, 594, 616, 617
- Vägbom 101, 157, 179
- Väggplåt se Ljusredskap
- Värmeäpple 589, 595, 621
- Yttertak 15, 19, 29, 30, 37, 42, 43, 47, 52, 53, 98, 102–104, 113, 114, 115, 119, 137, 138–148, 156, 177, 178, 180, 188–192, 196, 206, 215, 236–238, 268, 285, 289–291, 292, 295, 296, 305, 307, 320, 330, 331–333, 334, 345, 346, 351, 376, 389, 392, 419, 420, 424–430, 431, 440, 446, 451, 457, 460, 461, 462, 463–465, 481, 482, 483, 526, 528, 532, 534–538, 551, 562, 563, 571–573, 576–579, 581, 582, 584, 601, 602, 628
- bräder 99, 111, 201, 297
- flisor (kalksten) 297, 293, 323, 329, 339, 428, 432, 433, 437, 439, 450, 454, 455, 529, 531, 568, 585
- skiffer 98, 180
- spån 1, 3, 5, 7, 12, 14, 25, 64, 108, 111, 112, 116, 179, 189, 190, 198, 201, 202, 203, 204, 289, 297, 323, 326, 335, 336, 340, 343, 344, 347, 350, 445, 450, 454, 462, 484, 531, 532, 568, 569, 585, 586
- tegel 12, 31, 64, 99, 136, 201, 202, 323, 339, 423, 428, 450, 484, 600
- Yxa 633
- Ängel (se även Kerub) 139, 221, 223, 239, 253, 358, 360, 476, 599, 604, 614
- Ättehage 156
- Ätteplats 101
- Örn 185, 499, 505

I SVERIGES KYRKOR, KONSTHISTORISKT INVENTARIUM, ÄR FÖLJANDE
PUBLICERAT OM ÖLAND:

Kyrkor på Öland. Inledning. Översikt av de skriftliga källorna. Öland
band I: 1, volym 108.

ÅKERBO HÄRAD:

Böda och S:t Olof, Öland band I: 2, volym 116.

Föra kyrkor, Rättelser och tillägg samt Register till Öland, band I,
Öland band I: 6, volym 142.

Högby kyrkor, Öland band I: 3, volym 119.

Källa kyrkor, Öland band I: 4, volym 128.

Persnäs kyrkor, Öland band I: 5, volym 133.

Under utarbetande:

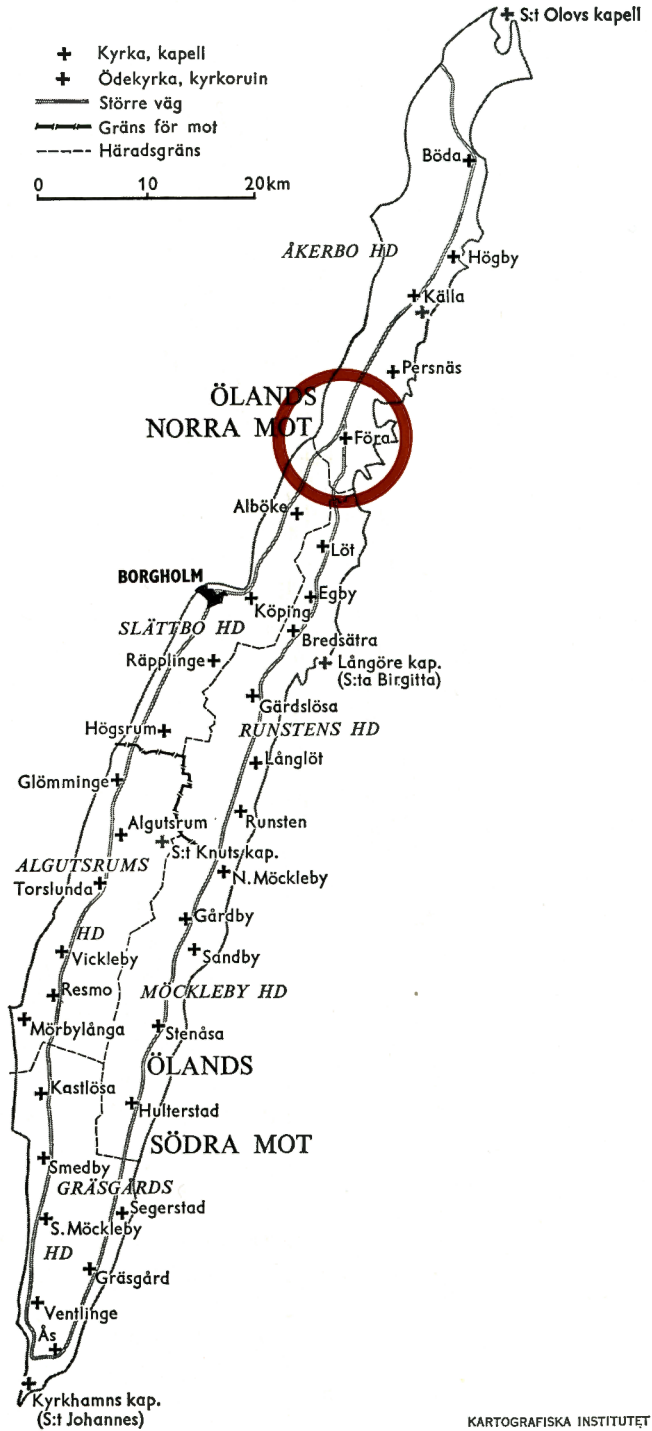
Långlöt, Löt, Egby, Gärdslösa.

VOLYM 142

ÖLAND

Band I, häfte 6

Åkerbo härad

KARTOGRAFISKA INSTITUTET